

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi / The Owner

Atatürk Üniversitesi İİBF Adına
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU
Dekan

Editörler / Editors

Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU	elifco@atauni.edu.tr (Kamu Yönetimi)	
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ERKAL	gerkal@atauni.edu.tr (Ekonometri)	(2 Makale)
Yrd. Doç. Dr. Özge BUZDAĞLI	ozgetatlici@atauni.edu.tr (İktisat)	(4 Makale)
Yrd. Doç. Dr. Ensar AĞIRMAN	ensaragirman@atauni.edu.tr (İşletme)	(2 Makale)
Arş. Gör. Muhammet ÖZCAN	m.ozcan@atauni.edu.tr (İşletme)	(1 Makale)
Arş. Gör. Bahar TÜRK	bahar.cakmak@atauni.edu.tr (İşletme)	(4 Makale)
Arş. Gör. Müge YÜCE	muge.yuce@atauni.edu.tr (Uluslararası İlişkiler)	(3 Makale)
Arş. Gör. Fatih UÇAN	fatih.ucan@atauni.edu.tr (Kamu Yönetimi)	(2 Makale)

Cilt/ Volume : 31

Sayı/Number : 4

Yıl/ Year : 2017

ISSN : 1300 - 4646

: 2147 - 7582

Copyright © Temmuz 2017

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

• *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi yılda 4 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, ekonometri, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, yönetim bilişim sistemleri, sosyal hizmet, uluslararası ticaret ve lojistik ve ilişkili alanlarda makaleler yayımlar. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Tüm hakları mahfuzdur.*

• *TÜBİTAK / ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) dahildir.*

• *EBSCOhost tarafından taranmaktadır.*

• *ASOS INDEX, DOAJ, Open Science Directory, Scientific Indexing Service (SIS), The Cite Factor ve Google Scholar tarafından indekslenmektedir. <http://www.asosindex.com/journal-view?id=62>*

Dizgi

Arş. Gör. Müge YÜCE muge.yuce@atauni.edu.tr

Sekretarya

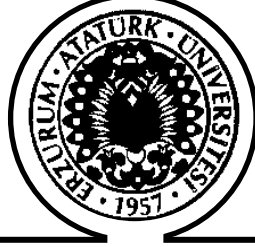
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ERKAL iibfdergi@atauni.edu.tr
Arş. Gör. Fatih UÇAN iibfdergi@atauni.edu.tr

İletişim

Telefon: 0 442 231 15 86 / 231 27 41

Belgegeçer: 0 442 231 19 07

Adres: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 25240 / ERZURUM

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER
DERGİSİ

ATATURK UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt / Volume: 31

Sayı / Number: 4

Yıl / Year: 2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
DERGİSİ**

Cilt / Volume: 31

Sayı / Number: 4

Yıl / Year: 2017

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mustafa Cevdet ALTUNEL Ayşe Gözde YAŞAR	Faydanın Sosyal Medyadaki Deneyim Paylaşımına Etkisi: Sosyal Medyayı Seyrek ve Sık Kullanan Turistik Faaliyete Katılmış Bireyler Arasındaki Farkın İncelenmesi.....	819
Şükrü NİŞANCI Selçuk AYDIN	Ahilik Örneğinden Hareketle Siyaset-Ahlak İlişkisini Yeniden Düşünmek.....	843
Reşat KARCIOĞLU Durmuş YILDIRIM	Değer Yatırımı: Borsa İstanbul'da Çok Amaçlı Portföy Seçimi	857
M. Kürşat TIMUROĞLU Esra Nur AKPUNAR	Duygusal Zekânın Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi.....	875
Çağrı Emin DEMİRBAŞ	Haklı Savaş Öğretisinin Fikri Temelleri Üzerine Bir İnceleme.....	895
Yavuz ATLI Özcan DEMİR	Borsada İşlem Gören Özel Bir Sağlık Kuruluşunun Finansal Tablolarının Oran Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi.....	923
Hüdaverdi BIRCAN Sait BARDAKÇI	İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği: Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması.....	939
Durdu Mehmet BİÇKES	Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Muhalefetin Bireylerarası Saldırganlık Üzerindeki Etkisi: Kapadokya'daki Otellerde Bir Araştırma	957
Zeynep ARKAN TUNCEL	Avrupa Birliği'nin Dış İlişkilerinde Göç ve Değişen Kimlik Anlayışı.....	975
Mehlika Özlem ULTAN	Türk Kültürü ve Avrupa Kültürü Arasındaki Uyum Hakkında Bir Algı Araştırması.....	997

THE REPUBLIC OF TURKEY
ATATURK UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Volume / Cilt: 31

Number / Sayı: 4

Year / Yıl: 2017

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Mustafa Cevdet ALTUNEL Ayşe Gözde YAŞAR	The Effect of Benefit on the Social Media Experience Sharing: Examining the Difference between Social Media Sparse and Frequent Users Participated in A Tourism Activity.....	819
Şikrî NİŞANCI Selçuk AYDIN	Reconsidering the Relationship between Politics and Morality: The Case of Ahilik.....	843
Reşat KARCIOĞLU Durmuş YILDIRIM	Value Investing: Multi-Objective Portfolio Selection on the Borsa Istanbul.....	857
M. Kürşat TIMUROĞLU Esra Nur AKPUNAR	The Effect of Emotional Intelligence on Entrepreneurial Intentions.....	875
Çağrı Emin DEMİRBAŞ	An Investigation on the Intellectual Foundations of the Just War Doctrine.....	895
Yavuz ATLI Özcan DEMİR	The Board of a Private Health Care Process in the Stock Market Financial Statements Ratio Analysis Method with Observational Studies.....	923
Hüdaverdi BİRCAN Sait BARDAKÇI	Classroom Participation Scale for Primary School Students, Development, Reliability and Validity.....	939
Durdu Mehmet BIÇKES	The Effect of Organizational Dissent on Interpersonal Aggression in Hospitality Businesses: A Case Study in Cappadocia Hotels.....	957
Zeynep ARKAN TUNCEL	Migration and the Changing Identity Conception of the European Union in its External Relations.....	975
Mehlika Özlem ULTAN	A Perception Analysis about the Relation between Turkish Culture and the European Culture.....	997

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
BİLİM DANIŞMA KURULU
(Ada göre sıralanmıştır.)

Prof. Dr. Adem DURSUN Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Hüseyin DAĞLI Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KALA İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Hüseyin ÖZER Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet MAKAL Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Kerem KARABULUT Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SÖZEN Doğu Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Mahmut KARTAL Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UZUN Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. M. Sinan TEMURLenk Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Prof. Dr. Muammer YAYLALI Erzurum Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Alper E. GÜVEL Çukurova Üniversitesi	Prof. Dr. Murat ÇAK İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Murat NİŞANCI Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Aysel ERCİŞ Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa UÇAR Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Nesrin ALGAN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Berrin C. ATAMAN Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN Gaziantep Üniversitesi	Prof. Dr. Osman DEMİRDÖĞEN Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat GERNİ Doğuş Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer YILMAZ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Dursun KAYA Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer F. İŞCAN Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ Kırıkkale Üniversitesi	Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erol ÇAKMAK Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Esra G. D: KİBAR
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE
Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR
Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Üstün ÖZEN
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat KAYA
Erzurum Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf AKAN
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KİSHALI
Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus SÜRMEK
Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin T. KARAMAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

TEŞEKKÜR

Bu dergi değerli hakemlerimizin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEM KURULU

Hakemin Unvanı	Hakemin Adı	Hakemin Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülten GÜMÜŞTEKİN	Tunceli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Nilgün BİLİCİ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Engin KURŞUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Üstün ÖZEN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Zeliha ESER	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr.	Aysel ERCİŞ	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Seda KIZIL	Bayburt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Dilek ÖZDEMİR	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa DEĞER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet Sait DİLEK	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Gülşen AYDIN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Cengiz DİNÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Erdem ÖZLÜK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ömer ALKAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Canan Nur KARABEY	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Yakup AKKUŞ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	Özgür TEOMAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Murat BASKICI	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Dilek ÖZDEMİR	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa Kemal DEĞER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Abdülkadir PEHLİVAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Bekir ELMAS	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Miraç EREN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr.	Nuri Özgür DOĞAN	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr.	Turan ÖNDEŞ	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ensar AĞIRMAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatma ZEREN	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Gökhan ERKAL	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Sevgi Ayşe ÖZTÜRK	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr.	Atıla DOĞAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Muhammet Hanifi MACİT	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ş. Mustafa ERSUNGUR	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Murat ÇAK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Hatice Birsen HEKİMOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	R. Kutay KARACA	Niğantaşı Üniversitesi

**FAYDANIN SOSYAL MEDYADAKİ DENEYİM PAYLAŞIMINA
ETKİSİ: SOSYAL MEDYAYI SEYREK VE SIK KULLANAN
TURİSTİK FAALİYETE KATILMIŞ BİREYLER ARASINDAKİ
FARKIN İNCELENMESİ**

*Mustafa Cevdet ALTUNEL**
*Ayşe Gözde YAŞAR***

Alınış Tarihi: 31 Ocak 2017

Kabul Tarihi: 26 Nisan 2017

Öz: Günümüzde sosyal medyanın gelişmesi ve yaygınlaşması ile turistler bu mecrada bir araya gelme ve birbirleriyle deneyim ve yorumları paylaşma şansı yakalamaktadırlar. Turistler seyahat kararı alım aşamasında ve seyahat öncesi/sonrasında deneyimlerini sosyal medyada paylaşmakta ve diğer potansiyel turistler için kolay ulaşılabilir bir bilgi kaynağı yaratmaktadırlar. Bu çalışmada sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan bireyler için hem fayda değişkeninin alt boyutları (bilgi edinme ve yayma, eğlence, izlenim yönetimi, özdeşleşme ve tanıtım aracılığı) hem de fayda üst yapısının seyahat deneyim paylaşımı üzerindeki etkisine ve gruplar arası farklılıklara odaklanılmaktadır. Çalışma kapsamında sosyal paylaşım sitesi Facebook'taki seyahat deneyim ve bilgi paylaşımı gruplarında daha önce turistik faaliyete katılmış bireylere anket uygulanmış olup toplamda 279 ankete ulaşılmıştır. Sonuç olarak fayda değişkeninin tüm alt boyutlar üzerinde ve seyahat deneyim paylaşımıyla sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist gruplarında anlamlı bir etkisi olduğuna, sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist gruplarında bilgi edinme ve yayma ile tanıtım aracılığında gruplar arası anlamlı bir farkın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Tanıtım Aracılığı, Özdeşleşme, İzlenim Yönetimi, Eğlence, Fayda.

**THE EFFECT OF BENEFIT ON THE SOCIAL MEDIA
EXPERIENCE SHARING: EXAMINING THE DIFFERENCE
BETWEEN SOCIAL MEDIA SPARSE AND FREQUENT USERS
PARTICIPATED IN A TOURISM ACTIVITY**

Abstract: The tourists share their experiences on social media in their travel decision-making, during and after their travel and create an easily accessible source of information to other potential tourists. The aim of this study is to focus on sub-dimensions of benefit factor (information acquisition and dissemination, entertainment, identification, impression management and promotional agency) and also the effect of benefit on travel experience sharing on the social media for both social media sparse and frequent users. 279 surveys are collected from the groups in where people share their travel experience and information on Facebook. We have collected data through convenience sampling method among non-probability sampling methods. Positive and significant effects of benefit on sub-dimensions and on the social media experience sharing for both groups are founded. Also differences between two

* Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Bölümü.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü.

groups are detected in the factor of information acquisition and dissemination and promotional agency.

Keywords: Social Media, Promotional Agency, Identification, Impression Management, Fun, Benefit.

I. Giriş

Web 2.0 teknolojisinin gelişmesiyle ortaya çıkan sosyal medya, kullanıcıların sanal ortamda içerik üretmesini, bu içeriği paylaşmasını ve diğer kullanıcılarla karşılıklı iletişime girmesini sağlamaktadır. Sosyal medya, karşılıklı etkileşim medyasını kullanarak bilgi, birikim ve düşünceleri paylaşmak için çevrimiçi olarak bir araya gelen insan toplulukları arasındaki aktiviteler, pratikler ve davranışları kapsamaktadır (Safko ve Brake, 2009: 6). Sosyal medya ile ilgili tanımlamaların ortak noktasında kullanıcı tarafından üretilen içerik, karşılıklı iletişim ve kullanım amaçları bulunmaktadır. Etkileşimin bir sonucu olarak kişilerin mal veya hizmet alım kararı sürecini de etkileyen sosyal medya tüketici davranışını değiştirme gücüne sahiptir.

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve internet uygulamalarının kazandığı popülerite, turizm işletmelerinin pazarlama faaliyetlerini bu uygulamalar üzerinden yürütmesini sağlamıştır. Oteller, seyahat acenteleri, havayolu şirketleri gibi turizm organizasyonları sosyal medyayı pazarlama aracı ve iletişim stratejilerinin bir parçası olarak görmektedir. Turistlere ulaşabilmenin alternatif bir yolu olarak kullanılan sosyal medya turistlerin birbirleriyle iletişime girmeleri için de sıklıkla kullanılmaktadır. Kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklerde paylaşılan seyahat bilgisi ve seyahat deneyimi, tüketiciler tarafından işletmelerin paylaştığı bilgilere nazaran daha güvenilir algılanmaktadır. Sosyal medyada seyahat deneyimi ile ilgili paylaşımlar potansiyel turistlerin nihai seyahat kararlarını etkilediği gibi seyahat öncesi destinasyon ve işletmelerle ilgili ilk izlenimlerin oluşmasına da etki etmektedir. Sosyal medyada paylaşılan seyahat deneyimleri tatil planı yapan, objektif ve güvenilir bilgiye ihtiyacı olan turistler tarafından arzu edilmekte ve incelenmektedir (Litvin vd., 2008:465). Bu bağlamda turizm işletmeleri, turistlerin sosyal medya deneyim paylaşımına yönelik bilgi edinmek istemektedir.

Bireylerin yeni bir teknolojiyi kullanma davranışı sergilemesinde o sistemin; kullanımının kolay ve faydalı olması, bireyin değer verdiği kişiler tarafından lüzumlu bulunması ve somut faydalarının olması önem arz etmektedir. Dolayısıyla sosyal medya kullanımının benimsenmesinde “kişiye sağlanan fayda” olmazsa olmaz bir ön koşuldur. Beldad ve Kusumadewi (2015) bu faydaları izlenim yönetimi, eğlence, bilgi edinme (arama) ve bilgiyi yayma alt faktörleri olarak incelemiştir. Ancak fayda değişkeni altında incelenebilecek başka alt boyutların da olduğu görülmektedir. Örneğin Kang ve Schuett (2013) sosyal medyada seyahat deneyim paylaşımını sosyal etki kuramına göre incelemiş ve özdeşleşme faktörünün sosyal medyada seyahat deneyim

paylaşımını artıran belirleyici bir faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kim (2016) ise Facebook üzerinden check-in (yer bildiri) yapma motivasyonunu incelediği çalışmada tanıtım aracılığının önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada fayda değişkeni genişletilerek bilgiyi edinme ve yayma, eğlence, izlenim yönetimi, özdeşleşme ve tanıtım aracılığı olarak 5 alt faktörde incelenmiştir. Ayrıca fayda üst yapısının sosyal medya seyahat deneyim paylaşımı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ek olarak hem fayda değişkeninin alt boyutları hem de seyahat deneyim paylaşımı üzerindeki etkisine yönelik sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan turistik faaliyete katılmış kişiler arasındaki farka odaklanmak amaçlanmaktadır.

II. Kuramsal Çerçeve

A. Sosyal Medyada Seyahat Deneyiminin Paylaşılması

İnternet ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler turizm sektörüne de yansımış, deneyimlerin paylaşılma şeklini dahi bir dönüşüme tabi tutmuştur. İletişimin internet kanalına kaymasıyla bireyler ürünlerle ilgili deneyimlerini internet aracılığıyla yapmaya başlamıştır. Turistler, seyahat sonrası aldıkları hizmetlerle ilgili pozitif veya negatif edinmiş oldukları deneyimleri ailesi, dostları ve yakın çevresinin yanı sıra sosyal medyadan birçok kişiyle de paylaşmaktadır. Sosyal medyada seyahat deneyimi ile ilgili paylaşımlar potansiyel turistlerin seyahat kararlarını etkilediği gibi seyahat öncesi destinasyon ve işletmelerle ilgili izlenimlere sahip olmasına da ön ayak olmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan seyahat deneyimleri öncelikli olarak tatil planı yapan, objektif ve güvenilir bilgiye ihtiyacı olan turistler tarafından talep edilmektedir (Litvin vd.,2008:465). Yeni medyanın büyümesi ve mobil teknolojinin gelişmesiyle gerçek zamanlı deneyim paylaşımı ihtimali artmış, eşzamanlı iletişim türleri gelişmiş ve desteklenmiştir (Bødker ve Browning, 2012:209; Litvin vd., 2008:458-459). Akıllı telefonlar sayesinde turistler internet sitelerine, sanal uygulamalara eş zamanlı deneyim paylaşımlarını kolaylıkla gerçekleştirebilmektedir. Seyahati sırasında fotoğraf ve video paylaşımlarının yaygınlaşmasının ana sebeplerinden biri budur. Turizmde kullanılan sosyal medya platformları turistlere, hizmet sağlayıcılarına ve destinasyon örgütlerine göre farklılık göstermektedir. Kullanıcılar kendi amaçlarına uyum sağlayan sosyal medya aracını kullanmaktadır. Turistlerin hangi motiflerle deneyimlerini sanal platformlarda paylaştığını araştıran çalışmalarda; sosyal etkileşime girme isteği, ekonomik nedenler, altruizm ve özdeğeri artırma fırsatı gibi motifler ön plana çıkarken (Henning-Thurau vd., 2004; Yoo ve Gretzel, 2008) bu çalışmada ise faydalar faktörü altında bilgi edinme ve yayma, eğlence, tanıtım aracılığı, izlenim yönetimi ve özdeşleşme ele alınmıştır.

B. Faydalar

Teknolojinin kullanıcılara sunduğu faydalar kullanıcılar tarafından niçin benimsendiğinin yanıtıdır (Rogers, 1995). Bilim insanları teknolojinin kullanım kolaylığı ve adaptasyon hızı üzerine teoriler üretmiştir. Teknoloji kabul modeli bu öne sürülen teorilerden biridir. Web 2.0 ürünü olan sosyal medya da bireyler tarafından benimsenmesi ve kullanım kolaylığından dolayı teknoloji kabul modeliyle ilişkilendirilerek araştırmalara konu edilmiştir (Rauniar vd., 2004; Lee, Xiong ve Hu, 2012). Bu çalışmada sosyal medya kullanımında elde edilen fayda, teknoloji kabul modeline dayandırılarak alt faktörler (bilgi edinme ve yayma, eğlence, özdeşleşme, izlenim yönetimi, tanıtım aracılığı) üzerinden ölçülmüştür.

Bireylerin teknoloji kullanımını neden benimsedikleri ya da reddettiklerini anlayabilmek için bir takım teoriler geliştirilmiştir. Teknoloji kabul modeli (The Technology Acceptance Model- TAM) geliştirilen teoriler arasında en yaygın kullanılanıdır. TAM kullanıcıların yeni bir teknolojiye ya da yeni bir sisteme erişmek için davranışsal niyet potansiyelini açıklamaya yönelik sıklıkla kullanılan teorik bir modeldir (King ve He, 2006:740). TAM'a göre kullanıcının ilk olarak sunulan sistemin kullanımını bilmesi ve sistemin kullanımının onun için kolay olması gereklidir. Ardından o teknolojinin kullanıcıya sunduğu faydalar ve getirdiği yeniliklerin bilinmesi gerekmektedir. Milyarlarca kişi tarafından kullanılan sosyal medya, kullanıcıların her gün birbirleriyle iletişim kurmalarını ve etkileşime girmelerini sağlamaktadır. Sosyal medya araçlarının popülerliği bireylerin sosyal ve profesyonel hayatlarına bu araçları kabul etmeleri ve kullanmaları ile mümkün olmuştur. Online teknolojilerin başarısı kullanıcıların bu teknolojileri benimsemesiyle doğru orantılıdır. Sonuç olarak fayda üst yapısının sosyal medya kullanan turist gruplarının sosyal medya deneyim paylaşımını olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Bu amaçla şu hipotez geliştirilmiştir:

H1- Fayda, sık ve seyrek sosyal medya kullanan turist gruplarının sosyal medya deneyim paylaşımını olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilemektedir.

C. Bilgi Edinme ve Yayma

İnternet çağında bir konu üzerinde araştırma yapmak oldukça kolay bir hale gelmiştir. Herhangi bir konuyla ilgili bilgi edinmek isteyen bireyler sanal ortamdaki diğer bireylerle iletişime geçerek, wikilere veya bloglara başvurarak edinmek istedikleri bilgiye ulaşabilmektedir. Sanal ortamdaki bilgi paylaşımı kullanıcılar arasındaki sosyal ilişkiler sayesinde zaman kaybını önleyen ve istenen bilgiyi toplamak için gerekli çabayı azaltan bilgi kanallarının kurulmasına önayak olmaktadır.

Daha önceki yıllarda seyahate çıkacak bireyler gazete, dergi, broşür gibi basılı yayın organlarından bilgi alırken günümüzde bu eylem elektronik ortama taşınmıştır. İnternet sayesinde tüketiciler ulaşım, konaklama, yeme-içme,

alışveriş ve destinasyonla ilgili konularda online turizm kaynaklarından bilgi almaktadır. Genellikle tatil öncesi hazırlık aşamasında turistler yoğun bir şekilde seyahat bilgi araştırması yürütmekte, online rezervasyon yapmakta ve tatil sonrası ürün, hizmet ve seyahat aktiviteleriyle ilgili edindikleri deneyimleri paylaşma eğiliminde olmaktadır (Jeng ve Fesenmaier, 2002:17; Vogt ve Fesenmaier, 1998:563). Turistler seyahatleriyle ilgili belirsizlikleri ve riskleri azaltmak için daha önce seyahat etmiş turistlerin deneyimlerinden bilgi edinmek istemektedir (Litvin vd., 2008: 465). Sanal seyahat toplulukları, seyahat blogları ve Wikitravel gibi sosyal medya platformları bu bilgilere ulaşabilmenin en kolay yöntemlerinden biri olmuştur.

Sosyal medyanın çift yönlü etkileşime olanak vermesi ve kullanıcıların pasif konumdan çıkıp, içerik üreten ve paylaşan bir konuma geçmesiyle bilgi yayma ve paylaşma kullanıcı olan herkes için mümkün hale gelmiştir. Beldad ve Kusumadewi'ye (2015: 103-104) göre kişiler bilgi yaymayı var olan ilişkilerini devam ettirmek veya yeni ilişkiler kurmak amacıyla yapmaktadır. Deci ve Ryan (1975) ise bilgi paylaşma motivasyonunun egoist ve altruistik olmak üzere iki unsura sahip olduğunu açıklamıştır. İlki ekonomik ve sosyal değişim teorisine dayanırken, ikincisi ise bireyin diğer kişilere onlardan aynı şekilde karşılık beklemeden iyilikte bulunmasını varsayar (Hsu ve Lin, 2008:66). Sanal topluluklarda bilgi paylaşımı da diğer kullanıcılarla iletişimde kalmak, arkadaş edinmek, bilgi zenginleştirilmesi yaparak verimli olmak gibi etkenlerle yapıldığını bir takım çalışmalar öne sürmüştür (Zhang ve Hiltz, 2003: 411). Sonuç olarak bilgi edinme ve yayma faydanın bir alt boyutu olarak düşünülmektedir ve bu durumun sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan bireyler için de geçerli olduğu öngörülmektedir. Bu amaçla şu hipotez geliştirilmiştir:

H2- Fayda, sık ve seyrek sosyal medya kullanan turist gruplarının bilgi edinme ve yaymasını olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilemektedir.

D. Eğlence

Sosyal medyada eğlence “kullanıcıların sosyal ağ sitelerindeki hoş ve keyifli deneyimlerinden kaynaklı oluşan değer” olarak tanımlanmaktadır (Krasnova vd., 2010: 112). İnternet bilgi sağlama kaynağı olduğu kadar hoş vakit geçirme, keyif alma ve baskıdan kaçma ortamı olarak da görülmektedir. Geçmiş çalışmalar bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili deneyimin haz alma faktöründen etkilendiğini göstermiştir (Hsu ve Chiu, 2004:371). Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımında algılanan haz, kullanım zamanını ve sıklığını artırmaktadır (İgbaria, İivari, ve Maragahh, 1995:234). Bu bağlamda internet teknolojilerinin eğlence amaçlı kullanımının algılanan haz ile pozitif ilişkide olduğu (Atkinson ve Kydd, 1997) ve kişinin keyif alma unsurunun internet kullanım sıklığını artırdığı söylenmektedir (Teo, Lim ve Lai, 1999:33).

Sosyal medyada eğlence ve algılanan hazzın araştırıldığı çalışmalara bakıldığında; Beldad ve Kusumadewi (2015) Foursquare uygulamasıyla ilgili

araştırmalarında çıkan sonuçta kullanıcıların eğlence odaklı kullanımlarının olduğu görülmüştür. Trammel ve diğerlerinin (2006) Polonyalı bloggerlar üzerine yaptıkları çalışmalarında ve McLure ve Farah (2005) bireylerin neden sanal topluluklara katıldıklarını inceledikleri araştırmalarında “eğlence” incelenen faktörler arasında yer almıştır. Turizmle ilgili deneyim ve bilgi paylaşım motivasyonları araştırmalarında eğlence incelenen unsurlar arasında bulunmaktadır (örn, Kang ve Schuett, 2013; Huang, Basu ve Hsu, 2010). Sonuç olarak eğlence, faydanın bir alt boyutu olarak düşünülmektedir ve bu durumun sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan bireyler için de geçerli olduğu öngörülmektedir. Bu amaçla şu hipotez geliştirilmiştir:

H3- Fayda, sık ve seyrek sosyal medya kullanan turist gruplarının eğlence düzeyini olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilemektedir.

E. İzlenim Yönetimi

İnsanlar diğer kişiler üzerindeki izlenimlerini kontrol etmek isterler ve bu nedenle davranışlarında bilinçli veya bilinçsiz olarak ihtiyatlı olma eğilimindedirler (Goffman, 1990). İzlenim yönetimi insanların diğer kişiler üzerindeki izlenimlerini kontrol etme girişim süreci olarak tanımlanmaktadır (Leary ve Kowalski, 1990: 34). Bireyin bırakmayı istediği izlenimi için gösterdiği uğraş sosyal, ekonomik kazanç ve kayıplar, özsaygı ve arzulanmış kimliği desteklemek veya arzulanmayandan kaçınmak gibi motiflerden etkilenir (Leary, 1996). İzlenimler verilen ifade ve alınan ifade şeklinde iki çeşit “işaret eyleminin” (sign activity) yorumlanmasından oluşur (Goffman, 1990). İlki sözlü iletişim anında, ikincisi ise kişinin sergilediği genel görünümünden yola çıkılarak ifade edilir. Goffman’a (1990) göre bireyler duruma göre belirgin yönlerini vurgulamaya ya da bastırmaya meyilli olurlar.

İnternetteki sanal ortam insanlara kendilerini diğer kişilere istedikleri şekilde gösterebilmek gibi sıra dışı bir özgürlük sunmaktadır. Sosyal paylaşım siteleri kullanıcılar için diğer kişilere kendileriyle sosyal ağ kurmalarına izin verdikleri ve kendi izlenimlerini yönetme arzusunda oldukları bir platform olarak görülür (Boyd ve Ellison, 2007:211). Geçmiş bir araştırmada insanların sosyal ağ sitelerini kullanmasının en belirgin nedenlerinden biri olarak kendini ifade etmek olduğu belirtilmiştir (Hunt, Atkin, ve Krishnan, 2012:189). Sosyal medya ve dijital fotoğraf teknolojisinin turistlere kendi kimliklerini deneyimleme imkanı vermektedir (Haldrup ve Larsen, 2010) ve turistler başkalarıyla paylaştıkları bu dijital seyahat fotoğraflarıyla diğerlerine kendileriyle ilgili izlenim verdiklerinin farkındadır (Belk ve Yeh, 2011: 349). Lo ve McKercher (2015) turistlerin istedikleri izlenimi yaratabilmek için doğru fotoğraf seçimi üzerinde yoğunlaştıklarını belirtmiştir. Sonuç olarak izlenim yönetimi, faydanın bir alt boyutu olarak düşünülmektedir ve bu durumun sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan bireyler için de geçerli olduğu öngörülmektedir. Bu amaçla şu hipotez geliştirilmiştir:

H4- Fayda, sık ve seyrek sosyal medya kullanan turist gruplarının izlenim yönetimini olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilemektedir.

F. Tanıtım Aracılığı

Tanıtım aracılığı bir mal ya da hizmet kullanımından memnuniyet duyan kişinin kendisini bir tanıtım elçisi olarak görüp o işletmeyi çevresinde bulunan insanlara tavsiye etmesine göndermede bulunmaktadır. Literatürde farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Örneğin Kim (2016: 401) “tanıtım aracılığı” ifadesini tercih ederken, Henning-Thurau vd. (2004: 40) “şirkete yardım etmek” ifadesini kullanmıştır. Bir kişinin tanıtım aracılığı rolüne üstlenmesi altruistik davranışla açıklanabilmektedir. Başkalarına yarar sağlama davranışı olarak tanımlanan bu olguda kişi yardım eyleminden ötürü bir tatmin duygusu yaşamaktadır (Kollock, 1999: 228-229). Çünkü altruizm geri dönüş beklemeden koşulsuz bir iyiliğe işaret etmektedir (Fehr ve Gächter, 2000: 160). Turistler koşulsuz yardımda bulunarak tatmin duygusu yaşamakta ve bir fayda elde etmektedir. Sonuç olarak bu çalışmada tanıtım aracılığı, faydanın bir alt boyutu olarak düşünülmektedir ve bu durumun sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan bireyler için de geçerli olduğu öngörülmektedir. Bu amaçla şu hipotez geliştirilmiştir:

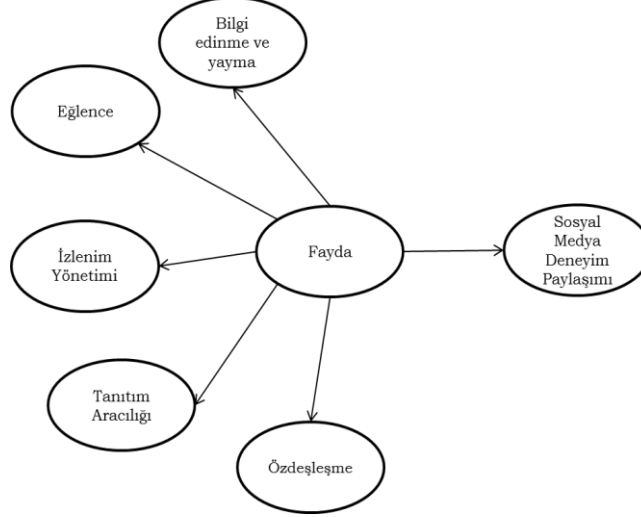
H5- Fayda, sık ve seyrek sosyal medya kullanan turist gruplarının tanıtım aracılığını olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilemektedir.

G. Özdeşleşme

Özdeşleşme bir bireyin başka biriyle veya bir grupta ilişki kurmak veya var olan ilişkiyi devam ettirmek için teşvik edilmiş davranışları benimsemesi durumudur (Kelman, 1958:53). Nahapiet ve Ghoshal (1998: 256)’a göre özdeşleşme, bilgi birleştirme ve değiştirme motivasyonunu etkileyen bir kaynak olarak hareket eder. Özdeşleşen grubun üyeleri birbirleri ile etkileşim anında yalnızca bireyler olarak değil ait oldukları grubun üyeleri olarak da beraber hareket eder (Van Dick, 2001:269).

Sosyal medya platformlarındaki sanal topluluklar, üyelerin zihinlerinde var olan paylaşımları belirli sorunlar veya ilgi alanlarıyla her üyenin birbirleriyle bağlantısının olabildiği sanal oluşumlardır (Chiu vd. 2006:1878). Sosyal medyada seyahat bilgi ve deneyim paylaşımı da üye olunan grup ve ait oldukları arkadaş topluluklarının etkisi altında kalabilmektedir. Kang ve Scheutt (2013) bireylerin sosyal medyada seyahat deneyimlerini paylaştıkları için üye oldukları gruba uyum sağladıklarını, ait olduklarını hissettiklerini belirtmişler ve sosyal etki kuramındaki özdeşleşme yapısının sosyal medyada deneyim paylaşımı ile olumlu bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir. Sonuç olarak özdeşleşme, faydanın bir alt boyutu olarak düşünülmektedir ve bu durumun sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan bireyler için de geçerli olduğu öngörülmektedir. Bu amaçla şu hipotez geliştirilmiştir:

H6- Fayda, sık ve seyrek sosyal medya kullanan turist gruplarının özdeşleşmesini olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilemektedir. Araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

H. Sosyal Medyayı Seyrek ve Sık Kullanan Gruplar

Literatürde sosyal medya kullanıcılarını sınıflandırmaya yönelik olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Elde edilen profiller genellikle kullanım sıklığı/süresi, kullanım tipi/aralığı, kullanma nedenleri gibi değişkenlere göre oluşturulmuştur (Özata, Kılıçer ve Ağlargöz, 2014). Örneğin Lee, Jarvinen ve Sutherland (2011) sosyal etkileşim, eğlence, kendini ifade etme ve bilgi arama doyumları/motivasyonları açısından sınıflandırdıkları kullanıcıları “yolun ortasındakiler (middle of the road)”, “sosyal etkileşimciler (interactors)”, “maksimize edenler (maximisers)”, “bilgi arayanlar (information seeker)” ve “geride kalanlar (laggards) olarak isimlendirmiştir. Brandtzaeg ve Heim (2011) ise Facebook, Orkut, LinkedIn ve Myspace gibi sosyal ağ sitesi kullanıcılarından topladıkları bilgiler ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, katılım amacı (eğlence, bilgi arama) ve katılım seviyesi (düşük, yüksek) olarak iki boyutlu bir sınıflandırmayı tercih etmiştir. Çalışma sonucunda “seyrek görülenler (sporadics)”, “gizli kullanıcılar (lurkers)”, “sosyalleşenler (socialisers)”, “tartışmacılar (debaters)” ve “aktifler (actives)” olarak 5 farklı profil elde edilmiştir.

Bu çalışmanın amaçları arasında sosyal medyayı kullanan bireylerin detaylı bir profilini çıkartmak yer almamaktadır ancak sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan bireylerin hem fayda değişkeninin alt boyutları hem de fayda üst yapısının seyahat deneyim paylaşımı üzerindeki etkisine yönelik farklılıklarına odaklanmak hedeflenmektedir. Yukarıda bahsedilen iki çalışmada oluşturulmuş

olan profillerin sosyal medya kullanım süreleri ve onları motive eden faktörler incelendiğinde belirli farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Örneğin sosyal medyayı daha az kullanan “gizli kullanıcılar” eğlenceye daha fazla önem atfederken, yoğun bir sosyal medya kullanıcısı olan “tartışmacılar” grubuna ait bireyler bilgi edinmeye çok fazla önem göstermektedirler. Sonuç olarak ele alınan ilişkilerde sosyal medyayı sık ve seyrek kullanan bireyler arasında bir farklılık tespit edileceği tahmin edilmektedir. Bu amaçla şu hipotezler geliştirilmiştir:

H1a- Faydanın sosyal medya deneyim paylaşımı üzerindeki etkisinde sık ve seyrek sosyal medya kullanan gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H2a- Faydanın bilgi edinme ve yayma üzerindeki etkisinde sık ve seyrek sosyal medya kullanan gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H3a- Faydanın eğlence üzerindeki etkisinde sık ve seyrek sosyal medya kullanan gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H4a- Faydanın izlenim yönetimi üzerindeki etkisinde sık ve seyrek sosyal medya kullanan gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H5a- Faydanın tanıtım aracılığı üzerindeki etkisinde sık ve seyrek sosyal medya kullanan gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H6a- Faydanın özdeşleşme üzerindeki etkisinde sık ve seyrek sosyal medya kullanan gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

III. Yöntem

Teorik olarak araştırma evreni daha önce sosyal medyayı kullanmış ve seyahat deneyimini paylaşmış olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşmaktadır. Ancak böyle bir çerçeve listesi olmadığından ötürü, örneklemin araştırma evreninden doğrudan seçilme şansı bulunmamaktadır. Bu sebeple veri toplama aşamasında, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Veriler, hazırlanan soru formunun Google ankete yüklenmesi ve online olarak veri toplanması yoluyla elde edilmiştir. Sosyal paylaşım sitesi Facebook'taki seyahat deneyim ve bilgi paylaşımı gruplarında daha önce turistik faaliyete katılmış bireylere anket uygulanmış olup toplamda 279 ankete ulaşılmıştır.

Soru formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde faydalar üst yapısını oluşturan bilgi edinme ve yayma, eğlence, özdeşleşme, izlenim yönetimi ve tanıtım aracılığı faktörlerine ait sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde sosyal medyada seyahat deneyim paylaşımına ilişkin sorular ve üçüncü bölümde demografik bilgileri içeren ifadeler bulunmaktadır. Birinci bölümde yer alan bilgi edinme ve yayma, eğlence ve izlenim yönetimi faktörleri daha önce yapılan bir çalışmadan derlenen sorularla oluşturulmuştur (Beldad ve

Kusumadewi, 2015). Bu faktörler sırasıyla 7, 4 ve 4 ifadeden oluşmaktadır. Birinci bölümde yer alan özdeşleşme faktörü Kang ve Schuett (2013)'in çalışmasında kullandığı sorulardan derlenerek oluşturulmuştur ve 3 ifadeden meydana gelmektedir. Birinci bölümde yer alan tanıtım aracılığı faktörü ise daha önce yapılan bir çalışmadan derlenen ifadelerden oluşturulmuştur (Kim, 2016) ve 4 ifade içermektedir. İkinci bölümde yer alan ve seyahat deneyim paylaşımını ölçmeyi amaçlayan ifadeler ise Beldad ve Kusumadewi'nin (2015) yer bildirim paylaşımı ile ilgili çalışmaları için oluşturdukları ölçekten uyarlanarak oluşturulmuştur ve 3 ifade içermektedir. Demografik sorular haricinde yer alan tüm ifadeler 5'li likert tekniğiyle ölçülmüştür.

Ölçeğin ve yapısal modelin değerlendirilmesi, kısmi en küçük kareler (partial least squares) yöntemi ve SmartPLS 3 istatistik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kısmi en küçük kareler, neden-sonuç ilişkilerinin tahmin edilmesinde kullanılan varyans temelli bir yapısal eşitlik modellemesi yöntemidir (Henseler, Ringle, & Sinkovics, 2009:278). Daha küçük örneklem büyüklüğünde daha başarılı sonuçlar verebilmesi (Bontis, 1998:66) ve dağılıma ilişkin varsayımlarının daha ılımlı olması (Vinzi vd., 2010:54) sebebiyle tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir. Geleneksel yapısal eşitlik modellerinin aksine uyum iyiliği değerleri üretmemektedir (Ringdon, 2005).

Yapısal modelde yer alan katsayıların anlamlılığının test edilmesi için bootstrapping yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca iki grup arasındaki farklılığın analiz edilmesinde Pls çoklu grup analizi (multi-group analysis) tercih edilmiştir. Ölçüm modeli 6 birincil düzey gizli değişken ve 24 göstergeden (indicator) oluşmaktadır. Faydalar değişkeni ikincil düzey gizli değişken olarak ele alınmıştır.

Katılımcıların % 59.1'i kadınlardan oluşmaktadır. Yaş grup dağılımında 19-25 ve 26-36 yaş gruplarının, toplam katılımcıların % 78.9'unu oluşturduğu görülmektedir. Eğitim durumunda önlisans ve lisans mezunları %66.3'lük bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Gelir durumuna ilişkin elde edilen bulgular ise şu şekildedir: gelirim yok (%28.3), 1300 tl ve altı (%18.6), 1301 tl ve 2500 tl arası (%24.4), 2501 tl ve üzeri (%28.7). Katılımcıların %49.9'unun çalışıyor olduğu ve en sık kullanılan sosyal medya aracının %81 kullanım oranıyla facebook olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların sosyal medyada geçirdiği sürede ise 1 saat ve daha az süre harcayanların %47.3 ve 4 saat ve üzerinde süre harcayanların ise % 52.7 olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Cinsiyet, Yaş, Eğitim, Çalışma Durumu ve Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken	Frekans	Yüzdelerik Dağılım %
Cinsiyet		
Kadın	165	59,1
Erkek	114	40,9
Yaş		
18 ve altı	6	2,2
19-25	150	53,8
26-35	70	25,1
36-45	26	9,3
46 ve üzeri	27	9,7
Eğitim Durumu		
İlköğretim	8	2,9
Lise	47	16,8
Ön lisans ve Lisans	185	66,3
Yüksek lisans ve üstü	39	14,0
Çalışma Durumu		
Çalışıyor	109	39,1
Çalışmıyor	45	16,1
Öğrenci olup çalışan	30	10,8
Öğrenci olup çalışmayan	95	34,1
Gelir Durumu		
1300tl ve altı	52	18,6
1400tl – 2500tl	68	24,4
2600tl ve üstü	80	28,7
Geliri yok	79	28,3

IV. Bulgular

Ölçüm modelinin uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla içsel tutarlık incelenmiştir. İçsel tutarlılığın değerlendirilmesinde Cronbach alfa ve birleşik güvenilirlik katsayılarından faydalanılmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Her bir yapının 0,6'dan büyük bir Cronbach alfa katsayısına (Nunnally ve Bernstein, 1994) ve 0,8'den büyük bir birleşik güvenilirlik değerine sahip olması arzulanmaktadır (Werts, Linn ve Jöreskog, 1974). Tablo 2'de görüldüğü üzere her bir yapıya ait olan Cronbach alfa ve birleşik güvenilirlik katsayıları eşik değerlerin üzerindedir ve bu sonuçlar içsel tutarlığın sağlandığını göstermektedir. Ölçüm modelinin geçerli olması ise, yakınsak ve ayırt edici geçerlilik kriterlerinin sağlanması ile mümkün olmaktadır. Standardize edilmiş faktör yükleri, t değerleri, bu değerlerin anlamlılıkları ve çıkarılan ortalama varyans değerleri yakınsak geçerliliğin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır (Fornell ve Larcker 1981). Tablo 2'de her bir maddeye ait olan standardize edilmiş faktör yükleri ve t-değerleri gösterilmektedir. Tüm t-değerleri $\alpha=0,001$

düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca yapıların bir tanesi haricinde tamamı çıkarılan ortalama varyans eşliğinin üstündedir. 0.49 olan ikincil düzeydeki faydalar değişkeninin seyrek gruplara ait olan değeri, 0.50 olan eşik değerin çok az aşağısında kaldığı için analize bu değişkenle devam edilmiştir. Bu sonuçlar yakınsak geçerlilik kriterinin sağlandığını göstermektedir.

Tablo 2: Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Yapı ve Göstergeler	Faktör Yükleri	t-değeri	Cronbach's Alpha	Bileşik Güvenilirlik	Çıkarılan Ortalama Varyans
Birincil Düzey					
Bilgi edinme ve yayma			.87/.92	.90/.94	.57/.68
Sosyal medyada seyahat deneyimlerinin paylaşılması, destinasyon ve işletmeler hakkında bilgi edinmemi sağlar.	.79/.82	21.3/20.0			
Sosyal medyada seyahat deneyimlerinin paylaşılması, kampanyalar hakkında bilgi edinmemi kolaylaştırır.	.80/.78	22.3/19.5			
Sosyal medyada seyahat deneyimlerinin paylaşılması, ilginç ve benzersiz seyahat deneyimlerini öğrenmeme yardımcı olur.	.86/.82	33.1/21.4			
Sosyal medyada seyahat deneyimlerinin paylaşılması, diğer kullanıcıların gitmiş oldukları yerleri öğrenmemi kolaylaştırır.	.82/.88	17.7/26.1			
Seyahatim sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyimlerimi paylaşmak ağımdaki kişileri bulduğum yer hakkında bilgilendirmemi sağlar.	.70/.83	8.17/19.7			
Seyahat deneyimimi ağımdaki kişilerle sosyal medya vasıtasıyla paylaşmak benim için oldukça kolaydır.	.65/.84	8.66/22.8			
Seyahatim sırasında ağımdaki kişilerle	.65/.79	8.20/15.5			

sosyal medya sayesinde bulunduğum yerin mevcut durumu hakkında bilgi vermek benim için oldukça kolaydır.			
Eğlence		.79/.76	.89/.86 .72/.69
Seyahat sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyim paylaşmak eğlencelidir.	.93/.93	63.9/53.1	
Seyahat sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyim paylaşmak zevklidir.	.91/.93	8.70/7.77	
Seyahatim sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyimlerimi paylaşmak can sıkıntısını yenmenin bir yoludur.	.67/.59	39.6/48.6	
İzlenim Yönetimi		.92/.90	.94/.93 .81/.78
Seyahatim sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyimlerimi paylaşmak beni sempatik birisi yapar	.86/.83	28.8/24.5	
Seyahatim sırasında sosyal medya araçlarıyla paylaşım yapmak havalı biri olarak imajıma katkıda bulunur.	.93/.89	34.0/43.1	
Seyahatim sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyimlerimi paylaşmak beni sosyal yönden beğenilen biri yapar.	.93/.89	57.9/37.4	
Seyahatim sırasında sosyal medya araçlarıyla deneyimlerimi paylaşmak hoş bir birey olarak imajımı geliştirir.	.93/.93	53.7/64.4	
Tanıtım Aracılığı		.81/.83	.88/.89 .65/.67
Gittiğim destinasyonla ve destinasyondaki işletmelerle ilgili olumlu deneyimlerimle diğer kişilere yardımcı olmak isterim	.89/.90	31.9/52.6	

Diğer kişilere destinasyonla ve işletmelerle ilgili iyi bir deneyime sahip olma fırsatını vermeyi isterim.	.89/.92	34.7/73.3		
Destinasyonla ve işletmelerle ilgili deneyimimden memnun olduğumda o destinasyonun ve işletmenin popüler olmasını isterim.	.70/.68	13.1/9.15		
Bana göre, iyi firmalar/hizmetler/ mekanlar desteklenmelidir.	.72/.77	11.1/12.4		
Özdeşleşme			.84/.82	.90/.89 .76/.74
Genellikle sosyal medyada paylaştığım bilgiler hakkında arkadaş grubumdakilerin neler düşündüğünü çok merak ederim.	.80/.75	16.7/12.6		
Sosyal medyada bilgi paylaştığımda kendimi gruba ait hissederim.	.90/.93	38.4/81.0		
Sosyal medyada bilgi paylaştığımda gruba uygun olduğumu hissederim.	.90/.88	39.0/30.7		
Sosyal Medya Deneyim Paylaşımı			.72/.81	.85/.89 .65/.72
Seyahat deneyimimi sosyal medya araçlarında düzenli olarak paylaşıyorum.	.85/.85	20.7/17.9		
Seyahat deneyimimi sosyal medya araçlarında bulduğum her fırsatta paylaşıyorum.	.69/.82	9.27/17.4		
Seyahat deneyimimi sosyal medya araçlarında seyahatim sırasında neredeyse her gün paylaşıyorum.	.86/.88	25.5/31.6		
İkincil Düzey				
Faydalar			.93/.94	.94/.95 .49/.51
Bilgi Edinme ve Yayma	.86/.93	27.4/58.6		
Eğlence	.75/.80	16.7/17.6		
İzlenim Yönetimi	.82/.78	28.5/23.8		
Tanıtım Aracılığı	.72/.84	12.7/25.4		
Özdeşleşme	.74/.64	16.8/10.8		

*Not: 5000 bootstrap örnekleme alınmıştır.

**Tablo'da yer alan ilk ifadeler seyrek, ikinci ifadeler ise sık kullananlara aittir.

Ayırt edici geçerliliğin değerlendirilmesinde korelasyon değerleri ile çıkarılan ortalama varyans katsayısının karekök değerleri karşılaştırılmaktadır. Tablo 3’de tüm korelasyon değerlerinin köşegen değerlerinden daha düşük olduğu tespit edilmiş ve ayırt edici geçerliliğin sağlandığı kanıtlanmıştır.

Tablo 3: *Ayırt Edici Geçerlilik Sonuçları*

	1	2	3	4	5	6
Bilgi Edinme ve Yayma	.76/.82 ^a					
Eğlence	.52/.70	.85/.83				
İzlenim Yönetimi	.52/.58	.60/.58	.90/.88			
Tanıtım Aracılığı	.71/.76	.34/.57	.39/.50	.81/.82		
Sosyal Medya Deneyim Paylaşımı	.34/.57	.46/.53	.44/.46	.23/.52	.80/.85	
Özdeşleşme	.43/.46	.55/.40	.66/.49	.36/.49	.38/.29	.87/.86

a = Köşegen üzerinde yer alan sayılar çıkarılan ortalama varyans değerinin kareköküdür.

**Soldaki katsayılar seyrek, sağdaki katsayılar ise sık sosyal medya kullanan gruplara aittir.*

Bu çalışmada fayda değişkeninin bilgi edinme ve yayma, eğlence, izlenim yönetimi, tanıtım aracılığı ve özdeşleşme alt boyutlarından oluştuğu şeklinde 5 adet hipotez öne sürülmüştür. Araştırma hipotezleri fayda değişkeninin bu alt boyutları olumlu ve istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilediği biçiminde ifade edilmiştir. Ayrıca fayda değişkeninin, turistlerin sosyal medya deneyim paylaşımlarını etkileyeceği yönünde bir hipotez geliştirilmiştir. Bahsi geçen bu 6 hipotezin tamamı hem seyrek hem de sık sosyal medya kullanan 2 grup için ayrı ayrı test edilmiştir. Tablo 4’de görüldüğü üzere ilk 6 hipotez verilerce desteklenmiştir. Dolayısıyla fayda değişkeni belirtilen 5 adet faktörün üst yapısı konumundadır ve bu faktörleri etkilemektedir. Sosyal medyayı seyrek kullanan grup için bilgi edinme ve yayma, izlenim yönetimi ve eğlence ilk üç önem düzeyinde yer alırken; sosyal medyayı sık kullanan grupta ise bilgi edinme ve yayma, tanıtım aracılığı ve eğlence ilk üç sırayı paylaşmıştır. Nihayet, ikincil düzey bir faktör olarak ele alınan fayda değişkeninin sosyal medya deneyim paylaşımını etkilediği görülmüştür. Demek ki hem seyrek hem de sık sosyal medya kullanan gruplar, sosyal medya kullanımlarından fayda elde ettikleri zaman daha fazla deneyim paylaşma eğiliminde olmaktadır.

Tablo 4: Hipotez Sonuçları

Araştırma Hipotezleri	Yol Katsayıları	t-değeri	Sonuç
H1- Fayda- Sosyal Medya Deneyim Paylaşımı	.47/.61	6.75/7.72	Desteklendi
H2- Fayda-Bilgi edinme ve yayma	.86/.93	27.4/58.6	Desteklendi
H3- Fayda- Eğlence	.75/.80	16.7/17.6	Desteklendi
H4- Fayda- İzlenim Yönetimi	.82/.78	28.5/23.8	Desteklendi
H5- Fayda- Tanıtım Aracılığı	.72/.84	12.7/25.4	Desteklendi
H6- Fayda- Özdeşleşme	.74/.64	16.8/10.8	Desteklendi

*Not: 5000 bootstrap örnekleme alınmıştır.

**Soldaki katsayılar seyrek, sağdaki katsayılar ise sık sosyal medya kullanan gruplara aittir.

***Tüm katsayılar 0.001 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırma hipotezlerinin test edilmesine yönelik olan son aşamada, sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan gruplar arasındaki farklılığın tespit edilebilmesi amacıyla kısmi en küçük kareler yöntemi ile gruplar arası farklılık analizi yapılmıştır. Tablo 5’de görüldüğü üzere fayda üst yapısının, alt boyutlar olan bilgi edinme ve yayma ve tanıtım aracılığı üzerindeki etkisinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık 0.05 düzeyinde anlamlıdır. Tablo 4 tekrar incelendiğinde sosyal medyayı sık kullanan grup için bilgi edinme ve yayma ile tanıtım aracılığı değişkenlerinin seyrek kullanan gruba göre daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki hipotez desteklenmiştir. Gruplar arası farklılığa ilişkin diğer hipotezler desteklenmemesine rağmen fayda- sosyal medya deneyim paylaşımı arasındaki ilişkide görülen farklılığın yüzde 10’da anlamlı olduğu ve yine fayda-özdeşleşme arasındaki ilişkide yüzde 10’a çok yakın bir düzeyde anlamlılık değeri bulunduğu görülmüştür.

Tablo 5: Gruplara Arası Farklılıklara İlişkin Hipotez Sonuçları

Araştırma Hipotezleri	Gruplar Arasındaki Yol Katsayı Farklılıkları	p-değeri	Sonuç
H1a- Fayda- Sosyal Medya Deneyim Paylaşımı	0.135	0.900 ^b	Desteklenmedi
H2a- Fayda-Bilgi Edinme ve Yayma	0.067	0.985 ^a	Desteklendi
H3a- Fayda- Eğlence	0.050	0.793 ^b	Desteklenmedi
H4a- Fayda- İzlenim Yönetimi	0.045	0.146 ^b	Desteklenmedi
H5a- Fayda- Tanıtım Aracılığı	0.120	0.976 ^a	Desteklendi
H6a- Fayda- Özdeşleşme	0.096	0.089 ^b	Desteklenmedi

^a $p < 0.05$, ^b anlamlı değil

V. Sonuç

Kullanıcıların kendi ürettikleri içerikleri milyonlarca kişiyle paylaşabilmesine olanak veren sosyal medya, günümüzde hem bireyler hem de

işletmeler için önem teşkil eden bir platform haline gelmiştir. Turizmle ilgili bilgi edinme ve paylaşma, destinasyon farkındalığı, satın alma eğilimi ve seyahat sonrası değerlendirmeleri içeren turist davranışında sosyal medyanın oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, sosyal medya kullanan turist gruplarında bilgi edinme ve yayma, eğlence, izlenim yönetimi özdeşleşme ve tanıtım aracılığı faktörlerinin fayda üst yapısını oluşturup oluşturmadığını tespit etmek, fayda üst yapısının seyahat deneyim paylaşımına etkisini ve seyrek-sık kullanan bireyler arasında farkın olup olmadığını incelemektir.

Bilgi edinme ve yayma faktörüyle ilgili her iki hipotez de kabul edilmiş ve sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan grupların bu faktörle anlamlı bir ilişki içinde olduğu ve gruplar arasında da anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Bireylerin sosyal medya kullanımlarında bilgi edinme ve yayma faktörünün öncelikli faktörler arasında olduğu birçok çalışma da ortaya konmuştur (Krasnova vd., 2010; LaRose ve Eastin, 2001; Kim, Sohn ve Choi, 2011). Turistler gidecekleri destinasyonla, konaklayacakları otelle ilgili detaylar hakkında bilgi almak için bunu daha önce deneyimlemiş olan diğer turistlerin görüşlerine güven duyarlar ve sosyal medya platformlarından bu deneyimi edinmiş kişilere ulaşırlar. Huang ve diğerlerinin (2010) sosyal medyada seyahat bilgi paylaşımı motivasyonlarıyla ilgili yaptıkları çalışmalarında seyahat bilgisi edinme ve bilgi yayma sosyal medyada bilgi paylaşımı davranışında en önemli faktörler olarak bulunmuştur. Bu çalışmada seyrek ve sık kullanan gruplar arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir.

Eğlence düzeyiyle ilgili faktörde, faydanın sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist gruplarının eğlence düzeyini olumlu etkilediği fakat sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist grupları arasında anlamlı bir fark yaratmadığı bulunmuştur. İnternet ve sosyal medya mecrası bilgi sağlama kaynağı olduğu kadar hoş vakit ve keyif alma ortamı olarak da görülmektedir. Bundan dolayı bireylerin eğlence ihtiyaçlarını karşılamak ve can sıkıntılarını yenmek için farklı durum ve ortamlarda sosyal medya araçlarını kullandıkları görülmektedir. Huang ve diğerleri (2010) ile Beldad ve Kusumadewi (2015)'nin araştırmalarında da eğlence faktörü ele alınmış ve her iki çalışmada da eğlencenin sosyal medya paylaşımlarında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Faydanın izlenim yönetimi üzerinde sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist grupları açısından anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüş fakat gruplar arası anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir. Bireyler diğer kişilerden onay kazanma ve kendileriyle ilgili olumlu izlenimler yaratma amacıyla kendilerini yönetme ihtiyacı duyarlar. Sosyal medya bireyin diğer kişiler üzerindeki algılarını yönetmek için oldukça ideal bir platformdur. Daha önce yapılan çalışmalar insanların sosyal ağ sitelerini kullanımının en belirgin nedenlerinden birinin izlenim yönetimi olduğunu açıklamıştır (Hunt, Atkin, ve Krishnan, 2012:188). Beldad ve Kusumadewi (2015) çalışmalarında

bireylerin konum bildirimini uygulamaları kullanımında izlenim yönetiminin etkili faktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Faydanın tanıtım aracılığı üzerinde sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist grupları açısından anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu görülmüş ve ayrıca sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist grupları arası anlamlı bir farkın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireyler ürün ve hizmetlerle ilgili edindikleri deneyimleri başkalarıyla paylaşmaya meyillidir. Özellikle olumlu deneyimlerini başkalarının da yaşayabilmesi için tavsiye etme eğiliminde olurlar. Ürün, hizmet veya işletmeyle ilgili yaptığı yorumlar ve paylaşımlarla tanıtım aracılığı rolüne giren tüketici başkalarına yarar sağlama ve yardım etme eyleminden dolayı tatmin duygusu yaşamaktadır. Tanıtım aracılığı yapan kişi hem faydalı bilgi sağladığı karşısındaki kişi için hem tanıtımında rol oynadığı işletme için hem de fayda sağlama eyleminden dolayı tatmin duygusu yaşayan kendisi için fayda elde etmektedir. Tanıtım aracılığı sayesinde ürün veya hizmetin popüler olmasına örnek olarak, O'Neill, Palmer ve Charters (2002) Avustralya'da yaptıkları çalışmalarında ziyaretçilerin seyahatleri sonrası yaptıkları yorumlar sayesinde bir süre sonra şarap satışında büyük bir artış yaşanması gösterilebilir. Bu araştırma sonucunda sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist gruplarının tanıtım aracılığında elde ettiği faydayla arasındaki ilişki ve gruplar arası farkın anlamlı olması turistlerin yarar sağlama amacıyla deneyimlerini paylaşması ve bundan tatmin duygusu yaşamaması sonucuna ulaşılabilir.

Faydanın özdeşleşme üzerinde sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist grupları açısından anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu ancak sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist grupları arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özdeşleşme bireylerin kendilerini diğer gruptan biriymiş gibi görme süreci olup, sosyal medya ile ilişkilendirilmesinde sanal topluluklara ait olma ve bu topluluklara karşı olumlu duygulara sahip olma olarak değerlendirilmektedir. Sosyal medyada kullanıcılar üye olunan grup ve arkadaş topluluklarının etkisi altında kalabilmektedirler. Kang ve Schuett (2013) sosyal etki teorisine dayandırarak sosyal medyada seyahat deneyim paylaşımının incelediği çalışmalarında özdeşleşmenin seyahat deneyim paylaşımını olumlu olarak artıran boyutlardan biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda bireyler sosyal medyada paylaştıkları seyahat deneyimleriyle üye oldukları grupla özdeşleşir ve gruba aidiyet hissine kapılırlar (Kang ve Schuett, 2013:97).

Faydanın sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist gruplarının seyahat deneyim paylaşımı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiş fakat gruplar arası anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Bireylerin yeni bir teknoloji kullanma davranışı sergilemesinde o teknolojiden elde ettiği fayda önemli bir rol oynamaktadır. Kullanımı kolay ve faydalı olan yeni bir sistemin bireyin önemseydiği kişiler tarafından gerekli bulunması, toplumsal statüsünü arttırması, sunduğu işlevleri yerine getirmesi ve somut faydalar sağlaması o

sistemin benimsenmesinde etkili olmaktadır. Web 2.0 teknolojisinin ürünü olan sosyal medya kullanım olarak milyarlarca kişi tarafından benimsenmesinin altında kullanım kolaylığı ve bu kullanımdan elde ettiği faydalar söz konusu olmaktadır (Rauniar vd., 2004: 9; Lee, Xiong ve Hu, 2012: 821).

Sosyal medya kişisel seyahat anılarının, tavsiyelerin, uyarıların ve değerlendirmelerin paylaşılabilirdiği milyonlarca kişinin bir araya gelip etkileşime ve fikir alışverişine girebildiği bir mecradır. Turizmde kullanılan sosyal medya platformları (seyahat blogları, wikitravel ve sosyal paylaşım siteleri) turistlere deneyimlerini metin, fotoğraf, video gibi içeriklerle saniyeler içerisinde paylaşabilmelerine olanak vermektedir. Günümüzde bu tür paylaşımların yaygınlaşmasının altında sosyal medyanın kullanım kolaylığı ve kişiye sağladığı faydadan dolayı benimsenmesi yatmaktadır. Bu çalışmada faydanın, sosyal medyayı seyrek ve sık kullanan turist gruplarının seyahat deneyim paylaşımını anlamlı ve olumlu olarak etkilediği, turistlerin sosyal medya araçlarından elde ettiği fayda ve kullanım kolaylığı gibi özelliklerden bu araçları benimsediği ve seyahatleri süresince paylaşımında bulunarak kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma bulgularından hareketle online seyahat acentaları için bazı öneriler getirilebilir. Online acenteler, turistlerin kendi işletmelerinden alışveriş yapmalarını sağlamak için sitelerini deneyim paylaşılabilen bir platform haline getirebilir. Bu platformlarda deneyim paylaşmayı tercih eden turistlerin eğlenceli bir ortamda kendi kişiliklerini sergileyebilmeleri önem arz etmektedir. Hem bilgi edinmek hem de insanlara faydalı olabilmek amacıyla bilgi paylaşmak isteyen kişilerin buluşacağı bu ortamda, turistlerin beğendikleri işletmelere tanıtım aracılığı yapma imkânı sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, bu sitelerde paylaşılan deneyimlerin kişilerin kendi sosyal medya hesaplarında görülebilmesi için Facebook, Instagram gibi platformlarla entegre olması sağlanabilir. Böylelikle iki ayrı platformda deneyim paylaşmanın yaratacağı zaman ve işgücü kaynaklı memnuniyetsizliğin önüne geçilmiş olacaktır.

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlara göre ileride yapılacak akademik araştırmalar için bazı öneriler sunulabilir. Sosyal medya kullanan bireylere yönelik bir profil çıkarmak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak ileriki çalışmalarda böyle bir profil çıkarılarak bu profiller arasındaki grup farklılıklarına odaklanılabilir. Çalışmalarda seyrek ve sık gruplar yerine bu profillerin kullanılması daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Atkinson, M., ve Kydd, C. (1997). "Individual Characteristics Associated With World Wide Web Use: An Empirical Study Of Playfulness And Motivation." *Acm Sigmis Database*, 28(2), 53-62.
- Beldad, A., ve Kusumadewi, M. C. (2015). "Here's My Location, For Your Information: The Impact Of Trust, Benefits, And Social Influence On

- Location Sharing Application Use Among Indonesian University Students.” *Computers In Human Behavior*, 49, 102-110.
- Belk, R., ve Yeh, J. H. Y. (2011). “Tourist Photographs: Signs Of Self.” *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 5(4), 345–353.
- Bødker, M.,ve Browning, D. (2012). Beyond Destinations: Exploring Tourist Technology Design Spaces Through Local-Tourist Interactions. *Digital Creativity*, 23(3-4), 204-224.
- Bontis, N. (1998). “Intellectual Capital: An Exploratory Study That Develops Measures And Models.” *Management Decision*, 36(2), 63-76.
- Boyd, D. M., Ellison, N. B., (2007) “Social Network Sites: Definition, History And Scholarship” *Journal Of Computer-Mediated Communication*, Volume:13, Issue:1, , s. 210-230.
- Brandtzaeg, P. B., ve Heim, J. (2011). “A Typology Of Social Networking Sites Users.” *International Journal of Web Based Communities*, 7(1), 28-51.
- Chiu, C. M., Hsu, M. H., ve Wang, E. T. (2006). “Understanding Knowledge Sharing In Virtual Communities: An Integration Of Social Capital And Social Cognitive Theories.” *Decision Support Systems*, 42(3), s. 1872-1888.
- Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (1975). Intrinsic Motivation. Corsini Encyclopedia Of Psychology. 1–2 *John Wiley & Sons, Inc.*.
- Fehr, E., ve Gächter, S. (2000). “Fairness And Retaliation: The Economics Of Reciprocity”. *The Journal Of Economic Perspectives*, 14(3), 159-181.
- Fornell, C. ve Larcker, D. (1981). “Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error”. *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39-50.
- Goffman, E. (1990). *The Presentation Of Self In Everyday Life*. New York: Penguin Books.
- Haldrup, M., ve Larsen, J. (2010). *Tourism, Performance And The Everyday: Consuming The Orient*. London: Routledge.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G., ve Gremler, D. D. (2004). “Electronic Word-Of-Mouth Via Consumer Opinion Platforms: What Motivates Consumers To Articulate Themselves On The Internet?” *Journal Of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Henseler, J., Ringle, C. M., ve Sinkovics, R. R. (2009). “The Use Of Partial Least Squares Path Modeling In International Marketing.” *Advances In International Marketing*, 20(1), 277-319.
- Hsu, M. H., ve Chiu, C. M. (2004). “Internet Self-Efficacy And Electronic Service Acceptance.” *Decision Support Systems*, 38(3), 369-381.
- Hsu, C. L., ve Lin, J. C. C. (2008) “Acceptance Of Blog Usage: The Roles Of Techology Acceptance, Social influence And Knowledge Sharing Motivation.” *Information & Management*, 45(1), 65-74.

- Huang, Y., Basu, C., ve Hsu, M. K. (2010). "Exploring Motivations Of Travel Knowledge Sharing On Social Network Sites: An Empirical Investigation Of US College Students." *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(7), 717-734.
- Hunt, D., Atkin, D., ve Krishnan, A. (2012). "The Influence Of Computer Mediated Communication Apprehension On Motives For Facebook Use." *Journal Of Broadcasting And Electronic Media*, 56, 187-202.
- Igbaria, M., Iivari, J., ve Maragahh, H. (1995). "Why Do Individuals Use Computer Technology? A Finnish Case Study". *Information & Management*, 29(5), 227-238.
- Jeng, J., ve Fesenmaier, D. R. (2002). "Conceptualizing The Travel Decision-Making Hierarchy: A Review Of recent Developments". *Tourism Analysis*, 7(1), 15-32.
- Kang, M., ve Schuett, M.A. (2013) "Determinants Of Sharing Travel Experience in Social Media". *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 30(12), 93.
- Kelman, H.C. (1958) "Compliance, Identification, And Internalization: Three Processes Of Attitude Change." *Journal Of Conflict Resolution*, 51-60
- Kim, Y., Sohn, D., ve Choi, S. M. (2011). "Cultural Difference in Motivations For Using Social Network Sites: A Comparative Study Of American And Korean College Students." *Computers in Human Behavior*, 27(1), 365-372.
- King, W. R., ve He, J. (2006). "A Meta-Analysis Of The Technology Acceptance Model". *Information & Management*, 43(6), 740-755
- Krasnova, H., Spiekermann, S., Koroleva, K., ve Hildebrand, T. (2010). "Online Social Networks: Why We Disclose." *Journal of Information Technology*, 25(2), 109-125.
- Kollock, P. (1999). The Economies Of Online Cooperation. *Communities in Cyberspace*, 220.
- LaRose, R., Mastro, D., ve Eastin, M.S. (2001). "Understanding Internet Usage: A Social-Cognitive Approach To Uses And Gratifications." *Social Science Computer Review*, 19(4), 396-413.
- Leary, M. R., ve Kowalski, R. M. (1990). "Impression Management: A Literature Review And Two Component Model". *Psychological Bulletin*, 107, 34-47.
- Leary, M. R. (1996). *Self Presentation: Impression Management and Interpersonal Behavior*. Westview Press.
- Lee, C., Jarvinen, V., ve Sutherland, J. (2011). "Profiling Social Network Site Users: Who Is the Most Responsive to Marketing Attempts". In Proc. of The Conf.—*American Academy of Advertising* (pp. 59-68).
- Lee, W., Xiong, L., & Hu, C. (2012). "The Effect Of Facebook Users' Arousal and Valence On Intention To Go To The Festival: Applying An

- Extension Of The Technology Acceptance Model”. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3), 819-827.
- Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., ve Pan, B. (2008). “Electronic Word-Of-Mouth in Hospitality And Tourism Management”. *Tourism Management*, 29(3), 458-468.
- Lo, I. S., ve McKercher, B. (2015). “Ideal Image in Process: Online Tourist Photography And İmpression Management.” *Annals of Tourism Research*, 52, 104-116.
- Mclure Wasko, M. ve Faraj, S. (2005) “Why Should I Share? Examining Social Capital And Knowledge Contribution in Electronic Networks Of Practice”. *MIS Quarterly*, 29, 1, pp. 35-57.
- Nahapiet, J., ve Ghoshal, S. (1998). “Social Capital, Intellectual Capital, And The Organizational Advantage.” *Academy Of Management Review*, 23(2), 242-266.
- Nunnally, J. C., ve Bernstein, I. H. (1994). “The Assessment Of Reliability.” *Psychometric Theory*, 3(1), 248-292.
- O’neill, M., Palmer, A., ve Charters, S. (2002). “Wine Production As A Service Experience-The Effects Of Service Quality On Wine Sales.” *Journal of Services Marketing*, 16(4), 342-362.
- Özata, F. Z., Kılıçer, T., Ağlargoöz, F. (2014). “Müptelalardan Mesafelilere Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcısı Gençler: Kullanma Motivasyonları ve Davranışları Açısından Profilleri”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3).
- Piliavin, J. A. and Cham, H.-W. (1990). “Altruism. A Review of Recent Theory and Research”, *Annual Review of Sociology*, 16: 27- 65.
- Rauniar, R., Rawski, G., Yang, J., ve Johnson, B., (2014) “Technology Acceptance Model And Social Media Usage: An Emprical Study On Facebook” *Journal Of Enterprise Infromation Management* vol.27 pp.6-30.
- Rigdon, E. E. (2005). *Structural Equation Modeling: Nontraditional Alternatives*. *Wiley Statsref: Statistics Reference Online*.
- Rogers, E.M. (1995) “Diffusion Of Innovations: Modifications Of A Model For Telecommunications. Die Diffusion Von Innovationen In Der Telekommunikation” 17, 25-38.
- Safko, L. Ve Brake D. K. (2009). *The Social Media Bible: Tactics, Tools & Strategies For Business Success*. *New Jersey: John Wiley & Sons Inc*
- Teo, T. S., Lim, V. K., ve Lai, R. Y. (1999). “Intrinsic And Extrinsic Motivation İn Internet Usage”. *Omega*, 27(1), 25-37.
- Trammell, K. D., Tarkowski, A., Hofmokl, J., ve Sapp, A. M. (2006). “Rzeczpospolita blogów [Republic of Blog]: Examining Polish bloggers through content analysis.” *Journal of Computer and Mediated Communication*, 11(3)702-722.

- Van Dick R., (2001) "Identification in Organizational Contexts: Linking Theory And Research From Social And Organizational Psychology". *International Journal Of Management Reviews* 3.4 s. 265-283.
- Vinzi, V. E., Trinchera, L., ve Amato, S. (2010). "PLS Path Modeling: From Foundations To Recent Developments And Open Issues For Model Assessment And Improvement." *In Handbook Of Partial Least Squares* (pp. 47-82). Springer Berlin Heidelberg.
- Vogt, C. A., ve Fesenmaier, D. R. (1998). "Expanding The Functional Information Search Model." *Annals of Tourism Research*, 25(3), 551-578.
- Werts, C. E., Linn, R. L., ve Jöreskog, K. G. (1974). "Intraclass Reliability Estimates: Testing Structural Assumptions." *Educational and Psychological Measurement*, 34(1), 25-33.
- Zhang, Y. S.R. HiLTZ, (2003) "Factors That Influence Online Relationship Development in A Knowledge Sharing Community," *Proceedings Of The 9th American Conference On Information Systems*, 2003, S. 410-417.

AHİLİK ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE SİYASET-AHLAK İLİŞKİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Şükrü NİŞANCI*
Selçuk AYDIN**

Alınış Tarihi: 28 Şubat 2017

Kabul Tarihi: 20 Mart 2017

Öz: Çalışmanın amacı Machiavelli'nin görüşlerine kadar izleri sürülen "realizm" olarak formüle edilen, siyaseti ahlaktan tecrit eden görüşleri eleştirel bakışla ele almak, bu meyanda Ahilik değerlerinin meydana gelen ahlaksal boşluğu doldurma imkânlarını değerlendirmek ve tartışmaktır. Çünkü günümüzde siyasal ahlaksızlığın bedeli, siyasal sistemlerin taşıyamayacağı bir yük haline gelmiştir. Ne var ki, modern paradigmayı kökünden sarsan post-modernite bile siyaset-ahlak ilişkisini derin bir unutmaya terk etmiş durumdadır. Siyasal ahlaksızlığın radikal çözümü olarak ileri sürülen ütopyik görüşler yerine ayağı yere basan fikirler geliştirmek için, Ahilik son derece bakir bir alan olarak önümüzde durmaktadır. Çalışma, ahiliğin en mükemmel düzeye eriştiği Osmanlı uygulamaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede, konu "siyasal sistemin işleyişi" ve "siyasal iktidar elitleri" gibi iki ana tema üzerinden serimlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Ahlak, Devlet, Siyasal İktidar, Siyasal Sistem.

RECONSIDERING THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND MORALITY: THE CASE OF AHİLİK

Abstract: The purpose of the study is to critically examine political realism which is traced back to Machiavellian approaches of disconnecting politics from morality and to evaluate the possibility of if and how the historical Ahilik tradition could fill the void. It is evident that the lack morally based practices in politics produced problems and burdens which could not be carried anymore by the political systems. The post-modern paradigm which deeply affected the modern paradigm too left aside the issue of the relationship politics and morality. As opposed to the radical utopian solutions to the problem of political amorality, Ahilik seems more promising for developing plausible and applicable alternatives. This study focuses on the practices of the Ottoman Empire which represents the pinnacle of Ahilik system. Within this framework, these issues are addressed with regard to "the structure of the political system" and "political power elites."

Key Words: Ahilik, Morality, State, Political Authority, Political Systems.

I. Giriş

Machiavelli'nin modern siyaset kurgusunda ahlaki, siyasetten tecrit eden görüşleri, o günden bu yana, zihinler üzerinde kalın bir totaliter tortu bırakarak, hem iç siyasetin hem de dış siyasetin ahlak irtibatını lüzumsuz bir çaba gibi göstermeye yetiyor ve hatta artıyor bile. Machiavelli'nin görüşleri üzerine bina edilen, hakkaniyet, merhamet gibi ahlaki ilkeler yerine "güç" ve

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

“çıkarcı”ya vurgu yapan “realizm”, küresel siyaset teorileri içinde başat bir konumdadır ve küresel ilişkilerin mihengi olarak kabul edilmektedir.

19. yüzyılda “Kant Ahlakı” ilkelerinin cazibesıyla şekillenen siyaset-ahlak (birlikteliği) denklemi, iki büyük dünya savaşıyla sarsıntıya uğramış, hatta ütopyik kuruntu olarak değerlendirilmeye maruz kalmıştır. Emsali görülmemiş küresel bir yıkıma yol açan dünya savaşlarının, Kant ahlakını referans alan tutumlardan kaynaklı olduğu yaygın inancı, ahlakı siyasetten ayrı tutmanın radikal kopuşu olarak karşılık bulmuştur. Kısaca, “idealizmin” tasvir ettiği mükemmel ahlaka ulaşmanın imkânsızlığı, günümüzde asgari ahlak ihtiyacının önemini de kıymetten düşürmüş gözüküyor. Modern paradigmayı kökünden sarsan post-moderite bile siyaset - ahlak ilişkisi gerekliliğini derin bir unutuluşa terk etmiş durumdadır. Ancak, günümüzde siyasal ahlaksızlığın bedeli, siyasal sistemlerin taşıyamayacağı yük haline gelmiş, Yirminci yüzyılın sonlarında, siyaseti ahlakın yörüngesinde şekillendirme ihtiyacı J. Rawls’un yazdıklarıyla, kısmen yankı bulabilmiştir.

Liberal düşüncenin 20. yüzyıldaki etkileyici simalarından biri olan J. Rawls’un ortaya koyduğu ahlak ilkelerinin, oldukça soyut olmaları dolayısıyla, pratiğe dair heyecan oluşturduğunu söylemek zordur. Bu boşluk, Ahilik pratikleri referans alınarak önemli ölçüde doldurulabilir, bu da ileriye doğru siyaset-ahlak ilişkisi konusundaki karamsarlığın iyimserliğe evrilmesine katkı sağlayabilir.

Fütüvvetnameler gibi ahiliğin ilkelerini derli toplu bulacağımız birincil kaynaklar, tek başına yeterli olmayacağı için, farklı seyyahların İslam- Osmanlı coğrafyasındaki gözlemlerini yansıtan seyahatnamelere kıymetli evrak gözüyle bakmak gerekir. Tarihi, edebi açıdan kıymeti takdir edilen bu eserler, niçin siyasal araştırmacılara çok önemli doneler sunmasın ve niçin, bu eserler bir de bu gözle okunmasın? En başta Evliya Çelebi külliyatı olmak üzere, diğer çeşitli kaynaklarda örnekleri sunulan siyaset ve ahlak ilişkisi pratiklerinden, Machiavelli’nin karamsar teorisini, tümüyle olmasa bile belli açılardan yanıtlama imkânı her zaman vardır. Bilimin alanı ve amacı da zaten böyle olursa bir işe yarar. Siyaset ahlak ilişkisinin de Machiavelli’yi doğrulamak imkânı her zaman vardır ama böyle bir çabanın bilimselliği, Karl Popper’ın da işaret ettiği üzere, çok tartışma götürdüğü gibi, faydalı da değildir.

16. Yüzyıl ve sonrasında Osmanlıdaki siyasal inhitat, ani ve fevri yıkım doğurmadıysa, bunun kök nedenlerinden biri de, her halde Ahilik ahlakının ta kendisidir. Osmanlı devletinin kuruluş aşamasında da bu yapıstırıcı ve kaynaştırıcı rol, Ahilik araştırmacılarının dikkat çektiği bir konudur. Modern toplumlarda ahlakı, siyaset ve iktisadın birbiri içine geçmiş ilişkisinde arayacaksak, Osmanlı Ahilik uygulamalarının kıymeti bir kat daha artmış sayılır. Ayağımızı bastığımız her şeyin adeta kayıp gittiği, iyiliğin de kötülüğün de küreselleştiği bir zaman diliminde yaşıyoruz. Sadece “ben” hatta “biz” olarak yaşama imkânları tükenmeden önce, Ahiliğin aidiyet ve sorumluluk ilkelerini

referans olarak, “hepimiz” olarak yaşama teorisi üretme çabasını en önemli insanlık davalarından biri sayabiliriz.

II. Siyasal Ahlak ve Gereği

İnsanı diğer bütün varlıklardan ayıran biricik vasfı, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi yargılardan bağımsız yaşayamamasıdır. “Siyasal varlık”, “alet kullanan varlık” “düşünen varlık”, “konuşan varlık” gibi tanımlardan insanın daha belirgin özelliği “ahlaki varlık” olduğudur. Çünkü ahlaki özelliği dışındaki diğer vasıfları, ilkel bir şekilde yahut taklidi bir surette diğer canlılarda da bulunabilir. Karıncaların yaşayışları toplumsallığın basit düzeyine bir örnek teşkil etmekte, bazı kuşlar insanın konuşmasını taklit edebilmektedir. Demek oluyor ki, yargılama gücü taşıdığı, en azından ondan vazgeçemediği için, o, ya gerçek ya da sahte surette ama daima ahlaklıdır. Bir hırsız yahut yalancının, haklı bir nedenle bunları yaptığını düşünmesi, mümkün olsa başkalarını inandırmaya çalışması, hatta çok uç bir durum olarak ikiyüzlülük bile insanın ahlaktan soyutlanamayacağına işaret eder. (Begoviç, 1993:141)

Eksik ya da çığırından çıkmış ahlak durumları, ahlakın gereksizliğini değil, ahlakın “doğru” bir istikamette geliştirilmesinin önemini gösterir. Adalet arayışından vazgeçmek mümkün olmadığına göre, bunun kaynağı olan ahlakın modası geçmez. Kadim dünyanın tüm yönlerini sarıp sarmalayan ahlak, 15. yüzyıla gelince, itibarını kaybedip, özellikle siyasal sahada referans değer olmaktan çıkmıştır ve bunun herkesçe bilinen sözcüsü Machiavelli’dir. Gerçi son derece yanlış anlaşıldığı için, o, ahlakı sürgüne gönderen adam değildir, ama ahlakı tahtından indiren adamdır. Krallığın gücü, ona göre “olması gereken” den değil, “olan”dan hareketle hakiki sağlamlıkta inşa edilebilir (Akn,1987:81-83). İnsan tabiatının ikircikli halini teorisine dayanak yapan Machiavelli, “insanlar doğruyu severler ama doğrunun peşinden gitmezler, merhameti isterler ama merhameti suiistimal ederler, cömertliği överler, ama onun bedeline katlanmazlar” vs. diyerek bu tezada işaret etmiş, al sana hakikatin demir yasası dercesine “Silahsız peygamberler kaybetti, silahlılar hep kazandı” metaforuna başvurmuştu (Oktay, 2003: 66). “Modern dünyayı inşa eden, sonuçlardan hareketle fiillere değer biçen işte bu görüştür, aklın araçsal kullanılması bundan başka bir şey de değildir. Bu realiteye rağmen, en başta dikkat çekmek istediğimiz husus, siyasal alanda ahlakın geri plana atılması ve referans değer olma niteliğini yitirmesinin tarihsel bir kader olmadığı/olmayacağı, tam tersine, “azaldıkça”, ahlakın, paradoksal olarak daha da değerinin arttığıdır.

Burada, yapmaya çalıştığımız şey, Machiavelli’nin gözlemlerinin tamamıyla boş kuruntulardan ibaret olduğunu göstermek değil, Osmanlı tarihiyle ilgili verdiği örneklerdeki üstünkörü bakıştan kaynaklanan boşlukları doldurma ve ahlakın siyasete raptedilme imkânları üzerinde kafa yormaktır. Bizce Machiavelli’nin, Osmanlı devletinde hükümdarın gücünü, her şeyin hükümdarın elinde olmasına bağlayarak açıklaması, Ahilik gibi kurumların

rollerinin karanlıkta kalmasına yol açarak, “siyaset - ahlak” bağlantısının kendine özgü pratiklerinin üzerini nisyen perdesi altında bırakmaktadır.

Yine, ahiliği siyasal bağlamda ele alıp değerlendirmek, aslında Machiavelli'nin yanlış anlaşılmaya en müsait düşüncelerinin doğru koordinatlara oturtulmasına da fayda sağlayabilir. Şöyle ki, onun, “durumun gereklerine göre, ahlaklı olunabilir” şeklindeki sözü ahlaka davet olmasa bile, ahlak-siyaset bağlantısının imkânları üzerinde düşünmeyi gerekli kılar. Böyle bir ilginin bilimsel değeri de vardır. Bu güne kadar ampirik veriler ahlak-siyaset ilişkisinde, ahlakın zorunlu olmadığı tezini doğrular gözükse bile, sonsuza kadar bunun yanlışlanamayacağını kimse iddia edemez. Karl Popper'in dediği gibi tümevarımcı doğrulama yöntemleri, bilimsel bilgiyi çoğaltmadıkları için işe yarama kapasitesinden mahrumdur. Öte yandan, bu güne kadar ki tabiat olaylarında bile kendisini gösteren determinizmin bundan sonrada aynı kalıplar içinde süreceğini kimse garanti edemez, öyleyse, mevcut bilgilere “yanlışlamacı yöntem”le yaklaşmak, her şeyden önce bilimselliğin bir gereğidir ve siyaset-ahlak uyumsuzluğu tezini teyit eden binlerce örneğe bir yenisini eklemekten daha tercihe şayandır.

III. Ahiliğin Siyasal Yönleri ve Siyasal Önemi

Devlet otoritesi dışında kurulum gelişen, bu günkü anlamından uzak olmakla birlikte kısmi bir sivil toplum manzarası gösteren, ilk dönem Osmanlı Ahi birlikleri, devlet otoritesinin henüz kendisini etkili bir şekilde gösteremediği dönemlerde olanca yoğunluğuyla siyasal alanda boy göstermiş, özellikle Moğol egemenliğinin sona erdirilmesinde, sosyal kargaşanın sönümlenmesinde önemli vazifeleri deruhte etmişlerdir. Şehir ekonomisi devresine girmeden epeyce önce, Ahilik teşkilatını belli bir ideolojiye bağlı tarikatlar şeklinde görüp, tahlillerin buna göre yapılmasını ileri süren görüşler oldukça ikna edici argümanlara dayandırılmaktadır. İlk dönem fütüvvetnamelerinin çoğunda iktisadi konulara yer verilmemesi bu düşünceyi teyit etmektedir (Gölpinarlı, 1950: 116-117). Bu iddiayı destekleyen başkaca örnekler sunmak mümkündür. Ahıyan-ı rum olarak tavsif edilen teşkilatın, kâh yeni idarecileri bizzat o makama getirmesi (Orhan Beyin tahta çıkarılmasında olduğu gibi), kâh yöneticilerin doğrudan doğruya bu teşkilatın üyesi olması (II. Murat örneğinde olduğu gibi) söz konusu oluşumun siyasal yönlerinin kati tevsiki niteliğindedir (Uçma, 2011:142). İbn Battuta'nın “bir memlekette sultan bulunmazsa, şehrin ahisinin hâkim olup padişah gibi hüküm sürdüğünü ve gelip gidenlere ihsanda bulunduğunu” kaydetmesi (Şeker, 2001: 81), Ahilik-siyaset ilişkisinin yoğunluk düzeyini göstermektedir. Türk-İslam kurumlarının kökeni ve gelişmesi üzerine yetkin çalışmaları olan M. Fuat Köprülü'nün de, İbn Battuta'nın gözlemlerine dayanarak Ahiliğin sıradan bir esnaf teşkilatı olarak görmediğini “ içlerinde birçok kadılar, müderrisler bulunan ahilik teşkilatı... adeta o teşkilat üzerine istinat eden, siyasi bir kudret iktisab eyleyen bir nevi tarikattı (Köprülü, 1991: 402)” şeklindeki değerlendirmelerinden anlıyoruz.

Hatta bu konuda oldukça iddialı tezler bile ortaya atılmıştır. Mesela, tarihçi Yılmaz Öztuna, Ahilerin, merkezi Ankara olmak üzere bir cumhuriyet kurduklarını bildirmektedir. Buna göre, söz konusu cumhuriyet, 14. yüzyılın başlarında Selçuklulara, daha sonra İlhanlılara, asrın yarısından sonra ise Eratna ve Karamanoğullarına yarı bağımlı olarak 64 yıl hüküm sürmüştür. (Öztuna, 1964: 218-219)

Genellikle, devlet gücünün zayıfladığı zamanlarda asayişin temininde önemli roller üstlenen Ahilik teşkilatı, merkezi siyasal otoritenin güçlenmesiyle zaman içinde esnaf ve sanatkâr teşkilatına dönüşmüştür. Ancak bu dönüşümü siyasal rolün radikal sona ermesi şeklinde anlamamak gerekir. Zira sefere hazırlık, ordunun sefere intikali noktasında dolaylı ve ikinci derecede daima Ahi birlikleri kritik görevler üstlenmişlerdir. Keza, Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında, yani yeni yerlerin siyasal istikametinin şekillenmesindeki rolleri emsalsizdir. Ahiler gittikleri yerlerde derhal esnaf teşkilatı kurarak şehrin iktisadi hayatını ele geçiriyor, böylelikle o şehirde Türk siyasal düzeninin kolaylıkla işleyeceği zemini hazırlıyorlardı (Akdağ, 1971: 483-499).

Ahilerin taşıdıkları şecaat özelliklerine, Ahilerin kurumsal yapılarına tarihte çok yerde tesadüf edildiğini ileri süren, dolayısıyla Ahilik ve buna bağlı konuların özel bir merakla değmeyeceğini ima eden görüşler vardır. Hemen ifade etmeliyiz ki, Batı dünyasındaki şövalyeliğin fütüvvetin etkisiyle ortaya çıktığı, dolayısıyla şövalyelik ve fütüvvetin kültürel etkiler hariç, aynı şey demek olduğu şeklindeki tezler inandırıcı olmaktan uzaktır. Fütüvveti bir tür İslam şövalyeliği saymak doğru olmadığı gibi, Batı şövalyeliğini, Fütüvvetin Avrupa versiyonu olarak görmek yanlıcıdır (Çağatay, 1981: 86). Batı şövalyelerinden farklı olarak Ahiler, Osmanlı Türk tarihinde düzen, güven ve asayişin sağlanmasında kurucu roller üstlendikleri gibi, siyasal adaletin tahakkukuna dönük önemli patikler ortaya koymuşlardır. Osmanlıdaki Ahilik teşkilatının, Batı loncalarından esas farkını da burada görmek gerekir. Oradaki lonca teşkilatı, siyasal iktidarın gücüne karşı bir güven adacığı, sadece üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamayı tesise dönük işleyen bir mekanizma iken, buradaki Ahilik teşkilatı bizzat siyasal iktidarın kurucu ögesidir. Siyasete göre konumlanan değil, bizzat siyasi idealleri tayin edicidir. Sonraları bu nitelikleri azalarak, Ahiliğin siyasal düzenin yörüngesine girdiği de bilinen bir husustur. Ayyar, şatır, karmat gibi adlarla İslam coğrafyasında düzeni bozan yağmacı unsurları, kontrol altına almak için siyasal iktidarın onları disiplinli bir hayatın içine çekme çabasında, Ahi birlikleri ve teşkilatları terbiye okulları gibi roller üstlenerek siyasal istikrarın garantörü olmuşlardır.

IV. Siyasal Sistemin Kuruluşu/ Kurumsallaşması Açısından**Ahilik ve Ahlakilik**

Siyasal sistemin, kuruluşu ve bunun temelini teşkil eden değerler, en başta meşruluk inancını etkileyerek, sistemin istikrarında önemli yer teşkil eder. Osmanlı siyasal organizasyonunun şekillenmesinde kurucu rol üstlenen Ahilik değerleri, birey-toplum-devlet ideallerinin ortak kümesi olarak düşünülebilir. Ahlaksallığın temeli, Rawls'a atıf yapacak olursak, "en genel anlamda her türlü kişisel ayrımcılığın, özel çıkar talebinin reddi olarak tanımlanabilir, "hakaniyet"li yahut adil bir toplum düzeni, şahsi çıkar hesaplarının yapılmadığı bir "toplumsal sözleşme" düşüncesinin kabulüne bağlıdır" (Rawls, 1980: 522-523).

Bir yandan nass'a dayalı İslami değerlerin rehberliği, öte yandan bu değerlerin somut kalıba döküldüğü Ahilik ilkeleri ve bunun pratiği siyasetin moralist etkinlik olarak işlemesine yol açmıştır. Modern dönemler siyasal geleneğine göre, temel farklılık, sistemin kuruluş ve işleyiş mantığının meta-ekonomik referanslarla yüklü olmasıdır. Batıda, ekonomi-politik şeklinde işleyen düzen, maddeci bir muhtevaya sahiptir ve ister istemez güçlülerin isteklerine göre bir siyasal düzen ortaya çıkarmıştır. Eşitlik, kardeşlik, özgürlük gibi insan ruhunun en büyük özlemlerinin doruk noktasını teşkil eden Fransız ihtilali sonrasında dahi burjuvazinin ziyafet sonrasına tek başına oturması, bu bakımdan aslında ne tesadüfi ne de şaşırtıcıdır. Şayet, Marx'ın öngörülleri doğru çıksaydı ve komünizm realize olabilseydi, sonuç yine başka türlü olmayacaktı. "Hayvan Çiftliği" romanında tasvir edilen çelişkiler ilk sosyalist uygulamalarda bütün çıplaklığı ile zaten kendisini göstermişti.

İslam fütüvvet teşkilatının hareket planı ise daima İslam'ın temel ilkelerinden biri olan adalet nosyonu etrafında şekillenmiş, böylece iktidar istismarı belli limitler içinde kalmıştır. Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde siyasi kontrolü sağlayan Ahiler, bunda ısrar etmeyerek, iktisadi sahada faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Ahilerin "seyfi" (siyasal) niteliğinin "kavli" (toplumsal) yöne doğru evrilmesi demek olan bu gelişme, siyasal iktidar temelli örgütlenme modelinden sivil toplumcu sayılabilecek modele doğru atılmış gayet manidar bir adım olarak düşünülebilir. İktidar mücadelesinin kalıcı bir unsuru olmak yerine, derhal manevi ilkeler altında sosyal ve ekonomik faaliyetlere yönelme tercihi elbette ki hayati bir konuya verilen önem sezilmektedir. Zira sadece kılıç kuvvetiyle yönetim mümkün değildir. Siyasi güç, ekonomik güçten ayrı düşünülemez. Kılıcın körleşeceği mukadder zamanlar geldiğinde adalet zemininde işleyen ekonominin gücüne ihtiyaç duyulur. Anadolu'da yeniden bir devlet kuran Oğuz boyları iç ve dış harplerden nefes alamıyorlar, ziraat, sanat ve diğer üretici faaliyetlere zaman bulamıyorlardı. İlânihaye bunun böyle sürüp gitmeyeceğini her şeyden ve herkesten önce fark edenler Ahilerdi.

Osmanlı devletinin cihan hâkimiyeti davasında politikalara suhulet veren, sonraları ise gerilemeyi, dağılmayı önleyici bu formasyonun hatırı sayılır payı vardır. İslam'ın ahlak ilkeleri ve ortak insanlık değerlerini adeta bir anayasa düzeni haline getiren Fütüvvetnameler, kendine mahsus bir etik-ekonomik düzen arayışının belgeleri olarak okunabilir. Yeri gelmişken, Ahilik teşkilatının moralist yapısının ve ortaya çıkardığı siyasal sonuçlarının, kökenini eski Yunandan alan Batı moralist siyasal düşüncesinden farkına değinmek gerekirse, denebilir ki, Ahililiğin siyasal sisteme yön veren ilkeleri, sadece soyut aklın muhakeme gücünden çıkmış değildir. Hayatın içinde test edildikten sonra, siyasal formülasyonlar haline getirilmişlerdir.

Ahilerin mesleki ilkelerinin, Osmanlı siyasal sisteminin en önemli düzenleyici işlemlerinden biri sayılan Kanunnameler üzerindeki etkisi, bunun manidar bir örneğidir. Bir iki süper beynin, toplumsal düzeninin ne olacağına dair ortaya koyduğu felsefi düşüncelerinin ürünü olan moralist düzen, Eflatun'un düşünce sisteminde görüleceği gibi, kati sınıf sisteminin oluşuma zemin hazırlamış, hayatın içinde yoğrulmadığı içinde buyurgan, totaliter siyasal sistemlerin dayanağı haline gelmiştir. Ahilik benzeri yapılarda, sıradan insanın erdemi ön plandadır, siyasal sistemin oluşumu ve işleyişini ekseriya bu erdemin yansımaları şekillendirmiştir. Batı siyasal düşüncesindeki felsefi-moralist siyasal düşüncenin, adalet kavrayışı, yukarıdan aşağıya işleyen, dolayısıyla ister istemez, toplum mühendisliği uygulamalarına yol açan bir muhtevaya sahiptir.

Paylaşılan ideallerin siyasal alanı rehberlik etmesiyle, soyut aklın buluşu olarak adalet ilkelerinin yukarıdan aşağıya doğru uygulanması, adaletin sosyolojik boyut farklılığını gösterir. Habermas'ın da işaret ettiği gibi, bu gün, kapitalist siyasal sistemin meşruluk krizleri genellikle bu hat üzerinde cereyan etmektedir, başka bir ifadeyle toplumun talepleri ile siyasal sistemin var oluş mantığı çelişmekte, buna bağlı olarak sistemin meşruluk temeli sürdürülemez çelişkiler ağına doğru sürüklenmektedir (Heywood, 2011: 280).

İnsan ihtiyaçlarını sonsuz olarak tanımlayıp, rasyonel bireylerin tutumlarını görünmez elin çekip çevirerek piyasaları yoluna yordamına koyacağı şeklindeki liberal ideolojinin varsayımlarını da sorgulamadan, Habermas'ın işaret ettiği içinde yaşadığımız dönem siyasal meşruluk krizlerinin hafifletilemeyeceği kanaatindeyiz. Habermas'ın meşruluk krizini, tamamıyla siyasal sistemin çaresizliğine hamletmesi de, yeterli görülemez. Belki bu noktada J. Rawls'un adalet nosyonuna müracaat etmek gerekir. Ona göre, adil bir toplumsal düzen toplumsal sözleşmenin şahsi çıkardan arınmış iradelerinden hareketle oluşturulmasına bağlıdır (Berktaş, 2009: 102). Siyasal sistemin herkesin yararına işlemesi, hiçbir kimseye özel ayrıcalık tanınmaması ve fırsatların eşit dağıtılması anlamına gelen bu imtiyazsızlık ortamı, ahlaksal/manevi donatıyı gerekli kılmakta bunun realitesi ise Ahilik vari sistemlerin, diğergamcı/moralist ilkelerini benimseyen kişilik yapılarının varlığını zorunlu kılmaktadır. Birçok fütüvvetnamade, fütüvvete layık görülmeyen meslek gruplarının belirtilmesi, konunun özüne ışık tutmaktadır. Yalan söyleyen, kin

tutan, zulmeden, fahiş fiyata mal satan kişilik yapılarının fütüvvetle bağdaşmayan haller olarak tahkir edilmesi, bu psikolojik sapmalara alt yapı teşkil edebileceği farz edilen mesleklerin de fütüvvetin dışında tutulması (Anadol, 2001: 40-41) adil bir toplumsal düzen için ahlaka verilen önemi gösterir.

Machiavelli'nin, bir hükümdarda, en az değer verdiği ya da önemsiz gördüğü ahlakilik, Osmanlı devletinin yöneticileri için birinci derecede önemli olup, bunun öğretici okulu ise bizzat Ahilik teşkilatıdır. Osmanlı merkezi otoritesinin kuruluşu sırasında devlet kadrolarının neredeyse tamamen Ahi birlikleri ve aşiret beylerinden meydana gelmesi bunu doğrulamaktadır. Öyle ki, ilk Osmanlı ordusu kendisi de bir Ahi olan Kara Halil tarafından kurulduğu gibi, ilk vezirlerin pek çoğu da Ahiliği benimseyen kimselerdir. Orhan Gazi'nin bizzat kendisinin de Ahi olması, yönetimin ahlaksal değerlere göre yapılandırılma niyetini gösterir. (Güllülü, 1977:118)

V. Siyasal Sistemin İşleyişi Bakımından Ahilik ve Ahlakilik

Dünden bu güne, siyasal sistemi meydana getiren gücün kontrolü, siyasetin en sorunlu sahalarından birisidir. Amacından sapması halindeki gücün meydana getireceği tahribata karşı Eflatun'un duyduğu kaygı, anayasacılık hareketi ile azalmış olsa bile, tam anlamıyla sönümlenmemiştir. Demokrasinin beşiği gibi kabul edilen ülkelerde demokrasinin, krallığın yeni bir türünü (seçimle gelen kral) ortaya çıkardığını, ya da halkın çoğunluğunun aleyhine seçkin iktidarı beslediğini, konunun önde gelen uzmanları ifade etmektedir. Duverger, halk egemenliğinin tecelligahı olarak görülen parlamentoların seçimle gelen kralları ortaya çıkardığını, eski mutlakiyetçiliklerin demokratik görünüm altında sürdüğünü iddia etmektedir. Bu meyanda Duverger, İngiliz Parlamenter sistem ile Amerikan başkanlık hükümet sisteminin bütün hukuksal farklılığa rağmen birbirine çok benzediği, yani her ikisinin de krallığın başka bir versiyonu olduğu sonucunu çıkarmaktadır (Duverger, 1986: 17). Ona göre, eskiden irsen sahip olunun kralların gücü, parlamentolara geçmiş ama burada da kalmayıp, bir lider yahut onun etrafındaki dar bir kadroda toplanmış, eski bir deyimle, zarf değişmişse de mazruf aynı kalmıştır. Hayek gibi, düşünürler tüm yetkinin parlamentolarda toplanmasının, güçler ayrılığı ilkesiyle bile telafi edilemeyecek olumsuzluklar doğurduğunu, çünkü asıl meselenin, parlamentolara sınırsız iktidar tanımakta yattığını ifade etmektedir. "Demokrasi teorisinin bu günkü yanlış anlaşılmasının kaynağı, Rousseau tarafından halk iradesinin, genel inancın yerine konulması, bunun sonucu olan halk egemenliği görüşüdür" (Hayek, 1993: 37).

Ortak duygudan kopan sözüm ona özgür bireylerin, hakikat-ı halde devlet iktidarının karşısında görece zayıflığı, modern devletlerin "yumuşak despotluğu"na yol açmıştır. Modern dönemlerde despotluk eskiden olduğu gibi dehşet ve baskıya dayalı olarak yürütülmemektedir. Hatta yönetimler daima ılımlı ve babacan davranmakta, periyodik seçimlerle demokrasi korunmaktadır.

Yine de, mahkemeler, ordu vs. devletin bürokratik yapılanması karşısında, atomize bireyler kendisini yalnız ve çaresiz hissetmektedir (Taylor, 1995: 16-17). Çünkü böyle bir siyasal ortamda, merkez güçlü, toplumun kendi kendisini örgütlemesi siliktir. Bireyler yan yana duran cansız mankenler gibidir. Bu durumda eşitlik, değişim yerindeyse kölelikte, adam yerine konulmamakta eşitliklidir. İşte, ahlaktan bağı koparılan modern devletlerin Batıda, siyasal iktidarın tek elde toplanan iktidarının yol açtığı yozlaşmalara karşı, sivil toplumcu anlayışların rağbet bulması böyle bir realiteyle doğrudan ilgilidir.

Ana ilkeleri birlik olan, siyasal rolleri zamanla azalıp, iktisadi yönleri ön plana çıkan Ahi birlikleri, kendi özel teşkilatı içinde belli bir döneme kadar adeta devlet içinde devlet olarak yaşasalar bile, yeri geldiğinde kötülere haddini bildirmek şeklinde adeta bugünkü kolluk kuvveti görevlerini üstlenmişler, siyasi otorite boşluğunda ise bizzat idare işlerini ellerine almışlardır (Şeker, 2001: 81). Bugünkü, siyasal ortamdan, farklı olmakla birlikte, devletin açık ya da dolaylı zorbalıklarının doğurduğu despotluğa karşı, Ahi birlikleri bazen ahlaki motivasyonla harekete geçtikleri gibi, bazen de sadece birliğin kendi özel amaçlarına dönük olarak sivil toplumcu denebilecek pratikler ortaya koyabilmişlerdir. Yıldırım Beyazid ve IV. Murat zamanında Ahilerin siyasi otoriteden istediklerini aldıkları bilinmektedir (Anadol, 2001: 63).

Ahilik, özündeki toplumcu hedefler taşıması dolayısıyla, günümüz yönetimlerinin en başta seçkinciliğe dönüşen sorunlarına karşı da, bazı çözüm önerileri sunabilecek, ahlaksal dinamiklere sahiptir.

Demokrasinin beşiği olarak gösterilen Amerikan demokrasinde halkın egemenliği seçkinci iktidara dönüşmüş durumdadır. Wright Mills, Duverger'in seçimle gelen krallarının yerine, Amerika örneğinden yola çıkarak üçlü bir koalisyon koymaktadır. Buna göre, Siyasal sistem, herkesin yararına değil, onu kontrol eden ve yönlendiren bu "triumvira"nın iktidar heveslerine göre işlemektedir. Bu analize göre, iktidar modern toplumun üç büyük kuruluşu olan devlet hiyerarşisi, şirket hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisinin ittifakı, iktidarın gerçek şeklini oluşturur. Aile, kilise, okul modern hayatın belirleyici yönü olmaktan çıkmış, bu üç kuruluşun yörüngesine girmiştir. Bir elin parmakları kadar az sayıda olan büyük şirketlerin aldığı kararlar, bütün dünyada askeri, siyasi ekonomik sonuç doğurmakta, ordunun alacağı kararlar ekonomik ve siyasi etkilemekte, siyasal kurum içinde alınan kararlar ekonomik faaliyetleri ve askeri programları belirleyebilmektedir. Çağdaş dünyanın sefalet, savaş ve ekonomik patlamalarını meydana getiren olumsuzluklarını göz ardı edecek şekilde bu üç kurum öyle kenetlenmiş, öylesine bir birine eklemlenmiştir ki, kendi dışında kalan insanıkların bu ilişkiler ağına girmesi ve bu iktidar ilişkileri ağını ihata etmesi neredeyse imkânsızlaşmıştır. 19. yüzyılda ekonominin pazar güçleriyle, siyasal alanın oy verme, tartışma şeklindeki bir birini bütünleyen ve bazı durumlarda oluşacak dengesizlikleri telafi edici dinamizmi artık yoktur (Mills, 1974: 10-15). Demek oluyor ki, hükümet etme süreci "iktidar elitleri"nin özel amaçlarına dönük işleyen bir mekanizmaya

dönüşerek, yönetimlerin toplumcu yönlerini aşındırmıştır. Bütün gücü devlet tekelinde toplamak isteyen, hukuk dâhil her şeyi bu amacın emrine veren, hikmet-i hükümet denilen Machiavellici anlayışın, pratikteki hikmeti de demek ki bu imiş.

“Hikmet-i hükümet” devlet otoritesini güçlendirmeyi amaçladığı oranda, hedefine ulaşamadığı gibi, belki de hiç hesaba katmadığı güç mücadelelerini tetiklemektedir. Devlet gücü ve imkânlarının artması, bundan faydalanmak isteyenlerin risk alma isteklerini de körükleyerek, ahlaksallığın imkânlarını daraltmaktadır. Ahlakı dışlamak, daha büyük ahlak sorunlarıyla, devletin tarafsızlığını aşındırmakta, bu da meşruiyet sorunlarını beraberinde getirmektedir. Ahiliğin ilkeleri, gücü desantralize eden, toplumcu ideallerdir. Kuvvetli ve galipken affetmek, hiddetliyen ılımlı davranmak, kendisi ihtiyaç sahibiyken başka ihtiyaç sahiplerini gözetmek, daima ahlaka taalluk eden ve kişiyi ait olduğu grubun sorunlarından sorumlu tutmaya dönük ilkelerdir. Piyasa ekonomisinin atomize ettiği liberal pratiklere karşı yeni anlayışlar ortaya çıkması, ahlaksallığın insan için vazgeçilmez önemini gösterir. Bunlardan “toplulukçuluk” diye ortaya çıkan akım, bazı açılardan Ahilik-vari değerlere dayanmaktadır. Söz konusu akıma göre kişilerin yaşam verilerini sosyal bağlar oluşturur, bizler yegâne kimlikler taşıyan kişiler olarak ya bir kimsenin çocuğu, ya bir kabilenin üyesi, ya da bir devletin vatandaşıyızdır. Dolayısıyla bir kimse için iyi; yaşadığı, ya da ait olduğu topluluk için iyi olan şeyden ayrı düşünülemez. Kısaca en yüksek ahlaksal değer, “ortak iyi”dir (MacIntyre, 1984:220).

Kişinin yaşadığı topluma karşı sorumluluk üstelenmesini de gerekli kılan bu anlayış, günümüzde oldukça önem verilen “aktif yurttaşlık” nosyonuyla da uyumludur. Refah devleti politikalarının çekildiği alanlardaki sosyal sorumluluklar, “aktif yurttaşlık” üzerine yıkılmış gözükmektedir. “Ailesine, komşularına ve topluma karşı sorumluluklarını bireye hatırlatan “yeni-muhafazakâr” anlayışın meydana getirebileceği sosyal dışlanmaya karşı bir önlem olarak “aktif vatandaşlık” teşvik edilmektedir (Gill, 2003: 1)

Diğer yandan, gerek üretimde gerek tüketimde “değer”lerden bağımlı koparmış anlayışların, ne kadar ezici, gayri insani ve gayri ahlaki bir çarka dönüştüğü ortadadır. “Sahip olmak” dürtüsü ne kadar parçalayıcı ise, “olmak” ideali o ölçüde, uzlaştırıcıdır. Ahiliğin amacı da “insan olmak” ve bundan ayrı düşünülemeyen “insan için olmak”tır. Neredeyse bir klişe haline gelmiş olan “halkı yaşat ki devlet de yaşasın” sözü, Ahilik ilkelerinin, siyaset katındaki yansıması olarak düşünülebilir. Doğu siyasal sistemleri hikmet-i hükümet anlayışlarındaki güç yozlaşmalarını, belli sınırlara hapseden, oryantalistlerce daima göz ardı edilen husus, Ahiliğin siyaset kurumuna kimi zaman yön veren, kimi zaman da onun aşırılıklarını nötralize eden etkisidir.

VI. Siyasal Yöneticilerin Kişilik Yapıları, Ahlak ve Ahilik

Modern dönemlerde, kişilik yapılarının önemli olmadığı, sistemlerin ve onları meydana getiren normların önemli olduğu farz edilmektedir. 19. yüzyıl ideolojileri de, liberalizm dışarıda tutulursa, bu algıyı güçlendirici fikirleri yayma çabasında olmuşlardır. Tarihin oluşumunda tek tek bireylerin çabası göz ardı edildiği için, bireyle birlikte düşünülen ahlaki meziyetlerin önemi de sorgulanır duruma gelmiştir. Deyim yerindeyse, kuyuya ilk taşı, “yönetici aynı zamanda hem aslan hem de tilki olmaya çalışmalıdır. Tuzakları tanımak için tilki, kurtları yok etmek için aslan olmalıdır” diyen Machiavelli atmıştı (Machiavelli, 2003: 91). İletişim imkânlarının gelişmediği, kişisel mahremiyetin yöneticiler için de geçerli olduğu tarihsel durumda, Machiavelli’nin görüşleri bilimsel verilerle de desteklenebilirdi.

Ancak, bireysel olduğu gibi, kamusal işlerde de bir öyle, bir böyle davranarak, bir zaman tilki, bir zaman aslan postuna bürünerek, algıyı istenilen yönde oluşturma imkânına, günümüzde hiç kimse sahip değildir. Öyleyse, Machiavelli’nin “Hükümdar”ı yazdığı zamana göre, günümüzde istikrar, güven, rızayı sağlamada ahlaksallığın önemini arttığını söyleyebiliriz. Günümüzdeki yönetimlerin meşruiyeti için sadece, yönetimlerin çıktıkları yetmemektedir. Sözleri, davranışlarıyla yöneticilerin tutarlılığı, siyasal çıktılarının bir parçası gibi kabul edilerek, meşruiyeti doğrudan etkileyen parametrelerden biri durumuna gelmiştir. Duverger’in de ifade ettiği gibi meşruluğun somut tanımı yapılamaz. Zaman ve mekâna göre değişebilir. Aynı bakış açısına bağlı olarak D. Easton, meşruluğun kaynağı olarak kişisel niteliklerin önemini vurgulamaktadır. Ona göre kişisel özellikler, Weber’in karizmaya yüklediği anlamdan daha geniştir. Önemli olan, yönetici kadronun başarılı olmasıdır. Ancak, Easton, yöneticilerin ahlaksallığına özel bir anlam yüklemeyi (Kapani, 2011: 103). “Ne şekilde olursa olsun”un günümüz şartlarında ahlaktan ayrı düşünülemeyeceğini ise biz ileri sürebiliriz. Siyasilerin kişisel ahlaki özelliklerinin Watergate olayında ABD başkanı Nixon ve daha sonra pek çok yönetici, halkın genel ahlak kurallarına ters düşen davranışlarının açığa çıkmasıyla istifa etmiştir.

Ahilik, başından itibaren yöneticilerin ahlaki niteliğine büyük önem verir. İbni Haldun’un iktidarın istikrarı ve siyasi organizasyonun sağlamlığı için asabiyet üzerinden “ahlaksallığına” yaptığı vurgu, Ahilikte, deontolojik niteliktedir. Yani daha katıksız, ahlakın hakiki özüne daha uygundur. Bu konuyu biraz daha açmak gerekirse İbni Haldun yöneticilerdeki ahlaksal erozyonu, halkın asabiyesini zayıflatan, dolayısıyla devlet egemenliğinin çözülmesinde tetikleyici neden olarak görürken, Ahiler ahlaka buna benzer bir şekilde teleolojik(bir amacı gerçekleştirmek için) değer vermezler. “Fütüvvet kötülüğe iyilikle karşılık vermektir”, “Fütüvvet, hizmet ve yardımseverlik hususunda gösterişi bırakmaktır”, “Fütüvvet, kendisi muhtaçken bile kardeşlere yardımdan geri durmamaktır” gibi Ahiliğin temel ilkeleri bu iddiayı destekleyici niteliktedir (Tabakoğlu, 2005: 60-62)

Türk-İslam kültüründe, Ahi örgütlenmesi aynı zamanda yöneten-yönetilen ilişkisinin genel mantığını da oluşturmaktadır. Şöyle ki, Ahilikteki esnaf başkanı ve ustalar, bütün üyelerine baba şefkatiyle yaklaşan mesleki-ahlaki bir lider konumunda görülürken, çıraklar babalarına saygı ve minnet duyması gereken ailenin küçük çocukları gibidir. Modern dönemlerden itibaren Avrupa’da yöneticilerin şahsi, ahlaki nitelikleri, teknik özelliklerinin epey gerisine düşmüşken, modernleşme sürecindeki doğu dünyasında ise hala yöneticilerin şahsi özelliklerine büyük önem atfedilmekte, onlara halkın babası nazarıyla bakılmaktadır. Türkiye gibi, Ahilik geleneğinin bilinçaltında derin izler bıraktığı, ülkelerde siyasetin sosyolojisi, Avrupa modellerinden bu yüzden de çok farklıdır.

VII. Sonuç

Şimdiye kadar, Ahilik; iktisat, işletme sahasının, yani iş ilişkilerinin dolayımında incelenmeye tabi tutulmuş ve bu güne kadar da hatırı sayılır bir müktesebat oluşmuştur. Ancak, bu kültürün mirasçısı olan toplumlarda, siyaset sosyolojisinin, en bakir konularından biri de Ahiliktir ve yaşamın farklı alanlarına yayılmış olan kültürel kodlardır. Ahilik ilke ve pratikleri incelemek, Türk siyasal kültürünü daha iyi anlamaya hizmet edebileceği gibi, post-modernite, küreselleşmeyle aşman düzen fikrini yeniden kurmak üzere ortaya çıkan ahlak arayışlarına katkı sunabilir. Modern dönemlerde düzen fikri hukuka, küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde ise ahlaka ihtiyaç göstermektedir. Zira küresel ilişkiler ağında, ekonomi siyasetin denetiminden çıkmış gözüküyor. Refah devleti anlayışını sona erdiren “yeni sağ” politikalarına bağlı olarak gelişen yenedünya durumunda, siyasetin ahlaktan ayrı olduğu klasik anlayışın sürdürülmesi, mevcut dengesizlikleri daha da derinleştirebilir. Devlet eski denetimini sürdüremeyecekse, hem ulusal hem de uluslararası siyasetin yapılandırılmasında yeni paradigmalara ihtiyaç vardır. Bu çerçevede Ahilik, ahlaki siyasete rapteden pratikleriyle, en ilham verici insanlık tecrübelerinden biri olsa gerektir.

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa, (1977), Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, İstanbul.
 Akın, İlhan, 1987, Kamu Hukuku, 5.b., İstanbul: Beta Yayınları.
 Anadolu, Cemal, (2001), Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler, II. Baskı, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Begoviç, Aliya İzzet, (1993), Doğu ve Batı Arasındaki İslam, Çev. Salih Şaban, İstanbul, Nehir Yayınları.
 Berktaş, Fatmagül, Liberalizm, Modern Siyasal İdeolojiler İçinde, 3.b, Der. Birsen Örs, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
 Çağatay, Neşet, (1981), Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

- Duverger, Maurice, (1986), Seçimle Gelen Krallar, Çev. Necati Erkut, İstanbul: Kelebek Yayınevi.
- Gill, Seyfang, (2003), “Groving Cohesive Communities One Favour At A Time: Social Exclusion Citizenship and Time Banks”, International Journal Of Urban and Research, Vol.3. No.1.
- Gölpınarlı, Abdulkaki, (1950) “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 11.
- Güllülü, Sabahattin, (1977), Ahi Birlikleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hayek, Friedrich Von, (1993), “Liberal Bir Devletin Anayasası”, Sosyal ve Siyasal Teori İçinde, Çev. Mustafa Erdoğan, Ed. Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Heywood, Andrew, (2011), Siyaset, Çev. Bekir Berat Özüpek ve Diğerleri, 5.b, ed.Buğra Kalkan, İstanbul: Adres Yayınları.
- Kapani, Münici, (2011), Politika Bilimine Giriş, 28.b., Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Köprülü, Fuad , (1991), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Yayına Haz. Orhan Fuad Köprülü, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Machieveli, Niccolo, (2003), Prens, Çev. Işitan Gündüz, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- MacIntyre, Alasdair, (1984), Aftervirtue, Noter Dame University Press.
- Mills, Wright, (1974), İktidar Seçkinleri, Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oktay, Cemil, (2003), Siyaset Bilimi İncelemeleri, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz, (1964), Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, 2.C, 2.b, İstanbul.
- Rawls, John, (1980), “Kantian Constructivism İn Moral Theory Rational and Full Autonomy”, Volume LXXXVII, No, 9.
- Şeker, Mehmet, (2001), İbni Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet, (2005), İktisat Tarihi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Taylor, Charles, (1995), Modernliğin Sıkıntıları, Çev. Uğur Canbilen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uçma, İsmet, (2011), Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik, İstanbul, İşaret Yayınları.

DEĞER YATIRIMI: BORSA İSTANBUL'DA ÇOK AMAÇLI PORTFÖY SEÇİMİ*

*Reşat KARCIOĞLU**
Durmuş YILDIRIM****

Alınış Tarihi: 09 Mart 2017

Kabul Tarihi: 30 Haziran 2017

Öz: Bu çalışmayla Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren firmalara ait hisse senetlerinin değer yatırımı stratejisiyle seçimi ve oluşturulan portföylerin uzun dönem performanslarının yükselen ve düşen piyasalarda test edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, portföyleri oluşturan hisse senetlerinin seçiminde, değer yatırımı kriterlerini esas alan çok amaçlı bulanık optimizasyon yöntemi kullanılmış ve bu yöntemin etkinliği test edilmiştir. Çalışma 1996-2007, 2000-2011 ve 2004-2015 yıllarını kapsayan üç farklı dönemden oluşmaktadır. Çalışmanın sonucunda, değer portföylerinin düşen ve yükselen piyasalarda BİST 100 endeks getirisinden daha iyi bir performansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değer Yatırımı, Portföy Seçimi, Çok Amaçlı Bulanık Optimizasyon, BİST.

VALUE INVESTING: MULTI-OBJECTIVE PORTFOLIO SELECTION ON THE BORSA ISTANBUL

Abstract: This study aims to choose stocks of firms quoted in Borsa Istanbul using value investing strategy and to test the corresponding portfolios' long-run performance in rising and falling markets. For this purpose, multi-objective fuzzy optimization method based on value investment criteria was used in the selection of stocks constituting portfolios and the effectiveness of this method has been tested. This study utilized the data of three distinctive periods, namely, 1996-2007, 2000-2011 and 2004-2015. As a result of the study, it has been found that value portfolios have a better performance than BIST 100 index return in falling and rising markets.

Keywords: Value Investing, Portfolio Choice, Multi-Objective Fuzzy Optimization, BIST.

I. Giriş

Değer yatırımı 1930'lardan bu yana finans literatüründe hisse senedi seçiminde kullanılan, yatırımcısına yüksek kazanç sağlayan en etkili stratejilerden biri olmuş, çok sayıda araştırmacı tarafından bu stratejinin etkinliği başta gelişmiş piyasalar olmak üzere dünya genelinde farklı piyasalarda test edilmiştir. Türkiye'de özellikle cumhuriyetin kuruluşundan

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2017 yılında tamamlanan "Değere Dayalı Portföy Seçiminde Çok Amaçlı Bulanık Optimizasyon Yönteminin Kullanılması" başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve kısaltılmış halidir.

** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı.

*** Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı.

1980'lere kadar sermaye piyasalarının gelişiminin gecikmesi, hisse senedi alım-satımına yönelik organize bir piyasanın olmayışından dolayı tezgâh üstü piyasalarda meydana gelen bazı olumsuzluklar yatırımcıların hisse senedi yatırımlarına güvenini sarsmıştır. 1985 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından istikrarlı, etkin ve güvenilir bir piyasa oluşturmak amacıyla Borsa İstanbul (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası) kurulmuştur. Bu organize piyasayla birlikte, çok sayıda firma borsaya kaydolarak hisse senetlerini halka arz etmiş ve hisse senedi yatırımları daha güvenilir hale gelmiştir. Bu tarihi süreç içerisinde sermaye piyasalarındaki gelişmelerin gecikmesi bu alanda yapılan akademik çalışmalara da yansımış ve organize bir piyasanın oluşmasıyla birlikte araştırmacılar tarafından borsa ve hisse senetleri üzerine yapılan çalışmalar artış göstermiştir. Borsa İstanbul'un otuz yıllık geçmişine rağmen hisse senetleri seçiminde yüksek kazançlı bir strateji olan değer yatırımı üzerine yapılan araştırmalar çok sınırlıdır.

Bu çalışmayla Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren firmalara ait hisse senetlerinin değer yatırımı stratejisiyle seçimi ve oluşturulan portföylerin uzun dönem performanslarının yükselen ve düşen piyasalarda analizi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, portföyleri oluşturan hisse senetlerinin seçiminde, değer yatırımı kriterlerini esas alan çok amaçlı bulanık optimizasyon yöntemi ile portföy seçimi gerçekleştirilmiş ve bu yöntemin etkinliği test edilmiştir.

II. Literatür Özeti

Değer stratejileri finansal piyasalarda uzun bir tarihe sahiptir. Benjamin Graham ve David Dodd tarafından 1930'larda üne kavuşan piyasada düşük değerlendirilmiş fakat kârlı olan hisse senetlerini satın alma esasına dayanan stratejilerdir. Başka bir ifadeyle değer stratejileri, düşük fiyata sahip olmakla beraber işletme kazançlarını, kâr paylarını, geçmiş piyasa fiyatlarını, sabit varlıklarını ve diğer değer ölçülerini de hesaba katarak hisse senedi almaya odaklanan stratejilerdir. Klarman (1991) ise değer yatırımı, gerçek değerlerinin çok altında fiyatlanmış olan menkul kıymetleri, düşük fiyatlardan alınıp, gerçek değerlerine ulaşmaya kadar elde tutulmasını öngören yatırım stratejisi olarak tanımlamış ve bu stratejinin kilit noktasının kelepirci ve gözden düşmüş hisse senetlerinin alımına yönelik olması olduğunu vurgulamıştır.

Graham (1949) Akıllı Yatırımcı kitabında muhafazakar yatırımcıların hisse senedi seçimini daha kolay hale getirebilmek için, şirketin geçmiş performans ve mali durumundan yola çıkarak hisse senedi seçimine esas olacak bazı kalite kriterleri belirlemiştir. Bu kriterler şöyledir:

1) *Yeterli Ölçüde Büyüklük*: Bu kriterin amacı özellikle sanayi sektöründeki dalgalanmalardan ortalamanın üzerinde etkilenebilecek küçük şirketleri devre dışı bırakmaktır.

2) *Yeterli Mali Kuvvet*: Sanayi şirketleri için cari oran en az iki olmalıdır. Buna ek olarak uzun vadeli borçlar net cari aktiflerden daha fazla

olmamalıdır. Ayrıca hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketleri için borç miktarı defter değerinin iki katını geçmemelidir.

3) *Karlılık İstikrarı*: Seçilen şirketin geçmiş 10 yıl içerisinde sürekli kar etmiş olması gereklidir.

4) *Kar Payı Dağıtım Sicili*: Son 20 yılda her yıl kesintisiz olarak kar dağıtımını yapan şirketler seçilmelidir.

5) *Karlılık Büyümesi*: Son 10 yıllık rakamlara göre baştaki ve sondaki 3 yılın ortalamalarını hisse başına kar ortalamaları karşılaştırılmalı ve hisse başı karlarda en az 1/3'lük büyüme göstermiş olma şartı aranmalıdır.

6) *İlmlı Bir Fiyat/Kazanç Oranı*: Mevcut piyasa fiyatı, son üç yılın ortalama karlarının 15 katından fazla olmamalıdır.

7) *İlmlı Bir Fiyat/Aktifler Oranı*: Mevcut fiyat son açıklanan defter değerinin 1,5 katından fazla olmamalıdır. Ancak 15'den az bir F/K oranı olan bir şirket daha fazla bir Fiyat/Aktifler oranına sahip olabilir. Genel kural olarak, F/K oranı ile PD/DD oranının çarpımının 22,5'i geçmemesi gerekir.

Benjamin Graham 1974 yılında vefatından sonra Forbes dergisinde yayınlanan son makalesinde, yatırımcılara, düşük değerlendirilmiş hisse senetlerini tespit etmeleri için 10 temel kriter önermiştir. Bu kriterler getiri ve risk kriterleri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İlk beş kriter getiri, son beş kriter ise risk ölçüsü olarak sıralanmıştır. Graham ve Rea yaptıkları çalışmada sağlam bir mali yapının işletme kazançlarındaki büyümeden ve büyüme istikrarından daha önemli olduğunu iddia etmiştir (Rea, 1977). Oppenheimer (1984), Graham kriterlerini test etmek için Amerika'da 1974-1981 yıllarını kapsayan bir çalışma yapmış ve 1976 yılından sonra önceki yıllara nazaran yöntemin etkinliği azalsa da üstün performans sonuçlarını koruduğunu tespit etmiştir. Johannesburg Borsası'nda Klerck ve Maritz (1997) tarafından yapılan benzer bir çalışmada Graham kriterlerinin farklı kombinasyonları denenerak oluşturulan portföylere ait performansların piyasa portföyünden daha kârlı olduğu tespit edilmiştir.

Davranışsal finans araştırmacılarından Joseph Lakonishok, Andrei Shleifer ve Robert Vishny, 1994 yılında, değer yatırım stratejilerinin piyasada niçin daha iyi performans gösterdiklerini açıklamak için yaptıkları çalışmada, değer yatırım stratejilerinin daha iyi performans göstermelerinin sebebini, çoğu yatırımcı tarafından takip edilen popüler yatırım stratejilerinin tersi yönde hareket etmelerine bağlamışlardır. Fama ve French (1992) değer stratejilerinin üstün performans göstermesinin altında yatan sebebi bu stratejilerin esasen riskli olmalarına bağlamıştır. Yani, düşük PD/DD oranlarına sahip hisselerle yatırım yapan değer yatırımcıları, yüksek seviyede risk üstlenilme eğilimine sahip olduğundan, elde ettikleri yüksek getiriler bu üstlenilen riskin mükafatıdır.

Capaul, Rowley ve Sharpe (1993) 1981-1992 yılları arasında Fransa, Almanya, İsviçre, İngiltere, Japonya ve Amerika olmak üzere 6 gelişmiş piyasada değer ve büyüme hisselerini performanslarını karşılaştırdıkları bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada büyüme ve değer hisselerini belirleyebilmek PD/DD oranını kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda, bütün

piyasalarda değer-büyüme faktörünün önemli bir role sahip olduğunu tespit etmişler ve analize esas olan dönem içerisinde bütün ülkelerde değer hisselerinin, büyüme hisselerinden üstün performans gösterdiğini vurgulamışlardır.

La Porta, Lakonishok, Shleifer ve Vishny (1997) değer hisselerindeki üstün performansın yatırımcıların beklenti hatalarından kaynaklandığı hipotezini ortaya atmışlardır. Bu çerçevede, firmaların kazanç ilanı haberlerine, hisse senedi fiyatlarının tepkisini ölçmüşlerdir. 1971-1993 yılları arasında NYSE (New York Menkul Kıymetler Borsası), AMEX (Amerika Menkul Kıymetler Borsası) ve NASDAQ'da faaliyet gösteren firmaları kapsayan çalışmada, firma kazançlarına dair olumlu haberlerin büyüme hisselerine nispeten değer hisselerinde daha yüksek getiriye sebep olduğunu tespit etmişlerdir.

Fama ve French (1998) Amerika, Avrupa, Avustralya ve Uzak Doğu'da faaliyet gösteren 21 borsa üzerinde 1975-1995 yılları arasında Fiyat/Kazanç, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Nakit Akışı/Fiyat ve Kârpayı/Fiyat oranlarını kullanarak değer ve büyüme hisselerinin getirilerini karşılaştırdıkları çalışmada değer stoklarının örnekleme dâhil olan bütün borsalarda, büyüme hisselerinden daha yüksek getiri elde ettiği gözlenmiştir. Ayrıca, 13 büyük borsanın 12'sinde Piyasa Değeri/Defter Değeri oranının büyüme hisselerine nazaran değer hisselerinde üstün performans gösterdiği tespit edilmiştir.

Bauman, Conover ve Miller (1998) Fiyat/Kazanç, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Fiyat/Nakit Akışı ve Kârpayı getiri oranlarını kullanarak değer ve büyüme hisselerinin 1986-1996 yılları arasındaki performanslarını karşılaştırdıkları dünya çapında 21 borsayı kapsayan çalışmada, toplam getiri ve risklilik açısından değer hisselerinin büyüme hisselerinden her yıl olmasa da genel itibarıyla daha iyi performans gösterdiğini tespit edilmiştir. Ayrıca, değer hisselerinin üstün performans gösterdiği borsalar sermayenin daha çok tabana yayıldığı büyük borsalardır.

Piotroski (2000) muhasebe bilgilerine dayanan temel analiz stratejisini, yüksek Defter Değeri/Piyasa Değeri sahip firmalardan oluşan geniş bir portföyde uygulamıştır. 1976-1996 yıllarını kapsayan çalışmada varlıkların karlılığı, finansal kaldıraç, likidite, kâr marjı ve devir hızları temel analiz sinyalleri olarak kullanılmıştır. Temel analiz sinyalleri kullanılarak iyi bir seçim yapıldığında değer (Yüksek DD/PD oranı) yatırımcılarının ortalama kazançlarını yıllık en az %7,5 artabileceği tespit edilmiştir.

Gönenç ve Karan (2003) yaptıkları çalışmada gelişmekte olan piyasalardan olan Borsa İstanbul'da değer ve büyüme hisselerinin getiri performansları ile küçük ve büyük kapitalizasyonlu portföy performansları karşılaştırılmıştır. Çalışma 1993-1998 yılları arasındaki 60 aylık dönemi kapsamakta olup değer ve büyüme hisseleri PD/DD oranı kullanılarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarında Borsa İstanbul'da büyüme portföylerinin

değer portföylerinden daha iyi performans gösterdiği tespit edilmiş fakat gelişmiş piyasalarda yapılan çalışmalar kadar etkin sonuçlar gözlenmemiştir.

Lye (2012) Asya ülkelerinde 1997-2011 yıllarını kapsayan çalışmasında Sortino oranı optimizasyon yaklaşımını kullanarak değer ve büyüme hisselerinin performans ve etkinliğini karşılaştırmıştır. Çalışma sonucunda değer hisselerinin büyüme hisselerinden daha yüksek performansa sahip olduğu fakat değer hisselerinin etkin piyasa hipotezine uymadığını tespit edilmiştir.

Piotroski ve So (2012) temel analiz yaklaşımından faydalanarak, değer ve büyüme yatırımı stratejilerindeki yanlış fiyat beklentisine yönelik hataları belirleyebilmek için Amerika'da 1972-2010 yıllarını kapsayan bir çalışma yaptılar. Yanlış fiyatlama beklentileri altında, büyüme firmalarının fiyatları sistematik olarak iyimserliği yansıtırken, değer firmalarının fiyatları kötümserliği yansıtmaktadır. Çalışma sonucunda değer ve büyüme hisselerine ait beklentilerin firmaların esas gücüyle uygun olduğu ve gerçek getirilerdeki değer/büyüme etkisinin istatistiksel ve ekonomik olarak sıfırdan farksız olduğu tespit edilmiştir.

III. Veri Seti ve Yöntem

Çalışma 1996-2015 yılları arasını kapsayan üç farklı dönemden oluşmakta olup her bir dönem içerisinde iki aşama söz konusudur. İlk aşama; hisse senetlerine ait geçmiş yıl verilerinin düzenlenerek yatırım yapılacak optimum portföylerin seçilmesini, ikinci aşama ise seçilen her bir portföyün 5 yıllık performansları analizini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan matematiksel modellerin etkinliğini test etmek için üç farklı dönem kullanılmıştır. I. Dönem 1996-2007 yıllarını kapsamakta olup optimal portföylerin seçimi 01.01.2003 tarihinde gerçekleşmiş ve 31.12.2007 tarihine kadar portföy performansları analiz edilmiştir. II. Dönem 2000-2011 yıllarını kapsar ve optimal portföyler 01.01.2007 yılında seçilmiştir. III. Dönem ise 2004-2015 yıllarını kapsar. Geçmiş yıl verilerine göre optimal portföylerin seçimi ise 01.01.2011 tarihinde yapılmıştır. Örneklemeye dahil edilen firmalar belirlenirken bilanço yapılarının farklı olmasından dolayı mali sektör firmaları ve eksik veri sebebiyle bazı firmalar örneklemeden dışlanmıştır. Örneklemeye dahil edilen firma sayıları I. Dönem'de 133, II. Dönem'de 165, III. Dönem'de ise 162 olarak belirlenmiştir.

Çalışmada 1996-2015 yılları arasındaki firma verilerden faydalanılmıştır. Dönemlere ait optimal portföylerin seçiminde esas olan veriler yıllık veriler olup Borsa İstanbul (BIST)'da faaliyet gösteren firmaların dönem sonu bilançolarından elde edilmiştir. Portföylerin performans ölçümü için kullanılan veriler portföylerdeki hisse senetlerinin aylık piyasa fiyatları olup 5 yıllık bir süreci kapsamaktadır. BIST firmaları ile yıllık bilanço ve hisse senetlerine ait piyasa fiyatı verilerinin tamamı FINNET Veri Tabanı'ndan elde edilmiştir. Çalışmada hisse senetlerinin seçimi için genel cebirsel bir modelleme sistemi olan GAMS programından yararlanılmıştır.

Çalışmada değer yatırımı kriterlerine göre BIST hisse senetleri arasından optimum portföylerin seçiminde bir Çok Amaçlı Bulanık Optimizasyon Yöntemi olan Zimmermann (1978) Max-Min Yaklaşımı kullanılmıştır. Zimmermann bu yaklaşımla her bir amacın minimum memnuniyet seviyesini eş zamanlı olarak maksimize etmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımın temel mantığı her bir amacın minimum memnuniyet seviyelerinin eş zamanlı olarak maksimize edilmesidir. Geliştirilen bu modeldeki bulanıklık amaç fonksiyonu değerleriyle ilgilidir. Zimmermann modeli üç aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşamada, söz konusu amaçlar tek tek çözülerek modellere ilişkin ödünleşme tablosu hazırlanır. Sonra ödünleşme tablosuyla amaçlara ilişkin minimum ve maksimum değerler hesaplanır. Son olarak ise oluşturulan üyelik fonksiyonları, maksimize edilecek ortak tatmin seviyesinden büyük olacak şekilde mevcut kısıtlara eklenir ve model tek amaçlı klasik doğrusal programlama şeklinde çözülür. Bulanık çok amaçlı bir doğrusal programlama modeli aşağıdaki gibidir (Paksoy, Pehlivan ve Özceylan, 2013):

$$\begin{aligned} & maks(x) \\ & (Ax)_i \leq B_i \\ & x_i \geq 0 \end{aligned} \quad (1)$$

Verilen bulanık çok amaçlı modelin, amaç fonksiyonları bulanık olarak ifade edilmiştir. Zimmermann (1978) bulanık amaç fonksiyonları için eşitlik (2) ve (3)'te verilen üyelik fonksiyonlarını ($\mu(x)$ ve \forall_g) kullanmıştır.

$$\mu_{\varepsilon}(x) = \begin{cases} 1, Z_{\varepsilon}(x) \leq Z_{\varepsilon}^L \\ \frac{Z_{\varepsilon}^U - Z_{\varepsilon}(x)}{Z_{\varepsilon}^U - Z_{\varepsilon}^L}, Z_{\varepsilon}^L \leq Z_{\varepsilon}(x) \leq Z_{\varepsilon}^U, \\ 0, Z_{\varepsilon}(x) \geq Z_{\varepsilon}^U \end{cases} \quad \forall_{\varepsilon} \text{ minimizasyon için} \quad (2)$$

$$\mu_g(x) = \begin{cases} 1, Z_g(x) \geq Z_g^U \\ \frac{Z_g(x) - Z_g^L}{Z_g^U - Z_g^L}, Z_g^L \leq Z_g(x) \leq Z_g^U, \\ 0, Z_g(x) \leq Z_g^L \end{cases} \quad \forall_g \text{ maksimizasyon için} \quad (3)$$

Bu eşitliklerde Z_g^L ve Z_g^U değerleri ilgili amaç fonksiyonunun alt ve üst sınırlarını göstermektedir. Z_g^L , minimizasyon problemleri için en iyi değeri, Z_g^U ise maksimizasyon problemleri için en iyi değeri göstermektedir. Dolayısıyla her iki problem tipi içinde hedeflenen amaç değeri

$Z_g^L \leq Z_g(x) \leq Z_g^U$ aralığında olacaktır. İkinci aşamada, her bir amaca ait Z_g^L ve Z_g^U değerleri ödünleşme tablosunun elde edilmesiyle hesaplanır. Zimmermann (1978) max-min yaklaşımının temel noktası her bir amaç fonksiyonuna ait üyelik fonksiyonu değerlerinin minimumlarını maksimize etmek olduğundan üçüncü aşamada, birinci aşamada verilen eşitlik (1) aşağıdaki hale dönüşür (Lai ve Hwang, 1996).

$$\begin{aligned} & maks \left[\min \mu_g(x) \right] \\ & (Ax)_i \leq B_i \\ & x_i \geq 0 \end{aligned} \quad (4)$$

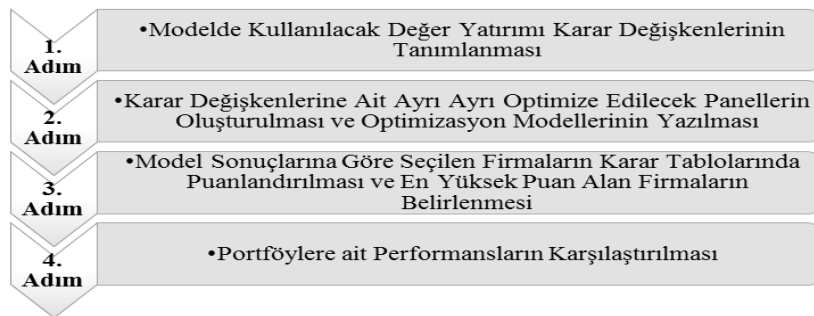
Tüm amaçlar için genel bir tatmin seviyesini gösteren λ değişkeni eklenerek aşağıdaki bulanık çok amaçlı doğrusal programlama modeli (1) tek amaçlı klasik doğrusal programlama problemine dönüşür (5).

$$\begin{aligned} & maks \lambda \\ & Kısıtlar \\ & \lambda \leq \mu_g(x) = \frac{Z_g^U - Z_g(x)}{Z_g^U - Z_g^L} \\ & (Ax)_i \leq B_i \\ & x_i \geq 0 \\ & 0 \leq \lambda \leq 1 \end{aligned} \quad (5)$$

Yukarıdaki modelin çözülmesiyle bütün amaçların minimum gereksinimleri sağlayan ortak tatmin seviyesine ulaşılır ve pareto optimal çözüm kümesi oluşmuş olur.

IV. Araştırmanın Modeli ve Performans Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde, değer yatırımı stratejileriyle borsada düşük değerlenmiş fakat uzun dönemde yüksek kâr potansiyeli olan ucuz fakat kaliteli hisse senetlerinden oluşan portföyler oluşturulması hedeflenmiştir. Hisse senedi seçim süreci aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1: Hisse Senedi Seçim Süreci

A. Değişkenlerin Tanımlanması

Çalışmada, piyasada düşük değeri olan uzun dönemde performansı yükselecek olan değer hisse senetleri saptamak için dört kriter kullanılmıştır. Bu kriterler performans, istikrar, risk ve getiridir. Değer hisselerinin seçiminde aradığımız özellikler, işletmenin istikrarlı bir geçmişe sahip olması, likidite ve borçlanma riskinin bulunmaması, karlılığının yüksek olması ve bu olumlu göstergelere rağmen performans rasyolarının düşük düzeyde seyretmesidir. Hisse senedi seçiminde modele dahil edilen değişkenler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlanması

Performans Göstergeleri
a) Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı
b) Fiyat / Kazanç Oranı
c) Fiyat / Satışlar Oranı
İstikrar Göstergesi
a) Satışlardaki Büyüme (geçmiş yedi yıllık performans)
Risk Göstergeleri
a) Likidite Oranı (Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)
b) Kaldıraç Oranı (Özsermaye / Toplam Aktif)
Getiri Göstergesi
a) ROE (Net Kar / Özsermaye)

B. Karar Değişkenlerine Ait Panellerin Oluşturulması ve Optimizasyon Modelinin Yazılması

Bu aşamada modelde kullanılacak değişkenlerle farklı paneller oluşturulmuş ve nihai aşamada her bir panele ait optimizasyon modelinin çalıştırılması sonucunda hisse senedi seçimi tamamlanmıştır. Paneller oluşturulurken performans kriterleri esas alınmıştır. Yani her bir performans kriterine göre istikrar, risk ve getiri hedefleri sabit kalmak üzere paneller oluşturulmuştur. Oluşturulan paneller Tablo 3.2’de gösterilmiştir.

Çalışmada üç performans kriteri kullanılmıştır. Bunlar PD/DD, F/K ve F/S oranlarıdır. Literatürde bu oranların hisse senetlerinin gelecek performanslarını etkilediğine dair çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda genel olarak düşük PD/DD, F/K, F/S oranları ve yüksek PD/DD, F/K, F/S oranlarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi araştırılmış ve sözü geçen düşük seviyedeki rasyoların, daha yüksek getiri performansına sahip oldukları tespit edilmiştir (Chan ve Lakonishok, 2004). Bundan dolayı çalışmamızda PD/DD, F/K, F/S oranları kullanılarak üç farklı panel oluşturulmuş ve bu panellerde performans hedefleri olan PD/DD, F/K, F/S oranları minimize edilmiştir. İstikrar, risk ve getiri hedeflerini temsil eden rasyolar ise sabit olarak her panelde kullanılmış olup optimizasyonda bu rasyolar maksimize edilmiştir. Kısacası, çalışmada değer hisselerini tespit etmek için düşük PD/DD, F/K ve F/S oranlarına sahip, aynı zamanda istikrar derecesi,

likiditesi, öz sermayeyle finansman düzeyi ve karlılığı yüksek olan hisse senetlerinin seçimi hedeflenmiştir.

Tablo 2: Modelde Kullanılacak Karar Değişkenlerine Ait Paneller

	PANEL A		PANEL B		PANEL C	
	ORAN	AMAÇ	ORAN	AMAÇ	ORAN	AMAÇ
Performans Hedefi	<i>PD/DD</i>	<i>Minimizasyon</i>	<i>F/K</i>	<i>Minimizasyon</i>	<i>F/S</i>	<i>Minimizasyon</i>
İstikrar Hedefi	<i>İstikrar Derecesi</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>İstikrar Derecesi</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>İstikrar Derecesi</i>	<i>Maksimizasyon</i>
Risk Hedefi	<i>Cari Oran</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>Cari Oran</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>Cari Oran</i>	<i>Maksimizasyon</i>
	<i>Kaldıraç</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>Kaldıraç</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>Kaldıraç</i>	<i>Maksimizasyon</i>
Getiri Hedefi	<i>ROE</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>ROE</i>	<i>Maksimizasyon</i>	<i>ROE</i>	<i>Maksimizasyon</i>

Karar değişkenlerine ait paneller oluşturulduktan sonra, her bir panel için Zimmermann Max-Min bulanık optimizasyon yaklaşımı esas alınarak söz konusu amaçlar çerçevesinde modeller yazılmıştır. Modellerde performans hedeflerinin minimizasyonu, istikrar, risk ve getiri hedeflerinin maksimizasyonu hedeflenmiştir.

Çalışmada, istikrar göstergesi olarak firma satışlarındaki yıllık büyüme oranı kullanılmıştır. Firmaların geçmiş yedi yıllık dönemini kapsayan satışlarındaki büyüme oranları hesaplanmış ve bir önceki yıla göre satışlarını arttıran firmalara “1” azalış gösteren firmalara “0” kukla değişkenleri atanmıştır. Daha sonra ise her firma için kukla değişkenlerin toplamı alınarak firmanın istikrar derecesi hesaplanmış ve modele dâhil edilmiştir. Risk göstergeleri olarak modele dâhil edilen likidite ve kaldıraç oranları hesaplanırken firmaların likidite ve kaldıraç oranlarına ait sektör ortalamaları hesaplanmış ve firmalara ait risklilik oranlarının sektör ortalamalarından farkı alınarak modele dâhil edilmiştir. Ayrıca atıl fon kullanan firmaları modelden dışlamak için ideal cari oran sektör ortalamasının en fazla iki katı olabileceği varsayılmış ve modele kısıt olarak eklenmiştir. Çalışmada her bir karar birimine eşit ağırlık verilerek modeller oluşturulmuş ve çözülmüştür.

C. Seçilecek Firmalara Ait Karar Tablolarının Oluşturulması ve Yatırım Yapılacak Firmaların Belirlenmesi

Çalışmanın bu aşamasında her bir panele ait modeller çalıştırılmış, 2003, 2007 ve 2011 dönemlerinde yatırım yapılacak kaliteli hisse senetleri puanlama tablolarıyla belirlenmiştir. Çalışmada hisse senetlerinin seçimi için genel cebirsel bir modelleme sistemi olan GAMS programından yararlanılmıştır. GAMS programıyla doğrusal, doğrusal olmayan, karma tamsayı optimizasyon problemleri modellenmektedir. Çalışmanın bu adımı dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada çalışmanın veri seti analize uygun bir

hale getirilerek, 2.Adım'da gösterilen panellere ait modellerle birlikte GAMS programına yazılmıştır. İkinci aşamada, panellerde yer alan her bir amaç belli kısıtlar altında tek tek optimize edilerek ödünleşme tablolarına ait alt ve üst sınırlar belirlenmiştir. Üçüncü aşamada ise ödünleşme tablolarından faydalanılarak her bir panel için eşit ağırlıklı olmak üzere 3 farklı pareto optimal çözüm gerçekleştirilmiş ve sonuçlar karar tablolarına aktarılmıştır. Karar tablolarında pareto optimal çözüm sonucu seçilen hisse senetleri "1", seçilmeyen hisse senetleri ise "0" olarak gösterilmiştir. Son aşamada ise karar tablosuna aktarılan hisse senetleri, seçilip-seçilmeme kriterine göre puanları toplanarak, en yüksek puan alan hisse senetleri yani bütün modellerde seçilen hisse senetleri belirlenip bu hisse senetlerine yatırım yapma kararı alınmıştır.

Çalışmada üç yatırım dönemi söz konusu olup 1996-2003 periyodunu kapsayan I. Dönem'de 133, 2000-2007 periyodunu kapsayan II. Dönem'de 165 ve 2004-2011 periyodunu kapsayan III. Dönem'de ise 162 firma optimizasyon işlemine tabi tutulmuştur. Panellere uygulanan çok amaçlı bulanık optimizasyon (ÇABO) sonucunda karar tablolarında en yüksek puan alan firma sayısı I. Dönem'de 51, II. Dönem'de 41 ve III. Dönem'de ise 40'dır.

D. Portföy Performanslarının Karşılaştırılması

Portföy yöneticisi portföy performansını belli periyotlarla ölçer ve o portföyü diğer portföylerle ve piyasa portföyüyle karşılaştırarak, oluşturulan portföyün başarısını kontrol eder. Çalışmada portföylerin performansını ölçmek için dönemsel getiri ve kümülatif anormal getiri ölçütleri kullanılmıştır. Dönemsel getiri ölçütüne göre bir portföyün getirisi, baz alınan döneme göre portföy değerindeki artış oranı ile ölçülmektedir. Dönemsel getiri performans ölçütü aşağıdaki formülle gösterilir:

$$ETDG_{pt} = \frac{PD_t}{PD_{t-1}} \quad (6)$$

Burada $ETDG_{pt}$ portföyün elde tutma dönemi getirisini, PD_{t-1} dönem başı portföy değerini veya yatırım tutarını, PD_t ise dönem sonu portföy değerini göstermektedir. Kümülatif anormal getiriler ise aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır.

$$CAR = \sum_{t=1}^T [(AR_{i,t}) - (AR_{p,t})] \quad (7)$$

Bu formülde CAR ; kümülatif anormal getiriyi, $AR_{i,t}$; i hissesinin t tarihindeki aylık getirisini, $AR_{p,t}$; pazarın t tarihindeki aylık getirisini (endeks getirisi) göstermektedir (Barber ve Lyon, 1997: 360).

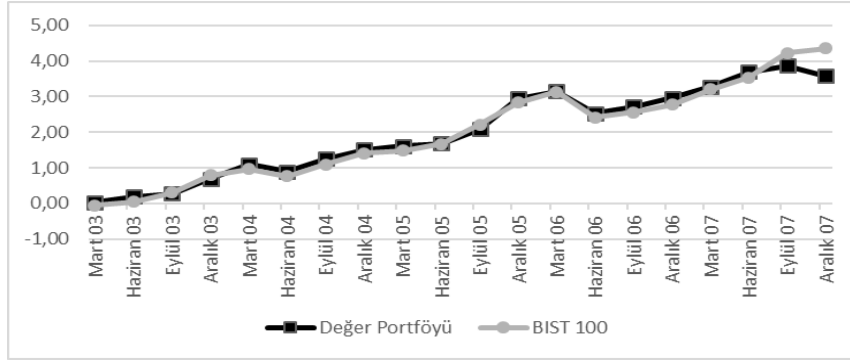
2003, 2007 ve 2011 yıllarında çok amaçlı bulanık optimizasyon yöntemiyle değer portföyleri seçilmiş ve satın al elde tut stratejisi kullanılarak portföylerin beş yıllık performansları ölçülmüştür. Portföylerin dönemsel getiri performansları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Dönemsel Getiri Ölçütüne Göre Performans Sonuçları

I. DÖNEM (2003-2008)			II. DÖNEM (2007-2011)			III. DÖNEM (2011-2015)		
Tarih	Değer Portföyü	BIST 100	Tarih	Değer Portföyü	BIST 100	Tarih	Değer Portföyü	BIST 100
Mart 03	0,03	-0,06	Mart 07	0,10	0,12	Mart 11	0,13	0,00
Haziran 03	0,19	0,04	Haziran 07	0,26	0,20	Haziran 11	0,20	-0,04
Eylül 03	0,27	0,30	Eylül 07	0,47	0,39	Eylül 11	0,08	-0,10
Aralık 03	0,68	0,80	Aralık 07	0,42	0,42	Aralık 11	0,03	-0,22
Mart 04	1,09	0,96	Mart 08	0,24	0,04	Mart 12	0,20	-0,05
Haziran 04	0,89	0,76	Haziran 08	0,22	-0,15	Haziran 12	0,22	-0,05
Eylül 04	1,25	1,09	Eylül 08	0,07	-0,08	Eylül 12	0,20	0,01
Aralık 04	1,52	1,41	Aralık 08	-0,32	-0,31	Aralık 12	0,36	0,18
Mart 05	1,62	1,48	Mart 09	-0,22	-0,34	Mart 13	0,50	0,30
Haziran 05	1,68	1,66	Haziran 09	0,17	-0,05	Haziran 13	0,42	0,16
Eylül 05	2,09	2,21	Eylül 09	0,37	0,22	Eylül 13	0,43	0,16
Aralık 05	2,95	2,84	Aralık 09	0,58	0,35	Aralık 13	0,35	0,03
Mart 06	3,16	3,14	Mart 10	0,92	0,48	Mart 14	0,44	0,07
Haziran 06	2,53	2,42	Haziran 10	0,78	0,39	Haziran 14	0,68	0,17
Eylül 06	2,72	2,56	Eylül 10	1,12	0,66	Eylül 14	0,78	0,12
Aralık 06	2,97	2,77	Aralık 10	1,48	0,69	Aralık 14	0,99	0,30
Mart 07	3,29	3,21	Mart 11	1,61	0,68	Mart 15	0,99	0,23
Haziran 07	3,69	3,54	Haziran 11	1,73	0,62	Haziran 15	0,96	0,24
Eylül 07	3,86	4,23	Eylül 11	1,55	0,53	Eylül 15	0,94	0,13
Aralık 07	3,58	4,36	Aralık 11	1,32	0,31	Aralık 15	1,05	0,16

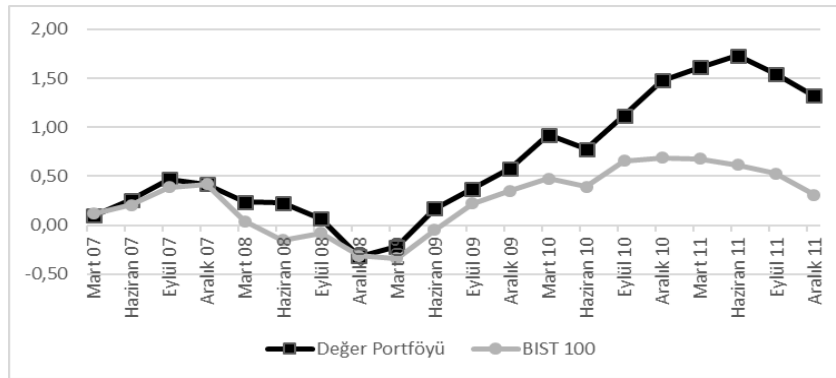
Tablo 3 incelendiğinde değer portföyleri için 2003-2008 yıllarını kapsayan I. Dönem’in en karlı periyot olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde değer portföyünün getirisi beş yılın sonunda başlangıç değerinin 3,5 katına kadar ulaşmıştır. Ancak aynı dönemde piyasa portföyünün getirisi de 4,3 katına kadar ulaşmış ve beş yılın sonunda değer portföyünden yaklaşık %22 daha fazla kazanç sağlamıştır. 2007-2011 yıllarını kapsayan II. Dönem değer ve piyasa portföyleri incelendiğinde 2007 yılının sonuna kadar portföy getirileri %42 seviyesine kadar ulaşmıştır. 2008 küresel finansal krizin hissedilmesiyle birlikte hem piyasa portföyünde hem de değer portföyünde büyük düşüşler meydana gelerek Aralık 2008 itibarıyla değer ve piyasa portföyündeki kayıp %30’u aşmıştır. 2009 yılının ikinci yarısından sonra değer ve piyasa portföyü

yükseliş trendine girmiştir. Haziran 2011’de değer portföyü başlangıç değerinin 1,7 katını aşarak, beş yıl içerisindeki en yüksek kazanç düzeyine ulaşmıştır. Aynı dönemde piyasa portföyünün getirisi %62 seviyesinde kalmıştır. 2011-2015 yıllarını kapsayan III. Dönem incelendiğinde ise değer portföyünün piyasa portföyünden daha karlı olduğu göze çarpmaktadır. İkinci yılın sonunda (Aralık 2012) değer portföyün karlılığı piyasa portföyünün 2 katına ulaşmıştır. 2013 yılı içerisinde ülkede yaşanan siyasal problemlerden dolayı piyasa portföyünün getiri düzeyi %90’lık bir kayıpla, %30’lardan %3 seviyesine gerilemiş, aynı dönemde değer portföyünün getirisi ise %30’lık bir kayıpla, %50 getiri düzeyinden %35’e gerilemiştir. 2014 yılıyla birlikte değer ve piyasa portföylerinin getiri oranlarında artış gözlenmiş ve değer portföyü 3 kat artarak %105 getiri düzeyine ulaşmıştır.

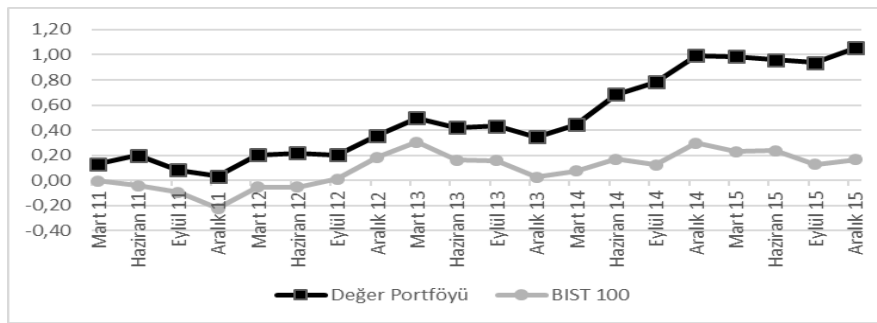
Şekil 2: I. Dönem (2003-2008) Portföyleri Getiri Grafiği

Şekil 2’de 2003-2008 periyodunu kapsayan I. Dönem değer ve piyasa portföylerinin getiri düzeyleri gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde ülke ekonomisinin tek parti iktidarıyla yükseliş trendine girdiği bu dönemde değer ve piyasa portföylerinin birbirine yakın getiri düzeylerine sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 3: II. Dönem (2007-2011) Portföyleri Getiri Grafiği

Şekil 3’de 2007-2011 periyodunu kapsayan II. Dönem değer ve piyasa portföylerinin getiri düzeyleri gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde beş yıllık periyotta değer portföyü getirilerinin piyasa portföyünden daha yüksek seviyelerde olduğu göze çarpmaktadır. İlk yılda portföy getirileri birbirine yakın seviyelerde seyretmiş, 2008 küresel finansal krizin baş göstermesiyle hem değer portföyü hem de piyasa portföyü getirilerinde aşırı bir düşüş gerçekleşmiş ve yılsonunda dip noktaya ulaşmıştır. 2009-2011 yılları arasında portföyler yükseliş trendine girmiş ve değer ve piyasa portföyü getirileri arasındaki fark açılmıştır.

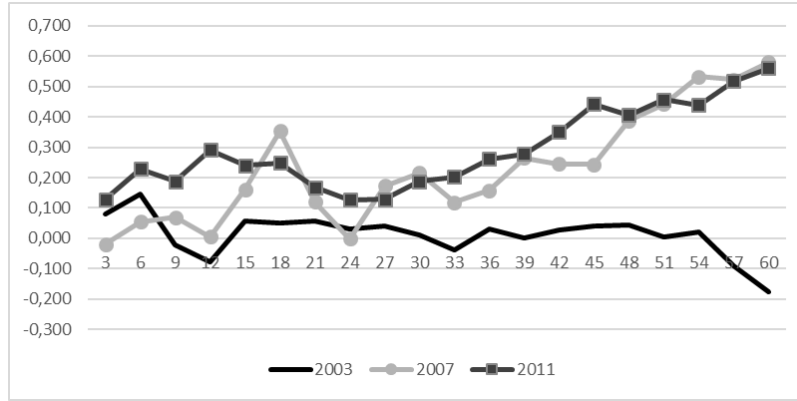
Şekil 4: III. Dönem (2011-2015) Portföyleri Getiri Grafiği

Şekil 4’de 2011-2015 periyodunu kapsayan III. Dönem değer ve piyasa portföylerinin getiri düzeyleri gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde değer portföylerinin beş yıl boyunca piyasa portföyünden daha iyi performans gösterdiği görülmektedir. Değer ve piyasa portföylerinin getirileri Aralık 2011’de dip noktaya ulaşmış, sonraki dört yıl boyunca özellikle değer portföyü getirilerinde önemli bir artış gerçekleşmiştir. Aralık 2013’te değer ve piyasa portföyü getirileri arasındaki fark yaklaşık olarak %40 iken, beş yılın sonunda bu fark %80’i aşmıştır.

Tablo 4: Dönemler İtibariyle Kümülatif Anormal Getiri Performansları

Aylar	2003	2007	2011	Aylar	2003	2007	2011
3	0,08	-0,02	0,13	33	-0,04	0,12	0,20
6	0,15	0,05	0,23	36	0,03	0,16	0,26
9	-0,02	0,07	0,19	39	0,00	0,27	0,28
12	-0,08	0,01	0,29	42	0,03	0,24	0,35
15	0,06	0,16	0,24	45	0,04	0,24	0,44
18	0,05	0,35	0,25	48	0,04	0,39	0,41
21	0,06	0,12	0,17	51	0,00	0,44	0,46
24	0,03	0,00	0,13	54	0,02	0,53	0,44
27	0,04	0,17	0,13	57	-0,09	0,52	0,52
30	0,01	0,22	0,19	60	-0,18	0,58	0,56

Tablo 3'te üç farklı dönemde oluşturulan değer portföylerinin kümülatif anormal getiri (CAR) performansları verilmiştir. Tablo incelendiğinde en yüksek CAR performansının %58 ile 2007 yılı 60. ayda gerçekleştiği görülmektedir. 2003 yılı portföyü beş yıllık periyotta çoğunlukla pozitif CAR performansına sahip olmasına rağmen diğer dönemlerle karşılaştırıldığında en düşük seviyededir. 2007 portföyünün CAR performansında küresel finansal krizin de etkisiyle yüksek değişkenlik söz konusudur. Özellikle 2007 portföyünün CAR performansı 36. aydan sonra 3,6 kat artışla %16'dan %58 CAR düzeyine ulaşmıştır. Dönemler içerisinde en yüksek ortalama CAR performansına sahip 2011-2015 periyodudur. Bu dönemdeki en düşük CAR oranı %13 iken en yüksek CAR oranı ise %56'dır. 2007 portföyüne göre daha istikrarlı bir portföydür. Özellikle 24. aydan sonra CAR performansında istikrarlı bir artış gerçekleşmiştir.

Şekil 5: Dönemler İtibariyle Kümülatif Anormal Getiri Performansları

Şekil 5'te değer portföylerinin dönemler itibariyle kümülatif anormal getiri grafiği gösterilmiştir. Şekil 5 incelendiğinde 2011 yılı portföyünün CAR performansı en yüksek ve istikrarlı portföy olduğu göze çarpmaktadır. 2003 yılı değer portföyünün ise en düşük performans gösteren portföy olduğu gözlenmiştir. 2007 yılı değer portföyünde ise ilk iki yılda değişkenlik çok yüksektir. Genel olarak değer portföyleri dönemler itibariyle değerlendirildiğinde ise tüm portföylerin pozitif CAR performansına sahip olduğu görülmektedir.

V. Sonuç

Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren firmalara ait hisse senetlerinin değer yatırımı stratejisiyle seçimi ve oluşturulan portföylerin uzun dönem performanslarının yükselen ve düşen piyasalarda analizi amaçlandığı bu çalışma, 1996-2015 yılları arasında kapsayan üç farklı dönemden oluşmakta olup, hisse senetlerine ait geçmiş yıl verilerinin düzenlenerek yatırım yapılacak optimum portföylerin seçilmesini ve seçilen her bir portföyün 5 yıllık

performans analizini kapsamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, portföyleri oluşturan hisse senetlerinin seçiminde, değer yatırımı kriterlerini esas alan çok amaçlı bulanık optimizasyon yöntemi ile portföy seçimi gerçekleştirilmiş ve bu yöntemin etkinliği test edilmiştir. BIST firmaları ile yıllık bilanço ve hisse senetlerine ait piyasa fiyatı verilerinin tamamı FİNNET Veri Tabanı'ndan elde edilmiş ve hisse senetlerinin seçimi için genel cebirsel bir modelleme sistemi olan GAMS programından yararlanılmıştır. Çalışmada değer hisselerini tespit etmek için düşük PD/DD, F/K ve F/S oranlarına sahip, aynı zamanda istikrar derecesi, likiditesi, öz sermayeyle finansman düzeyi ve karlılığı yüksek olan hisse senetlerinin seçimi hedeflenmiştir.

Çalışmada, 1996-2003 döneminde BIST'te faaliyet gösterip örnekleme dahil edilen 133 firmadan 51'i ÇABO yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Değer portföyleri için I. Dönem'in en karlı periyot olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde değer portföyünün getirisi beş yılın sonunda başlangıç değerinin 3,5 katına kadar ulaşmıştır. Yine, bu dönemde portföyün dönemsel getirisi yüksek olmasına rağmen, kümülatif anormal getiriler incelendiğinde diğer dönemlere nazaran düşük performans gösterdiği göze çarpmaktadır.

2000-2007 periyodunu kapsayan II. Dönem'de BIST'te faaliyet gösterip örnekleme dahil edilen 165 firmadan 41'i ÇABO yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Değer portföyü getirisinde 2007 yılı sonuna kadar %42 yakın artış gerçekleşmiş 2008 küresel finansal krizin hissedilmesiyle birlikte hem piyasa portföyünde hem de değer portföyünde büyük düşüşler meydana gelerek Aralık 2008 itibarıyla değer ve piyasa portföyündeki kayıp %30'u aşmıştır. Finansal krizin atlantılmasıyla birlikte değer portföyü başlangıç değerinin 1,7 katına ulaşmıştır. Ayrıca beş yıllık performans dönemi boyunca değer portföylerinin piyasa portföyünden daha karlı olduğu tespit edilmiştir.

2004-2011 periyodunu kapsayan III. Dönem'de BIST'te faaliyet gösterip örnekleme dahil edilen 162 firmadan 40'ı ÇABO yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Bu dönem değer portföyüyle piyasa portföyü arasındaki farkın en yüksek olduğu periyot olup, II. Dönem değer portföyüne göre daha istikrarlı bir portföydür. Özellikle ikinci yıldan sonra kümülatif anormal getiri performansında istikrarlı bir artış gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, ÇABO yöntemiyle değer portföylerinin oluşturulduğu ve değer yatırım stratejilerinin etkinliklerinin farklı piyasa şartlarında test edildiği bu çalışmada, değer yatırım stratejileriyle yapılan hisse senedi seçiminin gelişmiş piyasalarda olduğu gibi, Borsa İstanbul'da da kazançlı bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar dönemsel olarak incelendiğinde, yükselen ve düşen piyasalarda değer portföylerinin, piyasa portföyünden daha karlı olduğu hatta vade uzadıkça bu karlılığın üç kata kadar çıktığı saptanmıştır. Çalışmada ayrıca, ÇABO yöntemiyle gerçekleşen hisse senedi seçiminin, çok sayıda hisse senedi arasından ideal kriterlere uygun hisse senetlerinin belirlenmesinde pratik bir yöntem olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Barber, B. M., John D. L. (1997), "Detecting Long-Run Abnormal Stock Returns: The Empirical Power and Specification of Test Statistics", *Journal of Financial Economics*, 43, 341-372.
- Bauman, W. S., Conover, C. M., ve Miller, R. E. (1998). "Growth versus value and large-cap versus small-cap stocks in international markets" [Uluslararası Piyasalarda Büyümeye Karşı Değer ve Büyük Kapitalasyona Karşı Küçük Kapitalasyon Hisse Senetleri]. *Financial Analysts Journal*, 54(2), 75-89.
- Capaul, C., Rowley, I., ve Sharpe, W. F. (1993). "International value and growth stock returns" [Uluslararası Değer ve Büyüme Hisse Senetleri Getirileri]. *Financial Analysts Journal*, 49(1), 27-36.
- Chan, L. K., ve Lakonishok, J. (2004). "Value and growth investing: Review and update" [Değer ve Büyüme Yatırımı: İnceleme ve Güncelleme]. *Financial Analysts Journal*, 60(1), 71-86.
- Fama, E. F., ve French, K. R. (1992). "The cross-section of expected stock returns" [Beklenen Hisse Senedi Getirileri Örneği]. *The Journal of Finance*, 47(2), 427-465.
- Fama, E. F., ve French, K. R. (1998). "Value versus growth: The international evidence" [Değere Karşı Büyüme: Uluslararası Bulgular]. *The Journal of Finance*, 53(6), 1975-1999.
- Gonenc, H., ve Karan, M. B. (2003). "Do value stocks earn higher returns than growth stocks in an emerging market? Evidence from the Istanbul stock exchange" [Gelişmekte Olan Piyasalarda Değer Hisseleri Büyüme Hisselerinden Daha Yüksek Kazanca Sahip Midir?: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Bulguları]. *Journal of International Financial Management ve Accounting*, 14(1), 1-25.
- Graham, B. (2009). *The Intelligent Investor, Revision*. New York: Harper-Collins.
- Graham, B., ve Dodd, D. L. (2009). *Security Analysis: Principles and Technique* (Sixth ed.). New York: McGraw-Hill.
- Klarman, S. (1991). *Margin of Safety: Risk-Averse Value Investing Strategies for the Thoughtful Investor* (First Edition ed.). New York: HarperBusiness.
- Klerck, W., ve Maritz, A. (1997). "A test of Graham's stock selection criteria on industrial shares traded on the JSE" [JSE'de İşlem Gören Endüstri Hisseleri Üzerinde Graham Hisse Senedi Seçim Stratejisinin Testi]. *Investment Analysts Journal*, 26(45), 25-33.
- Lai, Y.-J., ve Hwang, C.-L. (1996). *Fuzzy Multiple Objective Decision Making- Methods and Applications* (Second ed.). Germany: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

- Lakonishok, J., Shleifer, A., ve Vishny, R. W. (1994). "Contrarian investment, extrapolation, and risk" [Karşıt Yatırım, Dışdeğerleme ve Risk]. *The Journal of Finance*, 49(5), 1541-1578.
- Lye, C.-T. (2012). "The performance and efficiency of growth and value stocks: Evidence from Asia" [Büyüme ve Değer Hisselerinin Performans ve Etkinliği: Asya'dan Bulgular]. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 6(1), 17.
- Oppenheimer, H. R. (1984). "A test of Ben Graham's stock selection criteria" [Ben Graham Hisse Senedi Seçim Kriterinin Testi]. *Financial Analysts Journal*, 40(5), 68-74.
- Paksoy , T., Pehlivan , N. Y., ve Özceylan, E. (2013). *Bulanık Küme Teorisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Piotroski, J. D. (2000). "Value investing: The use of historical financial statement information to separate winners from losers" [Değer Yatırımı: Kazananları Kaybedenlerden Ayırt Edebilmek için Geçmiş Finansal Tablo Bilgilerinin Kullanımı]. *Journal of Accounting Research*, 1-41.
- Piotroski, J. D., ve So, E. C. (2012). "Identifying expectation errors in value/glamour strategies: A fundamental analysis approach" [Değer Stratejilerinde Beklenti Hatalarının Tanımlanması: Temel Analiz Yaklaşımı]. *Review of Financial Studies*, 1-61.
- Porta, R. L., Lakonishok, J., Shleifer, A., ve Vishny, R. (1997). "Good news for value stocks: Further evidence on market efficiency" [Değer Hisseleri için İyi Haberler: Piyasa Etkinliği üzerine Farklı Bulgular]. *The Journal of Finance*, 52(2), 859-874.
- Rea, J. B. (1977). "Remembering Benjamin Graham-teacher and friend" [Bir Öğretmen ve Bir Arkadaş Olarak Benjamin Graham'ı Hatırlamak]. *The Journal of Portfolio Management*, 3(4), 66-72.
- Zimmermann, H.-J. (1978). "Fuzzy programming and linear programming with several objective functions" [Birçok Amaç Fonksiyonu ile Bulanık Programlama ve Doğrusal Programlama]. *Fuzzy Sets and Systems*, 1(1), 45-55.

DUYGUSAL ZEKÂNIN GİRİŞİMCİLİK NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ

*M. Kürşat TİMUROĞLU**

*Esra Nur AKPUNAR***

Alınış Tarihi: 11 Nisan 2016

Kabul Tarihi: 13 Mart 2017

Öz: Bu çalışmanın amacı, duygusal zekânın girişimcilik niyeti üzerine etkisinin araştırılmasıdır. Daha önceki bilimsel çalışmalara dayanarak araştırma soruları belirlenmiştir. Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Elazığ Fırat Üniversitesi'nde görev yapan 118 araştırma görevlisi üzerinde anket vasıtasıyla araştırma yürütülmüş ve sonuç olarak, duygusal zekânın girişimcilik niyeti üzerinde istatistiksel anlamda önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Girişimcilik, Girişimcilik Niyeti.

THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON ENTREPRENEURIAL INTENTIONS

Abstract: The purpose of this study was to investigate the effect of emotional intelligence on entrepreneurial intentions. Research questions based on previous scientific studies have been identified. A survey was conducted on 118 research assistants working at Atatürk University in Erzurum and Fırat University in Elazığ and as a result, it was found that emotional intelligence had a statistically significant impact on entrepreneurial intention.

Keywords: Emotional Intelligence, Entrepreneurship, Entrepreneurial Intentions.

I. Giriş

Girişimcilik, ekonomik büyüme, verimlilik, yenilikçilik ve iş yaratma için önemli bir itici güç olarak kabul edilmektedir (Karimi, Bieamans vd, 2013: 204). Günümüz karmaşık toplumlarının başarısı açısından girişimcilik sadece hayatta kalmaları için değil aynı zamanda süreklilikleri için de hayati öneme sahiptir. Girişimcilik birçok vaatlerle gelir ve farklı paydaşlar tarafından değişik şekilde görülür. Politika belirleyicileri, girişimcilğe evrensel piyasalarda ekonomik rekabet yeteneği bakış açısından yaklaşır ve istihdam yaratma olanaklarına odaklanır. Girişimci ise yüksek kazanç ve anlamlı bir kariyer doğuracak fırsat istismarlı bir bakış açısıyla yaklaşır (İsmail, Anuar vd, 2015: 349).

Birçok araştırmaya göre girişimcilik doğuştan gelen bir şeydir; ancak girişimciliğin yaşam süresi içinde sonradan öğrenilebileceği de sıklıkla dile getirilmektedir (Şeşen ve Basım, 2012: 21). Girişimci olmak beraberinde yüksek yaratıcılık gerektirir. Ancak tek başına yaratıcı olmak da yeterli değildir.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

** Yüksek Lisans Öğrencisi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri.

Ağır iş yükü ile baş etme, risk alma, finansal zorluklarla baş etme gibi değerlerden yoksun olarak başarıya ulaşamamaktadır. Dolayısıyla, bireylerin girişimci olmaları yaratıcılıklarıyla diğer özelliklerinin iyi bir şekilde harmanlanmasını gerektirmektedir (Başol, Dursun vd, 2011: 12).

Girişimciliğin yaygınlaşması ve gelişmesi, birçok alanı olumlu yönde etkilemekte, kalkınma ve gelişme için de oldukça önem taşımaktadır. Girişimcilikten bahsedildiğinde göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalardan birisi de girişimcilik niyetidir. Çünkü girişimcilik niyeti olmadan girişimcilik faaliyetinde bulunmak mümkün değildir. Bu sebeple girişimcilik faaliyeti, niyet ederek yapılan planlanmış bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik, İnce vd, 2014: 114).

Girişimsel niyetler bağlamında girişimcilik teriminin net ve tutarlı bir tanımının olmadığı her zaman tartışılmıştır. Girişimsel niyetler önceki çalışmalarda bir iş sahibini ya da bağımsız çalışanı (kendi firmasını kuran veya var olan bir firmayı devralan) ya da kişisel uyumları, eğilimleri, arzuları veya bir şey meydana getirmeyi cesaret etmek için önder olabilecek ilgi alanlarını referans almıştır. Aynı zamanda sadece kendi şirketini kurmayı düşünenlerin ve buna karşı daha spesifik adımlar atanların dahil olduğu yeni oluşan girişimsel niyetler olarak da kullanılmıştır (Küttim, Kallaste vd, 2014: 659).

Son zamanlarda duygusal zekâ kavramı da fazlasıyla gündeme gelen, daha çok önem verilen ve tartışılan bir kavram haline gelmiştir. İş hayatının kurallarının değişmesi ile beraber çalışanların motivasyonu artırılarak müşteri memnuniyetinin elde edilebilmesi için, sadece yüksek zekâ katsayısına sahip çalışanların varlığı yeterli olmamaktadır. Duygularını bilen ve kontrol edebilen, empati yapabilen, duygusal ve sosyal kapasitesi yüksek çalışanların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Cin ve Günay, 2013: 8).

Duygusal zekâ (EI) kavramı, girişimci durumlar ve müzakere gibi sosyal etkileşimler, kaynakları elde etme ve düzenleme, fırsat istismarı ve tespit edilmesi, stres yönetimi, müşteri edinme ve korumasının yanı sıra iyi bir yönetici ve lider olmak gibi birçok değişken üzerinde önemli etkisi olan bir kavramdır (Nga, Wahyukaton vd, 2016: 100-101). Tüm eleştirilere rağmen, popülerliği ve büyük önem teşkil etmesi sebebiyle duygusal zekâ kavramına karşı giderek büyüyen bir ilgi mevcuttur. (Tolegenova, Aimaganbetova vd, 2016: 802).

Örgütlerdeki girişimci davranışları kişinin risk alma eğilimi, kendine güven, belirsizliğe katlanma, yenilikçilik, iş tecrübesi ve duygusal zekâ gibi kişisel faktörlerle birlikte yöneticilerden ve iş arkadaşlarından destek görme, toplumun değerleri gibi çevresel etkilerin de etkilediğine yer verilmektedir. İnsanların girişimci davranışlarını etkileyen birçok faktörün olduğu görülmektedir ve bunlar arasında duygusal zekânın büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir (Polat ve Aktop, 2010: 3).

Günümüzde girişimcilik eylemleri, her zamankinden daha güç ve belirsiz koşullarda gerçekleşmektedir. Girişimcinin en önemli özelliği, söz konusu belirsizlik ortamında risk üstlenmesi ve karar verme durumunda olmasıdır. Duygusal zekâ, böylesine karmaşık bir ortamda girişimcinin başarılı olmasının altında yatan temel faktörlerden birisidir (Yelkikalan, 2006: 40).

II. Duygusal Zekâ (Emotional Intelligence)

Duygusal Zekâ (EI) psikoloji, organizasyonel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanlarında araştırmacılar tarafından çok büyük bir ilgi görmeye devam etmektedir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar kişilerarası ve içsel zekâ gibi iki temel bileşenin, duygusal zekânın hayattaki başarı için zekâ katsayısından daha önemli olabileceğini göstermektedir (AlDosiry, Alkhadher vd, 2016: 1).

Duygusal zekâ konusunun örgüt ve liderlere etkisi Goleman'ın (1995) "Duygusal Zekâ" ve bir sonraki kitabı "Duygusal Zekâ ile Çalışmak" gibi popüler yayınlar yoluyla büyümüştür. Duygusal zekâ kavramına olan ilgi bugün de devam etmektedir. Salovey ve Mayer tarafından duygusal zekânın ilk olarak tanımlandığı bilimsel çalışma, 1990'lı yılların başında başlamıştır. (Chatterjee ve Kulaklı, 2015: 293). Duygusal zekâ tanımları yaygın olarak değişmesine rağmen, "çevresel talep ve baskılarla baş edebilmenin düşünmede yardımcı olabilmesi amacıyla bir kişinin kendisinin ve diğerlerinin duygularını oluşturması, tanınması, ifade etmesi, anlaması ve değerlendirmesini sağlayan bir grup yetenekler kümesi" şeklinde tanımlanabilir (Harms ve Crede, 2010: 6).

Duygusal zekâ terimi ilk kez 1990'larda Salovey ve Mayer tarafından "Kişinin kendisi ve başkalarının hislerini ve duygularını izleyebilmesi, bunlar arasında ayrım yapabilmesi, düşünce ve eylemlere rehberlik için bu bilgileri içeren bir sosyal zekâ, duygusal zekânın alt kümesi" olarak tanımlanmıştır (Salovey ve Mayer, 1990: 189). Duygusal zekâ, Salovey ve Mayer'e göre 4 boyuttan oluşur: (1) Değerlendirme ve ifade - kendi kendini duygusal değerlendirme, (2) değerlendirme ve başkalarının duygularını tanıma - başkalarını duygusal değerlendirme, (3) öz duygu düzenleme - duygu düzenleme ve (4) duygu kullanım performansını kolaylaştırmak için - duygu kullanımı (Gunkel, Schlaegel vd, 2016: 5).

"Duygusal Zekâ" adlı kitabın yazarı olan Goleman'a göre ise duygusal zekâ, "bireyin kendisinin ve başkalarının hislerini tanıma, kendisini motive etme, içindeki ve ilişkilerindeki duyguları iyi yönetme yetisidir" (Tetik ve Açıkgöz, 2013: 88). Duygusal zekânın kapsamına giren beş temel yetenek vardır. Goleman'a göre bu yetenekler; özbilinç (self-awareness), duyguları yönetebilme (emotional self-regulations), kendini harekete geçirebilme veya motivasyon (motivation), başkalarının duygularını anlayabilme (empathy), ilişkileri yönetebilme veya sosyal becerilerdir (social skills) (Doğan ve Oğuzhan, 2015: 3). Özbilinç, "kişinin herhangi bir duygu hissettiğinde onu tanıyabilme, izleyebilme ve bu bilgiyi kararlarını verirken kullanabilme

yeteneğidir” (Aksütü, 2013: 17). Duyguları yönetebilme, “duyguları uygun biçimde idare yeteneği, öz bilinç temeli üstünde gelişir”(Pektaş, 2013: 24). Motivasyon, “duyguları bir amaç doğrultusunda harekete geçirebilme becerisidir” (Delice ve Günbeyi, 2013: 214). Empati, “kişinin başka insanların duygularını, ihtiyaçlarını, kaygılarını anlayabilmesi, kendini onların yerine koyabilmesi” demektir (Yılmaz, Fidan vd, 2014: 245). Sosyal beceriler, “bireylerin karşılıklı ilişkilerini etkili bir şekilde yönetebilme becerisi” olarak tanımlanabilmektedir (Özaslan, Acar vd, 2009: 101).

Cooper ve Sawaf’a göre duygusal zekâ; duyguların gücünü, insan enerjisi, bilgisi, ilişkileri ve etkisinin bir kaynağı olarak duyumsama, anlama ve etkin bir biçimde kullanma yeteneği (<http://www.sabriburhanoglu.com/duygusal-zekâ>) olarak tanımlanabilir. Cooper ve Sawaf “Executive EQ” adlı kitaplarında duygusal zekânın 4 alt boyutta toplanabilecek beceri ve eğilimlerden oluştuğunu dile getirmişlerdir. Bunlar;

1-Duygusal Okur-yazarlık (Emotional literacy): Bireyin duyguları ve duygularının nasıl işlev gösterdiği hakkında bilgi sahibi olmasıdır.

2-Duygusal Uygunluk (Emotional fitness): Duygusal katılık ve esnekliği içerir. 3-Duygusal Derinlik (Emotional depth). Duygusal yoğunluk ve gelişme potansiyelidir.

4-Duyguların Simyası (Emotional alchemy): Duyguları, yaratıcılığı ateşlemek için kullanabilme yeteneğidir (Ergin ve Özgürol, 2011: 1768).

"Reuven Bar-On (1988) duygusal zekâyı bir kişinin çevresel baskılarla baş etmede başarılı olmasını sağlayan yetenekler ve bu yoldaki kişisel, duygusal ve sosyal yeterlikler dizisi şeklinde tanımlamıştır (Mammadov, 2015: 12). Bar-On'un duygusal zekâ tanımı kişisel, kişilerarası, şartlar ve çevre uyumu, stres yönetimi unsurları, genel ruh hali olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır (Çakar ve Arbak, 2004: 38).

Psikoanalizci Erik Erikson duygusal zekâyı, kişiliğin çeşitli yönlerini başarılı bir şekilde bütünleştirme yeteneği olarak tanımlamakta ve benlik bütünlüğü olarak adlandırmaktadır. Yetişkinler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre farklı türlerde olgunlaşmaya yol açan zekâ alanları; dilsel, matematiksel ve mantıksal, görsel, işitsel, bedensel-devinimsel, kişisel ve kişiler arası zekâ olarak saptanmıştır (Ural, 2001: 210).

Duygusal Zekâ popüler günümüzde popüler bir kavram olup, bazı araştırmacılara göre etkin liderlik için gerekli kritik bir unsurdur. Goleman, “en etkili liderlerin hepsinde duygusal zekâ olarak bilinen şey oldukça yüksek ve önemli bir şekilde birbirine benziyor” demiştir. Diğerleri de, “şimdiye kadar, çoğu yönetici için var kabul edilen duygusal zekâ bireyin etkinliği için IQ kadar önemlidir” demiştir (Chatterjee ve Kulaklı, 2015: 292).

Duygusal zekâyı ilişkin farklı modeller ortaya koyan bilim adamları, temelde aynı şeyleri söylemekle beraber aralarında ince farklılıklar bulunmaktadır (Doğan ve Oğuzhan, 2015: 6). Duygular, bütün insanlar için

ortak olmasına rağmen, bireyler duyguları işlemekte ve kullanmakta farklılaşmaktadır (Şahin, Özer vd, 2016: 182).

Duygusal zekâ yetkinliklerin kombinasyonudur. Bu beceriler insanın yeteneğini yönetmesine ve kendi duygularını kontrol etmesine, diğer kişilerin duygu durumunu doğru bir şekilde ölçmesine ve düşüncelerini etkilemesine katkıda bulunur. Çalışmalar duygusal zekâyla iş performansındaki başarı arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermesine rağmen duygusal zekânın akademik başarıda güçlü bir belirleyici olmadığını göstermektedir (Ngha, Wahyukaton, Salleh ve diğerleri, 2016: 101).

Yapılan tüm bu tanımlarla beraber duygusal zekâ; insanlarla olan ilişkilerin sorunsuz yürütülmesi, mutluluk ve başarı için gerekli bir unsurdur. Duygusal zekâsı yüksek olan insanlar çevrelerinde aranan kişilerdir. Böyle kişiler çevrelerine pozitif enerji yayarlar ve duygusal anlamda bir doyum meydana getirirler (Yurdakavuştu, 2012: 50). Bilim adamları duygusal zekânın IQ gibi “kader” olmadığını, her yaşta geliştirilebileceğini ifade etmektedirler. Bu da duygusal zekânın önemini bir kat daha artırmaktadır (Acar, 2002: 55-56).

III. Girişimcilik Niyeti

Girişimcilik yaygın olarak bir ülkenin ekonomik büyüme için ana katalizörü olarak bilinir. Küreselleşme çağında, girişimcilik ve girişimciler büyük önem taşımaktadır. Ülkenin rekabet gücünü girişimci ruh ve yenilikçilik belirler. Girişimcilik sadece ekonomistler ve sosyologlar değil aynı zamanda psikologlar tarafından da tartışılan her zaman ilginç bir konu olmuştur. Girişimcilik teorisi geliştikçe girişimci ve girişimcilik tanımları değişime uğramıştır (Mat, Mistima Maat vd, 2015: 1016-1017).

Girişimciliğe bilişsel bakış açısıyla yaklaşma düşüncesi son zamanlarda eğitimciler ve araştırmacılar tarafından giderek artan bir ilgi görmeye başlamıştır. Girişimciliğin bilişsel yönlerine verilen bu önem ve girişimcilerin benzersiz özellikleri belirtilen önceki araştırmaların çelişkili bulgularına bir cevaptır. Aynı zamanda girişimciler ve onların bilişsel özellikleri neticesinde fırsat tanıma, performans, iş büyümesi ve bir girişimci olmak için verilen kararın tüm süreç içinde oynayacağı kritik bir rolü vardır (Pihie, Bagheri vd, 2013: 174).

Girişimciler yalnızca yeni işler yaratmazlar aynı zamanda yeni bulgular, teknolojiler ve icatlar yaratmaya önder olan iş imkânlarını yükseltirler. Yirminci yüzyıldaki temel bulgular girişimle ilgili inisiyatiflerdir. Birçok ülke girişimcilikten çok yönlü fayda sağlar. Ayrıca girişimciliğin ekonomik faydalarından özellikle yaşama standardı ve endüstride güçlenme bağlamında toplumda yararlanır (Iskandarini, 2014: 166).

Girişimcilik bir süre boyunca devam eden bir süreçtir. Eğer girişimcilik bir süreç olarak görülürse, o halde niyet, girişimcilik aktivitesinin doğal bir işaretidir. Krueger’a göre girişimcilik doğada kasti bir şeydir, seçim vasıtası ile

gelir ve kazara değildir. Çevre Obschonk ve Schmitt- Rodermund'un çalışmalarında kanıtlanmış girişimcilik aktivitesi için seçim sağlar. Kişinin girişimsel davranışları yürütmek için gösterdiği çaba girişimcilik niyetini belirler. Bu niyet nihai davranışlarını etkileyen üç ana motivasyon faktörlerine dayanmaktadır. *Başlamaya karşı tutum* bir girişimciliğe yönelik kişisel beğenme ya da beğenmemeye alakalıdır; *Öznel norm* (aile, eş) ilgili kişinin faaliyeti onayladığı algıdır ve *Algılanmış davranışsal kontrol* bir girişimciye dönüşmenin kolaylığı ya da zorluğunu algılamayla ilgilidir. Bu idrakte ilgili faktörler girişimcilik sürecinin karmaşık yüzünü algılamayı sağlar (Ismail, Anuar vd, 2015: 350).

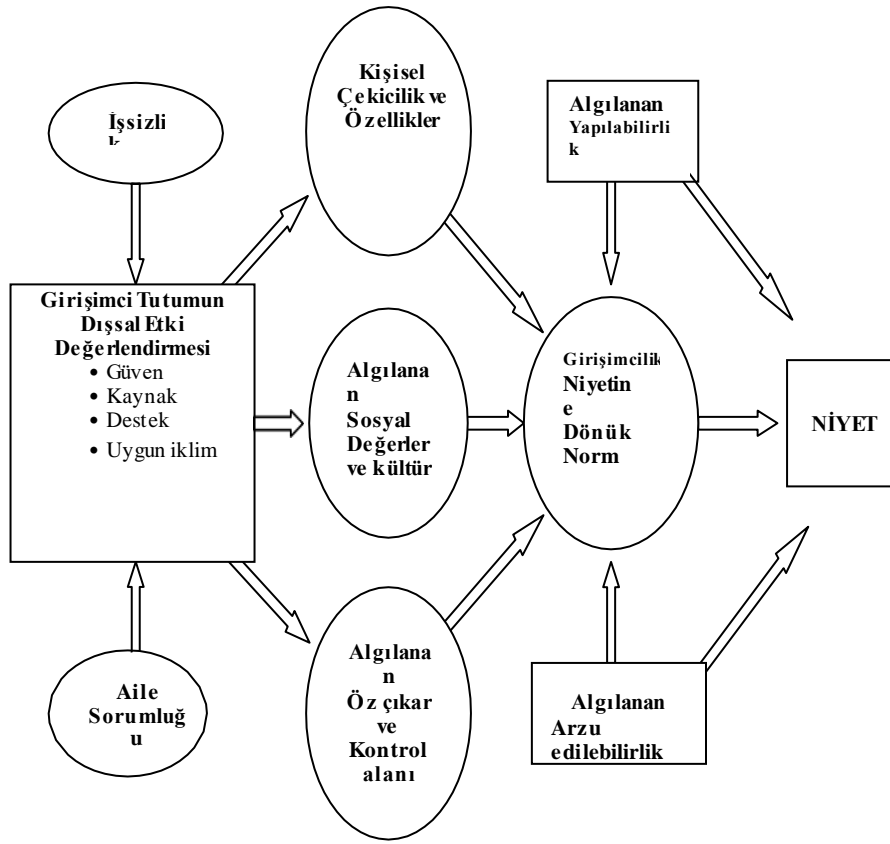
Bird'e (1988) göre niyetlilik; bireyin dikkatini, deneyimini ve davranışını belirli bir amaca veya bir şeyi başarmak için izleyeceği yola yönlendiren ruhsal durumunu belirtmektedir. Bu anlamda, niyet, planlı davranışın bir öngörüsü niteliğindedir. O halde, girişimcilik davranışı da "niyetli bir davranış" olarak nitelendirilebilir ya da başka bir ifadeyle, niyet; "planlı girişimcilik davranışının bir göstergesi" olarak değerlendirilebilir (Marangoz, Kaya vd, 2014: 79).

Girişimcilik niyeti, bireyin kendi istihdamı için bir iş ortaya koyarak girişimci çaba göstermesine yönelik bağlılık derecesi şeklinde tanımlanmaktadır. Girişimcilik niyeti, "yeni bir girişim oluşturmayı veya var olan girişimlerde yeni değerler yaratmayı amaçlamakta; hedef belirleme, iletişim, bağlılık, organizasyon vb. diğer iş türlerine rehberlik etmektedir" (Çetin, Şentürk vd, 2015: 32). Girişimcilik niyeti, "bireyin kendi işini kurma sürecinde düşüncelerini eyleme dökme ve başarıya ulaşmak için gayret göstermesidir" (Şeşen, Soran vd, 2014: 94). Girişimcilik faaliyetinde bulunmayı sağlayan girişimcilik niyeti, "kişinin diğer kariyer seçeneklerinden ziyade çevresindeki potansiyel fırsatları değerlendirmesini sağlayacak bir işletme kurma ve girişim başlatma düşüncesini" yansıtmaktadır (Çelik, İnce vd, 2014: 114).

Yeni bir girişim kurmak için bireylerin niyetlerini ölçüm girişimcilik araştırmacıları ve eğitimcilerin temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Girişimcilik niyetlerini keşfetmek için verilen bu büyüyen önem bireylerin meslek girişimci planlarını ve onların gerçek katılımlarını tahmin etmek için kritik derecede önemlidir (Pihie, Bagheri ve diğerleri, 2013: 175).

Girişimcilik niyeti, girişimcilik sürecinde önemli bir basamaktır. Sosyal psikolojide niyet davranışın en önemli ve en acil öncülü olarak kabul edilir. Ayrıca niyet, Ajzen (1991) ve Baggozi'ye göre (1989) girişimcilik faaliyetlerinin güçlü bir göstergesidir ([http:// www.infolia.com/girisimcilik-niyeti](http://www.infolia.com/girisimcilik-niyeti)). Girişimcilik niyetinde etkili olan bazı faktörler vardır. Bireysel risk alma davranışı, kişinin, alacağı kararın getireceği başarı veya başarısızlığın önceden kestirilemez olduğu durumlarda, inisiyatif kullanarak seçim yapmasıdır. İçsel kontrol, bireyin, olayların dış etkenler tarafından şekillenmesinden ziyade kendi davranışları sonucu şekillendiğine inanmasıdır. Başarma ihtiyacı, kişinin,

olayların kendi sorumluluk ve kararları ile olumlu neticelere ulaştığını görmesi ve tatmin olmak istemesidir. Yaratıcılık, bilginin soyuttan, somut hale geçmesidir. Belirsizliğe tolerans, rahatsızlık ve tehdit oluşturan koşullara tahammül etmeyi, kabullenebilmeyi içeren, bir özelliktir. Bağımsızlık ihtiyacı, serbestlik ve otonomi isteğidir. İnsanlarla ilişki, insanlarla iyi ilişkiler kurabilme yeteneğinin yüksek olmasıdır. (Avşar, 2007: 12-19). Yenilikçilik, sorunlara ve ihtiyaçlara yaratıcı, alışılmamış ve farklı çözümler aranmasını ifade eder (Kahya ve İmamoğlu, 2015: 143).

Şekil 1. Basit Bir Girişimcilik Niyet Modeli

Niyet temeline dayalı birkaç model vardır. Bunlardan birisi Ajzen'in "Planlı Davranış Modeli" (sosyal psikolojiden geliştirilmiş ve geçerliliği test edilmiştir), diğeri Shapero'nun "Girişimci Vakası (olayı) Modeli"dir. Bu iki model Krueger tarafından karşılaştırılarak girişimciliğin geliştirilmesinde önemli bir boyut olan, "algılanan yapılabilirliğin" ve "algılanan arzu edilebilirliğin" artırılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Diğer niyet modeli de

Bird'e aittir. Bird'in niyet modeli "öz çıkara" dayanır. Öz çıkar (self-efficacy) ise, yeni bir iş yaratmanın karmaşık sürecini etkileyen kişisel bir iş başarıma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Bu model Boyd ve Vozikis tarafından uyarlanmış ve güçlendirilmiştir. Her iki yazarda, "bireysel öz çıkarın girişimcilik niyetini geliştirdiğini ve bu niyetlerin girişime dönüşmesindeki koşulları" ifade etmişlerdir (Top ve Sevencan, 2006: 3-4).

IV. Duygusal Zekânın Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi

Girişimcilerin sahip oldukları özelliklere son zamanlarda yeni bir özellik olan duygusal zekâyı kavramı da eklenmiştir. Duygusal zekâyı sahip girişimciler, fikirlerini açıklama, iş yapma ve yaptırma sürecinde daha başarılıdır. Girişimcilerin günümüz koşullarında iletişim becerilerinin ve imkânlarının fazlalığı daha çok kişiyle görüşme ve onları anlama fırsatları duygusal zekâlarının gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Cin ve Günay, 2013: 15).

Hem değişim ile başa çıkabilme ve değişime uyum sağlama hem de kontrollü ve bilinçli hareket ederek karar verme sürecinde tutarlı davranma özelliklerine sahip olabilmek, duygusal zekâ yardımıyla kazanılan önemli özelliklerdir. Girişimcilik konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, girişimcinin başarısının daha çok onun yönetsel eğilimleri ya da kişilik özellikleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Davranışsal yaklaşım konusunda çalışan bilim adamları, girişimcinin sahip olduğu temel özellikler üzerinde durmuşlardır. Onlara göre girişimciler, özel insanlardır ve başkalarının sahip olmadığı kişisel özellikler taşımaktadırlar (Yelkikalan, 2007: 46).

Araştırmacıların duygusal zekâ kavramına olduğu kadar girişimcilik kavramına ve onun sürecine çok fazla özen göstermelerine rağmen, duygusal zekâ boyutlarının girişimcilik sürecinde rolü olup olmadığına dair çok az bulguya rastlanmıştır. Özellikle, duygusal zekânın girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkileri hakkında neredeyse hiç bilgi kaynağı yoktur (Mortan, Ripoll vd, 2014: 98-99).

Duygular insanları yönlendirir, insanlar da performansları. Bu da demektir ki eylemler aslında duygularınıza bağlıdır. Burası da duygusal zekânın (EI) ortaya çıktığı yerdir. Duygusal zekâyı sahip olmak mantığı tamamen ortadan kaldırıp atmak demek değildir. Onun yerine gerçek duygusal zekâ, rasyonel düşünme ve duyguların bilgeliliğinin bir kombinasyonudur. Duygusal zekânın girişimci ve küçük işletmeleri için çok büyük değer oluşturabilecek dört yöntemi vardır: (1) Öz farkındalık – Kendinizi bilin, (2) Öz-Yönetim – Kendinize rehberlik edin, (3) Toplumsal Bilinç – Bağlantıyı kurun, (4) İlişki Yönetimi – İlişkiyi kurun (yfsmagazine.com).

Duygusal zekâ işinizde ve girişiminizde ne kadar başarılı olduğunuzu belirler. Duygusal yetenekleriniz her an kullanabileceğiniz durumda değilse, kendinizin farkında değilseniz, sizi rahatsız eden duygularınızı kontrol

edemiyorsanız, empati sahibi değilseniz ve etkili ilişkiler kuramıyorsanız, o zaman ne kadar zeki olursanız olun, çok fazla ilerlemezsiniz. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ (Duygusal Zekâ: Neden IQ'dan Daha Önemli Olabilir) kitabının yazarı; liderlik alanında tanınmış yazar ve araştırmacı Daniel Goleman bu şekilde vurgulamıştır. Goleman çalışmalarını, insanları neyin başarılı kıldığını bulmaya adanmıştır. Ve kitabının başlığından da görüldüğü üzere, her şeyin duygusal zekâyâ bağlı olduğunu ifade etmiştir (<http://www.girisimcilerokulu.com/yuksek-duygusal-zekânin-7-isareti/>).

Zampetaskis, duygusal zekânın girişimci davranışı iki yolla etkilediğini savunur; birincisi duygusal etkiyle öz değerlendirmedi – yüksek düzeyde algılanmış duygusal zekâyâ işçiler strese ve strese sebep olan çevreye yüksek tolerans gösterebilirler; ikincisi yüksek duygusallık, proaktif bilgilendirme ve yaratıcı durumlarla kolay bir şekilde girişimci davranış eğilimine giren yüksek duygusal zekâlı bireyleri içerir (Mortan, Ripoll vd, 2014: 99).

Başarılı bir girişimci, teknik bilgisi fazla olan değil, iş arkadaşlarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilen, ekip çalışması yapabilen, kendine güvenen yani duygusal zekâsı yüksek olan kişidir. Artık çalışma hayatında yüksek duygusal zekânın ön planda olması gerekmektedir. Çünkü yüksek duygusal zekâyâ sahip girişimciler tarafından bir sinerji yaratılarak daha fazla başarılı olunabileceği bilinmektedir (Doğan ve Demiral, 2007: 227-228).

Şirketler günümüzün rekabetçi iş dünyasında hayatta kalmaya devam ederken, nitelikli yönetici ve çalışanlara sahiptir ve şirketin bu çalışanları içinde tutması için çabalaması gerekir. Ayrıca, bir sonraki seviyeye geçerken nitelikli yöneticinin başarısını yükseltmek bilişsel zekânın yanı sıra duygusal yeteneklerine bağlıdır. Yeniliklere açık şirketler ve pazardaki diğer firmalarla rekabet için ürün ve hizmetlerini geliştirmek, duygusal zekâ için ayrıca önemlidir. Bunun için, yüksek duygusal zekâ ile yöneticiler şirkette yenilikçi kurum kültürü yaklaşımı oluşturmalı ve tüm çalışanların benimsemelerini sağlamalıdır. İnsanların özel ve profesyonel yaşamlarında başarılı ve mutlu olmalarında, bilişsel zekânın kendisinin yeterli olmadığını görülmesi, duygusal zekâ kavramının öneminin artmasına neden olmuştur (Altındağ ve Köseadağı, 2015: 270).

Duygusal zekâ düzeyi, hem işteki başarıyı hem de iş tatminini etkilemektedir. Duygusal zekâları yüksek çalışanların, şirketlerinin başarısındaki katkıları büyüktür. Kendi duygularını tanıyan ve onları yönetebilen, başkalarının da istek ve ihtiyaçlarına, duygularına duyarlı yönetici ve çalışanlar iş ortamlarında güvene dayalı ilişkiler kurarlar. Duygusal zekâsı yüksek çalışanların kendilerini tanımaları ve etraflarına duyarlı olmaları nedeniyle onların daha girişimci olabilecekleri düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Polat ve Aktop, 2010: 10).

Yukarıdaki bulgulara dayalı olarak aşağıdaki hipotezler önerilebilir:

H1. Duygusal zekâ ile girişimcilik niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

H2. Bireysel risk alma davranışının girişimcilik niyeti üzerinde bir etkisi vardır.

H3. Yenilikçi düşüncenin, girişimcilik niyeti üzerinde bir etkisi vardır.

H4. İnsanlarla olan pozitif ilişkinin girişimcilik niyeti üzerinde bir etkisi vardır.

V. Yöntem ve Bulgular

A. Araştırma Modeli

Fırat Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesinde görev yapan araştırma görevlilerinin duygusal zekâ ve girişimcilik niyetleri arasındaki ilişkiyi saptamaya çalışan bu araştırma, ilişkiel tarama (survey) modelinde bir çalışmadır. Araştırma, amacı bakımından da, hem tanımlayıcı (betimsel) hem de açıklayıcı niteliktedir. Çünkü çalışmanın kavramsal çerçevesinde, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti kavramları birçok boyutu ile ele alınmış ve çeşitli bakış açıları ve yaklaşımlardan hareket edilerek tanımlanmaya çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evreni, 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Elazığ Fırat Üniversite'lerinin çeşitli fakültelerinde görev yapan yaklaşık 160 araştırma görevlisini kapsamaktadır. Örneklem ise, bu evrenden gönüllülük esasına göre seçilen fakülteden 118 katılımcı ile oluşturulmuştur. Katılımcıların demografik dağılımları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: *Örnekleme Teşkil Eden Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Demografik Özellikler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	56	47,5
Erkek	62	52,5
Medeni Durum		
Evli	44	37,5
Bekâr	74	62,5
Öğrenim Durumu		
Lisans	5	4,2
Yüksek Lisans	54	45,8
Doktora	59	50,0
Kıdem		
1 yıldan az	26	22,0
1-4 yıl	66	55,9
5-8 yıl	23	19,5
9-12 yıl	3	2,5
Yaş		
18-24	14	11,9
25-31	77	65,3
32-38	27	22,9

Kardeş Sayısı		
Tek çocuk	3	2,5
2	33	28,0
3	36	30,5
4	25	21,2
5	12	10,2
5'den fazla	9	7,6
Ailenin kaçmıcı çocuğu		
1.çocuk	38	32,2
2.çocuk	44	37,3
3.çocuk	20	16,9
4.çocuk	8	6,8
5.çocuk	6	5,1
5'den fazla	2	1,7
Aylık gelir		
3000-4000	25	21,2
4000-5000	80	67,8
5000'den fazla	13	11,0
Toplam	118	100.00

C. Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırmada veriler, araştırma görevlilerinden ölçek yolu ile toplanmıştır. Bu maksatla araştırmada iki ölçek (Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyeti) kullanılmıştır. Ölçek, araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 81 soru ve 8 boyuttan (Kişinin kendi duygularının farkında olması, kişinin kendi duygularını yönetmesi, kişinin kendini motive etmesi, empati, sosyal beceriler, bireysel risk alma davranışı, içsel kontrol, başarıya ihtiyacı, yaratıcılık, yenilikçilik, belirsizliğe karşı tolerans, bağımsızlık ihtiyacı, insanlarla ilişki) oluşmaktadır. Çalışma kapsamında veri toplama aracı, 200 araştırma görevlisine dağıtılmıştır. Geri dönen 120 soru formu incelenerek uygun doldurulmayan ikisi elenerek toplam 118 tanesi değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Araştırmada verilerin çözümlenmesinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiksel teknikler ile korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

VI. Bulgular

A. Araştırma Görevlilerinin Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Araştırmada araştırma görevlilerinin duygusal zekâ ve girişimcilik niyetleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon değeri $r= 436$ olarak $p<0.01$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Buna ilişkin veriler Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: *Katılımcıların Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetleri Arasındaki İlişki*

		Duygusal Zekâ	Girişimcilik Niyeti
Duygusal Zekâ	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	,436**
	Anlamlılık (Sig. (2-tailed))		,000
	N	118	118
Girişimcilik	Pearson Korelasyon Katsayısı	,436**	1
	Anlamlılık (Sig. (2-tailed))	,000	
	N	118	118

Bu bulgu, duygusal zekâ ile iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Böylece; araştırmanın temel hipotezi doğrulanmış ve kabul edilmiştir. (H1.Duygusal zekâ ile girişimcilik niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.) Buradan yola çıkılarak regresyon analizi de yapılacaktır.

B. Alt Boyutların Araştırma Görevlilerinin Girişimcilik Niyetlerine Etkisine Yönelik Bulgular

Tablo 3: *Bireysel Risk Alma Davranışı ve Girişimcilik Niyeti Regresyon Analizi*

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sig.	R ²	R	Beta	F Değeri
Bireysel Risk Alma Davranışı	Girişimcilik Niyeti	,000	,248	,498	,498	38,352

Tablo 3’de p değerine (sig.) bakıldığında $p < 0.01$ küçük olduğu için bireysel risk alma davranışı girişimcilik niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda bireysel risk alma davranışı girişimcilik niyetinin önemli bir yordayıcısıdır ($R=0,498$, $R^2=0,248$, $p < 0.01$). Bu sonuca göre bireysel risk alma davranışı girişimcilik niyetinin yaklaşık %25’ini açıklamaktadır. Hipotez 2 doğrulanmıştır.

Tablo 4: *Yenilikçilik ve Girişimcilik Niyeti Regresyon Analizi*

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sig.	R ²	R	Beta	F Değeri
Bireysel Risk Alma Davranışı	Girişimcilik Niyeti	,000	,345	,587	,587	61,006

Tablo 4’de p değerine (sig.) bakıldığında $p < 0.01$ küçük olduğu için yenilikçilik girişimcilik niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda yenilikçilik girişimcilik niyetinin önemli bir yordayıcısıdır ($R=0,587$, $R^2=0,345$ $p < 0.01$). Bu sonuca göre bireysel risk alma davranışı girişimcilik niyetinin %34’ünü açıklamaktadır. Hipotez 3 doğrulanmıştır.

Tablo 5: İnsanlarla İlişki ve Girişimcilik Niyeti Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sig.	R ²	R	Beta	F Değeri
Bireysel Risk Alma Davranışı	Girişimcilik Niyeti	,000	,468	,684	,684	101,919

Tablo 5’de p değerine (sig.) bakıldığında $p < 0.01$ küçük olduğu için insanlarla ilişki girişimcilik niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda insanlarla olan ilişki girişimcilik niyetinin önemli bir yordayıcısıdır ($R=0,684$, $R^2=0,468$ $p < 0.01$). Bu sonuca göre bireysel risk alma davranışı girişimcilik niyetinin yaklaşık %47’ini açıklamaktadır. Hipotez 4 doğrulanmıştır.

C. Araştırma Görevlilerinin Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetlerinin Demografik Değişkenlere Göre Analizine Yönelik Bulgular

İkili karşılaştırmalarda parametrik testlerden bağımsız gruplar “t” testi; üçlü ve daha fazla karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi (Anova) testi yapılmıştır. Buna ilişkin analizlere aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 6: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Cinsiyete Göre Analizi

Ölçekler	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	t	p
Duygusal Zekâ	Kadın	56	3,18	0,34	,385	,701
	Erkek	62	3,16	0,30		
Girişimcilik Niyeti	Kadın	56	3,78	0,60	,676	,501
	Erkek	62	3,71	0,50		

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 7: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Medeni Duruma Göre Analizi

Ölçekler	Medeni D.	N	\bar{X}	ss	T	p
Duygusal Zekâ	Evli	44	3,15	0,37	-,314	,754
	Bekâr	74	3,17	0,29		
Girişimcilik Niyeti	Evli	44	3,79	0,34	,743	,459
	Bekâr	74	3,71	0,64		

*Sd=116

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 8: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Öğrenim Durumuna Göre Analizi

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
DZ	Gruplar arası	,454	2	,227	2,241	,111
	Gruplar içi	11,645	115	,101		
	Toplam	12,099	117			
GN	Gruplar arası	1,773	2	,887	3,053	,051
	Gruplar içi	33,394	115	,290		
	Toplam	35,167	117			

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 9: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Kıdem Durumuna Göre Analizi

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
DZ	Gruplar arası	,681	3	,227	2,266	,085
	Gruplar içi	11,418	114	,100		
	Toplam	12,099	117			
GN	Gruplar arası	,595	3	,198	,654	,582
	Gruplar içi	34,573	114	,303		
	Toplam	35,167	117			

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları kıdem değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 10: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Yaş Durumuna Göre Analizi

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
DZ	Gruplar arası	,164	2	,082	,790	,456
	Gruplar içi	11,935	115	,104		
	Toplam	12,099	117			
GN	Gruplar arası	,473	2	,237	,784	,459
	Gruplar içi	34,694	115	,302		
	Toplam	35,167	117			

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 11: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Kardeş Sayısı Durumuna Göre Analizi

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
DZ	Gruplar arası	,421	2	,082	,084	,547
	Gruplar içi	11,678	112	,104		
	Toplam	12,099	117			
GN	Gruplar arası	1,079	2	,237	,709	,618
	Gruplar içi	34,089	112	,302		
	Toplam	35,167	117			

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları kardeş sayısı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 12: Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Kardeş Sırası Durumuna Göre Analizi

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
DZ	Gruplar arası	,581	5	,116	1,131	,348
	Gruplar içi	11,518	112	,103		
	Toplam	12,099	117			
GN	Gruplar arası	,464	5	,093	,299	,912
	Gruplar içi	34,704	112	,310		
	Toplam	35,167	117			

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları kardeş sırası değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 13: *Duygusal Zekâ ve Girişimcilik Niyetinin Gelir Durumuna Göre Analizi*

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
DZ	Gruplar arası	,309	2	,154	1,505	,226
	Gruplar içi	11,791	115	,103		
	Toplam	12,099	117			
GN	Gruplar arası	,659	2	,330	1,099	,337
	Gruplar içi	34,508	115	,300		
	Toplam	35,167	117			

Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin, duygusal zekâ ve girişimcilik niyeti algıları gelir durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

VII. Tartışma ve Sonuçlar

Bu çalışma araştırma görevlilerinin duygusal zekâ düzeylerinin girişimcilik niyetlerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Elde edilen sonuçların üniversitedeki yöneticilere, araştırma görevlilerinin girişimci davranışlarda bulunarak nasıl daha verimli ve etkili çalışabilecekleri konusunda fikir vereceği düşünülmektedir.

Duygusal zekâ ile girişimcilik niyeti arasında olumlu ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma görevlilerinin duygusal zekâ düzeyleri onların girişimcilik niyetlerini anlamlı bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca araştırma görevlilerinin çalıştıkları okulda arkadaşları ve yöneticiler tarafından desteklenmeleri halinde daha girişimci eğilimde olacakları söylenebilir.

Duyguları ifade edebilme, empati, bağımsızlık, uyum sağlayabilme, beğenilme, bireylerarası sorun çözebilme, sebat edebilme, sevecenlik, nezaket, saygı gibi duygusal nitelikler bugün bireyleri başarıya götürecektir yolda sahip olunması gereken temel niteliklerdir ve bu da ancak yüksek duygusal zekâ ile elde edilebilmektedir (Doğan ve Demiral, 2007: 227). Bireylerin girişimcilik davranışına yönelmelerinde girişimcilik niyeti temel oluşturmaktadır; girişimcilik niyetinin oluşmasında ise birçok faktör etkili olmaktadır (Marangoz ve Kaya, 2014: 92). Bu faktörlerden biri olan duygusal zekânın da girişimcilik niyetine olan etkisini bu araştırmamızda görmekteyiz. Gelişmek ve rekabet ortamında ayakta kalıp avantaj elde edebilmek için girişimcilik özelliği gösteren kişileri yönlendirmek, onlara destek olmak önemli bir konudur.

Regresyon analizi bulguları bireysel risk alma davranışı, yenilikçilik ve insanlarla ilişki gibi unsurların araştırma görevlilerinin girişimcilik niyetlerini anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Buradan hareketle girişimcilik niyetinin öncelikle risk alma davranışı olmak üzere yenilikçilik ve insanlarla ilişki gibi birçok faktörün olumlu bir birleşimi olduğu sonucuna varabiliriz. Daha geniş bir bakış açısına sahip olma, durağan olmama, yeniliklere açık olma,

insanlarla olumlu ilişkiler kurma girişimci düşünce açısından bakıldığında başarılı sonuçlar getirecektir.

Sonuç olarak bu araştırma, duygusal zekânın girişimci davranış ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Duygusal zekâları yüksek olan araştırma görevlilerinin girişimcilik niyetlerinin de yüksek olacağı söylenebilir.

Kaynaklar

- Acar, F. (2002). “Duygusal Zekâ ve Liderlik”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 53-68.
- Aksütü, S. (2013). *Sağlık Çalışanlarında Duygusal Zekâ Ve Tükenmişlik İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AlDosiry, K., Alkhadher, O., AlAqraa, E. ve Anderson, N. (2016). “Relationships between emotional intelligence and sales performance in Kuwait”. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 32, 39-45.
- Altındağ, E. ve Köseadağ, Y. (2015). “ The Relationship between Emotional Intelligence of Managers, Innovative Corporate Culture and Employee Performance”. *Social and Behavioral Sciences* 210, 291 – 300.
- Avşar, M. (2007). *Yüksek Öğretimde Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimlerinin Araştırılması, Çukurova Üniversitesinde Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başol, O., Dursun, S., ve Aytaç, S. (2011). “Kişiliğin Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi: Üniversiteli Gençler Üzerine Bir Uygulama”, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13, 7-22.
- Çakar, U. ve Arbak, Y. (2004). “Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu-Zekâ İlişkisi ve Duygusal Zekâ”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 23-48.
- Çelik, A., İnce, M. ve Bozyiğit, S. (2014). “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetlerini Etkileyen Ailesel Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 113-124.
- Çetin, A., Şentürk, M. ve Alacalalar, A. (2015). “Mesleki İlgi Alanı ve Kişisel Ahlak Felsefesinin Girişimciliğe Yönelik Tutum ve Girişimcilik Niyetine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 25-35.
- Chatterjee, A. ve Kulaklı, A. (2015). “An Empirical investigation of the relationship between Emotional Intelligence, Transactional and Transformational Leadership Styles in banking sector”. *Social and Behavioral Sciences*, 210, 291-300.

- Cin, H. ve Günay, G. (2013). “ Girişimcilerin Girişimcilik Tipleri İle Duygusal Zekâları Arasındaki İlişki: Edirne Örneği”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (8:2).
- Delice, M.ve Günbeyi, M. (2013). “Duygusal Zekâ ve Liderlik İlişkisinin İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 27, 209-228.
- Doğan, S. ve Oğuzhan, Y. (2015). “Çalışanların Duygusal Zekâ Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-12.
- Doğan, S.ve Demiral, Ö. (2007). “Kurumların Başarısında Duygusal Zekânın Rolü ve Önemi”. *Yönetim ve Ekonomi*, 14, 209-230.
- Ergin, D. ve Özgürol, M. (2011). “Bilimsel Tutum ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki”. *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 1766-1773.
- Gunkel, M., Schlaegel, C. ve Taras, V. (2016). “Cultural values, emotional intelligence, and conflict handling styles: A global study”. *Journal of World Business*, 18.
- Harms, P. ve Crede, M. (2010). “ Emotional Intelligence and Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analysis”. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17.
- <http://www.sabirburhanoglu.com/duygusal-zekâ>, Erişim Tarihi: 20.04.2016.
- <http://www.infolla.com/girisimcilik-niyeti>. Erişim Tarihi: 21.04.2016.
- <http://www.girisimcilerokulu.com/yukse-duygusal-zekânin-7-isareti/>. Erişim Tarihi: 21.04.2016.
- <http://yfsmagazine.com/2015/05/29/emotional-intelligence-every-entrepreneur-needs-it-heres-how-to-get-it/>. Erişim Tarihi: 21.04.2016.
- Iskandarini. (2013). “The Impact of Entrepreneurial Barrier Toward Entrepreneurial Intention for Decreasing Unemployment through Community Empowerment”. *Social and Behavioral Sciences*, 115, 166-174.
- İsmail, K., Anuar, M., Omar, W.Z., Aziz, A.A., Seohod, K.ve Akhtar, Ch. (2015). “Entrepreneurial Intention, Entrepreneurial Orientation of Faculty and Students towards Commercialization”. *Social and Behavioral Sciences*, 181, 349-355.
- Kahya, C. ve İmamoğlu, İ. (2015). “Ekonomi Okuryazarlığının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Rolü”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 39, 139-156.
- Karimi, S., Biemans, H., Lans, T., Chizari M., Mulder, M. ve Mahdei K. (2013). “Understanding role models and gender influences on entrepreneurial intentions among college students”. *Social and Behavioral Sciences*, 93, 204-214.

- Küttim, M., Kallaste, M., Venesaar, U. ve Kiis, A. (2014). "Entrepreneurship Education at University Level and Students' Entrepreneurial Intentions". *Social and Behavioral Sciences*, 110, 658-668.
- Marangoz, M., Kaya, F. ve Bakan, H. (2014). "Eğitim Alanı Girişimcilik Niyetini Nasıl Etkilemektedir? Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir İnceleme". *Journal of Economics and Management Research*, 3, 75-96.
- Mammadov, E. (2015). *Duygusal Zekâ İle Akademik Başarı İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mat, S., Maat, S. ve Mohd, N. (2015). "Identifying Factors that Affecting the Entrepreneurial Intention among Engineering Technology Students". *Social and Behavioral Sciences*, 211, 1016-1022.
- Mortan, R., Ripoll, P., Carvalho, C. ve Bernal, M. (2014). "Effects of emotional intelligence on entrepreneurial intention and self-efficacy". *Journal of Work and Organizational Psychology*, 30, 97-104.
- Ngah, R., Wahyukaton, Salleh, Z. ve Sarmidy, R. (2016). "Comparative study of Emotional Intelligence and Entrepreneurial Orientation between Malaysian and Indonesian University Students". *Economics and Finance*, 37, 100-107.
- Özaslan, B., Acar, A. ve Acar, A. (2009). "Duygusal Zekâ ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Yönetim Dergisi*, 64, 98-111.
- Pektaş, S. (2013). *Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi Müzik Bölümü Öğrencileri İle Diğer Lise Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Pihie, Z., Bagheri, A. ve Sani, Z. (2013). "Knowledge of cognition and entrepreneurial intentions: Implications for learning entrepreneurship in public and private universities". *Social and Behavioral Sciences*, 97, 174-181.
- Polat, S. ve Aktop, E. (2010). "Öğretmenlerin Duygusal Zekâ ve Örgütsel Destek Algılarının Girişimcilik Davranışlarına Etkisi". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-dergisi*, 22.
- Salovey, P. ve Mayer, J. (1990). "Emotional Intelligence". *Baywood Publishing Co., Inc.*, 185-211.
- Şeşen, H., Basım, H. (2012). "Demografik Faktörler ve Kişiliğin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Spor Bilimleri Alanında Öğrenim Gören Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.
- Şeşen, H., Soran, S. ve Caymaz, E. (2014). "Toplumsal Kültürün Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Sosyal Ağ ve Kullanımının Aracılık Rolü". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 93-106.

- Şahin, F., Özer, E. ve Deniz, M. (2016). “Duygusal Zekânın Alana Özgü Yaratıcılığı Yordama Düzeyi: Üstün Zekâlı Öğrenciler Üzerinde Bir İnceleme”. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 41, 181-197.
- Tetik, S.ve Açıkgöz, A. (2013). “Duygusal Zekâ Düzeyinin Problem Çözme Becerisi Üzerindeki Etkisi: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 87-97.
- Tolegenova, A., Aimaganbetova, O., Naurzalina, D., Kunanbayeva, M. ve Algozhayeva, N. (2016). “EEG study of emotional intelligence among adolescents”. *Social and Behavioral Sciences*, 217, 801-805.
- Top, S. ve Sevensan, M. (2006). “Girişimcilik Niyet Modelleri ve Kültürel Kimliğin Etkileri”. *Kök Araştırmalar Dergisi*, 2, 117-135.
- Ural, A. (2001). “Yöneticilerde Duygusal Zekânın Üç Boyutu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 3, 209-219.
- Yelkikalan, N. (2006). “21.Yüzyılda Girişimcinin Yeni Özelliği: Duygusal Zekâ”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1, 39-50.
- Yılmaz, C., Fidan, Y. ve Yıldırım, C. (2014). “Duygusal Zekâ ve Örgüt İklimine Etkisi”. *Business & Management Studies: An International Journal*, 3, 243-261.
- Yurdakavuştu, Y. (2012). *İlköğretim Öğrencilerinde Duygusal Zekâ ve Sosyal Beceri Düzeyleri*. (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

HAKLI SAVAŞ ÖĞRETİSİNİN FİKRİ TEMELLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Çağrı Emin DEMİRBAŞ*

Alınış Tarihi: 30 Haziran 2016

Kabul Tarihi: 06 Şubat 2017

Öz: Haklı savaş öğretisi, savaşın hangi durumlar altında haklı olarak kabul edilebileceği üzerine geliştirilmiş olan fikirleri ihtiva eder. Öğreti seküler kaynakları da bulunmakla birlikte, büyük ölçüde Hristiyan teolojisinden beslenmiş ve Hristiyanların hangi koşullar altında haklı olarak savaş verebileceklerinin çerçevesini çizmiştir. Bu çalışmada bir savaşın haklı olarak verilebilmesine ilişkin fikri öncüllerden başlanarak, haklı savaş anlayışının bir öğretisi durumuna gelişi ve modern döneme geçişi incelenmektedir. Bu doğrultuda haklı savaşın öncüllerini temsilen Cicero ve Ambrose; bir öğretisi durumuna geçişini sağlayan düşünürler Augustine ve Aquinas, son olarak da öğretinin modernleşmesini simgeleyen düşünürler olan Francisco de Vitoria, Francisco Suarez ve Hugo Grotius'un haklı savaşa ilişkin görüşleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haklı Savaş, Fikri Öncüller, Fikri Temeller.

AN INVESTIGATION ON THE INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF THE JUST WAR DOCTRINE

Abstract: The just war doctrine incorporates the thoughts developed in order to deal with the issue of under which conditions a war is accepted as just. Although the doctrine has secular roots, it has been substantially fed by Christian theology and it draws a frame for just war for Christians. This study starts with the intellectual antecedents of just war and investigates the process of how it is turned out to be a doctrine and its' transformation into the modern era. While doing so, the thoughts of Cicero and Ambrose, representing the intellectual antecedents of just war; of Augustine and Aquinas as the intellectuals providing the foundations of it as a doctrine and of Francisco de Vitoria, Francisco Suarez and Hugo Grotius who were modernizing the doctrine will be addressed.

Key Words: Just War, Intellectual Antecedents, Intellectual Foundations.

I. Giriş

Haklı savaş öğretisi, adından da anlaşılabilirliği üzere, savaşın belirli durumlarda haklı olarak gerçekleştirilebileceği anlayışından doğmaktadır. Öğretinin özünde savaşın ahlaki olarak 'kötü' ve bu sebeple kaçınılması gereken bir uygulama olduğu yaklaşımı bulunmaktadır. Fakat haklı savaş öğretisinde savaş, daha büyük kötülüklerin önlenmesi, cezalandırılması, sonlandırılması gibi 'haklı' gerekçelere sahip olduğunda başvurulabilecek bir uygulamadır. Bu bağlamda savaş, haklı savaş öğretisinde mutlak bir kötülük olarak ele alınmamakta ve dolayısıyla kesin bir biçimde kaçınılması gereken bir

* Arş. Gör. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

araç olarak görülmemektedir. J. T. Johnson'ın da belirttiği gibi haklı savaş öğretisinde savaş, “kendi içinde bir kötülük” değildir, kim tarafından verildiğine, haklı gerekçelerine, amacına göre “iyi veya kötü” olarak değerlendirilir (Johnson, 2011: 2).

Günümüzde savaş ya da mevcut hukuki terminoloji ile kuvvet kullanımı, Birleşmiş Milletler (BM) sistemi içerisinde, belirli istisnalar haricinde yasaklanmış bir olgudur. BM Şartı'nın 2(4). Maddesi'nde kuvvet kullanma yasağı açık bir biçimde ifade edilmektedir. Bu maddeye göre BM üye devletleri “uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan” kaçınırlar. BM Şartı'nda kuvvet kullanımına ilişkin getirilen istisnalar ise Şart'ın 51. Maddesinde düzenlenen ‘meşru müdafaa’ hakkı ve 42. Maddede işaret edilen ‘uluslararası barış ve güvenliğin’ korunması için BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) kuvvet kullanımını yetkilendirmesidir.

Kuvvet kullanımına ilişkin bu çerçeve, aslında haklı savaşın, bir diğer ifadeyle savaşın hangi durumlarda haklı olarak başvurulabilecek bir uygulama olduğunun yasal bir zemine taşınmasının bir sonucudur. Bu yasal çerçeveye göre meşru-müdafaa, bir diğer ifadeyle savunma savaşı yoluyla ve BMGK üyelerinin belirli bir durumda verdiği yetkilerle ‘haklı’ bir savaş verilebilecektir. Fakat savaşa ilişkin hukuki bir çerçevenin ortaya çıkmış olması, bu çerçeve içerisinde yürütülen savaşın ‘haklı’ bir savaş yerine, ‘yasal’ bir savaş olarak nitelenmesini doğurmaktadır. Hans Köchler'in ifadesiyle “[s]avaşa başvurma hakkına getirilen usule ilişkin kısıtlamalar, jus ad bellum'u ortadan kaldırmaksızın, daha önce geçerli olan bellum justum (haklı savaş) öğretisinden bellum legale (hukuksal savaş) anlayışına doğru bir kaymaya neden olmuştur” (Köchler, 2005:422). Dolayısıyla ‘haklılık’ ile ‘yasallık’ arasında bir ayrımın oluşması kaçınılmaz olmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde haklı bir savaştan bahsedildiğinde, genellikle savaşın yasal zemininden bağımsız bir biçimde, savaşa ilişkin öne sürülen gerekçelerin haklılığından söz edilmiş olmaktadır.

Diğer taraftan haklı savaş öğretisi, genel olarak savaş olgusunun ‘iyi’ ya da ‘kötü’ biçiminde nitelenmesi çerçevesinde, ‘savaşın ahlakiliği’ şeklinde isimlendirilebilecek olan genel bir tartışmanın parçasıdır. Savaşın ahlaki boyutu, savaşın bizzat kendisinin ahlaki olarak olumlanması ya da olumsuzlanması çerçevesindeki görüşleri ihtiva eder. Bu kapsamda savaşın ‘kötü’ bir uygulama olduğunu öne süren pasifistler; savaşın ‘mutlak bir biçimde kötü olmadığını’ ileri süren haklı savaş öğretisi ve son olarak da savaşın ‘tamamen ya da kısmen iyi’ bir uygulama olduğunu iddia eden militaristlerden bahsedilebilir. Haklı savaş düşüncesi, pasifistler ile militaristler arasında bir orta yolu temsil eder biçimde düşünülebilir.

Haklı savaş öğretisi, yalnızca savaşın hangi durumlarda haklı olarak başvurulabileceğine ilişkin görüşlerden ibaret değildir. Aynı zamanda savaşın

doğru/adil bir biçimde nasıl yürütülebileceği üzerine görüşleri de ihtiva eder. Öğretinin fikri geleneği çerçevesinde bu görüşler, ‘savaşın haklılığı’ (jus ad bellum) ve ‘savaşta adalet’ (jus in bello) olmak üzere iki ayrı bölümde ele alınmaktadır (Walzer, 2010: 47). Jus ad bellum açısından temel sorunsal, savaşın haklı kılınabilecek nedenlerin ne olduğuyken; jus in bello açısından ise savaşın adil bir biçimde nasıl yürütüleceğidir. Jus ad bellum, günümüzde ifade edildiği üzere BM çerçevesi içerisinde savaşa ilişkin yasal sınırlamalara dönüşmüşken; jus in bello ise uluslararası insancıl hukuk çerçevesi içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmada haklı savaş öğretisi, tartışmaların odağında yer alması sebebiyle ağırlıklı olarak jus ad bellum açısından ele alınmaktadır. Zira jus in bello ya da uluslararası insancıl hukuk, savaş ve çatışmalar sırasında uyulup uyulmadığı son derece tartışmalı olmakla birlikte, uluslararası toplum tarafından genel bir kabule ulaşmıştır. Diğer taraftan jus ad bellum, gerek BM çerçevesinde savaşın sınırlayan kuralların yeterliliği ya da adilliği, gerekse de zaman zaman bu kuralların dışında da savaşlara girişilebildiği gerçeği açısından son derece tartışmalı bir konudur.

Haklı savaş öğretisi, günümüzde ağırlıklı olarak insancıl müdahale kavramı ile ilişkili bir şekilde kullanılmaktadır. İnsancıl müdahale, genellikle insan hakları ihlallerine yönelik gerçekleştirilen ve bu çerçevede haklılığı iddia edilen bir müdahale biçimi olarak haklı savaş öğretisinin özellikle jus ad bellum boyutuyla doğrudan ilişkilidir. İnsancıl müdahale, günümüz kuvvet kullanımı çerçevesinde yeri olmayan bir uygulama olmakla birlikte, ‘haklılığı iddia edilerek’ uygulanabilen bir müdahale biçimi olarak, haklı savaş öğretisinin yeniden canlanması şeklinde yorumlanmıştır (Köchler, 2005:439). Özellikle 1999 yılında BMGK yetkilendirmesi olmaksızın NATO tarafından Kosova’ya gerçekleştirilen müdahalenin, bir ‘insancıl savaş’ (humanitarian war) biçiminde lanse edilmesi (Roberts, 1999: 102) ve ‘yasal olmasa da meşru’ bir savaş olarak nitelenmesi (The Kosovo Report, 2000: 163-176) insancıl müdahalenin haklı savaş öğretisi ile ilişkisini yoğun bir biçimde gündeme getirmiştir.

Haklı savaş öğretisi ile insancıl müdahale kavramı arasındaki önemli bir farklılık haklı savaş öğretisinin büyük ölçüde Hristiyan düşünce geleneğinden beslenen ‘teolojik’ bir çerçeveye sahip olması; insancıl müdahalenin ise ‘modern’ ya da ‘seküler’ bir öğreti olarak tanımlanabilecek olmasıdır. Modern devletler sisteminin ve uluslararası hukukun gelişim süreciyle birlikte teolojik bağlamıyla haklı savaş fikri önemini yitirmiş, egemen devletlerarası bir mesele olarak savaş olgusu ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi bu süreç Avrupa’da din temelli savaşları sona erdiren ve devletin egemenlik niteliğiyle tanınmasını simgeleyen 1648 Vestfalya Barışı ile başlamıştır. Bu anlaşmayla birlikte, daha önce 1555 Augsburg Barışı ile kabul edilmiş olan ‘cujus regio, ejus religio’ ilkesi (hükümdar kim olursa halkın dinini o belirler) tasdiklenerek, dini meseleler devletlerin takdirine bırakılmıştır (Watson, 1992: 188). Bu çerçeveye Katoliklik ile Protestanlık arasında vuku bulan, birinin diğerine karşı ‘haklılığı’ ya da ‘doğruluğu’ iddiaları üzerinden yürütülen din savaşları sona erdirilmiştir.

Dolayısıyla haklı savaşın teolojik ölçütleri, Avrupa devletleri arasında savaşa başvurmanın ‘geçerli’ yollarından biri olmaktan çıkarılmıştır. Vestfalya’dan sonra Avrupa devletleri arasında vuku bulan savaşlar, teolojik olmaktan ziyade toprak kazanımı, jeo-politik hesaplar, güç dengesinin sağlanması ya da bozulması gibi temeller üzerinde yürütülmüştür. Fakat önemle belirtilmelidir ki, Vestfalya ile kurulan sistem Avrupa-içi düzeni tesis etmiş ve bu anlaşmayla kabul edilen ilkeler Avrupa-dışı dünya için uzun bir dönem daha geçerli kabul edilmemiştir. Vestfalya Barışı ile kabul edilen devletlerin egemenlik haklarının uluslararası bir boyut kazanması ancak II. Dünya Savaşı sonrası dekolonizasyon süreciyle birlikte mümkün olacaktır (Philpott, 2001: 4).

Bu çalışmada yukarıda kısaca kavramsal çerçevesi verilmeye çalışılan haklı savaş öğretisinin, bir diğer ifadeyle savaşın haklılığına ilişkin ileri sürülen sistematik görüşler bütünüünün fikri temelleri incelenmektedir. Fikri temeller, öğretinin öncüllerinden başlanarak, modern devletler sisteminin ortaya çıkışına, bir diğer ifadeyle haklı savaş öğretisinin görece olarak terk edilmesine kadar olan dönemde haklı savaş öğretilerine katkı yaptığı kabul edilen başlıca düşünürlerin görüşlerinin incelenmesini kapsamaktadır. Bu incelemeye geçilmeden önce haklı savaş anlayışının, savaşın ahlakiliğine ilişkin görüşler çerçevesindeki konumunun belirlenmesi açısından, savaşın ahlaki konumuna ilişkin düşüncelere yer verilecektir. Bu doğrultuda pasifizm görüşünün temsilcisi olarak Erasmus, militarizmin temsilcisi olarak ise Hegel tercih edilmiştir. Pasifizm ve militarizm incelendikten sonra, haklı savaş öğretisinin fikri öncülleri olarak kabul edilen iki önemli düşünürü yer verilmiştir: Hristiyanlık öncesi Roma döneminin önemli filozoflarından Cicero, haklı savaş öğretisinin seküler kaynaklarından birini oluşturması ve haklı savaşın ölçütlerinden bazılarını dile getirerek kendinden sonraki haklı savaş kuramcılarını etkilemesi açısından önem arz etmektedir. Ambrose ise Roma’nın Hristiyanlığı kabulünden sonraki dönemde yaşam sürmüş bir düşünür olarak haklı savaş öğretisinin teolojik temellerini kurmaktadır. Ambrose ilk dönem Hristiyan pasifistlerine karşı çıkararak Hristiyanların savaşmaması gerektiği görüşlerini eleştirmiştir. Bu çerçevede haklı savaş öğretisinin babaları olarak kabul edilen Augustine ve Aquinas’a ilham kaynağı olmuştur.

Haklı savaşın sistematik bir öğretilere dönüşmesini sağlayan düşünürler Augustine ve Aquinas’ın görüşleri ise çalışmanın diğer bir başlığı altında ele alınmaktadır. Augustine haklı bir savaşın hangi ölçütlere göre verilebileceğini ayrıntılı bir biçimde tartıştığı ve kendinden önce de ifade edilmiş olan bu ölçütleri derinleştirdiği için ‘öğretinin babası’ olarak anılmıştır. Aquinas ise öğretiyi sistematikleştirerek kuramlaştıran düşünür olarak anılmaktadır. Zira haklı savaşa ilişkin görüşlerini dağınık bir biçimde ele almış olan Augustine’in aksine Aquinas, haklı savaş öğretisini sistematik bir biçimde ele almış ve bir savaşın haklı olarak kabul edilebilmesini sağlayacak ölçütleri net bir biçimde ortaya koymuştur. Bu düşünürlerin ortak teması haklı savaş öğretisini teolojik temellere dayandırmalarıdır. Her iki düşünürde de Tanrı’nın emirleri, belirli

ölçütlere bağlı kalınmak kaydıyla, Hristiyanların haklı savaşlar verebilecekleri yönünde yorumlanmaktadır.

15. ve 16. Yüzyıllarda Rönesans ve Reform hareketlerinin etkileriyle birlikte haklı savaş öğretisinin içeriğinde de bir takım değişimler meydana gelmiştir. Bu sürecin en önemli boyutlarından biri öğretimin sekülerleşme eğilimine girmiş olması ve haklı savaşa ilişkin ölçütlerin de bu eğilime uygun olarak dünyevileşmeye başlamasıdır. Bu süreci temsilen Francisco de Vitoria, Francisco Suarez ve Hugo Grotius'un görüşleri incelenmiştir. Öğretimin modernleşmesine katkıları sağlayan bu düşünürler öğretimin özünde bulunan teolojik düşünüşü sürdürmüş olmakla birlikte, getirdikleri çeşitli ölçütlerle dünyevi iktidarların haklı savaş üzerindeki otoritelerini tanımlar, bu iktidarların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen uluslararası hukuk kurallarını dile getirerek haklı savaş devletler arası bir mesele olarak tartışmışlardır. Bu çerçevede bu düşünürler 1648 Vestfalya Barışı ile 'ilkesel olarak' kesin bir biçime kavuşacak olan modern devletler sistemine ilişkin normların fikri temellerine önemli katkılar yapmışlardır.

II. Savaşın Ahlakiliği

Savaşa ilişkin ahlaki yargıyı üç başlık altında incelemek mümkündür. Savaş 'iyidir', 'kötüdür', 'kötü olsa da haklı biçimleri vardır'. Bunlar militarizm, pasifizm ve haklı savaş görüşlerine tekabül ederler (Graham, 2008: 51-76). Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu sınıflandırma savaşa ilişkin ahlaki görüşleri tam anlamıyla kapsayan ve kesin sınırlarla birbirinden ayıran bir sınıflandırma değildir. Ahlaki açıdan savaş olgusuna bakıldığında basit bir biçimde savaşı 'iyi' veya 'kötü' şeklinde değerlendirmek mümkündür. Fakat daha derinine inildiğinde ve savaşın neden iyi veya kötü olacağı sorulduğunda geniş bir cevap çeşitliliğiyle karşılaşılabilir. Görüşlerdeki bu çeşitlilik savaşın ahlakiliğine ilişkin düşüncelerin, uğrunda savaşa başvuru olan şeyin ne olduğuyla ilişkili olarak belirli bir geçişkenliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu anlamda savaş, hemen her zaman bağlamsal olarak 'iyi' veya 'kötü' biçiminde değer kazanabilen bir uygulamadır. Savaşı kategorik olarak reddeden mutlak pasifistler ile savaşa olumlu anlamlar yükleyen katı militaristler, savaşa ilişkin ahlaki yargının uç konumlarını temsil etmektedirler. Haklı savaş öğretisi ise savaşa ilişkin olumsuz bir ahlaki yargıya sahip olmakla birlikte savaşın belirli durumlar altında haklı görülebileceği yaklaşımıyla bu uç konumlar arasında bir yerde bulunmaktadır. Pasifizmin mutlak olmayan biçimleri ve militarizmin ılımlı varyasyonları, savaşın belirli durumlar altında başvurulabilecek bir uygulama olduğunu ileri sürerek, haklı savaş anlayışına dâhil edilebilirler.

Savaş, belirli bir 'iyi' kavramı altında ele alan görüşler, genellikle 'militarizm' şeklinde adlandırılmaktadır. (Savaşa ilişkin ahlaki olarak belirli bir 'iyi' anlayışını benimseyen görüşler literatürde 'gayri-ahlaki realizm'(Amstutz, 2013: 137), 'bellicism' (Viotti ve Kauppi, 2013: 317-320) gibi isimler de

alabilmektedir.) Militarizm bu bağlamdaki anlamıyla, savaşa başvurmanın olumlanması ve kimi zaman da yüceltilmesi durumudur. Genel olarak militaristler savaşın insanlık için mutlak surette kötü bir davranış olmadığını iddia ederler. Kimi militaristler, sorunların çözümünde savaşın en doğru ve en etkin yol olduğunu varsayabilir. Bu anlamda büyük ölçüde ulusal çıkarların izlenmesi gibi üstün değerler adına saldırgan bir savaşı savunmak militaristler için mümkündür. (Bu bağlamdaki militarizm, ‘gerçekçilik’ (realizm) olarak da anılmaktadır. (Bkz. Corey ve Charles, 2012: 3-4).) Kimileri, savaşların büyük teknolojik yeniliklere yol açtığını ve insanlığın ilerleyişine önemli hizmetler sağladığını iddia edebilir. Kimileri de savaşların, gittikçe artan ve dünyanın kıt kaynaklarını tüketen insanların sayısını azaltarak aslında insanlığa hizmet ettiğini vurgulayabilir. Dolayısıyla militarizmi bütünlüklü, tek biçimli bir görüş olarak algılamamak gerekir. İlimli olarak kabul edilebileceklerden, radikal olanlara kadar birçok biçimine rastlanabilir. Fakat en genel haliyle, ‘militaristler savaşın ahlaki olarak savunulabilir bir uygulama olduğu yaklaşımına sahiptirler’ demek yanlış olmayacaktır.

Her ne kadar tartışmalı olsa da, Hegel savaş hususunda militarist bir söylem benimseyen bir düşünür olarak kabul edilmektedir. (Faruk Yalvaç, ‘Hegel Savaşı Yüceltilmiş miydi?’ başlığı altında çeşitli düşünürlerin görüşlerinden örneklerle bu tartışmaya temas etmektedir. (Bkz. Yalvaç, 2008: 99-104).) Faruk Yalvaç’ın belirttiği gibi, “Hegel savaşı devletin devlet olarak oluşmasında, insan özgürlüğünün gelişmesinde ve sivil toplumun olumsuz özelliklerinin aşılmasında pozitif bir unsur olarak değerlendirir” (Yalvaç, 2008: 93). Hegel’e göre savaş, “sivil toplumun çelişkilerini aşarak yalnızca özel çıkarlarıyla ilgilenen yurttaşlara faziletli nitelikler vererek toplumların sağlığına katkıda” bulunan bir faaliyettir (Yalvaç, 2006: 252). Aynı zamanda Hegel savaşın “tarihin ebesi” olduğunu (Oktay, 2012: 5) ve tarihin “geçmişin devletleriyle geleceğin [devletleri] arasında durmadan yapılan bir savaştan ibaret” olduğunu vurgulamıştır (Yalvaç, 2008: 93). Dolayısıyla Hegel’e göre savaşlar olmadan belki de tarihten bile söz edebilmek imkânsız olacaktır.

Yalvaç’ın ifade ettiği üzere, Hegel’de savaş, “sadece bir devletin egemenliğini korumak amacıyla dışa yayılması ve bu şekilde çıkarlarını korumasının bir aracı değil, devlet olmanın ayrılmaz bir parçasıdır” (Yalvaç, 2008: 95). Bu doğrultuda Hegel’de savaşın toplum ve devlet açısından olumlu yönleri bulunmaktadır. Savaşın bu anlamdaki ilk olumlu yönü, devletin iç bütünlüğünü sağlamasına yardım etmesidir. Hegel’in ifadeleriyle “tarih sahnesinde başarılı savaşların, iç karışıklıkları önlemesi ve devletin iç gücünü pekiştirmesi” sık görülen bir durumdur. Savaşın diğer bir faydası da “sonlu kurumların kalıcılığına olan kayıtsızlığı ile halkların etik sağlıklarını” koruyucu olmasıdır. Yalvaç’ın ifadesiyle Hegel’de “savaş siyasal bütünün bir hastalığı değil, tam tersi, etik sağlığının bir işaretidir” (Yalvaç, 2008: 96). Özetle Hegel’de savaşa ilişkin bir olumlanmanın olduğunu söylemek yanlış

olmayacaktır. Savaşın olumlu yönlerini ele alması, savaşı ahlaki olarak ‘yanlış’ bir olgu olarak görmediğini göstermektedir.

Savaşı ‘kötü’ olarak değerlendiren görüşler, genellikle pasifizm başlığı altında ele alınmaktadır. Pasifizm en genel haliyle savaşa karşı olma, barıştan yana olma durumudur. Pasifizme göre savaş kötüdür. Savaşın kötülüğü insanların bilinçli bir biçimde öldürülmesiyle gerçekleşen bir faaliyet olmasından ileri gelir. İnsanların hayatına kastetmek kötü bir şey olduğuna göre savaş da kötü bir eylemdir. Dolayısıyla pasifistlere göre ahlaken savaşa başvurmak doğru bir eylem biçimi değildir. Çeşitli kaynaklarda Cicero’ya atfedilen “en adil olmayan barışı, en haklı savaşa yeğlerim” sözü pasifizmin bir ifadesidir. Cicero bu sözüyle zaman zaman pasifist bir düşünür olarak değerlendirilmektedir. Fakat ileride haklı savaş öğretisini incelerken göreceğimiz gibi Cicero’nun bir pasifist olarak değil bir haklı savaş kuramcısı olarak görülmesi daha doğru olur. Erasmus’un da aynı minvalde bir sözü bulunmaktadır: “Bir insan terazinin bir kefesine savaşın yararlarını, öbür kefesineyse zararlarını koyup tarttığında adaletsiz bir barışın adil bir savaştan çok daha iyi olacağını görecektir” (Erasmus, 2013: 63). Cicero’nun aksine, Erasmus’un “Savaşa Karşı” adlı eserinde dile getirdiği görüşler, pasifizmin kapsamlı bir örneğini oluşturmaktadır. Erasmus eserine “savaş ancak onu yaşamayanlara güzel gelir” cümlesiyle başlamakta ve eser boyunca savaşın kötülüğüne ilişkin çok sayıda betimlemede bulunmaktadır. Örneğin, Erasmus’a göre “[h]içbir şey savaştan daha kötü, daha rezil olamaz, insanı savaşın mahvettiğinden daha fazla mahvedemez, insana daha fazla ıstırap ve zarar veremez, daha korkunç olamaz; kısacası, hiçbir şey insanı ...savaşın soktuğundan daha kötü bir duruma sokamaz” (Erasmus, 2013: 5-6).

Erasmus, “Savaş bir sürü adamın bir araya gelip topluca adam öldürmesi ya da uzaklara yayıldıkça daha yıkıcı olan bir soygun değildir de nedir?” diye sormaktadır (Erasmus, 2013: 28). Bu Erasmus’un savaşa ilişkin tanımıdır. Erasmus’a göre savaş topluca adam öldürmek ve soygun yapmaktır. Eserinin tamamında savaşa ilişkin bu tanımları üzerinden hareket etmektedir. Savaşın mutlak kötülüğüne olan ahlaki duruşu Erasmus’u savaşın her biçime karşı çıkmaya götürmektedir. Hristiyanlık adına verilen haklı savaşları da, yaşadığı dönemde Avrupa’da barbarlar olarak algılanan Türklere karşı verilen savaşları da doğru bulmamaktadır. Erasmus’a göre ancak “İsa orduya savaşmasını emrettikten sonra Hristiyanlar en adil savaşı yapabilirler...” (Erasmus, 2013: 53). Fakat Erasmus İsa’nın savaşmayı değil aksine barışı emrettiğini savunmaktadır: “Tüm kabul ettiğim, ...İsa’nın yasasının bizimle kötü bir şekilde konuşanlarla bizim kötü bir şekilde konuşmamamız; bize tokat atanlara öbür yanağımızı uzatmamız; bizim mal varlığımızın bir kısmını alanlara bizim tamamını vermemiz ve ölümümüzü isteyenler için dua etmemiz gerektiğini emrettiğidir” (Erasmus, 2013: 55-56). Erasmus bu doğrultuda ileride inceleyeceğimiz ilk dönem Hristiyan pasifizmini haklı savaş öğretisine

dönüştüren teologlara karşı çıkmakta ve neden İsa'nın öğretisinin değil de bu insanların öğretilerinin takip edildiğini sormaktadır (Erasmus, 2013: 57).

Erasmus, savaşın kötülüklerini betimledikten sonra barışın güzelliklerinden de bahseder. Erasmus'ta barış çok önemli bir yere sahiptir. "Neden barış dururken savaşı tercih edelim?" diye sormaktadır. Erasmus'a göre "[b]arış tüm iyi şeylerin anası ve bakıcısıdır. Tüm kötü şeylerin anası olan savaş ise iyi, güzel olan her şeyi aniden ve bir anda yıkar, parçalar, tamamen yok eder..." (Erasmus, 2013: 32). "Barış dünyadaki tüm şeylerin içinde en iyi, en güzel; savaş da tam tersine en kötü, en rezil şey olduğuna göre; az iş ve çabayla Barış'ı elde edebilecekleri yerde bu kadar çaba ve zorlukla savaş yapan bu insanların akıllarının yerinde olduğunu söyleyebilir miyiz?" (Erasmus, 2013: 37). Erasmus'un tüm bu görüşleri, O'nu pasifizmin önemli temsilcilerinden biri haline getirmektedir.

Haklı savaş düşüncesinde ise savaş, daha önce ifade edildiği gibi, bir kötülük olarak ele alınıyor olmakla birlikte, mutlak bir kötülük değildir. Haklı savaş (Just War – Justum Bellum), savaşın hangi durumlarda haklı görülebileceğine ilişkin özellikle Hristiyan düşüncesinden önemli ölçüde etkilenmiş görüşlerden oluşan bir öğreti olarak tanımlanabilir. Öğreti büyük ölçüde savaşın ahlaki olarak olumsuz bir olgu olduğu kabulüne sahiptir. Bu anlamda savaşın sınırlandırılmasına yönelik fikirleri ihtiva eder. Lakin belirli durumlar altında savaşa başvurmanın ahlaki olarak savunulabileceği düşüncesi öğretinin temelidir. Bu belirli durumlar öğretiye katkı yapmış birçok düşünürce farklı biçimlerde ele alınmıştır. Kimi zaman genel bir 'kötülük' (evil) durumuna karşı, kimi zaman 'ahlaki olmayan bir düşman'a karşı savaş verilmesi haklı sıfatına layık görülmüştür.

Haklı savaş öğretisinde, bir savaşa haklı olarak girişilebilmesi için belirli ölçütler geliştirilmiştir. John M. Mattox, geçmişten günümüze haklı savaş düşünürleri tarafından geliştirilmiş olan, haklı neden (just cause), nispi adalet (comparative justice), doğru/iyi niyet (right intention), yetkili otorite (competent authority), son çare (last resort), ilan etme (public declaration), başarı için makul beklenti (reasonable probability of success), orantılılık (proportionality), savaşın nihai hedefinin barış olması (peace as the ultimate objective of war) olmak üzere dokuz farklı ölçüt saymaktadır (Mattox, 2006: 9-10).

'Haklı neden', şüphesiz savaşın haklılığını belirleyeceği için haklı savaş öğretisinin en önemli unsuru olma özelliğini taşımaktadır. Genel anlamı, savaşın mutlaka gerçekten haklı olan bir nedene dayanması gerektiğidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu nedenlerin ne olduğuna ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genel olarak savunma, diğerlerini savunma, masumları koruma, kötülüğü cezalandırma gibi nedenlerin haklı neden koşulunu sağlayacağı ifade edilmiştir. 'Nispi adalet', savaşa başvurmaya ilişkin nedenlerin, başvurmamaya ilişkin seçeneklerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bir diğer ifadeyle sorunların çözümlenmesinde savaşa başvurmanın da mümkün olup olmadığı, savaşın

gerekliliğine nispi olarak düşünülmalıdır. Ancak bu karşılaştırma neticesinde savaş, zorunlu olduğuna karar veriliyorsa haklı bir savaş olarak kabul edilecektir. ‘Doğru veya iyi niyet’, savaşın yalnızca haklı nedenlerle belirlendiği, bu haklı nedenleri sağlayan koşulların sona erdirilmesini amaçladığı ve bunlar dışında başka niyetlere sahip olunmadığı ölçüde haklı bir savaş verilebileceğini ifade etmektedir. Örneğin toprak kazanımı, çıkar elde etme gibi farklı niyetler savaşın haklılığına gölge düşüreceği için kabul edilemez olacaktır. Niyetin bizzat kendisi haklı, adil ve doğru olmalıdır (Mattox, 2006: 9).

‘Yetkili otorite’, haklı savaşa, bu savaşı yetkilendirebilecek bir otorite tarafından karar verilebileceği ilkesidir. Bu anlamda büyük ölçüde kendi üzerinde daha yüksek bir otorite olmayan politik bir otoriteden yani egemen otoriteden bahsedilmektedir. Egemen otoriteden kasıt genellikle devlet olmakla birlikte zaman zaman dini otoritelerin de bu yetkiye sahip olabileceği düşünülmüştür. Burada esas olan örneğin herhangi bir kişinin, topluluğun savaşın haklılığını belirleyemeyeceği, haklı bir savaşa girişemeyeceğinin tespit edildiğidir. ‘Son çare’, savaşa başvurmaya karar verilmeden önce her türlü savaş dışı seçeneğin değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle savaşa tüm çareler tükendikten sonra, son çare olarak başvurulmalıdır. Savaş dışı seçenekler denenmeden başvuru savaşa, gerekçeleri haklı olsa dahi haklı bir savaş olarak kabul edilemeyecektir. ‘İlan etme’, haklı bir savaşa başvuracak olan otoritenin savaşa başvurma nedenlerini, savaş dışı seçenekleri deneyip herhangi bir sonuç alamadığını, bir diğer ifadeyle savaşa son çare olarak başvurmak durumunda kaldığını ilgililere (halkına) ilan etmesidir. Bu ilke ‘şeffaflık ilkesi’ şeklinde de anılmaktadır. Büyük ölçüde verilecek olan haklı savaşa, bizzat bu savaşın tarafı olacak olan halkın ikna edilmesi, tepkisinin ölçülmesi gayelerini içerir. Fakat diğer bir yönü de bu ilanın aynı zamanda düşmana yönelik olarak yapılmasıdır. Düşman savaş tehdidiyle uyarılarak, bir yerde savaş dışı son bir seçenek denenmektedir (Mattox, 2006: 9).

‘Başarı için makul beklenti’, verilecek olan haklı savaşın başarıya ulaşacağına, haklı nedenleri oluşturan koşulların savaş sonrası ortadan kalkacağına yönelik güçlü bir beklentinin bulunması anlamına gelmektedir. Eğer böyle güçlü bir beklenti yoksa savaşa başvurmak haklı olarak gösterilemeyecektir. ‘Orantılılık’, savaş neticesi elde edilebilecek olan iyiliğin, savaşla yaratılabilecek kötülükten fazla ya da onunla orantılı olması gerektiğini ifade etmektedir. Eğer savaş, mevcut kötülükten daha fazla kötülüğe yol açabilme olasılığına sahipse, böyle bir savaş haklı olarak değerlendirilemeyecektir. Son olarak ‘savaşın nihai hedefinin barış olması’ ise, savaş sonrası barışın sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Savaş, insanları yeniden mutluluğa, düzene, barışa v.s. kavuşturacaksa haklı olarak değerlendirilebilecektir (Mattox, 2006: 10).

III. Haklı Savaş'ın Fikri Öncülleri: Cicero ve Ambrose

Haklı savaş öğretisi, daha eski birtakım kaynaklardan öncüller bulunabilse de (Sorabji, 2006: 14-15), genellikle 'öğretinin babası' kabul edilen Augustine'e (M.S. 354-430) dayandırılmaktadır. Bunun temel nedeni haklı savaş biçiminde bir kavramsallaştırmanın ilk olarak Augustine tarafından gerçekleştirildiğinin kabul edilmesidir. Lakin kabul gören bir başka görüş, Augustine'in gençlik yıllarında Cicero ve Stoacılıktan etkilenmiş olduğu, sonraki yıllarda ise Hristiyan teolojisine, özellikle Ambrose'un etkisinde kalarak yöneldiğidir (Tunçay, 2012: 363). Bu doğrultuda Augustine'in haklı savaş öğretisinin de özellikle Cicero ve Ambrose'a önemli şeyler borçlu olduğu ifade edilmektedir (Mattox, 2006: 14). Bu nedenle, Augustine'in haklı savaş öğretilerine geçmeden önce Cicero ve Ambrose'un haklı savaş öğretilerine katkılarını incelemek yerinde olacaktır.

Roma'nın en önemli düşünürlerinden biri olan Cicero'ya göre (M.Ö. 106-43), devletin "onurunu veya güvenliğini" koruması için verdiği savaşlar dışında ideal bir devlet savaşmamalıdır (Harer, 1918: 26). Dolayısıyla Cicero, haklı savaş öğretisinin haklı neden ilkesine önemli bir katkı yapmaktadır. Savunma savaşlarını, haklı bir savaşın nedenleri arasına eklemektedir. Ayrıca Cicero, "işleri düzeltme talebiyle başlatılmadıkça veyahut resmen ilan edilip evvela dile getirilmedikçe hiçbir savaş adil değildir" demektedir (Cicero, 2014: 18). Burada Cicero haklı nedene, işleri düzeltme saikiyle zararların tazmini ilkesini eklemekte ve önceden ilan edilme yani ilan etme koşulunu dile getirmektedir.

Cicero'ya göre uzlaşmazlıkları çözenin iki yolu bulunmaktadır. Kendi ifadeleriyle "biri tartışmayla ilerler, diğeri kaba kuvvetle; biri insana özgüdür, diğeri vahşilere; insan ancak ilkini kullanamadığında ikincisine sığınmalıdır. O halde savaşlara da bu minvalde, hiçbir haksızlığın olmadığı barış ortamında yaşayabilmek için girişmeliyiz" (Cicero, 2014: 17). Bu anlamda Cicero barışçıl seçeneklerin önceliği ve savaşın son çare olarak başvurulması gereken bir olgu olduğu ilkelerini ifade etmektedir. Ayrıca savaşın yine barışı amaçlaması gerekliliği ilkesine, bir diğer ifadeyle nihai hedefin barış olması ilkesine vurgu yapmaktadır. Aynı doğrultuda Cicero savaşın vahşi bir uygulama olduğunu ve bu sebeple ancak gereklilikler durumunda başvurulması gerektiğini ifade etmektedir: "... körce savaşa atılmak ve düşmanla bilek bileğe dövüşmek canavarca ve vahşice bir iştir ancak zaman ve zorunluluk savaşı gerektirdiğinde, bilek bileğe dövüşülmeli, ölüm köleliğe ve onursuzluğa tercih edilmelidir" (Cicero, 2014: 37).

Cicero'nun haklı savaşa ilişkin görüşleri büyük ölçüde savunma savaşlarının haklı olduğu yönündedir. Yukarıda ifade edildiği üzere Cicero'ya göre savaş büyük ölçüde bir savunma durumunu içeren gereklilikler neticesinde başvurulması gereken bir uygulamadır. Lakin Cicero, zafer adına yapılan

savaşları da tam olarak haksız savaş niteliğine sokmamaktadır: “O halde devlet adına mücadeleye girilip savaş yoluyla zafer elde etmek istediğimizde, ...bahsettiğim [haklı] nedenler geçerli olmalıdır. Ancak salt devletin zafer kazanması için açılan savaşlar daha az şiddetli geçer”. Cicero’nun bu cümleleriyle zafer adına yapılan savaşlara da kısmi bir haklılık payı bıraktığı düşünülebilir. Nitekim Harrer’in belirttiği gibi Cicero, Roma’nın genişleme adına yaptığı savaşlara adaletin yayılması anlamında haklılık addetmektedir (Harer, 1918: 30). Cicero’nun şu ifadeleri Roma’nın zaferlerinden ve genişlemesinden duyduğu gururun ifadesi olarak kabul edilebilir: “Halkımız müttefiklerini koruyarak bütün dünyanın efendisi olmuştur”. “İmparatorlukları bugün dünyayı adalet altında ve politikayla elinde tutan halkımız, en düşükten en yüce olana erişmediler mi?” (Harer, 1918: 30). Dolayısıyla Cicero, Roma’nın adaleti temsil ettiğini ve egemenliği altındaki yerlere adalet götürdüğünü, onları daha gelişmiş bir yaşama kavuşturduğunu düşünmektedir. M. Ali Ağaoğulları’nın aktardığı üzere, Cicero’ya göre “[b]ütün insanların Roma’nın hükmü altına girmeleri doğrudur; çünkü Roma, doğal yasaları uyguladığından adaletin ta kendisidir. Fethettiği ülkelerde yaşayanlar için yararlı olmakta, onların kötü davranışlarda bulunmalarını engellemekte, yasaları egemen kılıp adil bir düzen kurmakta ve barışı sağlamaktadır” (Ağaoğulları ve Köker, 2011: 55). Bu anlamda Cicero’nun, Roma’nın genişlemesini adalet adı altında haklı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Böylece haklı savaşa ilişkin öğretisi büyük ölçüde pax-Romana altındaki milletlerin arasında gerçekleşen savaş olgusuna atıfla anlaşılabilir bir duruma gelmektedir. Zira Roma-dışı dünya fethedilip özgürleştirilmesi gereken, adalete aç topraklardır.

Ambrose (M.S. 340-397) haklı savaş öğretisine katkıda bulunmuş diğer bir düşünürdür. Cicero’nun fikirlerinden önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Ambrose haklı savaş öğretisinin Hristiyan teolojisindeki ilk kaynaklarını teşkil eder. Louis Swift’in belirttiği üzere Ambrose, Tertullian, Origen ve Lactantius gibi pasifist Hristiyan düşüncesinden Hristiyan haklı savaş öğretisine geçişi simgeleyen düşünürdür (Swift, 1970: 533). Bu anlamda Hristiyan düşüncesinde savaş ahlakı ile ilgili olarak ilk düşünceler ona atfedilmektedir. Ambrose, Cicero’ya benzer biçimde Roma İmparatorluğu’nu adaleti temsil eden kozmopolit bir dünya devleti olarak görmektedir. Fakat Cicero’dan farklı olarak bu görüşe Hristiyanlığı da ilave etmiştir. Kendi ifadeleriyle “Roma İmparatorluğu ve Hristiyan Kilisesi ebedi kurtuluşun (salvation) birleşik birimleridir” (Mattox, 2006: 19). Bu düşünceleri doğrultusunda Roma-dışı dünya onun için barbarların dünyasıdır. Barbarlara karşı verilen savaşlar ise Ambrose’a göre haklı savaşlardır: “Birin ülkesini barbarlardan korurken ya da ülke içinde zayıfları korurken gösterilen cesaret adaletle doludur” (Mattox, 2006: 20). Ambrose, Cicero’dan farklı olarak, diğerlerini barbarlara karşı korumak düşüncesiyle haklı neden ilkesine önemli bir yenilik eklemektedir: Uygar olanları, yani Romalı ve Hristiyanları barbarlardan korumak adına yapılan savaşlar haklı savaşlardır. Aynı zamanda

Ambrose için barbarlara karşı savaşmak, “Hristiyan’ın yani iyi ve bilge insanın” ahlaki yükümlülüğüdür (Swift, 1970: 535).

Ambrose tıpkı Cicero’da olduğu gibi savaşların, barış hedefi için yapılması gerekliliğin altını çizerek haklı savaş öğretisinin barış ilkesini vurgular. Kiliseyi kastederek, “savaş gibi meseleler bize yabancı görevlerdir, bizim işimiz silahlara bakmak değil, aksine barış güçlerine bakmaktır” demektedir (Swift, 1970: 537). Fakat Ambrose, Hristiyan teolojisinin etkisiyle barışı iç ve dış barış olmak üzere iki farklı biçimde algılamaktadır. İç barış, ruhun sahip olduğu münasip fitrattır. Dış barış ise insanların bilfiil barış altında yaşamalarıdır. Ambrose’a göre iç barış sağlanmadan, dış barış uzun vadeli olamaz. Dolayısıyla iç barışın sağlanması, dış barışa göre daha önemlidir. Ambrose’un, bu doğrultuda ancak Hristiyanların münasip fitratta olduklarına inandığı ve iç barışın ancak Hristiyanlıkla sağlanabileceğine hükmettiği söylenebilir. Mattox bu hususta şu yorumu yapmaktadır: “Açıkça, Ambrose’un savaşı bir Hristiyan’ın haklı bir biçimde katılabileceği bir teşebbüs olarak kabul etmesi, O’nun iç barış üzerindeki vurgusunun, kendinden önce gelen Kilise Baba’ları tarafından savunulduğu gibi pasifist bir anlama gelmediğine işaret etmektedir” (Mattox, 2006: 22).

IV. Haklı Savaş’ın Öğretisi: Augustine ve Aquinas

Augustine, belirtildiği üzere haklı savaş öğretisinin babası olarak kabul edilir. En meşhur eseri Tanrı Devleti (De Civitate Dei - The City of God) isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada Augustine, yeryüzü devleti (civitas terrana) ve Tanrı devleti (civitas dei) olmak üzere iki ayrı devlet tanımlar. Augustine’nin düşüncesinde Tanrı devleti, Tanrı’nın inayeti ile yönetildiğinden “hakiki adaleti” temsil ederken, yeryüzü devleti ise hükümdarların hükümlerine sevgisi ile yönetildiğinden “adaletsizliği” temsil eder (Ağaoğulları ve Köker, 2011: 153-154). Augustine’in haklı savaş öğretisinin de genel olarak bu düşünce üzerinde şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Zira Augustine, Tanrı’nın inayetiyle verilen savaşları istisnasız bir biçimde haklı görmektedir: “Bir savaşa Tanrı’ya itaat edilerek giriliyorsa, insanların gururunu ezecek de olsa... bu haklı bir savaş olarak görülmelidir” (Mattox, 2006: 47-48). Yeryüzü devletini yönetenler tarafından verilenleri ise haklı ve haksız şeklinde yargılayabilmektedir. Zira Tanrı’nın otoritesine dayanan savaşların haklılığı sorgulanamaz, lakin günahkâr yeryüzü otoriteleri her daim haklı nedenlerle savaşmazlar.

Augustine’in savaşa ilişkin görüşleri onun insan doğasına ilişkin olumsuz yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Augustine’e göre insanlar günahkârdırlar ve savaş onların bu günahkârlıklarından kaynaklanmaktadır. Mattox’un altını çizdiği üzere, Augustine insana, Adem’in düşüşü, ilk günah, kibir, gösteriş ve hâkimiyet tutkusu gibi günahları yüklemekte ve bu günahlarının sonucu olarak insanların savaşmaya eğilimli olduklarını düşünmektedir (Mattox, 2006: 35). Bu anlamda Augustine savaşın kaçınılmaz

bir olgu olduğuna hükmetmektedir. Burada Augustine, iyi insanlar ile kötü insanlar arasında yaptığı ayırmadan hareket ederek iyi insanların, bu kaçınılmaz savaş gerçeğinden yararlanmaları gerektiğini düşünür. Tanrı savaşı, insanları cezalandırmak, onları doğru yola sevk etmek, onları ıslah etmek amacıyla göndermiştir. Dolayısıyla iyi insan, savaşa yardım etmemeli fakat ondan yararlanmalıdır. Eğer savaşta ölürse bu onun için bir kurtuluş (salvation) olacak, eğer hayatta kalırsa ıslah edilmiş olacaktır. Diğer taraftan kötü insanların ise kurtuluş umudu yoktur. Onlar ölürlerse hak ettiklerini bulmuş olacaklar, hayatta kalırlarsa günahkâr olarak yaşamaya devam edeceklerdir (Mattox, 2006: 32-33).

Augustine, tanımlamış olduğu bu zorunlu savaş durumunda bazı savaşların haklı bazılarının ise haksız olduğunu düşünmektedir. Aslında Augustine'e göre tam olarak haklı olabilecek tek savaş türü, belirtildiği üzere Tanrı'nın iradesine dayanarak yapılan savaştır. Diğer türler ise belki de 'kısmen haklı ve kısmen haksız' biçiminde göreceli bir biçimde algılanabilir. Zira Augustine'in savaşa ilişkin ahlaki düşüncesi, savaşın kötü bir olgu olduğu yönündedir. Bu anlamda savaşı ideal devlete, yani Tanrı Devleti'ne dâhil etmez. Savaş, Yeryüzü Devleti'nin bir gerçeğidir. Fakat yeryüzündeki devletlerin kendi günahkâr gerçeklikleri içinde savaş, mutlaka kötü bir olgu olmak durumunda değildir. Bu anlamda Augustine "savaşta kötü olan nedir?" diye sormakta ve soruyu şu şekilde yanıtlamaktadır:

"Zaten bir şekilde yakında ölecek olanların ölümü müdür? ... Savaşta gerçek kötülük şiddete duyulan sevgi, kindarca bir gaddarlık, ateşli ve acımasız bir düşmanlık, vahşi bir direniş, güç arzusu ve bunun gibi şeylerdir; ve genellikle böyle şeyleri cezalandırmak için güç kullanmak gerekiyorsa, iyi insanlar Tanrıya veya kanuni otoriteye itaat ederek ... savaşmalıdırlar" (Mattox, 2006: 47).

Görüldüğü gibi Augustine, burada savaşa ilişkin kötülükleri saymakta fakat bunların cezalandırılması için savaşmayı da iyi insanlar için ahlaki bir yükümlülük olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Augustine şiddet, gaddarlık, acımasızlık ve güç arzusu gibi olguları ahlaki olarak savaşın gerçek kötülükleri şeklinde tanımlarken, bu kötülüklerin cezalandırılması için yapılan savaşları da haklı savaşlar olarak görmektedir.

Augustine'de bir savaşı haklı kılan nedenler, bir diğer ifadeyle 'haklı neden' unsuru, genel haliyle kötülüklerin cezalandırılması olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat sadece ceza ile sınırlı değildir. Augustine haklı savaşı tanımlarken, "bir ulus ya da devlet vatandaşları tarafından yapılan yanlışları cezalandırmayı ya da yanlış bir biçimde alınmış şeyleri geri vermeyi reddedenlere karşı hasarların intikamını almak için savaşa başvurmak" diyerek ceza unsurunun yanı sıra intikam unsurunu da haklı bir neden konumuna yükseltmektedir. Aynı zamanda bu intikam kavramı içerisine yanlış bir biçimde alınmışları geri almak da dâhil olmaktadır. Mattox'un belirttiği gibi bu tanım, haklı savaşı Cicero'nun tanımladığından bir adım öteye taşımaktadır. Cicero'da savaşa başvurmak için haklı neden, savaş dışı bir yol yoksa mağdur

devletin savaş yoluyla zararlarını tazmin etmesi veya geri almasıyken, Augustine zararın bir şekilde karşılanmadığı durumlarda intikam yoluyla karşılık vermeyi de haklı nedene eklemektedir (Mattox, 2006: 46).

Augustine haklı bir savaşın “iyilik için girişilen” bir savaş olduğunu, “insanların dizginlenemez tutkularının boyunduruğu altında” girişilenlerin ise “kökünün kazanması” gerektiğini düşünmektedir (Mattox, 2006: 101). Bu, ‘doğru niyet’ ilkesinin ifadesidir. Haklı savaşa ancak niyet iyiye girişilebilecektir fakat hırsla gerçekleştirilenler haklı savaşlar olamazlar. Augustine’de genel olarak egemenlik, hâkimiyet ve genişleme tutkusunun haksız savaşlara neden olduğu kabulü bulunmaktadır. Örneğin, Augustine, “iyi bir insan sürekli olarak dominyonları genişletmek arzusunda olabilir mi?” diye sormaktadır ve “bir tahrik olmadan yalnızca dominyon elde etmek için” yapılan savaşların haklı olmadığı sonucuna varmaktadır (Mattox, 2006: 50-54).

Augustine “zafer daha haklı bir neden için savaşanlar tarafından kazanılıyorsa, hiç kimse zaferin, barışla sonuçlanacağından ve mutluluk konusu olacağından şüphe duyabilir mi?” diye sormaktadır (Mattox, 2006: 51). Bu noktada Augustine, ‘nihai barış hedefi’ ve ‘nispi adalet’ ilkelerine gönderme yapmaktadır. Augustine’e göre “her savaşın bitiminde “barış hedeflenmelidir”. Çünkü O’na göre barış “öyle büyük bir iyidir ki dünya işlerimizde ve fani mirasımızda dahi hiçbir kelime kulağa daha minnet dolu duyulmaz, hiçbir şey daha büyük bir özlemle arzu edilmez hatta ondan daha büyük hiçbir şey bulunmaz” Bu doğrultuda Augustine savaşın her zaman barış amaçlı başvurulması gereken bir olgu olduğunu ifade etmektedir: “barış, arzunun amacı olmalıdır; savaşa yalnızca gereklilik durumunda başvurulmalıdır, Tanrı savaşı insanlara gereklilikler ve barışı korumak adına iletmiştir. Barış, savaş ateşini yakmak için aranmaz, savaşa ancak barış elde etmek için başvurulur”. Augustine şunları eklemektedir: “En büyük zaferler ... kılıçla değil sözle kazanılır ve barışı korumak ve sürdürmenin yolu savaş değil barıştır. Savaşan insanlar, eğer iyi insanlarsa, kan dökme aracılığıyla da olsa şüphesiz barışı ararlar” (Mattox, 2006: 59-60).

Augustine’e göre egemen otorite Tanrı’nın yeryüzündeki yardımcısıdır. Bu anlamda O’nun emrettiği ya da izin verdiği eylemlere girişebilir. Bu doğrultuda haklı savaşın bir biçimde Tanrı’nın otoritesine dayanması zorunlu görünmektedir. Bir diğer ifadeyle Augustine’e göre ‘yetkili otorite’ Tanrı’dır. Yeryüzündeki otorite, Tanrı’nın otoritesini onun emrettiği ve izin verdiği ölçüde kullanabilir. Augustine’e göre “insanlık için barışı öngören doğal düzen, hükümdarın akla uygun görmesi durumunda savaşa girişme gücüne sahip olması gerektiğini ve askerlerin toplumun güvenliği için ve barış yararına askeri görevlerini gerçekleştirmeleri gerektiğini buyurur”. Bu anlamda haklı bir savaşa karar verme otoritesi hükümdara tanınmıştır. Augustine’e göre Tanrı, hükümdarın otoritesine uyulmasını doğru bulmaktadır: “...doğru insan [devlete], Tanrı’sız bir kralın boyunduruğu altında olsa da ... hükümdarın buyruğu altında savaşma görevini yerine getirmesi gerekse de hizmet etmelidir”

(Mattox, 2006: 56-57). Çünkü Augustine’de devlete hizmet etmek Tanrı’nın ilahi bir buyruğu olarak kabul görmektedir.

Thomas Aquinas (1224-1274), Ambrose ve Augustine’in Hristiyan haklı savaş öğretisine katkılarında sonra, öğretinin sistematikleştiği, bir başka ifadeyle kuramlaştığı aşamayı temsil etmektedir. Zira Ambrose da Augustine de haklı savaştan bir kavram olarak bahsetmekle birlikte, doğrudan sistematik bir biçimde konuya eğilmemişlerdir. Oysa Aquinas, haklı savaşın kuramcısı olmayı hak edecek derecede kavramın çerçevesini çizmekte, biçimlerini belirlemekte ve kavramı tutarlı bir biçimde analiz etmektedir. Aquinas’a göre bir savaşın haklı olabilmesi için üç şey gereklidir. Birincisi, savaş prensin otoritesine dayanmalıdır. İkincisi, savaşın haklı bir nedeni bulunmalıdır. Üçüncüsü ise savaşa doğru bir niyetle girişilmesidir (Aquinas, 2002: 240-241).

Aquinas, haklı savaşa getirdiği ilk ölçütte ‘yetkili otorite’ prensibine vurgu yapmaktadır. Aquinas’a göre haklı bir savaşta, “savaşa komuta edecek olan prensin yetkisine başvurulmalıdır”. Bu yetkiye sahip olmayan herhangi özel bir kişinin bir savaşa karar vermesi mümkün değildir. Aquinas halkın (commonwealth) korunmasının prenslerin yetkisi altında olduğunu dolayısıyla halka kötülük edenlere karşı güç kullanarak onları cezalandırma yetkisinin prenslerde bulunduğunu söylemektedir (Aquinas, 2002: 240).

Aquinas’ın getirdiği ikinci ölçüt ise ‘haklı neden’ ölçütüdür. Aquinas’a göre bir savaşa haklı olarak girişebilmek için bu savaşın, savaşı hak eden kişilere, yani kötülük yapanlara karşı verilmesi gerekir. Burada Aquinas, Augustine’in haklı savaş tanımına atıf yapmaktadır: “Haklı savaş geleneksel olarak, eğer bir ulus ya da devlet ...yaptığı yanlışlıkları düzeltmeyi ya da haksız bir biçimde ele geçirdiklerini geri vermeyi reddederek cezalandırılmayı hak ediyorsa, verilen zararların intikamını almak olarak tanımlanır” (Aquinas, 2002: 240-241). Dolayısıyla Aquinas da, Augustine gibi haklı nedeni ağırlıklı olarak kötülüklerin cezalandırılması ve zararların tazmini etrafında şekillendirmektedir.

Aquinas’ın üçüncü ve son ölçütü ise ‘doğru/iyi niyet’ ilkesidir. Aquinas’ın kendi ifadeleriyle “savaşa başvuranlar iyi niyete sahip olmalıdırlar, yani onlar hem iyiliğe yol açmayı hem de kötülükleri gidermeyi amaçlamalıdırlar”. Aquinas’a göre bir savaş, yetkili bir otoriteye ve haklı bir nedene sahip olsa dahi, eğer bu savaşa kötü bir niyetle girişiliyorsa haklı olamaz. Aquinas iyi niyet ilkesiyle ilgili olarak da Augustine’in görüşlerine başvurmaktadır: “Tanrı’ya inananlar arasında, savaşlar ancak açgözlülük ve zulüm değil, iyiye yardım etmek ve kötüyü cezalandırmak suretiyle barışı korumak hedefi ile yapılıyorsa savunulabilir” (Aquinas, 2002: 241). Görüldüğü gibi Aquinas, haklı bir savaşa getirdiği ölçütler anlamında büyük ölçüde Augustine’e başvurmaktadır. Aquinas’ın haklı savaş öğretisine en önemli katkısı, belirttiği üzere öğretiye yeni ölçütler getirmesinde değil, daha önce getirilen ölçütleri sistematikleştirerek bir haklı savaş kuramı inşa etmesinde yatar. Corey ve Charles’ın vurguladığı gibi Augustine’de haklı savaş

bir çerçeveye kavuşmuş fakat sistematik bir biçimde ele alınmamıştır. Fakat “Aquinas’ta haklı savaş çerçevesi ilk kez, belirli koşullar altında gücün adil kullanımını saptamayı amaçlayan birbirleriyle ilişkili fikirleri ve savlarıyla ve gücün hiçbir zaman haklı gösterilemeyeceği fikrine yönelik üretilen karşı savlarıyla tutarlı bir öğreti biçimini kazanmıştır” (Corey ve Charles, 2012: 3-4).

V. Haklı Savaş’ın Modernleşmesi: Vitoria, Suarez ve Grotius

İspanyol Altın Çağ’ının önemli düşünürü Francisco de Vitoria (1492-1546), Fulya A. Ereker’in belirttiği üzere, haklı savaş öğretisi açısından “Ortaçağ ile modern dönem arasında bir köprü olarak tanımlanabilir. Vitoria, haklı savaşın doğal hukukla bağlantısını kurup normatif temelini hazırlamış ve haklı savaşın uluslararası hukuka eklenme olasılığını yaratmıştır” (Ereker, 2004: 14). Vitoria da Aquinas’ta olduğu gibi bir savaşın haklı kabul edilebilmesi için üç ölçüt belirlemiştir. Bunlar yeterli haklı neden, meşru otorite ve doğru amaçtır. Cemal Baki Akal’ın belirttiği üzere bu ölçütler Vitoria’nın mucidi olduğu ölçütler değildir. Isidoro de Sevilla (560-636), Ramon de Penaforte (1175-1275), Alfonso X (1221-1284), Alonso Tostado (1400-1455) gibi İspanyol Altın Çağ’ına dâhil edilen düşünürler Vitoria’dan önce haklı savaş öğretisine getirilen ölçütleri ele almışlardır. Isidoro de Sevilla’ya göre “haklı savaş, yalnızca, meşru kralın emriyle, gasbedilenleri geri almak ya da düşmanların saldırısını püskürtmek için açılabilir”. Penaforte’ye göre “[s]avaş, ülkenin korunması, haksızca el koyulan zenginliklerin geri alınması ve sonuçta barışın yeniden kurulması için, meşru bir otorite tarafından açılmalı, savaşta nefret ve açgözlülikle değil, acıma ve adalet duygularıyla hareket edilmelidir”. Alfonso’ya göre “savaş açacak olan otorite, bu savaşın haklılığı konusunda yeterli veriyi toplamak zorundaydı”. Tostado’ya göre ise “haksızlıkların giderilmesi, çalınan şeylerin geri alınması, uğranılan zararların tazmin edilmesi için verilen savaşlar haklı savaşlardır” (Akal, 2013: 73-74).

Görülebileceği üzere Vitoria da dâhil olmak üzere İspanyol Altın Çağ’ına dâhil edilen düşünürlerin geliştirdikleri haklı savaş ölçütleri, Cicero’dan başlayarak yukarıda incelediğimiz düşünürlerin ve özellikle de Augustine ve Aquinas’ın getirdikleri ölçütlerin ifadesidir. Vitoria’nın önemi haklı savaş öğretisini yasal bir zemine taşıması ve hukuk açısından savaşın haklı-haksız biçimlerini tartışmanın temellerini atmış olmasıdır. Vitoria yeterli haklı neden ölçütünü şu şekilde temellendirmektedir:

“Öncelikle, savaş açmaya hazırlanan bir siyasi toplum, mutlaka, giderilmemiş ciddi bir haksızlıkla karşı karşıya kalmalıdır. Herhangi bir hakkın ihlali, savaş açılması için yeterli olmayabilir. Her suçun, o suçun ağırlığıyla orantılı farklı bir cezası vardır. ... [İ]hlal edilen her hakkın, ciddi olsa bile, savaş gibi korkunç bir yaptırıma yol açmayacağını da unutmamak gerekecektir; tıpkı her ciddi suçu ölüm cezasının karşılamadığı gibi... Her şeyden önce, fethi doğrulanmayan nedenler incelenirken görüldüğü gibi, dini farklılıklar bir savaş nedeni olamaz. Toprak kazanımı, sınırların genişletilmesi gibi amaçlar da,

yeterli haklı neden sayılmaz. Kral, çıkarlarını kollamak ve ününü arttırmak için savaş açtığı da, bu savaşın haklılığından söz edilemez. Kral kişisel tutkularını öne çıkarmamalı, savaş için fırsat aramamalı, ona zorlanmalıdır. Savaşa karar verirken ya da barışı sağlarken, bunu yalnızca Respublica'nın ortak yararını gözeterek ve uyruklarını mümkün olduğunca az tehlikeye atarak yapmalıdır. ... Savaş bir hedef değil, kamusal iyiliğe yönelik bir araçtır... Somut olarak, haklı bir savaşın amacı yalnızca insanlığın ortak yararındır. Eğer savaş, tazmini istenen zarardan çok daha büyük yıkımlara neden olacaksa, ne denli haklı olursa olsun, kralın savaş açmaktan kaçınması gerekir” (Akal, 2013: 74-75).

Görüldüğü gibi Vitoria, daha önceki düşünürlerin aksine haklı neden ölçütüne detaylı ve yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Haksızlıklarla karşılaşmak Vitoria için haklı savaş nedenidir. Fakat Vitoria, her türlü haksızlığı savaşa başvurmanın haklı bir nedeni olarak değerlendirmemekte, ciddi haksızlıklara maruz kalmayı gerekli kılmaktadır. Dini farklılıklar, toprak genişletme, çıkarları gözetme, zafer şan şöret arttırma gibi birçok nedeni savaş için haklı nedenler olarak görmemektedir. Ayrıca Vitoria “savaş, tazmini istenen zarardan çok daha büyük yıkımlara neden olacaksa” savaşa başvurulmamalıdır diyerek, orantılılık ilkesine de katkı yapmaktadır. Vitoria, Augustine ve Aquinas'tan farklı olarak, din adına yapılan savaşları da açık bir biçimde reddederek haklı neden ilkesinden çıkarmakta ve bu anlamda öğretinin sekülerleşme sürecine önemli bir katkı yapmaktadır. Zira yukarıda incelediğimiz gibi Augustine'de Tanrı'nın otoritesine dayanarak yapılan savaşlar haklı görülürken, Aquinas da bu tarz savaşları reddetme yolunu tercih etmemiştir.

Vitoria, ikinci ölçütü olan meşru otorite ilkesini şu şekilde temellendirmektedir: “Respublica'nın seçmediği bir kral olamaz. Demek ki, kral, otoritesini ve gücünü Respublica'dan alır. Dolayısıyla, krallar yasal yoldan kral olmuşlarsa, tüm otorite onlardır ve onlarsız, savaş ya da barış gibi kamusal işleri ilgilendiren hiçbir karar almamaz”. Dolayısıyla Vitoria'da savaşa karar verebilecek meşru otorite Respublica tarafından seçilmiş olan kraldır. Bu noktada Vitoria'nın meşru otorite için yasallık unsurunu eklediği görülmektedir. Kralın yasal olması da Respublica tarafından seçilmesine bağlandığından bir ölçüde demokratik bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Vitoria, tıpkı öncülleri gibi meşru otorite tarafından verilmeyen bir savaş kararının haklı olamayacağını savunur. Fakat bu noktada Akal'ın belirttiği üzere, Vitoria'nın savunma ve saldırı savaşları arasında bir farka gittiği görülmektedir. Vitoria'ya göre savunma doğal bir hak olduğundan, savunma savaşları her zaman haklı savaşlardır. Bu tür savaşlar için meşru otorite ilkesine başvurulması gerekmez (Akal, 2013: 75).

Vitoria'nın haklı savaş için getirdiği üçüncü ölçüt ise doğru amaç ilkesidir. Vitoria'ya göre savaşın amacı, haksızlığın telafisi olmalıdır. Bu amacın tersine gelişen, bir diğer ifadeyle amacının dışına çıkan savaşlar haklı

başlasa dahi haksızlığa döndürür. “Adaleti savaş gibi bir yolla sağlamak zorunda kalan, acımasızca ve tutkulu davranmaktan kaçınmalı, bir yargıç olduğunu hiçbir zaman göz ardı etmemelidir. İnsanların, haklı savaşı, kendilerini ve mallarını savunmak, gasbedilen şeyleri geri almak, bir hak ihlalini cezalandırmak ve barışla, güvenliği sağlamak için verdiği unutulmamalıdır”. Vitoria’ya göre savaş sonrasında da düşmana adil davranılmalıdır: “Savaş sonrasında, yenik kralın tahtından indirilmesi, düşman halkın bağımsızlığına son verilmesi, yenilen savaşçıların öldürülmesi doğru değildir” (Akal, 2013: 76). Görüldüğü gibi Vitoria bir savaşın haklı olarak verilebilmesi için amaçların doğru olması gerekliliğini kesin bir şart olarak belirlemektedir. Alıntılanan kısımdan da anlaşılacağı üzere, Vitoria da tıpkı öncülleri gibi bir haklı savaşın nihai amacının barış olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda ‘nihai hedefin barış olması’ ilkesi de Vitoria tarafından ifade edilmektedir.

İspanyol Altın Çağ’ının bir başka düşünürü Francisco Suarez’in (1548-1617) de haklı savaş öğretisine önemli katkıları olmuştur. Suarez, savaşa ilişkin görüşlerini savaş hakkındaki yaygın iki görüşe karşı çıkararak başlatmaktadır. Suarez’e göre savaşa ilişkin iki hata mevcuttur. Bunlardan ilki savaşın doğal olarak kötü bir olgu olduğu düşüncesidir. İkincisi de Hristiyanların savaşmasının yasak olduğuna ilişkin görüşüdür. Suarez’e göre “savaş, kesin bir ifadeyle ne doğal olarak kötüdür ne de Hristiyanlara yasaktır”. Suarez de Vitoria gibi savaşı saldırı ve savunma savaşları olarak ikiye ayırmakta ve savunma savaşlarını haklı savaş statüsünde değerlendirmektedir (Suarez, 1944: 800). Suarez’e göre “savunma savaşları yalnızca mubah değil, bazen emredilmiş” olarak da görülebilir (Suarez, 1944: 802). Zira “kendini-savunma doğal ve gerekli bir haktır” ve “devletin korunması resmi bir görevdir”. Suarez, saldırı savaşlarının da kimi durumlarda doğal ve gerekli olduğuna hükmetmektedir. Suarez’e göre saldırı savaşları, adaletsizlikleri önlemek ve düşmanı kontrol altında tutmak amacıyla yapıyorsa bir devlet için gerekli görülebilir. Suarez, bu tarz saldırı savaşlarının olmaması durumunda devletlerin barış içinde yaşamasının mümkün olamayacağını düşünmektedir (Suarez, 1944: 803-804).

Suarez belirli savaş biçimlerinin doğal ve gerekli olduğunu vurguladıktan sonra haklı savaşı tartışmaya başlamaktadır. Vitoria’da olduğu gibi haklı savaşı üç koşula bağlamaktadır. Bunlar savaş kararının yasal bir otorite tarafından verilmesi, savaşa yol açan nedenin haklı bir neden olması ve davranışın uygun bir davranış olması, yani savaşın uygulanması sırasında ve zafer sonrasında orantılı olunmasıdır (Suarez, 1944: 805). Suarez’in ilk iki ölçütü Vitoria’nın belirtmiş olduğu meşru otorite ve haklı neden ölçütleridir. Fakat üçüncü ölçüt, iyi niyet ilkesinden farklıdır. Suarez’in üçüncü ölçütü davranışın bizzat kendisinin uygunluğu anlamında iyi niyet ilkesine, savaş sırasında ve sonrasında orantılı olunması anlamında ise orantılılık ilkesine gönderme yapmaktadır.

Suarez'e göre savaşa karar vermesi gereken yasal otorite egemenlik yetkisini elinde bulunduran prestir (Suarez, 1944: 805). Suarez bu ölçütü şu şekilde temellendirir:

“[S]avaş ilan etme gücü bir yargılama gücüdür, suç işleyen kişileri cezalandırma amacıyla devlet için gerekli olan cezai adalete ait olan bir uygulamadır; bundan dolayı nasıl ki bir egemen prens diğerlerine saldıran uyruklarını cezalandırabiliyorsa, O, başka bir prens veya devletin ... saldırgan olması durumunda bunun intikamını alabilir ve bu intikam başka bir yargıç vasıtasıyla yargılanamaz, çünkü bahsettiğimiz prens dünyevi işlerde kendinden üstün bir amire sahip değildir; bundan dolayı eğer saldırgan kefarete ödemez ise, ...savaşa mecbur olunur” (Suarez, 1944: 806).

Suarez meşru otorite ölçütünü, öncüleriyle benzer bir biçimde temellendirmektedir. Fakat Suarez'de altı çizilmesi gereken bir husus, prensin egemenliğine sık sık vurgu yapıyor olmasıdır. Bu anlamda Suarez egemen otorite kavramına, bir diğer ifadeyle egemenlik ilkesine büyük bir önem atfederek, haklı bir savaşa ancak egemenin karar verebilmesi anlamında modern devletler sistemindeki işleyişin bir ifadesini sunmaktadır. (Bu yönde bir görüş için bkz. (Johnson, 2014: 35).) Bu Suarez'in haklı savaş öğretisine önemli bir katkısı olarak değerlendirilebilir.

Suarez ikinci ölçütü olan haklı neden ilkesini tartışmaya devletlerin prestij ve zenginlik için savaşmalarının haklı olduğu savına karşı çıkarak başlamaktadır. Suarez'e göre “doğal ve gerekli bir nedeni olmaksızın hiçbir savaş haklı olamaz ... Haklı bir savaş için yeterli ve haklı neden, ciddi adaletsizlikleri, bu adaletsizliklerin intikamını almak veya bunları tamir etmek için başka bir yol bulunmuyorsa cezalandırmaktır”. Zira Suarez'e göre savaş katliam, felaket ve maddi kayıplara sebep olması dolayısıyla insan ırkının refahıyla tezat oluşturmaktadır. Aynı zamanda insanların mülkiyetlerinden, özgürlüklerinden ve yaşamlarından mahrum olması, insanların sebepsiz yere birbirlerini öldürmesi mazur görülmez. Bu anlamda Suarez'e göre eğer haklı bir nedeni yoksa savaşa başvurulmamalıdır ve haklı neden yalnızca ciddi bir tahrik durumunda ortaya çıkar (Suarez, 1944: 816).

Bu noktada Suarez, savaşa başvurmanın gerçekten çok ciddi ihlallere, adaletsizliklere karşı verilmesi ve her türlü ihlalin savaşa yol açmaması gerektiğini güçlü bir biçimde vurgulamaktadır. Suarez bu ciddi adaletsizlikleri üç başlık altında incelemektedir. Bunların ilki bir prensin, diğerinin mülkiyet haklarını ihlal etmesi, bir diğer ifadeyle onun olanları zorla ele geçirmesidir. İkincisi, ulusların, transit geçiş hakkı, ticaret gibi ortak haklarının ihlal edilmesidir. Üçüncüsü ise, prensin saygınlığının ve onurunun ciddi bir zarara uğratılmasıdır. Suarez bu adaletsizliklere uğrayan prensin, halkını ve devleti korumak görevi bulunduğu için haklı bir savaşa başvurma hakkının doğduğunu ifade eder. Ayrıca bu hak yalnızca adaletsizliğe uğrayan devlet için değil, dost ve müttefik devletlerin uğradığı adaletsizlikler için de kullanılabilir. Diğer bir ifadeyle Suarez'e göre prens, dost ve müttefik devletin uğradığı haksızlıklara

karşı da haklı bir savaş yürütebilir. Fakat bu ancak dost ya da müttefik devletin, savaşa başvurulmasını savaşa katılma veya açık bir biçimde rıza gösterme yoluyla haklılaştırması ile mümkündür (Suarez, 1944: 817). Suarez bu anlamda adaletsizliğe uğrayan başkaları adına savaş vermenin haklılığı anlayışını ortaya koyarak, haklı savaş öğretisine önemli bir katkı yapmaktadır.

Suarez ayrıca bahsettiği haklı nedenlere yönelik bir haklı savaşa başvurmayı da birtakım koşullara bağlamaktadır. Suarez'e göre savaş açacak olan devlet, savaşa başvuracağını resmi bir biçimde ilan etmeli ve adaletsizlikleri yaratan tarafa bu adaletsizliklerini telafi etmesi için fırsat tanmalıdır. Eğer devlet yarattığı zararları telafi etmeyi reddediyorsa savaşa başvurmak haklı olacak fakat telafi etmeyi reddetmiyor ancak telafi edecek durumu bulunmuyorsa savaşa başvurmak haklı olmayacaktır (Suarez, 1944: 818). Son olarak Suarez "her kim ki savaşa bir haklı neden olmaksızın başvurursa hem iyiliğe hem adalete karşı günah işler ve yarattığı tüm zararları karşılamakla yükümlüdür" demektedir (Suarez, 1944: 820). Görüldüğü üzere Suarez'in savaşa getirdiği sınırlamalar oldukça katıdır ve haklı savaşı gerçekten gerekli durumlarla kapsamlı bir sınırlamaya tabi tutmaktadır.

Suarez'in üçüncü ölçütü olan orantılılık, ağırlıklı olarak savaşın yürütülmesine ilişkin olarak, bir diğer ifadeyle *jus in bello* boyutuyla tartışılmıştır. Suarez savaşı, başlangıcı, uygulanması ve sonrası olmak üzere üç döneme ayırmaktadır (Suarez, 1944: 836). Bu anlamda savaşın başlangıcı ile ilgili yukarıda ele alınan sınırlamaların dışında Suarez, prensin savaşı başlatmadan önce savaşı başlatan nedenlerle ilgili ciddi bir araştırmaya girişmesi gerekliliğini vurgular. Eğer prens bu araştırmayı gerçekleştirmezse "evrensel bir karışıklık" yaratabilir (Suarez, 1944: 828). Suarez, savaşın uygulanması ile ilgili olarak ise savaşta doğru davranışın ne olduğu üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda masumların, sivillerin savaşta zarar görmemesi, savaşan tarafların birbirleriyle mümkün olduğunca adil savaşmaları, hedeflenen zarardan fazlasının verilmemesi gibi ölçütler getirmiştir (Suarez, 1944: 845-846). Savaş sonrası ilişkin değerlendirmeleri ise Suarez'i öncüllerinden ayıran önemli bir ayrımdır. Suarez savaş sonrasında da zarar veren tarafın, yarattığı zararların telafi edilmesinde sorumluluğunun olduğunu vurgulamaktadır (Suarez, 1944: 840). Bu anlamda günümüz insancıl müdahale çerçevesinde (koruma sorumluluğu) bulunan yeniden inşa sorumluluğu ismiyle anılan savaş sonrası (post-bellum) düzenlemelerinin ilk ifadelerini vermektedir (Bkz. *The Responsibility to Protect*, 2001: 39-45).

Hollandalı hukukçu ve filozof Hugo Grotius (1583-1645), İspanyol Altın Çağı düşünürlerinin önemli katkılarından sonra haklı savaş öğretisinin modern temellere kavuşmasında önemli katkıları olan bir diğer düşünürdür. Johnson'ın ifadesiyle özellikle Vitoria ile birlikte Grotius, "düşüncelerinde Ortaçağ kavramlarını yansıtırken, aynı zamanda modern politik ve yasal düşüncenin normatif kavramlarının da çerçevesini çizerler". Fakat Johnson'a göre Grotius, "öğretinin odağını önemli ölçüde değiştirmesi, içeriğini yeniden

şekillendirmesi, haklı savaş fikri ve fikre dâhil olan içeriğe yeni bir amaç addetmesi, farklı bir uluslararası hukuk anlayışı... ve savaş da dahil olmak üzere farklı politik topluluklar arasında ilişkilere eğilmesi anlamında” Vitoria’dan önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Johnson, 2014: 52).

Grotius haklı neden ilkesine ilişkin olarak, “[s]avaşın tek haklı nedeni, şüphesiz, kendisine karşı savaş açtığımız kimsenin, bize karşı daha önce bir haksızlık işlemiş olmasıdır” demektedir (Grotius, 2011: 73). Eğer böyle bir haksızlık söz konusu değilse savaşa başvurmak doğru değildir. Grotius’a göre haksızlıklar “cana ya da mala” yöneltilen tehditlerdir. Bu noktadan hareketle “bizim olan bir şeyi savunma; bize borçlu olunan bir şeyi elde etmeye çalışma ve cezalandırma” amacıyla yapılan savaşlar haklıdır (Grotius, 2011: 74). Grotius, öncülleri gibi savunma ve saldırı savaşları arasında ayırma gitmektedir. Grotius’a göre savunma savaşları haklı savaşlardır. Fakat bunun yanında devletlerin uğradıkları haksızlıkların öcünü almak ve yapılanları cezalandırmak hakları da bulunmaktadır (Grotius, 2011: 76).

Grotius savunma savaşlarına ilişkin önemli kısıtlamalar getirmektedir. Grotius’a göre “[t]ek amacı bir komşuyu güçsüz duruma düşürmek olan kamusal bir savaş, savunma savaşı sayılmaz”. Grotius, bir devletin güçlenmesinin yarattığı tehditten dolayı, o devleti zayıflatmak adına girişilen bir savaşın haklı görülmesinin mümkün olmadığını belirtir. O’na göre böyle bir savaş ancak çıkar kollama savaşı olarak görülebilecektir. Çıkar kollama adına yapılan bir savaş ancak başka haklı nedenlerin yanında çıkarlar da kollanıyorsa basiretli ya da haklı olarak değerlendirilebilir. Grotius’un getirdiği diğer bir kısıtlama, eğer bir devlet kendisine savaş açılmasına neden olabilecek haklı nedenler yaratmışsa, o devletin vereceği savaşın savunma savaşı sayılmayacağıdır. Grotius’a göre haksızlık eden devletin, bu haksızlığı onarması gerekir. Onarmak için yaptığı girişim karşı taraf tarafından reddedilirse, o zaman bu devlet savunma savaşını haklı olarak verebilir (Grotius, 2011: 78).

Grotius, savaşın nedenlerini iki kısma ayırmaktadır. Bunların ilki savaşın haklı nedenleri, ikincisi ise çıkar gözetici nedenlerdir. Grotius, bu iki nedenden herhangi birinin öne sürülmediği savaşları, vahşi hayvanlara yakıştırmaktadır. Diğer taraftan çıkar gözetici nedeni olan fakat haklı nedeni olmayan savaşları ise soyguncuların giriştiği savaşlar olarak tanımlamaktadır (Grotius, 2011: 197). Dolayısıyla Grotius’a göre savaşın mutlaka haklı nedenleri olmalıdır. Yukarıda incelediğimiz gibi Grotius’un haklı nedeni, genel olarak haksızlığa uğramış bulunmaktır. Fakat Grotius haklı nedenleri tanımlamakla yetinmemekte, savaşın haksız nedenlerini de incelemektedir. Grotius’a göre herhangi bir devletten duyulan korku sebebiyle girişilen savaş haksız bir savaştır. Daha önce ifade edildiği gibi örneğin komşu bir devletin güçlenmesi sebebiyle savaşa başvurmak haklı bir savaş olamaz (Grotius, 2011: 198). Buna ek olarak Grotius, çıkar gözetilerek yapılan savaşları da haksız savaş statüsüne dâhil eder. Örneğin toprakları genişletmek, daha verimli topraklar

elde etmek gibi nedenler haksız nedenlerdir (Grotius, 2011: 199). Grotius ayrıca, “[b]oyunduruk altındaki bir halkın bağımsızlık isteği[nin] de haklı bir savaş nedeni” sayılamayacağını, özgürlüğün herkese tanınmış bir hak olmadığı saikiyle temellendirmektedir. Grotius insanların doğuştan köle olmadıklarını fakat bu durumun köle olamayacakları anlamına gelmediğini vurgular. Fakat bu doğrultuda Grotius bir başka haksız savaş nedeni olan, başkalarının iyiliği adına onları boyunduruk altına almak hususuna varır. Grotius’a göre başkalarını köleleştirmek adına yapılan bir savaş da haksız bir savaş olacaktır. Grotius, Roma İmparatorluğu’na tanınan evrensel buyurma yetkisine de aynı temelde karşı çıkmaktadır. Roma egemenliğinin başkalarına yararlı olduğu, bu yüzden Roma genişlemesinin haklı olduğu savlarını eleştirmektedir. O’na göre Roma egemenliği yararlı dahi olsa bu Roma imparatoruna buyurma yetkisi vermez. Yine Kiliseye böyle bir yetki verilmesi de Grotius’a göre yanlıştır. Kendi ifadeleriyle “[d]in adamlarının, dünya işleri ile ilgili konularda, insanlara buyurma hakları yoktur” (Grotius, 2011: 201-202).

Grotius, savaşın haklı ve haksız nedenlerini belirledikten sonra doğru niyet ilkesinden de bahsetmektedir:

“Savaşa girişme bakımından haklı bir neden olsa bile, savaşa girişecek olanın niyeti (amacı) yüzünden, çoğu zaman, bir haksızlığın ortaya çıktığı da görülmüştür. Savaşa girişen, savaş nedeninin haklı olmasından çok, kendi başlarına alındıkları zaman haksız sayılmayacak birtakım başka şeyleri de göz önünde tutmuş olabilir; örneğin, haklı bir nedenle savaşa girişmekten çok, ün salmak, anlı şanlı olmak, özel ya da kamusal çıkarlar elde etmek üzere savaşa girişmek gibi. Kendisini tümüyle haksız bir tutkuya kapılarak savaşa girişilmiş de olabilir; örneğin, neyin iyi olacağını düşünmeden, başkasının çekeceği kötülüğün tadını çıkarmak için... haklı nedenlere dayanan bir savaşta, bu gibi şeyler, savaşımı suçlu kılsa bile, düşmanla ilişkisi bakımından savaşı haksız kılmazlar” (Grotius, 2011: 203).

Görüldüğü gibi Grotius, doğru olmayan niyetlerin varlığından bahsetse dahi bunların savaşın haklılığını değiştirmeyeceğini savunmaktadır. Zira savaşın nedenleri haklıdır. Farklı niyet ve amaçlar ancak kişiyi bağlar, savaşı değil. Bu doğrultuda Grotius’un öncüllerinden farklılaştığı söylenebilir. Zira daha önce incelediğimiz üzere örneğin Aquinas, Vitoria ve Suarez’de doğru niyet, haklı bir savaşın zorunlu üç koşulundan biriyken, Grotius’ta olmaz değildir.

Grotius’un haklı savaş öğretisine önemli katkılarından biri de başkaları adına savaşa girişmenin hangi durumlarda haklı olacağını belirlemiş olmasıdır. Öncelikle Grotius’a göre “bir başkasının canını kurtarmak ve ruhunun sonsuz kurtuluşunu sağlamak üzere, elimizden geldiği ölçüde, kendi canımızı hor görmek yüce bir davranıştır” (Grotius, 2011: 210). Bu doğrultuda Grotius, uyruklar, müttefikler, dostlar ya da herhangi bir kimsenin yararına savaşa girişmenin haklı olabileceğini savunur. Fakat elbette ki bu tür savaşlar da haklı nedenlere sahip olmalıdırlar. Haklı nedenleri varsa uyrukları korumak,

müttefiklere ve dostlara yardım etmek devletin yükümlülüğüdür. Fakat Grotius, insanların ortak akrabalık bağlarına vurgu yaparak, haksızlığa uğramış herhangi bir kimsenin de yardımına koşulabileceğini vurgular (Grotius, 2011: 212-213). Hatta bu başkaları, başka bir devletin uyrukları da olsa o kimselere yardım edebilir. Grotius burada tek koşul öne sürmektedir. Eğer bu savaş, o kimselere bir yarar getirecekse girişilebilir. Grotius, bu noktada Seneca'ya atıfla masumları ezen, baskı altında tutan kişilere karşı suçsuzları, masumları korumak adına yapılan savaşları haklı görmektedir (Grotius, 2011: 214-215). Grotius'un bu düşünceleri önemlidir zira günümüz insancıl müdahale doktrininin temelinde de zulüm gören başkalarına yardım ilkesi yatmaktadır. Bu anlamda Grotius'un haklı savaş öğretisi kapsamında bu ilkeyi açık ve kapsamlı bir biçimde vurgulayan ilk düşünür olduğu ifade edilebilir.

Grotius'un haklı savaş öğretisinin barış ilkesi üzerine de önemli katkıları bulunmaktadır. Öncelikle Grotius tıpkı öncülleri gibi savaşın barış amacıyla yapılması gerektiğini savunur: “[S]avaşa, barışı sağlamak için girişilmektedir” (Grotius, 2011: 31). Grotius savaşın kötülüklerine vurgu yapmakta ve bu anlamda barışı savaşa göre öncelemektedir: “Savaş, hiç şüphesiz, çok önemli bir konudur; çünkü; suçsuz kimseler de savaş yüzünden çok büyük kötülükler çekmektedir. Böyle olunca, hem barıştan, hem de savaştan yana nedenler olduğu zaman, barışa yönelmek gerekir” (Grotius, 2011: 206).

Grotius, haklı nedenleri dahi olsa savaşa başvurmamak için başka seçeneklerin de var olduğunu savunur. Grotius'a göre “ [b]ir hakkın varlığı açıkça ortaya konmuş ise, her zaman savaşa girişilebilir, ya da böyle bir savaş her zaman haklıdır’ yollu düşünmemek gerekir”. Grotius, savaşı önlemek için gerekirse devletlerin haklarından, ceza verme isteklerinden vazgeçmeleri gerektiğini savunur. Bunu yapmak “daha dürüst ve daha haklı bir davranıştır” (Grotius, 2011: 210). Grotius bu durumu şu şekilde ifade eder: “Ara sıra, öyle durumlar olur ki, hakkımızı kullanmaktan çekinmek yalnız övgüye değer bir davranış olmakla da kalmaz; bütün insanlarla birlikte düşmanlarımıza karşı da borçlu olduğumuz sevgi duygusu bizi buna zorlayabilir... Bize saldırmış olsalar bile, canımızı yitirmek söz konusu olsa da, güvenliklerini sağlamamız gereken kimseler vardır...” (Grotius, 2011: 211). Dolayısıyla Grotius, haklı nedenlerle de olsa savaşın yine de kaçınılması gereken bir uygulama olduğunu savunur. “Haklı nedenlerle de olsa, savaşa çok düşünmeden girişilmemelidir” der (Grotius, 2011: 210). Savaşla barış arasında bir seçenikle baş başa kaldığında sağduyulu davranılması gerektiğini savunur.

Son olarak Grotius'un orantılılık ilkesi üzerine de oldukça önemli katkıları olduğu vurgulanmalıdır. Grotius'a göre haksız bir biçimde girilen bir savaşta gerçekleştirilen her uygulama da “iç adalet duygusu açısından” haksız olacaktır (Grotius, 2011: 281). Haklı bir savaşta ise davranışların ölçülü olması gerekmektedir. Burada Grotius, Cicero'ya atıfla “öc almanın ve cezalandırmanın da bir sınırı olması” gerektiğini savunur (Grotius, 2011: 284).

Özellikle haklı bir savaşta, çocukların, yaşlıların, kadınların kısaca masumların esirgenmesi Grotius'un önemle üzerinde durduğu bir husustur. Grotius esirgenmesi gerekenler kategorisine, din adamları, bilimle uğraşanlar, çiftçiler, tacirler, savaş tutsaklarını da eklemektedir (Grotius, 2011: 288-289).

İspanyol Altın Çağı düşünürleri ve Grotius genel olarak ele alındığında, bu düşünürlerin Hristiyan haklı savaş öğretilerinden yavaş yavaş seküler bir öğretiye doğru bir evrimin gerçekleşmesini simgeledikleri söylenebilir. Zira dönemselsel olarak 15. ve 17. yüzyıllar arasında fikirler üretmiş bu düşünürler, 15. ve 16. Yüzyıllarda ortaya çıkan ve Avrupa sistemini derin bir biçimde etkileyen Rönesans ve Reform hareketlerinin yarattığı fikir ortamından etkilenmişlerdir. Rönesans ve Reform hareketlerinin de etkisiyle 17. Yüzyılda modern devletler sisteminin başlangıcı kabul edilen Vestfalyen sistemin ortaya çıkışı, Tanrısal otoritenin, siyasi otoriteden ayrılmaya başlamasının da önemli bir durağı kabul edilmiştir. Grotius'un uluslararası hukuku, Tanrısal hukuktan ayırması ve dünya işleriyle din işlerini birbirinden yalıtarak ele alması bu düşüncenin önemli bir temsilidir. Johnson'ın belirttiği gibi, Grotius başta olmak üzere bu düşünürlerle birlikte, 16. yüzyılın ve 17. yüzyıl başlarının din merkezli savaşları yerini savaşın sınırlanmasına ilişkin görüşlere bırakmıştır. Fakat sonraki dönemlerde ortaya çıkan egemenlerin savaşları, savaşın sınırlanmasına ilişkin görüşlerin sınırlarını sıklıkla sınınamıştır (Johnson, 2014: 56).

Vestfalya ile birlikte modern devletler sisteminin ortaya çıkması, haklı savaş öğretisinin dinsel temelden siyasi temele doğru evrilmesini sağlarken, aynı zamanda öğretiye olan ilginin de azalmasına sebebiyet vermiştir. Zira savaş, artık ahlaki olarak haklılık-haksızlık ölçütlerinden çok devletler arası bir mesele olarak, egemen otoriteler arasında gerçekleşen bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır (Ereker, 2004: 22). Dolayısıyla haklı savaş öğretisinin haklı neden, doğru niyet gibi ilkelerinden ziyade egemen otoritenin karar vermesi anlamında meşru otorite ilkesinden hareket eden savaşlar dönemine girilmiştir. Bu dönemde savaş, ulusal çıkarlarla bağlantılı olarak algılanmaya ve ulusal çıkarın gerektirdiği durumlar savaşın haklı nedenleri olarak görülmeye başlanmıştır demek yanlış olmayacaktır.

VI. Sonuç

Haklı savaş öğretisinin fikri temelleri seküler kaynakları olsa da büyük ölçüde Hristiyan teolojisinden beslenmiş ve bir Ortaçağ Hristiyan öğretisi olma özelliği taşımıştır. Fikri öncülleri çerçevesinde Roma dönemi düşünürlerinden Cicero ve Ambrose özelinde ele aldığımız üzere, Cicero Hristiyanlık öncesi Roma döneminin bir düşünürü olarak haklı savaş öğretisinin seküler öncüllerine bir örnek oluşturmaktadır. Diğer taraftan Roma'nın Hristiyanlığı kabulünden sonraki döneme denk gelen Ambrose ise haklı savaş öğretisinin teolojik temellerini atan bir düşünür olarak ele alınmıştır. Bu düşünürlerin haklı savaşa ilişkin fikirleri özellikle Augustine ve Aquinas'ı etkileyerek haklı savaş öğretisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Haklı savaşın sistematik bir öğretisi olarak ortaya çıkışı, Augustine ve Aquinas'ın katkılarıyla mümkün olmuştur. Bu düşünürler özellikle Cicero ve Ambrose'un görüşlerinin de etkileriyle, bir savaşın hangi ölçütlere göre haklı olarak kabul edilebileceği hususunda ölçütler geliştirmişler ve bu ölçütleri detaylı bir biçimde ele almışlardır. Bu doğrultuda haklı neden, doğru/meşru otorite ve nihai hedefin barış olması gibi ölçütleriyle kendilerinden sonra gelen düşünürlerin haklı savaş anlayışlarını etkilemişlerdir. Bu düşünürlerin ortak noktası, haklı savaşı ağırlıklı olarak Hristiyan halkların haklı bir biçimde savaşıp savaşamayacağı çerçevesinde ele almış olmalarıdır.

15. ve 16. Yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle, haklı savaş öğretisinde teolojik içerik yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Bu döneme ilişkin olarak Vitoria, Suarez ve Grotius'un görüşlerini incelerken gördüğümüz gibi, haklı savaş yine teolojik düşünceyle bağlantılı olmakla birlikte, bu düşünürlerle birlikte sekülerleşme eğilimine girmiştir. Bu düşünürler haklı savaşa ilişkin ölçütlerin dünyevi iktidarlara dayandırılması ve bu iktidarlar arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınması eğilimini temsil etmişlerdir.

Haklı savaş öğretisi modern devletler sisteminin ortaya çıktığı 1600'lü yıllardan itibaren etkisini kaybetme eğilimine girmiştir. Zira 1648 tarihli Vestfalya Barışı ile simgelenen modern devletler sistemi, getirdiği devlet egemenliği ilkesiyle hükümdarların din üzerindeki otoritelerini tesis etmiş ve özellikle dini üstünlük çerçevesinde verilen din savaşlarını sona erdirmiştir. Bu teolojik temellere dayanan haklı savaş öğretisine olan ilginin azalmasında başlıca rolü oynamıştır. Vestfalya'dan itibaren Avrupa devletleri arasında var olan savaşlar, haklılık iddialarının ötesinde devlet çıkarlarının ve güç dengelerinin bir sonucu olarak görülmeye başlanacaktır.

20. Yüzyıl öğretinin tekrar canlanmasına yol açan çeşitli gelişmeler sahne olmuştur. Bu gelişmelerin en önemlileri dünya savaşlarıdır. Milyonlarca insanın ölümüne yol açan bu savaşlar, savaşların ahlakiliği hususunun yeniden gündeme taşınmasına neden olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı, müttefik devletler tarafından faşizme karşı verilen bir özgürlük ve insan hakları savaşı olarak görülmüş dolayısıyla haklı savaşın bir biçimi olarak algılanmıştır (Teson, 1997: 178-179). Soğuk Savaş, rakip iki ideolojinin haklılık iddialarıyla şekillenen birçok dolaylı çatışmaya ve en önemlisi nükleer bir dehşet dengesine yol açmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra ise dünyaya hâkim olan liberal ideolojiyle uyumlu olarak savaşın ahlaki ölçütüne insan hakları koşulunun kesin bir biçimde dâhil edilmesiyle haklı savaş öğretisi yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır.

Yeni boyutlarıyla haklı savaş öğretisi, günümüzde büyük ölçüde insancıl müdahale kavramı altında ele alınmaktadır. İnsancıl müdahale 19. Yüzyılın sonlarından itibaren 'insanlık adına müdahale' biçiminde haklılık iddia edilen bir müdahale biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bass, 2008). Bu kapsamda günümüzde de haklı savaş öğretisi, insancıl müdahale çerçevesi

altında, bir savaşın hangi durumlarda haklı olabileceği noktasında üretilen fikirlerin temellerini oluşturması dolayısıyla önemini korumaktadır.

Kaynaklar

- Ağaoğulları Mehmet A. ve Levent K. 2011, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, Ankara.
- Akal, Cemal B. 2013, Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı, Dost Yayınevi, Ankara.
- Amstutz, M. R. 2013, International Ethics: Concepts, Theories and Cases in Global Politics, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Aquinas. 2002, Political Writings, Ed. and Translated by R.W. Dyson, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bass, G. J. 2008, Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention, Alfred A. Knopf, New York.
- Brown, D. 2008, The Sword, the Cross and the Eagle: The American Christian Just War Tradition, Rowman and Littlefield, Plymouth.
- Cicero. 2014, Yükümlülükler Üzerine, Çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Corey, D. D. ve J. D. Charles. 2012, The Just War Tradition: An Introduction, ISI Books, Delaware.
- Erasmus. 2013, Savaş Karşı, Çev. Pelin Korkmaz, Aylak Adam, İstanbul.
- Ereker, Fulya A. 2004 "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(3), ss.1-36.
- Graham, G. 2008, Ethics and International Relations, Blackwell Pub., Malden.
- Grotius, H. 2011, Savaş ve Barış Hukuku, Çev. Seha L. Meray, Say Yayınları, İstanbul.
- Harrer, G. A. 1918 "Cicero on Peace and War", *The Classical Journal*, 14(1), ss.26-38.
- Johnson, J. T. 2014, Sovereignty: Moral and Historical Perspectives, Georgetown University Press, Washington.
- Johnson, J. T. 2011, Ethics and the Use of Force: Just War in Historical Perspective, Ashgate, Surrey.
- Köchler, H. 2005, Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?, Çev. F. Keskin ve E. Denk, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Mattox, John M. 2006, Saint Augustine and the Theory of Just War, Continuum, New York.
- Oktay, C. 2012, Modern Toplumlarda Savaş ve Barış, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Philpott, D. 2001, Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations, Princeton University Press, Princeton.
- Roberts, A. 1999 "NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo", *Survival*, 41(3), ss.102-123.

- Sorabji, R. 2006 “Just War from Ancient Origins to the Conquistadors Debate and its Modern Relevance”, R. Sorabji ve D. Rodin (Der.), *The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions*, Ashgate, Aldershot.
- Suarez, F. 1944, *Selection From Three Works of Francisco Suarez*, Ed. and Translated By. Gwladys L. Williams v.d., The Clarendon Press, Oxford.
- Swift, Louis J. 1970 “St. Ambrose on Violence and War”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 101, ss.533-543.
- Teson, F. 1997, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, Transnational Pub., New York.
- The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- The Responsibility to Protect, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Aralık 2001.
- Viotti, P. R. ve M. V. Kauppi. 2013, *International Relations and World Politics*, Pearson, Boston.
- Walzer, M. 2010, *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*, Çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Watson, A. 1992, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analyses*, Routledge, London.
- Yalvaç, F. 2006, “Savaş ve Barış”, Atilla Eralp (Der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalvaç, F. 2008, *Hegel’in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*, Phoenix, Ankara.

BORSADA İŞLEM GÖREN ÖZEL BİR SAĞLIK KURULUŞUNUN FİNANSAL TABLOLARININ ORAN ANALİZİ YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yavuz ATLI*
Özcan DEMİR**

Alınış Tarihi: 07 Haziran 2016

Kabul Tarihi: 18 Ocak 2017

Öz: Bu çalışmanın amacı, Borsada işlem gören Lokman Hekim Sağlık Turizm Eğitim Hiz. ve İnşaat Taah.A.Ş., oran analizinin sonuçlarına dayanarak işletmenin finansal yapısında değerlendirmeler yapmaktır. 2010 – 2014 yılları arasında 5 yıllık mali tabloları yardımıyla işletmenin varlıkları ve bu varlıkları oluşturan kaynakların yapısı incelenerek, karlılık düzeyi ve likidite durumu ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılacaktır.

Oran analizleri sağlık kurumlarının finansal performansını ölçmede ve değerlendirmede sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Oran analizi ile ilgili çalışmalar Amerika Birleşik Devletleri hastane sektöründe 1940'lı yıllarda kullanılmaya başlanmış ve günümüzde bütün sağlık kurumlarında kullanılır hale gelmiştir. Ülkemizde kamu ve özel sağlık kurumlarında, çok fazla kullanılmaya alışkanlığı olmayan oran analizinin, aslında finansal analiz amacıyla finans departmanları tarafından sürekli kullanılması işletmelerin lehine bir durum yaratacaktır. İşletmeler oran analizlerinin önemini ancak bankalara yaptıkları kredi talepleri, ancak bu değerlendirmeler kapsamında neticelenmektedir. Bunun dışında sağlık kurumlarının kamu ve özel sektör ihalelerinde, ihale birimleri teklifleri değerlendirirken bu oranlar üzerinde hassasiyet ile durmaktadır.

Ülkemizde sadece sağlık kurumları değil bütün işletmeler finansal tablolarındaki göstergelere dikkat etmesi gerekir ve oran analizi ile işletmelerinin mali yapılarını kontrol etmeleri sağlıklı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Analiz, Finansal Performans, Sağlık İşletmelerinde Finansal Analiz, Sağlık Sektörü, Oran Analizi.

THE BOARD OF A PRIVATE HEALTH CARE PROCESS IN THE STOCK MARKET FINANCIAL STATEMENTS RATIO ANALYSIS METHOD WITH OBSERVATIONAL STUDIES

Abstract: The aim of this study is that the private health company traded on the stock exchange, the company is to make assessments based on the results of the analysis of financial structure ratios. 2010 - The assets of the business with the help of a 5-year financial statements between 2014 and examined the structure of the resources that make up these assets, various assessments about the level of profitability and liquidity status will be made.

Ratio analysis and evaluation to measure the financial performance of health institutions is often a method. Studies on the ratio of the United States in the hospital sector analysis had been used in the 1940s and has become nowadays

* Öğr. Gör. Fırat Üniversitesi, Kovancılar Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

used in all health institutions. In our country in public health institutions, and private such analysis due to lack of management accounting techniques to be used in any desired ratio in health care facilities are underutilized and the scientific method in making financial decisions. However, private health institutions in their loan requests to banks, but the scope of this evaluation is concluded. Apart from the health institutions in the public and private sector procurement rests with precision on these ratios when evaluating tender bids units.

In our country, not only health institution in the financial statements of all enterprises should pay attention to this indicator, many financial structure of the business and financial value ratio analysis related to the case will be presented.

Keywords: Financial Analysis, Financial Performance, Financial Analysis of Health Organizations, Health Sector, Ratio Analysis.

I. Giriş

Toplumun beklentilerini karşılamak üzere faaliyette bulunan işletmelerin yürüttükleri bu faaliyetlere ilişkin olarak; ortaklarının, kredi kuruluşlarının, yöneticilerin tüketicilerin vb. bilgi edinmesi söz konusudur. Bu bilgilerin sağlanmasında işletmenin iyi bir muhasebe sistemine sahip olmasının ve finansal analizlerin yapılmasının önemi büyüktür (Çabuk, 2013:35).

İşletmelerin finansal faaliyetlerinin sayısal bir takım sonuçları finansal tablolar yardımıyla ortaya konulmaktadır. Bu nedenle finansal tablolar ve bu finansal tablo kalemleri arasındaki ilişkiler işletmelerin karar alma mekanizmalarında önemli bir yere sahiptir. İşletmelerin finansal tabloları çeşitli ölçütler ve kıstaslar kullanılarak karşılaştırmalar yapılmakta, işletmenin karlılık ve verimliliği ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu ölçütlerde bilanço, gelir tablosu temel göstergeleri oluştururken bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin kendi içinde karşılaştırılması büyük önem taşır. Ülkemizde sıklıkla kullanılan farklı sınıflamalar yapılmakla birlikte, kullanılan temel finansal tablo analiz teknikleri

- Oran analizi yöntemi ile analiz (Rasyo Analizi)
- Karşılaştırmalı tablolar analizi (Yatay Analiz)
- Yüzde yöntemi ile analiz (Dikey Analiz)
- Eğilim yüzdeleri yöntemi ile analiz (Trend Analizi)

Bu analiz yöntemlerinin her biri birbirinin alternatifi değil, birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğindedir (Ağırbaş, 2014:72).

Sağlık işletmelerinde finansal tablo analizleri; hastane genel muhasebesi, hastane maliyet muhasebesi ve hastane maliyet analizleri alt sistemlerinde oluşan finansal tabloları, çeşitli finansal tablo analiz yöntemleri ile değerlendirmeye tabi tutarak, hastanelerin finansal yapılarını değerlendirmeyi ve işletme yöneticilerinin (hastane müdürleri, başhekimlerin vb) ileriye yönelik alacakları kararları yönlendirmeyi amaçlayan finans departmanları tarafından yapılan temel amacı finansal planlara temel oluşturmak olan, aynı zamanda bir yönetim muhasebesi alt sistemidir (Özgülbaş,2009:45). Diğer işletmelerde olduğu gibi sağlık işletmelerinde de katlanılan maliyet ve elde edilen gelirin,

işletmenin finansal yapısı üzerindeki etkisinin ölçülerek, performans ve finansal durum analizlerinin yapılabilmesi mümkündür (Akar, 1992:56). Finansal durum analiz yapılırken ise dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri standart oranların veya sektör ortalamalarının bilinmesi gerekir. Çünkü her sektörün kendi özgü standart oranları olabilmektedir. (Karagül, 2013:77).

A. Yöntem

Bu çalışmada amaç; borsaya kote olmuş ülkemizde birçok ilde sağlık hizmetleri sunan Lokman Hekim Sağlık Turizm Eğitim Hiz. ve İnşaat Taah. A.Ş. yukarıda bahsedilen temel finansal tablo analiz tekniklerine göre analizlerini dayanarak işletmenin finansal yapısı ile ilgili değerlendirmelerde bulunarak işletmenin finansal kararlar alınmasında yardımcı olmaktır. Çalışmada özel sağlık işletmesinin www.kap.gov.tr adresinden alınan 2010-2014 yılları arasındaki 5 yıllık bilanço ve gelir tabloları ile ilgili finansal analiz teknikleri kullanılarak çeşitli analizler yapılmıştır. Yapılan çalışmada kullanacağımız oranlar aşağıda ayrı ayrı açıklanarak, geçmiş yıllar standartları ile karşılaştırılarak sağlık kurumunun varlıkları, borç durumu ve karlık düzeyi hakkında 5 yıllık tablolara dayanılarak çeşitli yorumlar yapılacaktır.

A.1. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın analizinde kullanılan finansal tablolar, sağlık kurumunun gerçek mali yapısını yansıtmaktadır. Yapılacak analizlerde, ortaya koyulacak analiz teknikleri ve standart oranlar genel kabul görmüş analiz teknikleridir. İşletmenin finansal tablolarında yer almayan bazı mali değerler mutlaka mevcuttur, bu değerler elde edilemediği için değerlendirmelerin tamamı finansal tablolar aracılığıyla yapılacaktır.

A.2. Araştırmanın Sınırları

Bu çalışma Türkiye'nin farklı illerinde hizmet veren bir sağlık kuruluşuna ait olduğu için, Türkiye'nin farklı bölgelerinde faaliyetlerini devam ettirmesi araştırma metodolojisi açısından genellemeye tabi tutula bilinir.

II. Bulgular

A. Likidite Oranları

Sağlık kurumlarının kısa vadeli borçlarını ödeme yeteneklerini değerlendirmek ve işletme sermayesinin yeterli olup olmadığını belirlemek için hesaplanan oranlar ile yapılan analizlerdir. Bu amaçla sağlık işletmelerinin dönen varlıkları ile kısa vadeli borçları arasında ilişki kurularak değerlendirmeler yapılmaktadır. İşletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeme güçlüğüne düşmemesi için dönen varlıkları ile kısa vadeli varlıkları arasında dengenin bulunması gerekir. Sağlık kurumlarının likidite oranları ne kadar yüksek olursa işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme yeteneği o kadar başarılıdır denile bilinir (Ağırbaş, 2014:75).

A.1. Cari Oran

Cari Oran 4734 sayılı Kamu İhale Kanununa göre, kamu ihalelerine girecek olan firmaların ekonomik ve mali yeterliliğini belirlemede temel ölçüttür. Kamu İhale Kanununa bağlı olarak çıkarılan yönetmenliklere göre kamu ihalelerine teklif veren firmaların cari oranlarının en az 0,75 olması gerektiği belirtilmiştir. Kamu sağlık kurumlarının tamamı Kamu İhale Kanunu kapsamında olduğu için bu sağlık kurumlarının ihalelerine teklif veren firmaların bu koşulu karşılaması ve bunun sağlık kurumları tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Kamu İhale Kurumun standart değerlerin altında bir değer belirlemesi rekabet oluşmasını engellememektir. (Ağırbaş, 2014:75).

Cari oranın genel kabul görmüş oranı 2 olarak ifade edilmekte olup gelişmekte olan ülkelerde bu oran daha düşük olup oranın 1,5 olması da kabul edilebilir. Oranın çok yüksek olması işletmede atıl fon olduğunu ve işletme kaynaklarının etkin kullanılmadığını göstermektedir (Shim ve Siegel, 1998:9). Tablo 1’de sağlık kurumunun 2010-2014 yılları arasında cari oran sonuçları bulunmaktadır.

Tablo1: 2010-2014 Yılları Cari Oranları

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Dön. Var	14.809.217	19.895.959	31.895.569	37.706.618	41.422.051
/	/	/	/	/	/
K.V.Y.K	22.868.073	23.891.296	34.969.451	52.132.391	42.397.256
Oran	0,65	0,83	0,91	0,72	0,98

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Sağlık işletmesinin 2010 yılı cari oranı 0,65 çıkmıştır. Sonraki yıllarda bu oran artmasına rağmen, yıllar itibariyle en yüksek cari oran 0,98 olmuştur. Cari oran standart değeri ile ilgili yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda bu oranın en düşük 1,5 olması gerektiği, dolayısıyla işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme sıkıntısı olabileceği görülmektedir. Sağlık kurumu ile ilgili ülke ekonomisinde yaşanacak olumsuz bir gelişme veya işletmenin kendi içinde meydana gelecek herhangi bir olumsuzlukta işletmenin riskinin yüksek olduğu söylenebilir. Ancak burada bu sağlık kurumunun stok devir hızı ve alacak devir hızının yüksek olması durumunda kısa vadeli borç ödeme sorunu yaşamaması olasıdır. Ülkemiz sağlık kurumlarının 2013 yılı cari oran ortalamasının MB verilerine göre 1,33 olması, finansal analizi yapılan firmanın 2013 yılı cari oranının 0,72 olması firmanın cari oranlarının yıllar itibariyle sektör ortalamalarının altında kaldığını göstermektedir.

A.2. Asit – Test Oranı

Likidite durumunu değerlendirilmesinde kullanılan bir diğer oran asit test oranıdır. Cari oranı tamamlayarak onu daha anlamlı hale getiren bir orandır. Bu nedenle ikinci derece likidite oranı olarak söylenmektedir. Asit-test oranı, paraya çevrilmesi daha uzun bir süreyi gerektirecek dönen varlık kalemlerinin,

dönen varlık toplamından çıkartılması suretiyle bulunacak büyüklük ile kısa vadeli yabancı kaynaklar arasındaki ilişkiyi ölçmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2003:105). Cari oran hesaplanırken dönen varlıklar içindeki stoklar da hazır değer sayılır. Ancak asit test oranında stoklar dönen varlıklar grubu içerisinde değerlendirilmez. Çünkü kısa vadeli borçların ödenmesi sürecinde stokların paraya çevrilmesinde sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle sağlık işletmelerinin likidite yapısını daha iyi değerlendirebilmek için dönen varlıkların stoklardan çıkarılması gerekmektedir. Asit test oranının gelişmiş ülkelerde 1, gelişmekte olan ülkelerde ise 0,65 - 0,80 arasında olması olumlu olarak değerlendirilmektedir. Tablo 2’de sağlık kurumunun 2010-2014 yılları arasında Asit test oranı sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 2: 2010-2014 Yılları Asit Test Oranları

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Dön. Var- Stok	14.809.217- 936.771	19.895.959- 1.635.939	31.895.569- 5.128.973	37.706.618- 8.677.401	41.422.051- 5.567.279
K.V.Y.K	/22.868.073	/23.891.296	/4.969.451	/52.132.391	/42.397.256
Oran	0,60	0,76	0,76	0,55	0,84

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Asit test oranının gelişmiş ülkelerde 1 olması, gelişmekte olan ülkelerde ise 0,65 -0,80 arasında olması gerektiği ve ülkemizin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alması nedeniyle firmanın 2010 yılındaki asit test oranı 0,60 olması ve 2014 yılında 0,84 olması sağlık işletmesi açısından olumlu değerlendirebileceğimizi işletmenin stoklarını satamaması durumunda dahi borçlarını ödeyebileceği güçte olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık kurumlarının hizmet üreten kurumlar olduğu ve hizmetin stoklanamaması düşünüldüğünde asit test oranlarının diğer sektörlerle göre daha yüksek olması beklenir. Sağlık kurumlarının başlıca stokları ilaç ve tıbbi malzemelerdir, bu tür malzemelerinde son kullanım tarihi açısından çok fazla stoklanamaması düşünülebilir.

A.3. Nakit Oran

Cari oran hesaplanırken hazır değerler stoklar ve alacakların tamamı dönen varlıklara dahil edilmektedir. Ancak mali anlamda işletmelerin stoklarını paraya çevirememesi veya alacaklarını tahsil edememesi gibi olası sorunlar ile karşılaşması mümkündür. Asit test oranında stokların paraya çevrilmemesi gibi bir durumda kısa vadeli borç ödeme durumunu ele almışken burada alacakların tahsil edilememesi durumunda kısa vadeli borçları ödeme gücünü ölçmeye çalışacağız. Özellikle sektörel bir takım krizlerin yaşandığı dönemlerde işletmelerin alacaklarını tahsil edememesi düşünüldüğünde nakit oranın işletmeler açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle sağlık kurumlarının hem stoklarını elden çıkaramaması hem de alacaklarını tahsil edememesi gibi olağanüstü sıkıntılarda kalan hazır değerler ile kısa vadeli yabancı kaynakları ödeme gücünü ölçmeye yarayan orandır. (Ağırbaş, 2014,75). Genel olarak sağlık kurumlarında nakit oranının 0,20’nin altına düşmemesi

gerektiği öngörülmektedir. Sağlık kurumlarının stokları ilaç ve tıbbi malzemelerden oluştuğu varsayımıyla yanlış bir stok politikası izlenmediği sürece stokların elden çıkarılmaması o sağlık kurumuna hasta gelmediği veya çok az geldiği anlamına gelir. Dolayısıyla sağlık kurumuna hasta gelmemesi ve hastanenin alacak üretmemesine neden olur. Sağlık kurumları verdikleri hizmetin karşılığında birçok girdiyi dışarıdan satın almaktadır. Sağlık kurumlarına yemek temizlik güvenlik tıbbi malzeme tıbbi cihaz tıbbi görüntüleme ve laboratuvar hizmetleri sunan firmalar sağlık kurumunun borç ödeme kapasitesine dikkat çekmektedir. Tablo 3’de sağlık kurumunun 2010-2014 yılları arasında Nakit oranı sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 3: 2010-2014 Yılları Nakit Oranları

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Dön. Var-Stoklar - Alacaklar	14.809.217- 10.557.228 /	19.895.959 - 14.323.452 23.891.296	31.895.569 – 24.743.943 /	37.706.618 - 28.448.412 /	41.422.051 - 32.531.263 /
K.V.Y.K	22.868.073		34.969.451	52.132.391	42.397.256
Oran	0,18	0,23	0,20	0,18	0,21

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Yukarıda bahsedildiği gibi bu oranın 0,20’nin altına düşmemesi genel bir kural olarak kabul edilmektedir. Sağlık kurumunun yıllar itibariyle nakit oranını istikrarlı bir şekilde koruduğu ve son beş yıllık süreçte nakit oranını 0,18-0,21 bandında tuttuğu görülmektedir. Bu da kurumun stokları ve alacaklarını dönen varlıklar içine dahil edilmediği süreçte dahi kısa vadeli borçlarını ödeyebilecek durumda olduğu anlaşılmaktadır.

B. Finansal Yapının Analizine İlişkin Analizler Oranlar

Birçok işletmede olduğu gibi sağlık kurumları da varlıklarını değişik kaynaklar ile finanse etmektedir. Varlıkların finansmanında kullanılan kaynak bileşimi kurumun finansal yapısını ortaya koymaktadır. Varlıkların finansmanında kullanılan hangi kaynakların ne oranda kullanıldığı firma değerini doğrudan etkileyecektir. Sağlık kurumlarında borç ve öz kaynak dengesi öz kaynağın yeterli olup olmadığı bu kaynakların hangi varlıklarda finansmanında kullanıldığı belirleyen oranları açıklamaya çalışacağız. İşletmelerde yabancı kaynaklar kısa vadeli yabancı kaynaklar ve uzun vadeli yabancı kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılır. Kısa ve uzun vadeli yabancı kaynakların kendi içinde dağılımı da finansal açıdan önemlilik arz etmektedir.

B.1. Finansal Kaldıraç Oranı

Kısa ve uzun vadeli yabancı kaynak toplamının pasif toplamına oranlanması ile elde edilen bir orandır. Oran, işletmelerin sahip olduğu varlıkların ne kadarının yabancı kaynaklarla finanse edildiğini göstermekte (Akar, 1992:69). Diğer bir ifade ile finansal kaldıraç oranı, sağlık kurumunun

sahip olduğu varlıkların ne kadarını yabancı kaynaklar ile ne kadarını öz kaynaklar ile finanse edildiğini gösteren orandır. Yabancı kaynak toplamının toplam varlıklara bölünmesiyle elde edilen oranın yüksek olması, sağlık kurumunun borç yükü altında olduğu ve borçlarını düzenli olarak ödeyemeyeceği ve mali olarak zor durumda kalma olasılığının yüksek olduğu yönünde değerlendirilir. Sağlık kurumlarında finansal kaldıraç oranının 0,50 yi aşmaması arzu edilmektedir. Diğer bir ifadeyle sağlık kurumlarının faaliyetlerinin yarısını borç yarısını öz kaynak ile finanse etmesi olumlu bir finansal yapı olarak değerlendirilebilir. Amerika Birleşik Devletlerinde hastaneleri kapsayan bir araştırmada ortalama 0,35 olarak bulunmuştur. Yani ABD hastanelerin finansal yapısı 0,35 oranında yabancı kaynak 0,65 oranında öz kaynaklardan yararlanılmaktadır (Erkol,2011:48). Tablo 4’de sağlık işletmesinin 2010-2014 yıllarına ait borçlanma oranı yer almaktadır.

Tablo 4: 2010-2014 Yılları Borçlanma Oranı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Kısa ve Uzun Vadeli yükümlülükler	35.149.900	37.058.563	45.890.941	66.899.481	69.160.108
/	/	/	/	/	/
Aktif Toplamı	57.625.213	72.104.889	87.690.677	126.855.600	129.681.325
Oran	0,60	0,51	0,52	0,53	0,53

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Bu oranın sağlık sektöründe minimum olması beklenir. Bahse konu işletmenin 2010 yılındaki oranı 0,60’dır yani kaynaklarının %60’ı yabancı kaynaklardan oluşurken 0,40’ı öz kaynaklardan oluşmaktadır. Burada işletmenin borç oranının yüksek olması olumlu yorumlanamamaktadır. Yıllar itibariyle bu oranda düşme gerçekleşse dahi 0,50’nin altına inmemiştir. İşletmenin yıllar itibariyle ortalama %50 borç oranıyla çalışması risk altında olduğu söylenebilir.

Başka bir finansal kaldıraç oranı öz kaynakların aktif toplamına oranıdır. Öz kaynakların aktif toplamına oranı, sağlık kurumunun sahip olduğu varlıklarının ne kadarının öz kaynaklar ile finanse edildiğini gösterir. Diğer bir ifadeyle öz kaynakların toplam kaynaklar içindeki oranını göstermektedir. Oranın yüksek olması işletmenin varlıklarını yüksek oranda öz kaynaklar ile finanse edildiği göstermektedir. Bu oran öz kaynakların, aktif toplamına ya da pasif toplamına bölünmesiyle elde edilir. Tablo 5’de sağlık işletmesinin 2010-2014 yıllarına ait öz kaynakların aktif toplamına oranı yer almaktadır.

Tablo5: 2010-2014 Yıllarına Ait Öz Kaynakların Aktif Toplamına Oranı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Öz Kaynaklar /	22.475.313 /	35.046.326 /	41.799.736 /	59.956.119 /	60.521.217 /
Toplam Aktifler	57.625.213	72.104.889	87.690.677	126.855.600	129.681.325
Oran	0,39	0,48	0,48	0,47	0,47

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Öz kaynakların aktif/pasif toplamına oranı için %50 oranı olumlu değerlendirilmektedir. Öz kaynakların aktif toplamına oranı 4734 sayılı Kamu İhale Kanununa göre, kamu ihalelerine girecek firmalar için, ekonomik ve mali yeterlilik belirlemede kullanılan oranlardan biridir. Bu oranın en az 0,15 olması istenmektedir. Sağlık kurumlarının tamamı Kamu İhale Kanunu kapsamında olduğu için bu oran dikkat etmesi gerekmektedir. Bahse konu işletmenin 2010 yılı oranı 0,39 iken, 2011 yılında 0,48'e yükselmiştir. Standart oranın 0,50 olduğu düşünüldüğünde firmanın öz kaynak aktif/pasif oranının yeterli düzeyde olduğu söylememiz mümkündür.

B.2. Çalışma Durumunun Analizine İlişkin Oranlar

İşletmenin sahip olduğu ve faaliyetlerini gerçekleştirmede kullandığı iktisadi kıymetlerin yani varlıklarını ne ölçüde etkin kullandığını tespit etmek amacıyla başvuru oranlarıdır (Tuncer, 2008; Çömlekçi, 2001). İşletmelerin çalışma durumunun analizinde kullanılan bu oranlar sağlık kurumlarının hizmet üretim sürecinde varlıklarını ne kadar etkili ve verimli kullandığını gösteren ve bu kapsamda değerlendirme yapmaya yardımcı olan oranlardır. Çalışma durumunun analizine ilişkin oranlara faaliyet oranları, verimlilik oranları veya devir hızı oranları da denilmektedir.

B.3. Stok Devir Hızı

Stok devir hızı; stok kalemlerinin ortalama ne kadar süre içerisinde üretim faaliyetlerine aktarıldığını gösteren orandır. Dönem içerisinde stokların kaç kez yenilendiğini gösterir. Bu oran ile ilgili sağlık kurumlarında genel kabul görmüş bir oran bulunmazken, oranın yüksek çıkması işletme lehine yorumlanır. Bu oranın sağlık kurumlarında yüksek çıkması ilaç ve tıbbi malzeme hareketliliğinin fazla olduğu anlamı taşır. İlaç ve tıbbi malzeme hareketliliğinin yüksek olması ise, poliklinik, klinik, laboratuvar, ameliyat, yoğun bakım vb. hizmetlerin yoğunluğu gösterir (Ağırbaş, 2014:72).

Stok devir hızını bulabilmek için satılan malın maliyetini, ortalama stoklara bölünmesiyle bulunur. Tablo 6'da sağlık kurumunun yıllar itibariyle stok devir hızları hesaplanmıştır.

Tablo 6: 2010-2014 Yılları Stok Devir Hızı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
S.T.M.M	46.220.153	51.818.640	78.817.420	102.016.503	113.849.963
/	/	/	/	/	/
Ortalama Stok	936.771	1.635.939	5.128.973	8.677.401	5.567.279
Oran	49	31	15	12	20

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Tablo 6’da görüldüğü üzere 2010 yılı stok devir hızı 49 olarak bulunmuştur. Bu oran stokların bir dönemde 49 kez devredildiğini göstermektedir. Buda hasta yoğunluğunun fazla olduğunu ifade etmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda bu oranın düştüğü görülmektedir. Sağlık sektöründe son yıllarda artan rekabet hastanelerin hasta yoğunluğunun azalmasında temel etken olarak görülmektedir.

B.4. Alacak Devir Hızı

Alacakların devir hızı, “defa” olarak ifade edilmekte ve ticari alacakların bir hesap döneminde kaç defa tahsil edildiğini göstermektedir. Bu oran ne kadar yüksek çıkarsa işletme açısından o kadar iyi kabul edilmektedir. Bunun nedeni yüksek oranın, ticari alacakların kısa vadede ve kolaylıkla tahsil edilerek fonların aynı dönem içinde tekrar tekrar işletme faaliyetlerine katılması anlamını taşımasıdır. Alacakların devir hızı düştüğünde, ticari alacakların uzun sürede tahsil edilebildiği ve belki de alacakların tahsil kabiliyetinin zayıf olabileceği düşünülebilir (Çömlekçi, 2001). Sağlık kurumları yurt içinde ve yurt dışından gelen farklı hasta gruplarına hatta sağlıklı insanlara da hizmet sunmaktadır. Sağlık kurumlarının hizmet alanları değişik sosyal güvenlik kurumları mensuplarından sosyal güvencesi olmayanlara kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu geniş yelpaze alacakların tahsil süresinde çeşitlik farklılıklara neden olup, finans yöneticilerini alacakların tahsilinde önemli bir sorun alanı teşkil etmektedir. Tablo7’de sağlık kurumunun 2010-2014 yılları arasında sağlık kurumunun alacak devir hızı gösterilmektedir.

Tablo7: 2010-2014 Yılları Arası Alacak Devir Hızı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Kredili Satış Tutarı/	59.232.480	62.952.461	96.701.622	107.445.940	124.961.605
/	/	/	/	/	/
Ortalama Tic. Alacaklar	9.620.457	12.687.513	9.614.970	19.771.011	26.963.984
Oran	6	5	4,9	5,4	4,6

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Formülümüzde yer alan ticari alacaklar sağlık kurumunun esas faaliyetinden doğan senetli ve senetsiz alacaklarını kapsamaktadır. Ticari alacaklar, kredili satışlar sonucu doğduğundan kredili satışların esas alınması

gerekmektedir. Ancak kamuya açık firmaların bilanço ve gelir tablolarında kredili satış verisine yer verilmemektedir. Kredili satış tutarının bilinmediği durumlarda net satış tutarı esas alınarak hesaplama yapılmaktadır (Ağırbaş, 2014:72).

Tablo 7 de görüldüğü üzere sağlık kurumunun 2010 yılı alacak devir hızı 6 kez iken 2014 yılı alacak devir hızı 4,6 kez olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın yıllar itibariyle düşmesi hasta yoğunluğuna bağlı olarak, kurumun alacak tahsilat gücünü yaşadığını göstermektedir.

B.5. Dönen Varlık Devir Hızı

Bu oran, bilançonun aktif tarafında yer alan dönen varlıkların kendisinin kaç katı net satışa neden olduğu veya diğer bir deyişle net satışların dönen varlıkları kaç defa yenileyebildiği anlamına gelmektedir. Yüksek bir devir hızının olması dönen varlıkların tam kapasiteyle ve verimli bir şekilde kullanıldığına işaret ederken; düşük bir oran, dönen varlıkların tam kapasiteyle kullanılmadığını ve verimliliğinin düşük olduğunu göstermektedir (Çömlekçi, 2001).

Bu ana hesap grubu; hazır değerler, menkul kıymetler, ticari alacaklar, diğer alacaklar, stoklar, yıllara yaygın inşaat ve onarım maliyetleri, gelecek aylara ait giderler ve gelir tahakkukları ile diğer dönen varlıklar hesap gruplarından oluşur. Dönen varlık devir hızı net satışların dönen varlıklara oranlamasıyla bulunur. Bu oran ile ilgili genel kabul görmüş bir oran bulunmamakla beraber oranın yüksek olması dönen varlıkların verimliliğinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Yüksek bir devir hızı sağlık kurumunda hasta yoğunluğunun fazla ve düzenli olduğunu buna bağlı olarak ilaç ve tıbbi malzeme hareketliliğinin fazla olduğu ve alacakların düzenli olarak tahsil edildiği şeklinde yorumlana bilinir.

Tablo8'de sağlık kurumunun 2010-2014 yılları arasında sağlık kurumunun dönen varlık devir hızı gösterilmektedir.

Tablo8: 2010-2014 Yılları Arası Dönen Varlık Hızı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Net Satışlar	59.232.480	62.952.461	96.701.622	107.445.940	124.961.605
/	/	/	/	/	/
Dönen Varlıklar	14.809.217	19.895.959	31.895.569	37.706.618	41.422.051
Oran	4	3,16	3,03	2,84	3,01

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Sağlık kurumunun 2010 yılı dönen varlık devir hızı 4 kez çıkmıştır, bu da 2010 yılında dönen varlıklarını çok iyi kullandığını göstermektedir. Ancak sağlık kurumunun 2010 yılından sonra dönen varlık hızının azalması, hasta yoğunluğunun azalması ve alacaklarının tahsilinde sıkıntı yaşadığı söylene bilinir.

B.6. Duran Varlık Devir Hızı

Duran varlıklar, bilançonun aktif bölümünde yer alan bir yıldan daha uzun sürede nakde çevirebilecek kıymetlere denir. Duran varlık devir hızı, sağlık kurumunun sahip olduğu duran varlıkların verimli kullanılıp kullanılmadığını değerlendirmede kullanılan bir orandır. Başka bir deyişle duran varlıklara aşırı yatırım yapıp yapılmadığının saptanmasında kullanılan bir ölçüdür. Duran varlık devir hızını, net satışları birikmiş amortismanların çıkarılmış haliyle duran varlıklara bölünmesiyle elde edilir. Oranın düşük olması sağlık kurumunun tam kapasite ile çalışmadığını ve sahip olduğu duran varlıkları yeterince kullanmadığı, yüksek olması ise sağlık kurumunun tam kapasite ile çalıştığını ve duran varlıklarının yeterince gelir sağladığı olarak yorumlanmaktadır (Esatoğlu, 2010:85).

Sağlık kurumları için bu oranın yüksek olmasının bir başka yorumu ise sağlık kurumunun poliklinik, klinik, ameliyathane, doğumhane, yoğun bakım laboratuvar, FTR merkezi, diyaliz merkezi vb. birimleri ile bunlara ait cihazları verimli bir şekilde kullandığını göstermektedir. Sağlık kurumunun Tablo 9 da 2010-2014 yılları arasında duran varlık devir hızı gösterilmiştir.

Tablo 9: 2010-2014 Yılları Arası Duran Varlık Hızı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Net Satışlar/ Duran Varlıklar	59.232.480 / 42.815.996	62.952.461 / 52.208.930	96.701.622 / 55.795.10	107.445.940 / 89.148.982	124.961.605 / 88.259.274
Oran	1,3	1,2	1,7	1,2	1,4

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Tablo 9 da görüldüğü üzere sağlık kurumunun yıllar itibariyle duran varlık hızı 1 ile 2 arasında değişmiştir. Bu oran ile ilgili ABD hastanelerinde yapılan araştırmada 1,75 olması gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla sağlık kurumunun bu rakamın altında seyretmesi duran varlıklarını tam kapasite ile kullanmadığını ve mevcut cihazlarında atıl kapasite olduğu görülmektedir.

C. Karlılık Oranları

İşletmelerin temel amacı kar elde etmektir. Elde edilen karın üretim faktörleri olan sermaye, emek, doğal kaynaklar ve bilgi alanında büyümeyi sağlayarak varlığını sürdürebilmektir. Her işletmede olduğu gibi sağlık kurumlarında da karlılık oranlarının yüksek çıkması işletmecilik açısından olumlu yorumlanmaktadır. Karlılık oranlarında bilanço ve gelir tablosunda yer alan satışlar, kar ve yatırımlar arasındaki ilişkiler incelenecektir.

C.1. Net Karın Net Satışlara Oranı

Dönem karı üzerinden, ilgili mevzuat hükümlerine göre hesaplanan vergi ve yasal yükümlülükler dahil bütün giderler karşılandıktan net kar elde edilmektedir. Net satışların karlılık yüzdesini veren orandır. Oran, net karın

net satışlara bölünmesi ile elde edilir. Oranın yüksek çıkması sağlık kurumları açısından olumlu karşılanmaktadır.

Tablo 10: 2010-2014 Net Karın Net Satışlara Oranı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Net Kar	1.577.386	1.086.166	6.331.890	-724.125	2.022.734
/	/	/	/	/	/
Net Satışlar	59.232.480	62.952.461	96.701.622	107.445.940	124.961.605
Oran	0,02	0,017	0,65	- 0,007	0,016

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Tablo 10 da görüldüğü üzere sağlık kurumunun 2010 yılı net karın net satışlara oranı 0,02 olarak belirlenirken 2012 yılında işletmenin karlılığın artması ile oran 0,65 yükselmiştir. 2013 yılında kurumun zarar elde etmesi olumsuz olarak değerlendirilirken 2014 yılında sağlık kurumu 2010 yılına yakın bir oran olan 0,016 olmuştur.

C.2. Öz Kaynak Karlılık Oranı

İşletmelerin ortaya koydukları sermaye karşılığında elde edilen karın değerlendirilmesinde kullanılan bir orandır. Oranın yüksek çıkması olumlu, düşük çıkması ise olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Öz Kaynak Karlılığı Oranı, net karın öz kaynaklara bölünmesi ile elde edilir (Yiğit vd, 2014). Sağlık kurumunun Öz kaynak karlılık oranı Tablo 11 de gösterilmiştir.

Tablo 11: 2010-2014 Öz Kaynak Karlılık Oranı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Net Kar	1.577.386	1.086.166	6.331.890	-724.125	2.022.734
/ Öz Kaynaklar	/22.475.313	/ 35.046.326	/ 41.799.736	/59.956.119	/60.521.217
Oran	0,07	0,03	0,15	-0,01	0,03

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Sağlık kurumunun 2010 öz kaynak karlılık oranı % 7 iken 2012 yılında %15 olmuştur. Yani Öz sermaye ile oranlandığında karlılığını iki katına çıkardığı görülmektedir. 2013 yılında zarar elde ettiği için oran -0,01 gerilemiştir. Genel olarak sağlık kurumunun Öz kaynak karlılık oranı düşüktür. Yıllık faiz oranlarının %10 seviyelerinde olduğu bir ülkede ortalama %7 düzeylerinde kar marjı ile çalışmak öz kaynaklardan yeterli seviyede getiri elde edemediği görülmektedir.

C.3. Varlıkların Karlılık Oranı

Varlıkların tam kapasite ile kullanımı sonucunda kar elde edilmektedir. İşletmelerin varlıklarını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığını gösteren bu oran sağlık kurumunun aktifinde yer alan dönen ve duran varlıkların sağlık hizmeti sunumunda ne derece karlı kullanıldığını değerlendirmeye yarayan

orandır. Varlıklar sağlık kurumları için aynı zamanda kurumun yatırımlarını da kapsamaktadır. Varlıkların karlılığı oranı net karın, toplam aktiflere bölünmesi ile elde edilmektedir. Tablo 12 de işletmenin 2010-2014 yılları arası varlıkların karlılık oranını göstermektedir.

Tablo 12: 2010-2014 Varlıkların Karlılık Oranı

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014
Net Kar	1.577.386	1.086.166	6.331.890	-724.125	2.022.734
/	/	/	/	/	/
Toplam Aktifler	57.625.213	72.104.889	87.690.677	126.855.600	129.681.325
Oran	0,03	0,015	0,07	-0,005	0,015

*Kaynak: <https://www.kap.gov.tr>

Tablo 12 de görüldüğü üzere varlıkların karlılık oranı ortalama yıllar itibariyle %3 seviyelerindedir. Bu da sağlık kurumunun genel olarak toplam varlıkların karlılık oranının düşük olduğu belirlenmektedir.

III. Sonuç

Oran analizi sonucunda elde edilen veriler işletmelerin geçmiş yıllara ait finansal durumu hakkında bilgi verdiği gibi, işletmelerin geçmiş dönemdeki bu bilgileri ışığında gelecek dönemlere ilişkin çeşitli varsayımlarda bulunma imkanı yaratmaktadır. İşletme yöneticilerine sunulan bu analizler ile yöneticilerin karar alma sürecinde kolaylık sağlanmaktadır.

Yapılan bu araştırmada sağlık kurumunun oran analizi sonuçlarına göre; işletmenin genel kabul görmüş likidite ortalama değerinden düşük olduğu (2014 yılında asit test oranı 0,84, nakit oranı 0,21), bu da işletmenin karşılaşılabileceği olağanüstü bir durumda kısa vadeli borçları ödeyebilme gücünün zayıf olduğunu göstermektedir. Sağlık kurumunun varlıklarını %40 öz sermaye ile finanse ederken %60 oranında yabancı kaynaklar ile finanse ettiğini görmekteyiz. Sağlık kurumları için bu oranın yani yabancı kaynak oranının yüksek olduğunu ve işletmenin olası finansal krizlerden çok çabuk etkileneceğini görmekteyiz.

Sağlık kurumunun stok devir oranları 2010 yılında 49 kez olarak tespit edilirken, 2014 yılı bu oran 20 kez olarak bulunmuştur. Stok devir hızı sağlık kurumunun dolaylı olarak hasta yoğunluğunu ifade etmektedir. 2010 yılında bahse konu sağlık kurumu stoklarını 49 kez doldur boşalt yapmasına rağmen 2014 yılında stoklarını 20 kez doldur boşalt yapabilmıştır. Buda yıllar itibariyle gerek sağlık sektöründe artan rekabet gerek başka nedenler ile sağlık kurumunda hasta yoğunluğunun azaldığını görmekteyiz.

Alacaklarının devir hızı 2010 yılında 6 kez olarak bulunmuş, 2014 yılında ise 4,6 kez bulunmuştur. Sağlık kurumunun alacaklarını tahsil etmede yıllar itibariyle bir zayıflama ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Sağlık

işletmelerinde tedavi gören hastaların imzalanan protokoller çerçevesinde sosyal güvenlik kurumları tarafından yapılan ödemelerin kurum politikaları nedeniyle aksadığını bu da sağlık işletmelerinin elinde olmayan bir nedenden dolayı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bilançonun aktif tarafında yer alan dönen varlık ile yıllık net satışlar arasındaki ilişki doğrultusunda sağlık işletmesinin 2010 yılında 4 katı çıktığı yani firma dönen varlıkların 4 katı kadar satış gerçekleştirmiştir. Bu da işletmede atıl kapasiteden söz etmemizin mümkün olmadığını dönen varlıklar iyi kullanıldığını göstermektedir. Ancak duran varlıkların satışlar ile oranı kıyaslandığında 2010 yılında bu oranın 1,3 olduğu, 2014 yılında ise 1,4 olarak görünmesi, aynı olumlu sonuçların duran varlıklar için söylemenin mümkün olmadığını, yani duran varlıkların tam kapasite ile kullanılmadığı görülür. ABD hastanelerinde yapılan araştırmada duran varlık satış oranının en az 1,75 olması gerektiği de ortaya çıkan olumsuz yargıyı destekler niteliktedir.

Sağlık kurumunun yapılan analizler sonucunda kısa vadeli borçlarını azaltması, yabancı sermaye yöneliş yerine ortaklık yapısındaki değişiklikler ile öz sermaye oranını artırması gerekmektedir. Alacaklarını vadesini kısa tutması ve hasta yoğunluğu artırarak hem satış rakamlarının artmasını hem de son yıllarda düşen stok devir hızını artırması genel olarak izlenmesi gereken yol olarak söylenebilir. Ülkemizin gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle yaşanan siyasi değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan finansal krizlerden korunabilmek adına sermaye yapısını öz sermaye lehine tekrar gözden geçirmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ağrbaşı, İ., (2014), Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Akar, Ç., (1992), Hastane İşletmelerinde Yönetim Muhasebesi (Tez). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Finansman Programı Doktora Tezi.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N., (2003), Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Akça, N., ve İkinci S., S., (2014), Ankara'da Yer Alan Özel Bir Sağlık İşletmesinin Finansal Tablolarının Oran Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi İşletme Bilimi Dergisi, Cilt:2 Sayı:1
- Çabuk, A. ve Lazol, İ., (2004), Mali Tablolar Analizi. Vipaş A.Ş., Bursa.
- Karagül, A.A., (2013), Mali Analiz. (İçinde: Oran Analizi) Ed: Saime Önce Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir
- Özgülbaş, N., (2009), Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim. Anadolu Üniversitesi Yayın No:1900, Eskişehir.
- Shim, J.K. ve Siegel, J., (1998), Financial Management. Second Ed. McGraw Hill.

<https://www.kap.gov.tr/> (Erişim Tarihi 20.12.2015).

<http://www.tcmb.gov.tr> (Erişim Tarihi 20.12.2015).

Yiğit, V., (2014), Hastanelerde Stok Kontrol Analizi: Akdeniz Üniversitesi Hastanesinde Bir Uygulama, Sayıştay Dergisi, Sayı: 93 / Nisan – Haziran 2014.

Erkol, Ü., Ağırbaş, İ., (2011), Hastanelerde Maliyet Analizi ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Dayalı Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Sayı: 64 (2).

Esatoğlu, A., E., ve vd, (2010), Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastaneleri'nde Maliyet Analizi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Sayı: 63(1)

Tuncer, Ö., (2008), Hastane İşletmelerinde Finansal Yapı ve Performans Ölçümünde Oran Analizinin Uygulanması Acıbadem Hastanesi Örneği (Tez). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Hastane İşletmeciliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Çömlekçi, F., (2001), Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz. (İçinde: Oran Analizi). Ed: Fevzi Sürmeli. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK SINIF İÇİ ETKİNLİK ÖLÇEĞİ: GÜVENİRLİK VE GEÇERLİLİK ÇALIŞMASI¹

Hüdaverdi BİRCAN*
Sait BARDAKÇI**

Alınış Tarihi: 07 Haziran 2016

Kabul Tarihi: 18 Ocak 2017

Öz: Bu çalışmanın temel amacı ilköğretim öğrencilerinin sınıf içindeki etkinliklere katılım düzeylerini ölçmek amacı ile bir ölçme aracı geliştirmek, geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını yapmaktır.

Araştırma kapsamında "İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği" 'ne ilişkin madde analizi türlerinden korelasyona dayalı madde analizi ve t testine dayalı madde analizi uygulanmış, ölçeğin test-tekrar-test güvenirliğine ilişkin Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmış, faktör analizi yapılarak ölçeğin yapı geçerliği ortaya konulmuş ve ölçeğin iç tutarlılığının göstergesi olan Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda toplam varyansın %60,6 'sını temsil eden 9 faktör elde edilmiş ve faktörlere ait maddelerin madde-toplam korelasyonlarının 0.45-0.79 arasında değer aldığı görülmüştür. 31 maddelik ölçeğe ilişkin yapılan güvenirlik analizi sonucunda ise Cronbach Alpha katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur.

Sonuç olarak, elde edilen bu bulgulara göre, "İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği" 'nin alanında kullanılabilir güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği, Güvenirlik, Geçerlilik.

CLASSROOM PARTICIPATION SCALE FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS, DEVELOPMENT, RELIABILITY AND VALIDITY

Abstract: The basic aim of this study is to develop a scale with the aim of determining the participation level of the primary school students to the classroom activities, and to make their reliability and validity studies.

With the content of the study, item analysis based on t-test and items analysis based on the correlation related to "Classroom Participation Scale for Primary School Students" have been carried out and Pearson correlation coefficient concerning test- retest reliability of the scale has been evaluated and construct validity has been revealed by means of factor analysis and Cronbach Alpha coefficient that shows the internal consistency of the scale. As a result of the factor analysis carried out concerning the validity of the scale 9 factors which constitutes 60,6 % of the total variance have been acquired and it has been seen item-total correlations have a value between 0.45 and 0.79. As a result of the reliability analysis regarding the scale with 31 items, Cronbach Alpha coefficient was evaluated to be 0.91.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Hüdaverdi Bircan'ın danışmanlığında hazırlanmış olan "İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği Geliştirilmesi, Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması: Sivas İli Uygulaması" başlıklı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

** Arş. Gör. Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

In accordance with the data acquired, it can be said that "Classroom Participation Scale for Primary School Students" is a reliable and valid scale which can be used in its field.

Keywords: Classroom Participation Scale, Reliability, Validity.

I. Giriş

Hiç şüphesiz ki, bir sınıf öğretmeni için öğrencilerin sınıfta ne derece aktif ve etkin olduğunu tespit edebilmek çok önemli bir durum arz etmektedir. Bu noktada, ilköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenleri, öğrencilerin ne kadar aktif ya da etkin olduklarını değerlendirirken hangi ölçütlere göre hareket etmektedirler? Çocukların sahip oldukları hangi özelliklere ya da sınıf içinde göstermiş oldukları hangi davranışlara göre; onların etkin ya da etkin olmadıkları hakkında bir yargıya varmaktadırlar? Sorularının cevabına ihtiyaç duyulmaktadır (Başal, 2001:49). Bu sorulara verilecek olan cevaplar öğretim faaliyetinin temel amaçlarından biri olan öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılımının ne ölçüde sağlanabildiğini belirleme ve öğrencilerin seviyesini kestirebilme açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda bu sorulara cevap bulmaya yardımcı olacak bir ölçme aracının literatüre kazandırılmasının önem arz ettiği düşünülmüştür.

Öğretme-öğrenme süreçlerinin etkililiğini ve verimliliğini artırmada önemli bir yere sahip olan derse katılım davranışlarının öğrenciye kazandırılabilmesi için, derse katılımı etkileyen faktörlerin bilinerek, öğretim sürecinin, öğrencinin derse etkin katılımını özendirip destekleyecek bir biçimde planlanması ve ona göre yürütülmesi gerekmektedir. Öğrencinin derse ve sınıf içi etkinliklere katılımını etkileyen çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bunların başlıcaları: öğrenci özellikleri, öğrenme-öğretme ortamının özellikleri ve öğretim hizmeti olarak gruplandırılabilir (Erişti, 1998:11).

Öğrenme faaliyetinin gerçekleşebilmesi ve öğrencinin etkinliklere katılabilmesi için öğrencinin o davranışı kazanabilmek için gerekli olan bilişsel ve duyuşsal yeterliliklere sahip olması gerekmektedir. Bilişsel giriş davranışları, öğrenilecek olan bilgi ya da kazanılacak olan davranış için gerekli olan ön öğrenmelerin tümüne denmektedir. Duyuşsal giriş özellikleri ise öğrencilerin öğrenme işlemini gerçekleştirmek için gösterecekleri çabanın kaynağı olan ilgi, tutum ve başarıya olan inançlarından oluşan özellikler bütünüdür (Demirel, 1997:242-243).

Ayrıca öğrencinin özel ve genel yetenekleri, öğrencinin yavaş ya da hızlı öğrenme kabiliyetinin olması, aç ya da hasta olması, psikolojik olarak rahat olup olmaması da öğrencinin derse katılımını etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Atik, 2010:69).

Öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılımlarını etkileyen bir başka etmen de Öğretme-öğrenme ortamı ve öğeleridir. Öğretme-öğrenme sürecinin başlıca öğeleri, öğretmen, eğitim araçları, öğretim yöntem ve teknikleri ve sınıf içi iletişim olarak sıralanabilir (Erişti, 1998:16).

Öğretmenin otoriter, sert, bilgisiz, sabırsız olması öğrencinin derse katılımını olumsuz yönde etkilerken, bilgili, hoşgörülü, yol gösterici, anlayışlı gibi özelliklere sahip oluşu da öğrencinin derse katılımını olumlu yönde etkileyebilir. Öğrenme-öğretme ortamında kullanılmakta olan ipucu, dönüt, düzeltme, sorulan sorular ve bunların öğrencilere dağılımı, kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri, güdüleme, dikkat çekme, gözden geçirme, özet ve geçişlerde, kapanışta yapılan etkinlikler de öğrenci katılımını etkilemektedir. Ayrıca sınıfın düzeni, aydınlanma durumu, temizliği, sınıftaki öğrenci sayısı, sınıfın sıcak veya soğuk oluşu gibi özellikler de öğrencinin derse katılımını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir (Sönmez, 2001:135).

Nitelikli bir öğrenmenin oluşmasını sağlamak ve amaçlanan davranışları öğrenciye kazandırabilmek amacıyla kullanılan eğitim araçlarının öğretim-öğrenme sürecinde işe koşulması, öğrencilerin çeşitli bilişsel ve devimsel becerilerini yoğun olarak kullanmalarını gerektirir. Bu ise öğrencilerin öğretim-öğrenme sürecine daha etkin olarak katılımlarına olanak sağlar. Öğrenme süreci boyunca öğrenci ne kadar fazla duyu organını kullanarak sürece katılırsa o derece fazla etkin olacak ve öğrenme de etkili ve kalıcı olacaktır (Erişti, 1998:24).

Öğretim hizmeti, dört temel öğeden oluşmaktadır. Bunlar, ipucu, katılım, pekiştirme ve dönüt-düzeltilmedir. Katılım, bu öğelerden birisi olmasına rağmen diğer üç öğeden önemli derecede etkilenmektedir. Diğer bir ifadeyle, derse katılım davranışlarının gösterilmesinde öğretim hizmetinin öteki öğelerinin önemli düzeyde etkileri vardır. Öğretim hizmetinin öğeleri etkili bir biçimde sunulduğunda, öğrenciler ders zamanının büyük bir bölümünü derse etkin katılım ile geçirmektedirler (Özçelik, 1992:124-125).

Öğrencinin derse etkin katılımını sağlamak için öğretim etkinliklerinin öğrenci özelliklerine uygun, ilgi ve dikkat çekici, öğrencinin sahip olduğu ön öğrenmeler ile yeni öğrenecekleri arasında ilişki kurmasını sağlayan, doğru davranışını pekiştirici, yanlış davranışlarını düzelterek nitelikte olması gerekmektedir (Erişti, 1998:28).

II. Literatür Özeti

Nimsi (2006), yaptığı araştırmada ilköğretim ikinci sınıf öğrencilerinin ana-baba tutumları ile okul başarılarını ve sınıf içi etkinlik düzeylerini karşılaştırmış ve öğrencilerin ana-baba tutumlarının öğrencinin okul başarısı ve sınıf içi etkinlik düzeyi üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Bu çalışmada veri toplama aşamasında Başal (2001) tarafından geliştirilen "Çocuklar İçin Sınıf İçi Etkinlik Düzeyi Ölçeği" kullanılmıştır.

Künkül (2008) tarafından yapılan çalışmada ise öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılım düzeyleri ile algıladıkları sınıf atmosferi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Başal (2001) tarafından geliştirilen "Çocuklar İçin Sınıf İçi Etkinlik Düzeyi Ölçeği"

ve Şendur (1999) tarafından geliştirilen “Sınıf Atmosferi Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeyleri ile algıladıkları sınıf atmosferi arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Atik (2010) ise yaptığı çalışmada ilköğretim fen ve teknoloji dersinde çoklu zeka kuramına dayalı öğretim kullanımının, öğrencilerin derse yönelik tutumlarına ve sınıf içi etkinliklere katılım algısına etkisi olup olmadığını incelemiş ve sonuç olarak çoklu zeka kuramına dayalı öğretimin öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılımlarına ilişkin algılarının olumlu yönde değişmesini sağladığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada da daha önceki çalışmalarda olduğu gibi öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılım düzeylerini ölçmek amacıyla Başal (2001) tarafından geliştirilen "Çocuklar İçin Sınıf İçi Etkinlik Düzeyi Ölçeği" kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere adı geçen çalışmalarda öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeylerini etkileyen çeşitli faktörler ele alınmıştır. Fakat literatürde sınıftaki etkin öğrenci özelliklerini ya da davranışlarını belirlemeye ve öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeylerini saptamaya yönelik Başal (2001) tarafından yapılan "Çocuklar İçin Sınıf İçi Etkinlik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Güvenirliği Ve Geçerliliği" çalışması dışında herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu araştırma ile öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeylerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

III. Araştırmanın Metodolojisi

A. Ölçeğin Deneme Formunun Geliştirilmesi

Bu araştırma kapsamında bir ölçek geliştirmek için gerekli olan adımlar dikkate alınmış ve şu aşamalar izlenmiştir (Sabancıoğulları, Doğan ve Bircan, 2011:19):

- Ölçek konusuna yönelik madde havuzunun oluşturulması,
- Oluşturulan madde havuzunun kapsam geçerliliği bakımından uzman görüşüne sunulması,
- İfadelerin anlaşılır olup olmadığını değerlendirmek amacıyla taslak ölçeğin dil uzmanlarına incelenmek üzere sunulması,
- Hazırlanan taslak ölçeğin ilgili gruba uygulanması,
- Maddeler arasındaki uyumluluğu değerlendirmek amacıyla korelasyon değerlerinin incelenmesi,
- Güvenirlik çalışması için test tekrar test değerlerinin incelenmesi ve toplam puan ile maddeler arasındaki ilişkinin madde analizi ile değerlendirilmesi,
- Yapı geçerliğini ortaya koymak amacıyla faktör analizinin yapılması,
- Güvenirliğe ilişkin iç tutarlılık analizi için Cronbach Alfa katsayısının belirlenmesi.

B. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Sivas İli Merkez İlçesinde öğrenim görmekte olan ilköğretim öğrencilerinin tamamı oluşturmaktadır. Araştırma ile ilgili yapılan literatür çalışması sonucunda, ölçek geliştirirken ölçekteki madde sayısının en az 5 katı kadar kişi alınması önerildiğinden dolayı, bu çalışmada her bir madde başına 5 kişi alınması tasarlanmış ve bu doğrultuda taslak ölçeğin en az 275 kişiye uygulanması uygun görülmüştür (Bryman ve Cramer, 2001, akt: Tavşancıl, 2002:51). Ancak güvenilirlik ve geçerliğe ilişkin analizlerden daha sağlıklı ve hatasız sonuçlar alınabilmesi için taslak ölçeğin 300 ilköğretim öğrencisine uygulanmasına karar verilmiştir. Böylelikle araştırmanın örneklemi Sivas İli Merkez İlçesinde öğrenim gören 300 ilköğretim öğrencisi oluşturmuştur.

C. Ölçeğin Yapısı

Öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçek Likert tipinde bir ölçektir. Ölçekte yer alan maddelerin cevap seçenekleri, “4=Her Zaman”, “3=Çoğu Zaman”, “2=Bazen” ve “1=Hiçbir Zaman” şeklinde düzenlenmiştir. Ölçekteki cevap puanları 1,00 ile 4,00 arasında olduğundan, puanlar 4,00’e yaklaştıkça öğrencilerin maddedeki önermeye katılım düzeylerinin yüksek, 1,00’e yaklaştıkça ise düşük olduğu kabul edilmiştir. Olumsuz cümle köküne sahip maddeler ise puanlama aşamasında ters çevrilmiştir.

D. Madde Havuzunun Oluşturulması

Ölçeğin madde havuzu oluşturulurken ilk olarak, Sivas İli Merkez İlçesi'nde bulunan farklı ilköğretim okullarında görev yapmakta olan 100 sınıf öğretmenine “Size göre, sınıf içi etkinliklerde aktif, faal olan öğrenci genellikle hangi özellikleriyle, davranışlarıyla kendini gösterir. Maddeler halinde belirtiniz.” yönergesinin yer aldığı açık uçlu bir form verilmiştir. Öğretmenler, kendilerine yöneltilmiş açık uçlu sorunun yer aldığı form üzerine, sınıf içi faaliyetlerde etkin olarak gördükleri öğrenci özelliklerini maddeler halinde sıralamışlardır. Yazılan bu maddeler toplandıktan sonra, bu maddeler içinde anlam bakımından birbirine yakın olan maddeler tek bir madde halinde ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme sonucunda 70 madde elde edilmiştir.

E. Kapsam Geçerliği

Kapsam geçerliği, ölçme aracındaki maddelerin, ölçülmek istenen davranış alanını yeterli düzeyde kapsayıp kapsamadığının göstergesi olarak tanımlanabilir. Burada önemli olan konu, ölçeğin ölçülmek istenen tutumun gözlenebilir bütün özelliklerini, kapsamındaki maddelerle temsil edip etmediğinin belirlenmesidir (Tezbaşaran, 1996:49). İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeğinin maddelerinin değerlendirilmesinin yapılması amacıyla ölçek geliştirme alanında çalışmaları bulunan ve eğitim bilimleri

alanında birikim sahibi birisi Doçent, ikisi Yardımcı Doçent olmak üzere 3 uzman kişiden görüş alınmıştır. Uzman görüşleri yüz yüze ve elektronik posta yoluyla elde edilmiştir.

Uzmanlar maddelerin uygunluğunu değerlendirmek için her maddedeki ifadeyi “Bu madde öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeyini değerlendiren bir ifade midir”, “Bu madde ilköğretim öğrencilerinin gelişim düzeyine uygun olarak ifade edilmiş midir” ve “Bu madde ile ilgili görüş ve önerileriniz nelerdir” şeklinde değerlendirmişlerdir. Uzman görüşlerinin değerlendirilmesinden sonra ölçeğin ölçmeyi amaçladığı kapsam dışında kalan 15 madde çıkarılarak 70 maddelik taslak ölçek 55 maddeye indirilmiştir. Alınan bu uzman görüşleri sonucunda, ölçek taslağı kapsam olarak uygun bulunmuştur. Bu aşamada ölçekte yer alan ifadelerin yazım, imla ve noktalama kurallarına uygunluğu ve anlatım bakımından uygun olup olmadığı da uzman görüşüne sunulmuş, bu bağlamda ikisi de Profesör olmak üzere Türk Dili alanında uzman iki kişinin görüşleri alınarak ölçekte yer alan ifadeler yeniden düzenlenerek taslak ölçeğe son hali verilmiştir.

F. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Hazırlanan taslak ölçek için öncelikle 20 öğrenciden oluşan bir gruba ön uygulama yapılmış ve ölçek maddelerinin öğrencilerin anlama düzeyine uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Öğrencilerden gelen dönütlere göre ölçek maddelerinin öğrencilerin anlama düzeyine uygun olduğu belirlenmiş ve uygulamaya geçilmiştir. Taslak ölçek 2012 yılının Nisan-Mayıs aylarında Sivas İli Merkez İlçesi'nde öğrenim görmekte olan 300 ilköğretim 5. sınıf öğrencisine Sivas Milli Eğitim Müdürlüğü'nden izin alınarak uygulanmıştır. Taslak ölçek, araştırmanın yapıldığı tarihlerde, sınıf ortamında, öğrencilere ölçek üzerinde yer alan yönerge okunduktan ve gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra verilmiştir. Öğrencilere dağıtılan taslak ölçek, bir ders saati içinde doldurmaları beklenerek geri toplanmış ve yapılan uygulama sonrasında 300 öğrencinin doldurduğu taslak ölçek formları değerlendirmeye alınmıştır.

Taslak ölçeğin uygulanması sonucu elde edilen veriler bilgisayar ortamında kodlanarak Bağımlı ve Bağımsız Gruplarda t Testi, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi, Madde Analizi, Faktör Analizi ve iç tutarlılığı belirlemeye yönelik Cronbach Alpha Analizi ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde PASW Statistics 18 paket programı kullanılmıştır.

IV. Bulgular

A. Güvenirlik Analizi

Bu bölümde yapılan analizler sonucu ölçeğin güvenirliliğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Taslak Ölçeğe Ait Test-Tekrar-Test Güvenirliği

Test tekrar test uygulaması kapsamında taslak ölçeğin 15 gün veya bir ay ara ile uygulanmasından sonra, katılımcıların iki ölçümden aldıkları puan

ortalamalarının karşılaştırılması ve her iki ölçüm arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir farkın bulunmaması, sonuçların benzer olduğunu göstermektedir (Aksayan ve Gözüm, 2002;9-20). Çalışmanın örneklemini ilköğretim öğrencileri oluşturduğu için öğrencilerin gelişim dönemleri göz önüne alınmış ve maddelere verecekleri tepkilerin hızlı bir şekilde değişebileceğine dikkat edilerek iki test-tekrar-test uygulaması arasındaki zaman iki hafta olarak uygun görülmüştür.

İki hafta ara ile uygulanan İlköğretim Öğrencilerine Yönelik SİEÖ taslağının iki uygulamaya ait ortalama puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek için “bağımlı gruplarda t test” uygulanmıştır. Öğrencilere uygulanan taslak ölçeğin test tekrar test puan ortalamaları ayrı ayrı ve toplam olarak karşılaştırıldığında, Tablo 1'deki bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular dikkate alınarak iki hafta ara ile uygulanan taslak ölçeğin iki ölçüm sonucu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır ($p>0.05$). Tekrarlanan ölçümler sonrası ortalamalar arasında farkın olmaması ve benzer sonuçların ortaya çıkması, ölçeğin güvenilirliğini göstermektedir. Diğer taraftan, bir ölçek taslağının aynı gruba belirli zaman aralıkları ile iki kez uygulanması ile ilgili puanlar arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı korelasyon formülü kullanılarak hesaplanmaktadır. Elde edilen katsayı, ölçek puanının değişmezliğini gösteren katsayı olarak kabul edilir ve en az 0.70 olması beklenir (Aksayan S, Gözüm S, 2002:9-20). Aynı ölçek taslağının öğrencilere (60 kişi) uygulanması sonucu, test tekrar test güvenilirlik katsayısı $r=0,898$ olarak bulunmuş, $p=0.001$ anlamlılık düzeyinde yüksek bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuca göre ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 1: İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği Taslağının Test Tekrar-Test Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (N=60)

Test Tekrar Test Uygulamaları	N	Taslak Ölçek Puan Ortalamaları	r	t	p
Birinci Uygulama	60	172	0.898 ($p<0.001$)	-0.926	0.358 ($p>0.05$)
İkinci Uygulama	60	173.38			

B. Madde Analizi

Madde-Toplam Puan Korelasyonuna Dayalı Madde Analizi

Madde-toplam puan korelasyonu, test maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki korelasyon ilişkisini açıklayan nesnel bir ölçüttür (Tezbaşaran, 1996:29). Başka bir deyişle, bir ölçme aracındaki her bir maddenin benzer davranışları örnekleme özelliği gösterip göstermediğini ortaya koyan bir denetimdir. Buna göre, madde-toplam puan korelasyon değerlerinin pozitif ve 0.25'den büyük olması istenmektedir. Ölçek maddeleri ile

toplam ölçek puanları arasındaki anlamlı korelasyon katsayıları, iç tutarlılığın bir göstergesi olarak kabul edilir ve korelasyon katsayılarının yüksek olması, ilgili maddenin ölçülen teorik yapıya uygunluğunun yüksek olduğunu ifade etmektedir. Korelasyon katsayısının 0.25 değerinin altında olması halinde ise, bu maddelerin ölçekten çıkarılmasının uygun olacağı belirtilmektedir (Öner, 1997; Topkaya, 2005).

Bu çalışmada, madde toplam korelasyonları kullanılarak test maddelerinin güvenilirliklerine ilişkin yapılan madde analizi sonucunda literatür bilgisi de dikkate alınarak madde güvenilirliklerinin yüksek olması için madde toplam korelasyonları 0.40'ın altındaki 16 madde (5, 7, 10, 11, 13, 14, 17, 20, 21, 24, 26, 33, 35, 45, 46, 53) taslak ölçekten çıkarılmıştır. Bulgular Tablo 2'de verilmiştir. Bu madde analizi işlemi sonucunda taslak ölçekteki madde sayısı 39'a düşmüştür. Ölçekte kalan bu 39 maddenin madde-toplam korelasyon katsayılarının 0.40-0.601 arasında ve anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği Taslağının Madde Toplam Puan Korelasyonları

Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Cronbach α	Madde	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Cronbach α
Madde1	0.489	0.924	Madde29	0.494	0.924
Madde2	0.465	0.924	Madde30	0.467	0.924
Madde3	0.401	0.925	Madde31	0.553	0.924
Madde4	0.507	0.924	Madde32	0.529	0.924
Madde5	0.361	0.925	Madde33	0.329	0.925
Madde6	0.433	0.925	Madde34	0.452	0.924
Madde7	0.275	0.926	Madde35	0.309	0.926
Madde8	0.507	0.924	Madde36	0.462	0.924
Madde9	0.526	0.924	Madde37	0.400	0.925
Madde10	0.270	0.926	Madde38	0.448	0.924
Madde11	0.354	0.925	Madde39	0.436	0.925
Madde12	0.420	0.925	Madde40	0.462	0.924
Madde13	0.258	0.926	Madde41	0.509	0.924
Madde14	0.389	0.925	Madde42	0.546	0.924
Madde15	0.514	0.924	Madde43	0.446	0.924
Madde16	0.545	0.924	Madde44	0.457	0.924
Madde17	0.386	0.925	Madde45	0.235	0.926
Madde18	0.499	0.924	Madde46	0.288	0.926
Madde19	0.560	0.924	Madde47	0.455	0.924

Madde20	-0.134	0.930	Madde48	0.521	0.924
Madde21	0.205	0.927	Madde49	0.436	0.925
Madde22	0.532	0.924	Madde50	0.485	0.924
Madde23	0.455	0.924	Madde51	0.428	0.925
Madde24	0.306	0.926	Madde52	0.472	0.924
Madde25	0.495	0.924	Madde53	0.384	0.925
Madde26	0.393	0.925	Madde54	0.505	0.924
Madde27	0.601	0.923	Madde55	0.555	0.924
Madde28	0.468	0.924			

İç Tutarlılık Ölçütüne (Alt Üst Gruplara) Dayalı Madde Analizi

Likert tipi ölçek geliştirilirken ayırt ediciliği yüksek olan maddeleri seçebilmek için alt ve üst gruplara dayalı madde analizi yapılır ve bu analiz ile maddelerin ayırt etme gücünün belirlenmesi amaçlanır (Turgut ve Baykul, 1992:163-165).

Bu aşamada madde-toplam puan korelasyonuna dayalı madde analizi sonucu ölçekte kalan 39 maddeye alt ve üst gruplara dayalı madde analizi uygulanmıştır. Bu bağlamda ölçekte kalan 39 maddenin her birinin ayırt edicilik düzeylerini ortaya koymak amacıyla öncelikle çalışmanın örneklemini oluşturan 300 kişi ölçekten aldıkları toplam puana göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Daha sonra alt ve üst %27'lik grup içinde bulunan 81'er kişinin toplam puan ortalamaları bağımsız gruplar için t testi ile toplu olarak ve her bir madde için ayrı ayrı karşılaştırılmıştır.

Tablo 3: Taslak Ölçeğe Yönelik Alt ve Üst Grup Ortalamalarına İlişkin t Testi

	N	X	SD	t	p
Alt Grup	81	103.85	9.24	37.26	0.000
Üst Grup	81	145.27	3.82		

Yapılan t testi sonucunda Tablo 3'deki bulgular göz önüne alındığında alt ve üst grup toplam puan ortalamaları arasındaki farkın $p=0.001$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre taslak ölçeğin ayırt ediciliğinin yüksek olduğu söylenebilir.

Kalan 39 maddenin her biri için de aynı şekilde alt ve üst gruplardaki katılımcıların puan ortalamaları bağımsız gruplar için t testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda her bir maddeye ait alt ve üst grup ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu belirlenmiştir. Buna göre taslak ölçekte bulunan 39 maddeden her birinin ayırt edicilik gücünün oldukça yeterli olduğu söylenebilir.

C. Yapı Geçerliğine İlişkin Faktör Analizi

Ölçek geliştirme alanındaki çalışmalarda ölçeğin yapı geçerliği hakkında bilgi edinebilmek için en fazla başvurulan yöntem faktör analizidir. Faktör analizi sayesinde ölçeğin genel faktörü, buna ait alt boyutlar ve bu alt boyutların sayısı hakkında bilgi edinilir. Bu analiz sonucunda ortaya çıkan alt boyutlar adlandırılarak yapı oluşturulmuş olur (Tavşancıl, 2002:151). Bu araştırmada da, ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır.

Örneklem Büyüklüğünün Yeterliliğinin Araştırılması

Faktör analizi, her veri seti için uygun değildir. Faktör analizi uygulanabilmesi için ilgili veri setinin bazı kriterleri sağlanması gerekmektedir. Bu kriterlerden birincisi örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olup olmadığıdır. Örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterliliğinin belirlenmesi amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) istatistiği kullanılmaktadır.

Kaiser, hesaplanan KMO değerinin 1'e yaklaştıkça 0,90'larda ise mükemmel, 0.80'lerde ise çok iyi, 0.70 'lerde ve 0.60'larda ise vasat, 0.50'nin altında ise kabul edilemez derecede kötü olduğunu belirtmektedir (Tavşancıl, 2002:50).

Bu aşamada taslak ölçeğe ait verilere ilişkin KMO istatistiği 0.906 olarak hesaplanmıştır. Bu değer örneklem büyüklüğünün "mükemmel" sınıflandırmasına karşılık gelmektedir. Buna göre taslak ölçeğe ilişkin verilerin ait olduğu örneklemin büyüklüğünün faktör analizi için oldukça yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bulgular Tablo 4'de özetlenmiştir.

Tablo 4: Verilerin Faktör Analizine Uygunluğunun İncelenmesi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Ölçüm Yeterliği	0.906	
Bartlett Testi	Ki-Kare Değeri	2904.056
	S.d	465
	p	0.000

Bartlett Küresellik Testi

Bir veri setine faktör analizi uygulanabilmesi için gerekli bir diğer test ise ana kütle bütünlüğünü inceleyen ve Bartlett tarafından geliştirilen küresellik (sphericity) testidir. Faktör analizinde regresyon analizinin tersine olarak değişkenler arasında yüksek korelasyon ilişkisi aranır. Bu anlamda ana kütle içindeki değişkenler arasında anlamlı ilişki olup olmadığı Bartlett testi ile incelenmektedir (Nakip, 2006:428).

Yapılacak analiz sonucunda Bartlett testi sonucunun mümkün olduğu kadar yüksek çıkması ve anlamlı olması beklenir (Tavşancıl, 2002:151). Eğer bu test anlamsız çıkarsa faktör analizine devam etmenin bir anlamı olmaz, mevcut değişkenlerin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi gerekir. İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeğine ait taslak ölçeğe ilişkin yapılan analiz sonucunda Bartlett test istatistiği $B=2904,056$; $p<0.001$ olarak

hesaplanmıştır (Tablo 4). Bu bulgulara göre taslak ölçeğe ilişkin elde edilen verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir.

Faktör Analizinin Yapılması

İlköğretim öğrencilerine yönelik SİEÖ taslağının faktör yapısının ortaya konması amacıyla Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Varimaks Rotasyon yöntemleri kullanılmıştır. İlk aşamada faktör yükü birden fazla faktörde birbirinden ayırt edilemeyecek kadar (iki faktördeki madde yükü arasındaki fark 0.10'dan daha az) yakın olan ve toplam açıklanan varyansı olumsuz etkileyen maddeler belirlenerek ölçekten çıkarılması amaçlanmıştır. İlk bulgular doğrultusunda ölçekte hiçbir faktör çatısı altına girmeyen üç madde (madde19, madde36, madde44) olduğu belirlenmiştir.

İlk olarak bu maddelerden hangisinin ölçekten çıkarılacağına karar vermek için her bir madde için hesaplanan eşkökenlilik (communality) değerlerine bakılır. Eşkökenlilik, bir değişkenin diğer değişkenlerle paylaştığı varyans değerine denir ve her bir değişken için 1 veya 1'e yakın olması beklenir (Chuchill, 1999, akt: Nakip, 2006:430). Hiçbir faktör çatısı altına girmeyen bu üç maddeden eşkökenlilik değeri en düşük olan ve toplam açıklanan varyansı olumsuz yönde etkileyen madde36 ölçekten çıkarılmıştır.

Bu işlem, adım adım aynı şekilde tekrarlanarak hiçbir faktöre ait olmayan veya iki faktörde binişik olan maddelerden eşkökenlilik değeri yanlarında verilen ve en düşük olan 7 madde daha (madde8, madde15, madde19, madde25, madde27, madde30, madde54) ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekteki madde sayısı bu işlemler sonucu 31 olarak belirlenmiştir.

Bu işlemler sonucu geriye kalan 31 maddeye uygulanan faktör analizi işlemi sonucunda ölçekte yer alan maddeler 9 faktör altında toplanmış ve herhangi bir madde dışarıda kalmamıştır. Yapılan analiz sonrasında ortaya çıkan faktör sonuçları ve bu faktörlere ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Maddelerin ait olduğu faktörle olan ilişkisini açıklayan faktör yük değeri için uygulamada genel olarak 0.45 üzeri değerler madde seçimi için iyi bir ölçüt olarak tercih edilmektedir (Büyüköztürk, 2002:118). Tablo 5'deki bulgulara göre maddelere ait faktör yük değerlerinin 0.45 - 0.79 aralığında bir değişim gösterdiği görülmektedir. Bu ölçütler dikkate alındığında Tablo 5'e göre bu çalışma için, varimax rotasyonu sonrası elde edilen faktör yüklerinin, 8 madde için 0.45-0.54 arasında "normal", 9 madde için 0.55 -0.62 arasında "iyi", 7 madde için 0.63 -0.70 arasında "çok iyi" ve 7 madde için ise 0.71 ve üzerinde olup "mükemmel" değişim gösterdiği belirlenmiştir (Comrey ve Lee, 1992; akt: Dede ve Yaman, 2008:27). Maddelere ait bu değerler ölçeğin ilköğretim öğrencilerinin sınıf içi etkinlik düzeylerini ölçmek açısından geçerli olduğunu göstermektedir.

Ölçekte yer alacak faktör sayısını belirlemede ve yapı geçerliğini sağlamada en önemli kriter ise toplam açıklanan varyans oranıdır. Kaynaklarda, bu oranın sosyal bilimler için en az % 60 olması gerektiği belirtilmektedir (Hair, 1995, akt: Nakip, 2006:432). Bu aşamada yine Tablo 5 'deki değerler göz önüne alındığında,

geliştirilmekte olan ölçeğin toplam varyansın % 60.647'sini açıkladığı (Faktör 1: %28.199, Faktör 2: % 5.303, Faktör 3: %4.862, Faktör 4: %4.246, Faktör 5: %3.938, Faktör 6: %3.862, Faktör 7: %3.618, Faktör 8: %3.344, Faktör 9: %3.274) görülmektedir.

Ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin bütün bu bulgular göz önüne alındığında ölçeğin yapı geçerliliğinin olduğu söylenebilir.

Tablo 5: İlköğretim Öğrencilerine Yönelik SİEÖ Taslağı Faktör Analizi

Ölçek Alt Boyutu	Maddeler	Fak. Yük Değeri	Özdeğer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)	Ölç. Top. r değeri	p
Faktör 1	Madde 29	0.771	8.742	28.199	28.199	0.704	0.000
	Madde 22	0.709				0.634	0.000
	Madde 42	0.646				0.651	0.000
	Madde 9	0.461				0.540	0.000
	Madde 4	0.458				0.558	0.000
	Madde 28	0.453				0.577	0.000
Faktör 2	Madde 50	0.746	1.644	5.303	33.502	0.672	0.000
	Madde 43	0.724				0.672	0.000
	Madde 16	0.575				0.567	0.000
	Madde 12	0.558				0.545	0.000
Faktör 3	Madde 38	0.741	1.507	4.862	38.365	0.654	0.000
	Madde 47	0.637				0.575	0.000
	Madde 40	0.626				0.595	0.000
	Madde 31	0.551				0.544	0.000
Faktör 4	Madde 52	0.629	1.316	4.246	42.611	0.565	0.000
	Madde 51	0.616				0.565	0.000
	Madde 44	0.568				0.526	0.000
	Madde 41	0.477				0.600	0.000
	Madde 32	0.469				0.582	0.000
Faktör 5	Madde 49	0.703	1.221	3.938	46.549	0.621	0.000
	Madde 23	0.579				0.552	0.000
	Madde 48	0.540				0.579	0.000
Faktör 6	Madde 2	0.726	1.197	3.862	50.411	0.665	0.000
	Madde 6	0.637				0.551	0.000
Faktör 7	Madde 3	0.750	1.122	3.618	54.029	0.645	0.000
	Madde 18	0.653				0.635	0.000
Faktör 8	Madde 39	0.696	1.037	3.344	57.373	0.664	0.000
	Madde 34	0.570				0.651	0.000

	Madde 55	0.514				0.546	0.000
Faktör 9	Madde 37	0.792	1.015	3.274	60.647	0.733	0.000
	Madde 1	0.491				0.629	0.000

Faktörlerin Adlandırılması

Faktör analizinin temel amacı çok sayıdaki değişkeni daha az değişkene indirgemek olduğundan, bu yeni belirlenen faktörlere birer ad vermek gerekmektedir. Bu ad verme işlemi faktörü oluşturan değişkenlerin veya maddelerin yapısına bakarak yapılabilir (Nakip, 2006:435). Bu aşamada her bir faktörün altında toplanan maddelerin ölçtüğü özellikler dikkate alınarak faktörlere uygun isimler verilmiştir.

Ölçek faktörlerinin adlandırılmasına yönelik yapılan bu işlem sonucunda her bir faktöre verilen ad, bu faktörlere ait maddeler ve faktörlerin açıkladıkları varyans değerleri Tablo 6'da özet bir şekilde verilmiştir.

Tablo 6: SİEÖ Alt Faktörlerine Ait Madde Numaraları ve Varyans Değerleri

Faktörler	Madde Numaraları	Açıklanan Varyans Değeri
Faktör 1- Güdülenme Düzeyi	4, 9, 22, 28, 29, 42	28.199
Faktör 2- Sorumluluk Bilinci	12, 16, 43, 50	5.303
Faktör 3- Sosyal İletişim Becerileri	31, 38, 40, 47	4.862
Faktör 4- Bilişsel Beceriler	32, 41, 44, 51, 52	4.246
Faktör 5- Girişimcilik	23, 48, 49	3.938
Faktör 6- Liderlik Özellikleri	2, 6	3.862
Faktör 7- Eleştirel Düşünce	3, 18	3.618
Faktör 8- Yaratıcı Düşünce	34, 39, 55	3.344
Faktör 9- Araştırmacı Özellikler	1, 37	3.274
Toplam	31 adet	60.647

D. İç Tutarlılık Analizi

Likert tipi ölçek geliştirme çalışmalarında temel varsayımlardan biri, ölçülmek istenen özellikte her bir madde arasında monotonik bir ilişki bulunmasıdır. Farklı bir deyişle her maddenin temelde aynı tutumu ölçmesi varsayımı mevcuttur (Tavşancıl, 2002:152). Bu amaçla, Likert tipi bir ölçeğin geliştirilme aşamasında güvenilirlik düzeyini belirlemek için iç tutarlılık ölçütü olarak kabul edilen ve Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısının kullanılması uygun görülmektedir. Ölçeğin α katsayısı ne derece yüksek ise ölçekte yer alan maddeler o derece birbiriyle tutarlıdır ve aynı özelliğin öğelerini ölçmektedirler (Tezbaşaran, 1996:46).

Hesaplanan α katsayısının 0.40'ın altında bir değer alması ölçeğin "güvenilir olmadığını", 0.40-0.59 arasında olması ölçeğin "düşük güvenilirlikte"

olduğunu, 0.60-0.79 arasında değer alması ölçeğin “oldukça güvenilir” olduğunu ve 0.80-1.00 arasında olması ölçeğin “yüksek güvenilirlikte” olduğunu ifade etmektedir (Tavşancıl, 2002:29). Bu çalışma kapsamında da ilköğretim öğrencilerine yönelik SİEÖ 'nin iç tutarlılığı, ölçeğin tamamına ve alt faktörlere ait Cronbach Alpha değerleri hesaplanarak incelenmiştir. Yapılan analizler sonucu ölçeğin bütününe ve faktörlere ilişkin elde edilen Cronbach Alpha değerleri Tablo 7’deki gibi bulunmuştur.

Tablo 7: İlköğretim Öğrencilerine Yönelik SİEÖ Alt Faktörlerine İlişkin İç Tutarlılık Katsayıları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayısı (α)
Faktör 1	6	0.789
Faktör 2	4	0.746
Faktör 3	4	0.721
Faktör 4	5	0.702
Faktör 5	3	0.594
Faktör 6	2	0.575
Faktör 7	2	0.502
Faktör 8	3	0.597
Faktör 9	2	0.506
Toplam	31	0.912

Bu sonuçlara göre ilköğretim öğrencilerine yönelik SİEÖ 'nin alt boyutlarının Cronbach α güvenilirlik katsayıları incelendiğinde, bu katsayının sırasıyla Faktör 1 için 0.789 olarak, Faktör 2 için 0.746 olarak, Faktör 3 için 0.721 olarak, Faktör 4 için 0.702 olarak ve Faktör 5 için 0.594 olarak Faktör 6 için 0.575 olarak Faktör 7 için 0.502 olarak Faktör 8 için 0.597 olarak ve son olarak Faktör 9 için ise 0.506 olarak hesaplanmıştır. Ölçekteki toplam 31 maddenin Cronbach α güvenilirlik katsayısının ise 0.912 olduğu görülmektedir. Bu değer göz önüne alındığında ölçeğin yüksek iç tutarlılığa ve dolayısıyla yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

V. Sonuç

300 kişilik çalışma grubuna uygulanan 55 maddelik taslak ölçek bu gruptan 60 kişilik bir alt gruba iki hafta sonra tekrar uygulanarak taslak ölçeğin test-tekrar-test güvenilirliği incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan bağımlı gruplar için t testi sonuçlarına göre grubun birinci ve ikinci uygulama puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca grubun birinci ve ikinci uygulamalardan aldıkları toplam puanlar arasındaki ilişki Pearson korelasyon katsayısı hesaplanarak belirlenmiştir. Bu kapsamda

hesaplanan Pearson korelasyon katsayısı 0.898 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre taslak ölçeğin test-tekrar-test güvenilirliğinin olduğu ve ölçeğin tekrarlanan ölçümlerde kararlı sonuçlar verdiği sonucuna varılmıştır.

Çalışma grubuna uygulanan 55 maddelik taslak ölçeğe ilişkin yapılan madde-toplam korelasyonuna dayalı madde analizi işlemi sonucu madde-toplam korelasyonu 0.40 'dan düşük olan 16 madde ölçekten çıkarılarak ölçek 39 maddeye düşürülmüştür. Kalan 39 maddeye alt ve üst gruplara dayalı madde analizi uygulanmış ve bu analiz sonucunda her bir maddenin ve ölçeğin tümünün ayırt edicilik gücünün oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

Ölçeğin yapı geçerliğine yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış, bu kapsamda ilk olarak eşkökenlilik değeri en düşük olan, dolayısıyla toplam açıklanan varyansı olumsuz etkileyen ve iki farklı faktörde binişik olan 8 madde daha ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 31 madde üzerinde tekrarlanan AFA işlemi sonucu ölçek yapısının 9 alt boyuttan oluştuğu, toplam varyansın % 60.6 'sını açıkladığı ve maddelerin faktör yükü değerlerinin 0.45 - 0.79 aralığında değişim gösterdiği belirlenmiştir. Açıklanan varyans değerinin %60.6 olması ve maddelere ait faktör yük değerleri göz önünde bulundurulduğunda ölçeğin yapı geçerliğinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak elde edilen İlköğretim Öğrencilerine Yönelik SİEÖ Ek 1'de verilmiştir. Bu aşamada yapılan çalışma ışığında araştırmacılara aşağıdaki hususlar önerilmektedir:

1. "İlköğretim Öğrencilerine Yönelik SİEÖ" kullanılarak öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeylerinin çeşitli değişkenlerle ilişkisi incelenebilir.
2. Yine "İlköğretim Öğrencilerine Yönelik SİEÖ" 'den yararlanarak öğrencilerin sınıf içi etkinlik düzeylerini etkileyen çeşitli faktörlerin belirlenebilmesi için yeni araştırmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Aksayan, S. ve Gözüm, S. (2002), Guide for Intercultural Scale Adaptation: Psychometric Features and Intercultural Comparison. *Journal of in Nursing Research Developing*, 4(2):9-20.
- Atik, S. (2010), "İlköğretim Fen Ve Teknoloji Dersinde, Çoklu Zeka Kuramına Dayalı Öğretimin, Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Ve Sınıf İçi Etkinliklere Katılım Algısına Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başal, H. A. (2001), "Çocuklar İçin Sınıf İçi Etkinlik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Güvenirliği ve Geçerliliği". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 14, Sayı:1,49-63.
- Dede Y. ve Yaman S. (2008), "Fen Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Necati Bey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)* Cilt 2, Sayı 1, 19-37.

- Demirel, Ö. (1997), Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme. USEM Yayınları, Ankara.
- Erişti, B. (1998), Üniversite Öğrencilerinin Öğretme-Öğrenme Faaliyetlerine Katılım Durumları. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Fidan, N. (1984), Okulda Öğrenme ve Öğretme. Alkım Yayıncılık, Ankara.
- Nakip, M. (2006), Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS) Destekli Uygulamalar, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Öner, N. (1997), Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler: Bir Başvuru Kaynağı, 3. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Özçelik, D. A. (1992), Ölçme ve Değerlendirme, ÖSYM Yayınları, Ankara.
- Sabancıoğulları, S., Doğan, S. ve Bircan, H. (2011), “Klinik Hemşireleri İçin Profesyonel Benlik Kavramı Ölçeği (HPBKÖ): Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*. 3(1),16-28.
- Sönmez, V. (2001), Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı. 9. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Tavşancıl, E. (2002), Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. 1. Baskı, Nobel Basım Yayın, Ankara.
- Tezbaşaran, A. A. (1996), Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu, Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Topkaya, E.Z. ve Yalın, M. (2005), “Developing an Attitude Scale towards Mentoring”, *Çanakkale Onsekiz Mart University, Journal of Theory and Practise in Education*: 1(1-2):14-23.
- Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (1992), Ölçekleme Teknikleri, ÖSYM Yayınları, Ankara.

EK 1

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK SINIF İÇİ
ETKİNLİK ÖLÇEĞİ

Sevgili Öğrenciler;

Aşağıda sınıf içi etkinliklerle ilgili olarak öğrencilerin gösterebileceği çeşitli davranışlar verilmiştir. Maddeleri okuyunuz ve o maddenin sağ tarafındaki seçeneklerden size en uygun olduğunu düşündüğünüz seçeneği işaretleyiniz. Vereceğiniz cevaplar doğru veya yanlış diye değerlendirilmeyecektir. Bu yüzden ne düşünüyorsanız onu işaretleyiniz.

Madde No		Hiçbir Zaman	Bazen	Çoğu Zaman	Her Zaman
	Faktör 1- Güdülenme Düzeyi				
4	Derse sürekli katılmak isterim.	()	()	()	()
9	Sınıfta ön planda olmak isterim.	()	()	()	()
22	Öğretmenin sorduğu soruyu hemen cevaplamak isterim.	()	()	()	()
28	Eğitsel kollarda gönüllü olarak görev almak isterim.	()	()	()	()
29	Her soruya cevap vermek isterim.	()	()	()	()
42	Bütün derslerde tahtaya kalkmak isterim.	()	()	()	()
	Faktör 2- Sorumluluk Bilinci				
12	Görev ve sorumluluk alamadığımda üzülürüm.	()	()	()	()
16	Çalışmalarında planlı bir öğrenciyim.	()	()	()	()
43	Derslere hazırlıklı gelirim.	()	()	()	()
50	Derslerime günlük olarak çalışırım.	()	()	()	()
	Faktör 3- Sosyal İletişim Becerileri				
31	Arkadaşlarım ile uyum içerisinde grup çalışmalarında yer alabilirim.	()	()	()	()
38	Grup çalışmalarında görev paylaşımını severim.	()	()	()	()
40	Arkadaşlarımın benden yardım istemesinden onur duyarım.	()	()	()	()
47	Fikirlerimi arkadaşlarımla paylaşmayı severim.	()	()	()	()
	Faktör 4- Bilişsel Beceriler				
32	Uzun süre dikkatim dağılmadan derse katılabilirim.	()	()	()	()

41	Bildiklerimi kullanarak bilmediğim şeylere ulaşmak isterim.	()	()	()	()
44	Ayrıntıya önem veririm.	()	()	()	()
51	Öğrendiğim konuları gerçek yaşamla ilişkilendirebilirim.	()	()	()	()
52	Önceden öğrendiğim konularla yeni konular arasında bağlantı kurabilirim.	()	()	()	()
	Faktör 5- Girişimcilik				
23	Kendimin ve başkalarının haklarını savunurum.	()	()	()	()
48	Bulduğum her ortamda kendimi göstermek isterim.	()	()	()	()
49	Azimliyimdir, aldığım bir görevi hemen bitirmek isterim.	()	()	()	()
	Faktör 6- Liderlik Özellikleri				
2	Lider özellikli birisiyim.	()	()	()	()
6	Kendimden emin bir duruş sergilerim.	()	()	()	()
	Faktör 7- Eleştirel Düşünce				
3	Öğretmenime ders sırasında çok soru sorarım.	()	()	()	()
18	Derslerde dersle ilgili çok konuşurum.	()	()	()	()
	Faktör 8- Yaratıcı Düşünce				
34	Herhangi bir konuya kendi fikirlerimi de katabilirim.	()	()	()	()
39	Bir şeyler icat etmeye merak duyarım.	()	()	()	()
55	Kendimi, öğretmenimin doğal yardımcısı olarak görürüm.	()	()	()	()
	Faktör 9- Araştırmacı Özellikler				
1	Güncel olayları takip ederim.	()	()	()	()
37	Derslerimle ilgili çok araştırma yaparım.	()	()	()	()

**KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE ÖRGÜTSEL MUHALEFETİN
BİREYLERARASI SALDIRGANLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
KAPADOKYA'DAKİ OTELLERDE BİR ARAŞTIRMA**

*Durdu Mehmet BİÇKES**

Alınış Tarihi: 07 Haziran 2016

Kabul Tarihi: 18 Ocak 2017

Öz: Bu çalışma, örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerindeki etkisini test amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, örgütsel muhalefetin alt boyutlarından olan dikey muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde negatif yönlü, örgütsel muhalefet ve örgütsel muhalefetin diğer alt boyutları olan yatay muhalefet ile dışsal muhalefetin ise bireylerarası saldırganlık üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğu şeklinde dört hipotez geliştirilmiştir. Çalışmanın örneklem çerçevesini Kapadokya bölgesinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanları oluşturmuştur. Veriler anket tekniğiyle toplanmış ve analizler 186 anket üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda; bireylerarası saldırganlık üzerinde dikey muhalefetin negatif yönlü etkiye, yatay muhalefetin ise pozitif yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara ek olarak, örgütsel muhalefet ve dışsal muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Çalışma bulgularının, uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik bir takım katkılar sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Muhalefet, Dikey Muhalefet, Yatay Muhalefet, Dışsal Muhalefet, Bireylerarası Saldırganlık, Kapadokya.

**THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL DISSENT
ON INTERPERSONAL AGGRESSION IN HOSPITALITY
BUSINESSES: A CASE STUDY IN CAPPADOCIA HOTELS**

Abstracts: This study aims to test the effect of organizational dissent on interpersonal aggression. Four hypotheses have been generated in the study that upward dissent has a negative effect on interpersonal aggression on the other hand; organizational dissent, lateral dissent and displaced dissent have positive effect on interpersonal aggression. The example of the study has been formed among the employees working in the five star hotels in Cappadocia. 186 statistically valid questionnaires were obtained and analyzed. The findings reveal that upward dissent has been negatively effecting interpersonal aggression but lateral dissent has been positively effecting it. Besides, the study shows that organizational dissent and displaced dissent has insignificant effect on interpersonal aggression. It is expected that this study will supply some contribution to practitioners and researchers.

Keywords: Organizational Dissent, Upward Dissent, Lateral Dissent, Displaced Dissent, Interpersonal Aggression, Cappadocia.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu.

I. Giriş

Bireyler ortak amaçlarını gerçekleştirebilmek için, farklı kimliklere sahip diğer bireylerle bir araya gelip çeşitli örgütler kurmaktadır. Örgüt içerisindeki her birey, örgüt amaçları yanında kendi bireysel amaçlarını da gerçekleştirme eğilimindedir. Örgüt üyeleri, bireysel ve örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi sürecinde karşılıklı bir bağımlılık içerisindeyler. Bireysel ve örgütsel açıdan en iyiye ulaşma arayışında, bazen işbirliği bazen de görüş ayrılıkları yaşanabilmektedir. Bunun yanında, son dönemde yönetim anlayış ve uygulamalarında ortaya çıkan katılımcı yönetim, personel güçlendirme, örgütsel demokrasi, hayal gücü yönetimi ve açık kapı politikası gibi yeni yönetim konsept ve teknikleri günümüz örgütleri tarafından artan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle, çalışanların daha fazla performans sergileyecekleri ve örgütsel amaçların daha etkin gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür.

Kassing (1997: 314), örgütsel uygulamalar ve politikalarla ilgili anlaşmazlıkların veya fikir ayrılıklarının bir yansıması olarak tanımladığı örgütsel muhalefetin, örgütsel demokrasi uygulamalarının ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkacağını belirtmiştir. Yani, yukarıda aktarılan yeni yönetim konsept ve tekniklerini örgütsel muhalefetin oluşumuna zemin hazırlayan uygulamalar olarak değerlendirmiştir. Muhalefet davranışlarının bireylerarası saldırganlığa yol açıp açmayacağı ise, muhalefet davranışının boyutuna, örgütsel kültüre, tarafların bireysel ve grupsal özelliklerine, tarafların birbirlerine bakış açlarına vb. faktörlere göre şekillenecektir.

Literatür incelendiğinde; örgütsel muhalefet ile bireylerarası saldırganlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, bireylerarası saldırganlıkla yakın kavramlar olarak değerlendirilebilecek olan saldırgan iletişim (Kassing ve Avtgis, 1999), tartışmacı eğilim (Croucher vd., 2009) gibi değişkenlerle örgütsel muhalefet arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmaların var olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerindeki etkisi uygulamalı bir çalışma ile ortaya konulmuştur.

Araştırmanın uygulama kısmı, Kapadokya'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, ilgili işletmelerde çalışmakta olan personelin örgütsel muhalefet düzeylerini ve bireylerarası saldırganlık eğilimlerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, yöneticiler açısından mevcut durumun görülmesine ve konuyla ilgili stratejilerin geliştirilmesine yönelik yol gösterici bilgiler ihtiva etmektedir. Kurum yöneticileri, çalışanların örgütsel politika ve uygulamalara yönelik eleştirilerini ve alternatif fikirlerini belirleyerek bunlardan yararlanma yoluna gidebilirler. Ayrıca, ortaya çıkabilecek ve örgütsel işleyişi olumsuz etkileyebilecek bireylerarası saldırganlığı önleyici tedbirler alabilirler. Araştırma sonuçlarının bu anlamda bir yol haritası çiziyor olması, çalışmaya farklı bir önem kazandırmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında çalışmanın amacı; örgütsel muhalefet ve bireylerarası saldırganlık kavramları hakkında

teorik bilgiler sunarak, örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerindeki etkisini uygulamalı bir çalışma ile ortaya koymaktır.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmanın değişkenlerine ilişkin teorik bilgiler aktarılmıştır. İkinci bölümde ise, araştırmanın metodolojisi, araştırma bulgularının analizleri ve bu analizlere ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

II. Kavramsal Çerçeve

A. Örgütsel Muhalefet

Temelde siyaset bilimine özgü bir kavram olan muhalefet, son yıllarda aralarında yönetim ve örgütsel davranışta olmak üzere birçok disiplinin çalışma alanı içerisine girmiş bulunmaktadır. Muhalefet örgütsel hiyerarşinin her kademesinde ve her alanda bulunabilir ve farklılık gösterebilir. Örneğin; çalışanlar yönetim uygulamalarına karşı hoşnutsuzluk hissedebilir veya bir örgüt üyesi çalışma ortamında var olan statükoya karşı meydan okuyabilir (Zaini vd., 2016: 2). Örgütsel muhalefet, örgütsel politikalar, uygulamalar ve prosedürler konusunda yönetim ve çalışanlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıklarının çalışanlar tarafından dillendirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Kassing vd., 2015: 2). Zaini ve diğerleri (2016: 2) ise kavramı; örgüt üyelerinin çalışmakta oldukları örgütün karşı oldukları politikalarını, uygulamalarını ve çıktılarını değiştirmek adına girişmiş oldukları çabalar bütünü şeklinde değerlendirmektedirler. Bu tanımlardan hareketle örgütsel muhalefeti, görüş ayrılığı ve görüş ayrılığının dile getirilmesi şeklinde adlandırılan iki temel bileşene sahip şemsiye bir kavram olarak değerlendirmek mümkündür (Özdemir, 2010: 34).

Kassing (1997: 311) yukarıda aktarılan örgütsel muhalefet tanımlamalarının çeşitli unsurları içerdiğini belirtmektedir. Bu unsurlardan birincisi, muhalefetin mevcut koşullardan duyulan memnuniyetsizlik sonucu oluşmasıdır. İkincisi, muhalefetin örgütsel statükodan farklı bir konumu savunmasının gerekliliğidir. Üçüncüsü, muhalefetin protesto ve itirazları açıkça dile getirmeyi içermesidir. Dördüncüsü, muhalefetin yapısı itibarıyla hasmane duyguları beraberinde getirmesidir. Beşincisi ise, muhalefetin ağırlıklı olarak ilkesel konular üzerine yoğunlaşmasıdır.

Örgütsel muhalefet çalışanların bireysel tolerans eşiğini aşan ve muhalif görüşlerini diğer insanlarla tahrik edici bir dille paylaşmaya iten tetikleyici bir olay yaşandığında ortaya çıkmaktadır (Goldman ve Myers, 2015: 26). Çalışanları muhalif davranışlar sergilemeye iten tetikleyici olaylar oldukça çeşitlidir (Mehta, 2009: 194). Kassing ve Armstrong (2002: 44) bu olayları, çalışanlara yönelik olumsuz davranışlar, örgütsel değişim, karar alma süreçlerine katılamama, verimsizlik, yetki ve sorumluluk dağılımındaki dengesizlik, kaynakların adil dağıtılmaması, etik dışı uygulamalar, performans değerlendirme sürecindeki adaletsizlikler ve çalışan ile örgüt arasındaki fedakârlıklarda dengesizlik şeklinde sıralamaktadırlar. Kassing (1997: 322-324),

çalışanların tolerans eşiğini aşan tetikleyici olay yaşandıktan sonra çalışanların sergiledikleri muhalif davranışlar üzerinde bireysel, ilişkisel ve örgütsel faktörlerin belirleyici olduğunu dile getirmektedir. Bireysel faktörler, çalışanların kişisel özelliklerini, beklentilerini, iletişim becerilerini ve değerlerini kapsar. Araştırmalar çalışanların bireysel güç algılamalarının, çatışmaya bakış açılarının ve doğruyla yanlış ayırt etmede kullandıkları değer sistemlerinin muhalif davranışları şekillendirmede etkili olduğunu göstermektedir. İlişkisel faktörler, çalışanların örgüt içerisinde sürdürmekte oldukları ilişki tipleri ve ilişki kalitesiyle ilgilidir. Çalışanlarla yöneticiler arasında yüksek kalitede ilişkiler söz konusu ise çalışanlar muhalefet mesajlarını açık yüreklilikle üstlerine ileteceklerdir. Aksi durumda muhalefet mesajlarını iş arkadaşlarına iletme eğilimine gireceklerdir. Örgütsel faktörler ise çalışanların örgüte dönük algılamalarını ve örgütleriyle nasıl ilişki kurmuş olduklarını içermektedir. Çalışanların kararlara katılım, örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri gibi unsurlar muhalif davranışları üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Çalışanların sergiledikleri muhalif davranışlar üzerinde tükenmişlik (Avtgis vd., 2007), örgütsel adalet (Kassing ve McDowell, 2008), saldırgan iletişim (Kassing ve Avtgis, 1999), ifade özgürlüğü (Zeng, 2014), kıdem, örgütsel statü (Kassing ve Armstrong, 2001), örgütsel yolsuzluk (Özdemir, 2012), yönetici-çalışan ilişkilerinde güven (Payne, 2014) ve örgütsel iklim (Ötken ve Ceneci, 2015) gibi birçok faktörün etkili olduğunu literatürde dile getirilmektedir. Örgütsel muhalefet üzerine odaklanan çalışmalar, muhalif örgüt üyelerinin dikey muhalefet, yatay muhalefet ve dışsal muhalefet olmak üzere üç farklı davranış sergileme eğiliminde olduklarını göstermektedir (Kassing, 1997: 326).

Dikey (açık) muhalefet (articulated/upward dissent); çalışanların muhalif görüşlerini, örgütteki dengeleri etkileyebilecek kişilere ifade etmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Çalışanlar düşmanca bir tepkiyle karşılaşmak yerine muhalif söylemlerinin yapıcı olarak algılanacağına inanmaları durumunda dikey muhalefet sergilemektedirler. Dikey muhalefet, muhalif söylemlerin yöneticilere doğrudan ve açıkça aktarılmasını ifade eder. Bu bakış açısıyla dikey muhalefetin, yapıcı geri bildirim işlevi üstlendiği söylenebilir (Kassing, 1997: 326). Literatürde, yönetsel pozisyonlarda bulunan, diğerlerine nazaran tartışmacı olan, yöneticileriyle kaliteli ilişkilere sahip olan, örgütteki ifade özgürlüğünü yüksek olarak algılayan, tatmin ve bağlılık düzeyleri yüksek ve örgütsel süreçleri etkileyebileceklerine inanan çalışanların dikey muhalefeti tercih edecekleri belirtilmektedir (Kassing ve Armstrong, 2002: 45).

Yatay (gizli) muhalefet (latent/lateral dissent); çalışanların muhalif görüşlerini dile getirmek istemelerine rağmen bunun için yeterli yolların olmadığını algılamaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Muhalif görüşleri dile getirecek kanalların olmaması, çalışanların kendilerini engellenmiş hissetmelerine yol açmakta ve bu durum karşıt görüşlerini kendini engellenmiş

hisseden diğer çalışanlarla ya da örgüt içerisindeki etkisiz (örgütteki dengeler üzerinde etkisi olmayan) kişilerle agresif şekilde paylaşımlarına neden olmaktadır (Kassing ve Avtgis, 1999: 103). Yatay muhalefet stratejisini tercih eden örgüt üyelerinin bazı ortak özelliklerinin olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; örgüt içerisinde kendilerini güvende hissetmeleri, örgüt içi yakın ilişkilere sahip olmaları, kıdemli olmaları ve belirli bir uzmanlık alanlarının olması şeklinde belirtilmektedir. Örgüt üyelerinin sahip oldukları bu özellikler, kendilerini daha çok bireysel çıkarlarıyla ilgili konularda muhalif davranışlar sergilemeye itmektedir (Kassing, 1998: 191).

Dışsal muhalefet (displaced dissent) ise; çalışanların muhalif görüşlerini eş, aile üyeleri, iş dışı arkadaş ve yabancılar gibi örgüt dışı çevreleriyle paylaşmaları anlamına gelmektedir (Kassing ve Dicioci, 2004: 114; Turnage ve Goodboy, 2014: 3). Kassing (1997: 327), çalışanların muhalif düşüncelerini örgüt içerisinde dile getirdiklerinde düşmanca bir tavırla karşılaşacaklarını düşündükleri zaman dışsal muhalefet yolunu tercih edebileceklerini dile getirmiştir. Literatürde, herhangi bir yönetsel pozisyonu bulunmayan, az iş deneyimine sahip (Kassing ve DiCioccio, 2004: 114), örgütsel bağlılık düzeyleri düşük ve örgütsel dengeler üzerinde etki sahibi olmadığını düşünen çalışanların dışsal muhalefet stratejisini tercih ettikleri belirtilmektedir (Payne, 2007: 236).

B. Bireylerarası Saldırganlık

Saldırganlık; bireyin başkalarına zarar verme kastıyla sergilemiş olduğu niyetli davranışları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Öfke, düşmanlık, rekabet, engellenme, korku gibi durumlardan kaynaklanan saldırganlık; karşısındaki zarar vermeyi, onu durdurmayı, ona engel olmayı ya da kendini korumayı hedefleyen fiziksel, sözel veya sembolik her türlü davranıştır (Özdevecioğlu ve Yalçın, 2010: 68; Karaca ve İnce, 2016: 48). Bu bakış açısıyla bireylerarası saldırganlık; çalışanın fiziksel ve/veya psikolojik bütünlüğüne zarar vermeye yönelik davranışlar bütünü şeklinde tanımlanmaktadır (Neuman ve Baron, 1998: 395; Aube ve Rousseau, 2011: 566). Liu (2004: 693), saldırganlığın her zaman açık ya da örtük bir tehdide karşı verilen bir tepki olmayıp bazen de zihinsel rahatsızlıkların ve/veya çeşitli hastalıkların (epilepsi, alkolizm, şizofreni vb.) bir yansıması olarak ortaya çıkabilen bir davranış biçimi olduğunu dile getirmiştir. Baron ve diğerleri (2006: 424) ise, genetik faktörlerin saldırganlık üzerindeki etkisinin birçok sosyal psikolog tarafından kabul edildiğini belirtmişlerdir.

Literatür incelendiğinde, saldırganlıkla ilgili farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Dodge ve Coie (1987) reaktif ve proaktif saldırganlık; Gladue (1991) fiziksel, sözel, dürtüsel ve saldırganlıktan kaçınma; Buss ve Perry (1992: 453) fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık; Mantell ve Albrecht (1994) gizli, açık ve tehlikeli davranışlar; Grotperter ve Crick (1996) dolaylı, ilişkisel ve sosyal saldırganlık; Neuman ve Baron (1998)

ise düşmanca davranışlar, engelleme davranışları ve açık saldırgan davranışlar şeklinde saldırganlığı sınıflandırmışlardır. Bu çalışmada, Buss ve Perry (1992) tarafından yapılan sınıflandırma temel alınmıştır. Buss ve Perry (1992: 457) fiziksel ve sözel saldırganlığın diğerlerine zarar vermeyi ve/veya onları incitmeyi içerdiği sonuca varmışlar ve bu saldırganlık türlerinin saldırganlığın davranışsal bileşenini temsil ettiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, fizyolojik uyarılma ve saldırganlığa hazırlanmayı içeren öfkenin saldırganlığın duygusal bileşenini oluşturduğunu ve acımasızlık ve haksızlık duygularını içeren düşmanlığın ise saldırganlığın bilişsel bileşenini temsil ettiğini ifade etmişlerdir.

Örgüt içi saldırgan davranışlar; gerek saldırıya maruz kalan mağdur, gerekse saldırıya tanıklık eden çalışanlar üzerinde doğurduğu etkiler nedeniyle örgütsel barışı ve işleyişi bozmaktadır. Bireylerarası saldırgan davranışlar çözümlenmediği takdirde gruplaşmalara yol açabilmekte ve bireysel çatışmalar grupsal ve örgütsel çatışmalara dönüşebilmektedir. Nihayetinde, bireysel, grupsal ve örgütsel anlamda etkinlik, verimlilik ve performans düşmekte ve örgüt amaçlarından uzaklaşmaktadır (Özdevecioğlu vd., 2013: 161). Bu gerçeği, Aube ve Rousseau (2011: 565) “bireylerarası saldırganlık, örgütsel ortamlarda memnuniyetsizliğin, stresin, devamsızlığın ve işten ayrılma niyetinin artması gibi ciddi sorunlara yol açabilmektedir” diyerek dile getirmişlerdir. Bu yüzden örgüt içinde bazı tedbirler alarak bireysel ve örgütsel saldırganlık düzeyini makul bir seviyeye düşürmek örgütsel barış, örgütsel devamlılık ve başarı açısından temel bir gerekliliktir.

III. Değişkenler Arasındaki İlişkiler ve Araştırma Hipotezleri

Bireylerarası saldırganlığın temelinde, bireylerarası ilişkiler yatmaktadır. Örgütsel yaşamda bireyler arasında, biçimsel ve doğal yollardan çeşitli ilişkiler yaşanmaktadır. Bu ilişkiler, zamanla bireyler arasında gözlenen ilişki tarzlarını şekillendirmektedir. Hasan ve Güler’e (2013: 70) göre; kişilerarası ilişki tarzı, bireyin çeşitli ilişki ve durumlarda sergilediği genel davranış eğilimini ve kişilik örüntüsünü temsil etmektedir. Kişilerarası ilişki tarzları; olumlu ve olumsuz boyutlar içerisinde incelenmektedir. Olumlu ilişkiler, gereksinimleri karşısakine açıkça ifade etme, karşısakini kabullenme, saygılı bir tarzla yaklaşma ve yapıcı konuşma gibi olumlu özelliklerle açıklanmaktadır. Olumsuz ilişkiler ise, kendini üstün görme, diğerlerini küçümseme, başkalarına sözle sataşma ya da onlarla alay etme ve kolayca öfkelenme gibi özelliklerle ifade edilmektedir. Olumlu ilişki tarzı, kişilerarası ilişkilerde bireylerin yaşantılarına pozitif katkı sunan ve tatminkâr tarzdaki ilişkileri; olumsuz ilişki tarzları ise, yıkıcı etkisi bulunan ve negatif yaşantılara neden olabilen ilişki tarzlarını nitelendirmektedir. Karşılıklı anlayış ve empatinin yer aldığı olumlu ilişki tarzları, olumlu kişilerarası ilişkilere hizmet ederken; zorlama ve baskının yer aldığı olumsuz ilişki tarzları, kişilerarası ilişkilerde çatışmalara neden olabilmektedir. Çatışmaların çözümünde bazı bireyler yapıcı yollar kullanırken, bazıları saldırgan yöntemleri tercih edebilmektedir (Koç,

2014: 164). Muhalefetin yapıcı sınırları aşması ya da muhalefete maruz kalan bireylerin eleştiriye açık olmaması durumunda, örgütsel muhalefet olumsuz ilişki tarzının özelliklerini taşıyacak ve benzer sonuçlar doğuracaktır. Konu çerçevesinde; Graham (1986: 28), örgüt yöneticilerinin örgüt içerisinde muhalif davranışlar sergileyen örgüt üyelerine, ödüllendirme, yok sayma ve cezalandırma şeklinde üç farklı tepki verebileceklerini belirtmiştir. Tepkilerden ilki olumlu bir yaklaşımken, diğer ikisi saldırganlığı körükleyici yaklaşımlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan; dikey muhalefette, muhalif düşünceye sahip çalışanların düşüncelerini açık şekilde ve yapıcı bir tarzda doğrudan yöneticilere aktardıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, dikey muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde negatif etkiye sahip olacağı söylenebilir. Yatay muhalefette ise, muhalif görüşleri dile getirecek kanallar kapalı olduğu için muhalif düşünceye sahip olanlar düşüncelerini agresif bir şekilde etkisiz kişilerle paylaşmaktadırlar. Son olarak dışsal muhalefette ise, muhalif kişi görüşünü örgüt içinde paylaşması durumunda düşmanca bir durumla karşılaşacağını düşündüğü için düşüncelerini örgüt dışı çevreyle paylaşmaktadır. Dolayısıyla, yatay ve dışsal muhalefetteki bu yaklaşımların bireylerarası saldırganlığı artırıcı unsurlar olduğu söylenebilir.

Yapılan literatür incelemesinde, örgütsel muhalefetle bireylerarası saldırganlık arasındaki ilişkiye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, örgütsel muhalefet ile bireylerarası saldırganlığa yakın olarak değerlendirilebilecek olan bazı kavramlar arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmaların varlığına tanıklık edilmiştir. Kassing ve Avtgis (1999), Ohio'da bulunan çeşitli örgütlerde çalışmakta olan 192 işgören üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada; tartışmaya açıklık ve sözel saldırganlığın dikey muhalefetin (upward dissent), sözel saldırganlığın ise yatay muhalefetin önemli öncülleri arasında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Croucher ve diğerleri (2009), Hindistan ve ABD'den belirledikleri örneklemeler üzerinde gerçekleştirdikleri karşılaştırmalı çalışmalarında; tartışmaya açıklık ile dikey, yatay ve dışsal muhalefet arasında Hintli katılımcılar örnekleminde anlamlı ve negatif yönlü, ABD'li katılımcılar örnekleminde ise pozitif yönlü ancak anlamlı olmayan ilişkilerin var olduğunu tespit etmişlerdir. Literatürde yer alan teorik bilgilere ve uygulamalı araştırma bulgularına dayanarak araştırmanın hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Dikey muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi vardır.

Hipotez 2: Yatay muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.

Hipotez 3: Dışsal muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.

Hipotez 4: Örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.

IV. Metodoloji

A. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kütesini Kapadokya bölgesinde faaliyet göstermekte olan beş adet 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanları oluşturmaktadır. Otel yönetimlerinden alınan bilgiye göre anketin uygulandığı Eylül 2016 döneminde ilgili işletmelerde toplam 442 personel çalışmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle, otel çalışanlarından 200 kişiye anket uygulanmıştır. Bu anket formlarından 186 tanesi değerlendirilmeye alınmıştır. Değerlendirmeye alınan anket sayısının ana kütleyle oranı %42,08 olarak gerçekleşmiştir. Bu orandan hareketle örneklemin ana kütleyle temsil yeteneğine sahip olduğu söylenebilir.

B. Ölçekler

Örgütsel Muhalefet: Çalışanların örgütsel muhalefet davranışlarını ölçmek için Kassing (1998) tarafından geliştirilen “Örgütsel Muhalefet Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, dikey muhalefet (9 ifade), yatay muhalefet (9 ifade) ve dışsal muhalefet (6 ifade) olmak üzere üç boyut ve 24 ifadeden oluşmaktadır. Katılımcılardan her bir ifadeye ilişkin düşüncelerini, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5 noktalı ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir.

Bireylerarası Saldırganlık: Katılımcıların bireylerarası saldırganlık düzeylerini ölçmek için Buss ve Perry (1992) tarafından geliştirilen “Saldırganlık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin, Türkçeye uyarlanması ve geçerlilik-güvenirlik çalışması Demirtaş Madran (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılıklarının yeterli düzeyde olduğu, test-tekrar test güvenirlik katsayıları ise sözel saldırganlık için 0.82, fiziksel saldırganlık için 0.98, öfke için 0.85, düşmanlık için 0.85 ve toplamda 0.97 olarak hesaplanmıştır. Saldırganlık ölçeği, fiziksel saldırganlık (9 ifade), sözel saldırganlık (5 ifade), öfke (7 ifade) ve düşmanlık (8 ifade) olmak üzere dört boyut ve 29 ifadeden meydana gelmektedir. Katılımcılardan her bir ifadeye ilişkin düşüncelerini, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5 noktalı ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir.

V. Araştırma Bulguları

A. Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1’de aktarılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Özellikler

ÖZELLİKLER	f	%	ÖZELLİKLER	f	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Erkek	126	67,7	Bekâr	125	67,2
Kadın	60	32,3	Evli	61	32,8
Yaş Aralığı			Deneyim		
25 yaş ve altı	80	43,0	5 yıl ve daha az	99	53,2
26-35 yaş arası	68	36,6	6-10 yıl arası	59	31,7
36-45 yaş arası	31	16,7	11-15 yıl arası	17	9,1
46-55 yaş arası	7	3,8	16-20 yıl arası	8	4,3
56 yaş ve üzeri	-	-	21 yıl ve daha fazla	3	1,6
Eğitim Düzeyi			İdari Görev		
İlköğretim-Lise	97	52,2	Var	37	19,9
Önlisans-Lisans	83	44,6	Yok	149	80,1
Lisansüstü	6	3,2			

Araştırmaya katılan çalışanların %32,3’ü kadın ve %67,7’si erkektir. Katılımcıların %32,8’i evli, %67,2’si bekârdır. Yaş dağılımları açısından katılımcıların %43,0’inin 25 yaş ve aşağısı, %36,6’sının 26-35 yaş diliminde, %16,7’sinin 36-45 yaş aralığında ve %3,8’inin ise 46-55 yaş aralığındadır. Ana kütlenin turizm sektörü çalışanları olduğu dikkate alındığında katılımcıların yoğun olarak gençlerden oluşması anlaşılacaktır. Ankete cevap verenlerin %52,2’si ilköğretim-lise, %44,6’sı önlisans-lisans ve %3,2’si lisansüstü eğitime sahiptir. Bu çalışanların iş deneyimi incelendiğinde %53,7’si 5 yıl ve daha az, %31,7’si 6-10 yıl arası, %9,1’i 11-15 yıl arası, %4,3’ü 16-20 yıl arası ve %1,6’sı 20 yıldan fazla deneyime sahip olduğu görülmektedir. Son olarak elde edilen veriler katılımcıların %19,9’unun idari göreve sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

B. Araştırma Değişkenlerinin Ortalama, Standart Sapma ve Güvenirlik Değerleri

Araştırmada, örgütsel muhalefet bağımsız değişken ve bireylerarası saldırganlık ise bağımlı değişkendir. Örgütsel muhalefet, örgütsel muhalefetin alt boyutları ve bireylerarası saldırganlığa yönelik tanımlayıcı istatistikler ve Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Güvenilirlik Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Güvenilirlik
Örgütsel Muhalefet	3.28	0.46	0.78
Dikey Muhalefet	3.49	0.67	0.75
Yatay Muhalefet	3.26	0.62	0.72
Dışsal Muhalefet	3.00	0.75	0.77
Bireylerarası Saldırganlık	2.99	0.55	0.86

Tablo 2'deki güvenilirlik katsayılarına bakıldığında bütün değerlerin 0.70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu değerler bilimsel açıdan kabul edilebilir bir düzeyi ifade etmektedir. Literatürde bu katsayı için dikkate alınması gereken alt limit 0.70 olarak belirtilmekte, ancak keşfedici araştırmalarda bu katsayının kabul edilebilir sınırının 0.60'a kadar geri çekilebileceği söylenmektedir (Hair vd., 1998: 118).

Tablo 2'de yer alan değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde, katılımcıların örgütsel muhalefet düzeylerinin azda olsa yüksek (3,28) olarak değerlendirilebileceği görülmektedir. Örgütsel muhalefet alt boyutları açısından değerlendirildiğinde ise katılımcıların en fazla dikey muhalefet davranışları (3,49) sergiledikleri ve bunu yatay muhalefet davranışlarının (3,26) takip ettiği anlaşılmaktadır. Muhalif davranışlar içerisinde en az sergilenen davranış türünün dışsal muhalefet davranışları (3,00) olduğu Tablo 2'deki verilerden anlaşılmaktadır. Bu bulgular, katılımcıların muhalif görüşlerini çoğunlukla yöneticilerine aktarma eğilimi içerisinde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Yine Tablo 2'den katılımcıların bireylerarası saldırganlık düzeylerinin ortalamasının biraz üzerinde (2,99) seyrettiği anlaşılmaktadır.

C. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon matrisi Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Örgütsel Muhalefet	1				
2. Dikey Muhalefet	0.762**	1			
3. Yatay Muhalefet	0.748**	0.310**	1		
4. Dışsal Muhalefet	0.528**	0.059	0.168*	1	
5. Bireylerarası Sald.	0.023	-0.260**	0.219**	0.134	1

Not: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$ (çift-yönlü)

Değişkenler arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde; bireylerarası saldırganlık ile dikey muhalefet arasında ($r = -0,260$, $p < 0,01$) anlamlı ve negatif yönlü, bireylerarası saldırganlık ile yatay muhalefet arasında

ise ($r = 0,219$, $p < 0,01$) anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna karşın, bireylerarası saldırganlık ile dışsal muhalefet ve örgütsel muhalefet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Korelasyon değerlerine baktığımızda, bireylerarası saldırganlık ile dikey muhalefet ve yatay muhalefet arasındaki her iki ilişkinin de ‘zayıf’ olduğu görülmektedir (Nakip, 2004: 245).

Değişkenler arasındaki korelasyonları test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları ise Tablo 4 ve Tablo’5’te yer almaktadır.

Tablo 4. Örgütsel Muhalefetin Alt Boyutları ile Bireylerarası Saldırganlık Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	Standart Hata	t Değeri	Sig.	Tolerans	VIF
Dikey Muhalefet	-	0,059	-5,148	0,000	0,904	1,107
Yatay Muhalefet	0,364**	0,064	4,400	0,000	0,881	1,135
Dışsal Muhalefet	0,103	0,050	1,509	0,133	0,972	1,029
F			13,108			
R ²			0,178			
Düzeltilmiş R ²			0,164			
Std. Error of the Estimate			0,50461			
Anlamlılık Düzeyi			0,000			
Durbin Watson			1,693			

*Bağımlı Değişken: Bireylerarası Saldırganlık

** $p < 0,01$

Örgütsel muhalefetin alt boyutlarının bireylerarası saldırganlık üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Örgütsel muhalefetin alt boyutları olan dikey muhalefet, yatay muhalefet ve dışsal muhalefet bağımsız değişken olarak girildiğinde, dikey muhalefet boyutunun bireylerarası saldırganlık üzerinde ($\beta = -0,364$) negatif yönlü etkiye sahip olduğu, buna karşın yatay muhalefet boyutunun ise bireylerarası saldırganlık üzerinde ($\beta = 0,315$) pozitif yönlü etki doğurduğu görülmüştür. Ayrıca, analizler sonucunda dışsal muhalefet boyutunun bireylerarası saldırganlık üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ($p = 0,133 > 0,05$) tespit edilmiştir. Tablo 4’teki veriler, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (Düzeltilmiş R² = 0,164; F = 13,108 $p < 0,01$). Bu çerçevede bireylerarası saldırganlıktaki değişimin %16,4’ünün bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı söylenebilir. Bu sonuçlar ışığında, hipotez 1 ve hipotez 2 doğrulanmış, buna karşın hipotez 3 reddedilmiştir.

Bir bütün olarak örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 5’te aktarılmıştır.

Tablo 5. *Örgütsel Muhalefet ile Bireylerarası Saldırganlık Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları*

Bağımsız Değişken	β	Standart Hata	t Değeri	Sig.	Tolerans	VIF
Örgütsel Muhalefet	0,023	0,089	0,315	0,753	1,000	1,000
F			0,099			
Düzeltilmiş R ²			-0,005			
R ²			0,001			
Std. Error of the Estimate			0,55328			
Anlamlılık Düzeyi			0,753			
Durbin Watson			1,388			

*Bağımlı Değişken: Bireylerarası Saldırganlık

Tablo 5'teki veriler, modelin bir bütün olarak anlamlı olmadığını ($p=0,753>0,05$) ve örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede, bireylerarası saldırganlıktaki değişim üzerinde örgütsel muhalefetin anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Bu sonuçlar ışığında, hipotez 4 reddedilmiştir.

Kaliteli bir regresyon modeli oluşturmak için modelde çoklu bağımlılık (multicollinerity) analiz edilmelidir. Bu analizin yapılabilmesi, tolerans ve varyans etkileme faktörüne (VIF) bakılmasını gerektirmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5'teki değerler, bireylerarası saldırganlık bağımlı değişkeni ile ilgili regresyon modeli arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir. Çünkü tüm toleranslar 0,2'den büyük ve tüm varyans etkileme faktörleri (VIF) 5'ten küçüktür (Bozic, 2006: 117).

VI. Sonuç

Çalışma hayatını etkileyen faktörlerde yaşanan değişim ve dönüşümler, örgütleri artan oranda katılımcı yönetim, personel güçlendirme, örgütsel demokrasi, hayal gücü yönetimi, toplam kalite ve açık kapı politikası gibi yeni yönetim konsept ve tekniklerini kullanmaya yöneltmiştir. Yeni yönetim konsept ve tekniklerinin benimsenmesinin temel nedeni, bu uygulamalar aracılığıyla çalışan ve örgüt performansının artacağı beklentisidir. Ancak, uygulamaların sağlıklı bir şekilde yönetilememesi durumunda bir takım olumsuzlukların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır. Bu anlamda Kassing (1997: 314); örgütsel muhalefetin, örgütsel demokrasi uygulamalarının ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Muhalefet davranışlarının bireylerarası saldırganlığa yol açıp açmayacağı ise, muhalefet davranışının boyutuna, örgütsel kültüre, örgütsel iletişimin yapısına, tarafların bireysel ve grupsal özelliklerine, tarafların birbirlerine bakış açılarına vb. faktörlere göre şekillenebilmektedir. Örneğin; örgütsel muhalefetin alt boyutlarından birisi olan dikey muhalefette, muhalif düşünceye sahip çalışanlar, iletişim kanallarının açık olması nedeniyle, muhalif düşüncelerini açık şekilde ve yapıcı bir tarzda

doğrudan yöneticilere aktarabilmektedirler. Dolayısıyla, dikey muhalefet davranışları bireylerarası saldırganlık düzeyini hafifletici bir öncüdür. Örgütsel muhalefetin diğer alt boyutları olan yatay ve dışsal muhalefette ise, iletişim kanalları kapalı olduğu için muhalif düşünceye sahip olanlar düşüncelerini ya örgüt içerisinde agresif bir şekilde etkisiz kişilerle paylaşmakta ya da örgüt dışı çevreye aktarmaktadırlar. Bu boyutlardaki örgütsel muhalefet davranışları ise, bireylerarası saldırganlığı tetikleyici öncüllerdir.

Bu çalışma, örgütsel muhalefet davranışlarının bireylerarası saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini Kapadokya'daki 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan bireyler oluşturmuştur. Çalışma kapsamında, örgütsel muhalefetin alt boyutlarından birisi olan dikey muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde negatif, diğer alt boyutlar olan yatay ve dışsal muhalefet ve bir bütün olarak örgütsel muhalefetin ise bireylerarası saldırganlık üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu şeklinde dört hipotez test edilmiştir. Analizler sonucunda, hipotez 1 ve hipotez 2 kabul edilmiş, hipotez 3 ve hipotez 4 ise reddedilmiştir. Yani, örgütsel muhalefetin alt boyutlarından dikey muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerinde negatif yönlü etkiye ($\beta = -0,364$) ve yatay muhalefetin ise pozitif yönlü etkiye ($\beta = 0,315$) sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, örgütsel muhalefet ($p=0,753>0,05$) ve örgütsel muhalefetin alt boyutlarından olan dışsal muhalefetin ($p=0,133>0,05$) bireylerarası saldırganlık üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu bulgulardan hareketle, dikey muhalefet davranışlarının bireylerarası saldırganlık düzeyini azaltıcı ve yatay muhalefet davranışlarının ise bireylerarası saldırganlık düzeyini artırıcı etkiler doğuracağı söylenebilir.

Çalışma kapsamında dile getirilen teorik bilgiler ve araştırma bulgularından hareketle, çalışmanın uygulayıcılara dönük önerileri şu başlıklar altında sıralanmıştır:

- Çalışma hayatının yapısı örgütleri bir takım yeni yönetim anlayış ve tekniklerini uygulamaya yöneltmektedir. Süreç doğru yönetilmediği takdirde arzu edilmeyen sonuçların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Örgütsel uygulamaların başarıya ulaşmasında üst yönetim kilit role sahiptir. Yöneticiler bu sorumluluğun bilinci içerisinde hareket etmelidirler.

- Örgütsel muhalefet; örgütsel demokrasi, katılımcı yönetim anlayışı ve toplam kalite yönetimi gibi yeni yönetim anlayış ve uygulamalarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örgütsel muhalefetin olumlu (dikey muhalefet boyutunda olduğu gibi) veya olumsuz (yatay ve dışsal muhalefet boyutlarında olduğu gibi) yansımalarının olmasında yönetim uygulamaları belirleyici olmaktadır.

- İletişim kanallarının varlığı ve düşüncelerin özgürce ifade edilebilmesi muhalif davranışları dikey muhalefet boyutuna çekmekte ve eleştirilerin yapıcı bir zeminde dile getirilmesine katkı sağlamaktadır.

• Muhalif davranışların olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurması üzerinde örgütsel faktörler belirleyici olduğu gibi bireysel faktörler de belirleyicidir. Örneğin, yüksek psikolojik sermaye (Luthans vd., 2008) düzeyine ya da yüksek duygusal zekâya (Mayer ve Geher, 1996) sahip olan çalışanlar, bu kişilik özelliklerinin doğurduğu potansiyel sebebiyle, yatay ve dikey tarzda muhalif davranışlarına maruz kalsalar bile bireylerarası saldırganlığa başvurmaktan mümkün olduğunca kaçınacaklardır. Dolayısıyla, personel seçim sürecinde ve eğitim programlarının düzenlenmesinde bu durumun dikkate alınması yerinde olacaktır.

Bütün uygulamalı çalışmalarda olduğu gibi bu araştırmanın da bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın temel kısıtlayıcısı, uygulamanın Kapadokya bölgesindeki 5 yıldızlı otel çalışanları örnekleminde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Araştırma bulgularına dayalı olarak yapılacak olan değerlendirmelerin sadece bu ölçekte anlamlı ve geçerli olacağı unutulmamalıdır. Konuya yönelik geniş bir bakış açısı ortaya koyabilmek için farklı sektörlerde ve farklı boyutlarda çalışmalara ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Sınırlılıklardan ikincisi, verilerin katılımcıların kişisel beyanlarına dayalı olarak toplanmış olmasıdır. Sosyal beğenirlik düşüncesiyle katılımcılar gerçeği değil arzuladıkları durumu yansıtmış olabilirler.

Bu sınırlılıklardan yola çıkarak, araştırmacılara yönelik olarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Konuya ilişkin genel bir bakış açısı ortaya koyabilmek adına araştırma modeli farklı sektör ve örneklemeler üzerinde test edilebilir.
- Çalışanları olumsuz yansımaları olan yatay ve dışsal muhalefet davranışları sergilemeye yönelten nedenlerin neler olduğunu belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Yatay ve dışsal muhalefetin doğuracağı olumsuz sonuçlar üzerinde katalizör görevi görebilecek örgütsel ve bireysel faktörleri belirlemeye yönelik araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Örgütsel muhalefet ile bireylerarası saldırganlık arasındaki ilişkide aracılık etkisine sahip olabilecek örgütsel ve bireysel faktörler incelenebilir.
- Sosyal beğenirlik etkisini ortadan kaldırmak için veriler farklı kaynaklardan toplanabilir.

Kaynaklar

- Aube, C., ve Rousseau, V. (2011), "Interpersonal Aggression and Team Effectiveness: The Mediating Role of Team Goal Commitment", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84(3), ss. 565-580.
- Avtgis, T. A., Thomas-Maddox, C., Taylor, E., ve Patterson, B. R. (2007), "The Influence of Employee Burnout Syndrome on the Expression of

- Organizational Dissent”, *Communication Research Reports*, 24(2), ss. 97-102.
- Baron, R., Byrne, D., ve Branscombe, N. (2006), *Social Psychology*, 11th ed., Pearson Education Inc., Boston.
- Bozic, L. (2006), “The Effects of Market Orientation on Product Innovation”, *Croatian Economic Survey*, (9), ss. 107-124.
- Buss, A. H., ve Perry, M. (1992), “The Aggression Questionnaire”, *Journal of personality and social psychology*, 63(3), ss. 452-459.
- Croucher, S. M., Braziunaite, R., Homsey, D., ve diğerleri. (2009), “Organizational Dissent and Argumentativeness: A Comparative Analysis between American and Indian Organizations”, *Journal of Intercultural Communication Research*, 38(3), ss. 175-191.
- Demirtaş Madran, A. (2013), “Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 24(2), ss. 124-129.
- Dodge, K. A., ve Coie, J. D. (1987), “Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups”, *Journal of personality and social psychology*, 53(6), ss. 1146-1158.
- Gladue, B. A. (1991), “Aggressive Behavioral Characteristics, Hormones, and Sexual Orientation in Men and Women”, *Aggressive Behavior*, 17(6), ss. 313-326.
- Goldman, Z. W., ve Myers, S. A. (2015), “The Relationship between Organizational Assimilation and Employees' Upward, Lateral, and Displaced Dissent”, *Communication Reports*, 28(1), ss. 24-35.
- Graham, J. W. (1986), “Principled Organizational Dissent: A Theoretical Essay”, *Research in Organizational Behavior*, 8, ss. 1-52.
- Grottpeter, J. K., ve Crick, N. R. (1996), “Relational Aggression, Overt Aggression, and Friendship”, *Child Development*, 67(5), ss. 2328-2338.
- Hair, J. F., Tatham, R. L., Anderson, R. E., ve Black, W. C., (1998). *Multivariate Data Analysis*, 5th Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Hasan, D., ve Güler, M. E. (2013), “Saldırganlık: Kişilerarası İlişki Tarzları ve Empati Açısından Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), ss. 64-104.
- Karaca, M., ve İnce, F. (2016), “İşyerinde Saldırganlık ve Şiddet İşten Ayrılma Niyetini Etkiler (mi?): Kamu Sektörü Örneği”, *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(2), ss. 45-62.
- Kassing, J. W. (1997), “Articulating, Antagonizing, and Displacing: A Model of Employee Dissent”, *Communication Studies*, 48(4), ss. 311-332.

- Kassing, J. W. (1998), "Development and Validation of the Organizational Dissent Scale", *Management Communication Quarterly*, 12(2), ss. 183-229.
- Kassing, J. W., Fanelli, S. A., ve Chakravarthy, L. (2015), "Full-and Part-Time Dissent Examining the Effect of Employment Status on Dissent Expression", *International Journal of Business Communication*, ss. 1-11.
- Kassing, J. W., ve Armstrong, T. A. (2001), "Examining the Association of Job Tenure, Employment History, and Organizational Status with Employee Dissent", *Communication Research Reports*, 18(3), ss. 264-273.
- Kassing, J. W., ve Armstrong, T. A. (2002), "Someone's Going to Hear about This Examining the Association between Dissent-Triggering Events and Employees' Dissent Expression", *Management Communication Quarterly*, 16(1), ss. 39-65.
- Kassing, J. W., ve Avtgis, T. A. (1999), "Examining the Relationship between Organizational Dissent and Aggressive Communication", *Management Communication Quarterly*, 13(1), ss. 100-115.
- Kassing, J. W., ve DiCioccio, R. L. (2004), "Testing a Workplace Experience Explanation of Displaced Dissent", *Communication Reports*, 17(2), ss. 113-120.
- Kassing, J. W., ve McDowell, Z. J. (2008), "Disagreeing about What's Fair: Exploring the Relationship between Perceptions of Justice and Employee Dissent", *Communication Research Reports*, 25(1), ss. 34-43.
- Koç, B. (2014), "Kişilerarası İlişki Tarzlarının Saldırganlık ile İlişkisi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), ss. 160-182.
- Liu, J. (2004), "Concept analysis: aggression", *Issues in Mental Health Nursing*, 25(7), ss. 693-714.
- Luthans, F., S. M. Norman, B. J. Avolio ve J. B. Avey (2008), "The Mediating Role of Psychological Capital in The Supportive Organizational Climate–Employee Performance Relationship", *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), ss. 219- 238.
- Mantell, M. R., ve Albrecht, S. (1994), *Ticking Bombs: Defusing Violence in the Workplace*, First Edition, Irwin Professional Publishing, Illinois.
- Mayer, J. D., ve Geher, G. (1996), "Emotional Intelligence and The Identification of Emotion", *Intelligence*, 22(2), ss. 89-113.
- Mehta, A. (2009), *Organisation Development: Principles, Process and Performance*, Global India Publications Pvt. Ltd., New Delhi.

- Nakip, M. (2004), Pazarlama Araştırmalarına Giriş (SPSS Destekli), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Neuman, J. H., ve Baron, R. A. (1998), “Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence Concerning Specific Forms, Potential Causes, and Preferred Targets”, *Journal of Management*, 24(3), ss. 391-419.
- Ötken, A. B., ve Cenkci, T. (2015), “Big Five Personality Traits and Organizational Dissent: The Moderating Role of Organizational Climate”, *Business and Economics Research Journal*, 6(2), ss. 1-23.
- Özdemir, M. (2010), “Ankara İli Kamu Genel Liselerinde Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefete İlişkin Görüşleri”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, M. (2012), “The Relationship of Organizational Corruption with Organizational Dissent and Whistleblowing in Turkish Schools”, *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 42(1), ss. 74-84.
- Özdevecioğlu, M., Can, Y., ve Akın, M. (2013), “Organizasyonlarda Pozitif ve Negatif Duygusallık İle Bireysel ve Örgütsel Saldırganlık Arasındaki İlişkiler: Fiziksel Aktivitelere Katılımın Rolü”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), ss. 159-172.
- Özdevecioğlu, M., ve Yalçın, Y. (2010), “Spor Tatmininin Sporcuların Stres ve Saldırganlık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi”, *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), ss. 63-76.
- Payne, H. J. (2007), “The Role of Organization-Based Self-Esteem in Employee Dissent Expression”, *Communication Research Reports*, 24(3), ss. 235-240.
- Payne, H. J. (2014), “Examining the Relationship between Trust in Supervisor–Employee Relationships and Workplace Dissent Expression”, *Communication Research Reports*, 31(2), ss. 131-140.
- Turnage, A. K., ve Goodboy, A. K. (2014), “E-Mail and Face-to-Face Organizational Dissent as a Function of Leader-Member Exchange Status”, *International Journal of Business Communication*, 53(3), ss. 271-285.
- Zaini, R. M., Elmes, M. B., Pavlov, O. V., ve Saeed, K. (2016). Organizational Dissent Dynamics: A Conceptual Framework. *Management Communication Quarterly*, 0893318916671216.
- Zeng, C. (2014), “Organizational dissent and workplace freedom of speech: a qualitative study of young professional intra-urban migrant workers in Shanghai”, *Master’s Dissertation*, University of Jyväskylä, Finland.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİNDE GÖÇ VE DEĞİŞEN KİMLİK ANLAYIŞI

*Zeynep ARKAN TUNCEL**

Alınış Tarihi: 07 Haziran 2016

Kabul Tarihi: 18 Ocak 2017

Öz: Avrupa Birliği, her ne kadar gerçek anlamda 'ortak' bir dış politika oluşturmakta zorlansa da, dış ilişkilerinde oldukça aktif olan ekonomik ve siyasi bir güçtür. Uluslararası sistemde etkin bir aktör olan Birliğin dış ilişkilerine yön veren, Avrupa Birliği'nin kuruluş temellerini oluşturan demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, hukukun üstünlüğü, adalet gibi norm ve değerler – ya da kısaca Birliğin normatif kimliği – olarak görülmektedir. Bu makalenin temel amacı, Avrupa Birliği'nin göç politikasını dış ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek ve normatif güç kimliğinin son dönemde yaşanan 'göç krizi' ve Birliğin bu 'kriz' döneminde ürettiği politikalarından nasıl etkilendiğini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Dış İlişkiler, Göç Politikası, Kimlik, Söylem.

MIGRATION AND THE CHANGING IDENTITY CONCEPTION OF THE EUROPEAN UNION IN ITS EXTERNAL RELATIONS

Abstract: While developing a truly 'common' foreign policy has proven to be difficult for the European Union, it is a considerably active economic and political power in its external relations. What guide the Union's external relations as an effective actor in the international system are deemed to be the norms and values including democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, the rule of law, justice – in short, the Union's normative identity – that also serve as its very foundations. The key aim of this article is to assess the European Union's migration policy in the framework of its external relations and to analyse the effects of the recent migration crisis and the Union's policy response to the crisis on the its so-called normative power identity.

Keywords: European Union, External Relations, Migration Policy, Identity, Discourse.

I. Giriş

Küresel ve bölgesel bir aktör olarak Avrupa Birliği'nin (AB) uluslararası siyasetteki rolü, özellikle 1990'larm ikinci yarısından bu yana oldukça gündemde olan bir konudur. AB'nin gerçek anlamda bağımsız ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir uluslararası aktör olup olmadığı sorusunun cevabı, sadece Avrupa Çalışmaları alt disiplininde değil, aynı zamanda Uluslararası İlişkiler (UI) disiplininde de tartışılmaktadır. Bu konudaki hâkim görüşler genel olarak ikiye ayrılabilir. Bir tarafta, dış politika alanında üye ülkelerin öncelikleri ve ulusal çıkarlarının belirleyici olduğunu ve uluslararası bir örgüt olarak AB'nin rolünün ancak sınırlı olabileceğini savunanlar yer alır.

* Arş. Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Birliği daha çok hâkim devlet merkezci perspektiften inceleyen bu uzmanlara göre AB, özünde bir ulus devlet olmadığı için bağımsız bir dış politika aktörü olarak değerlendirilemez. Uluslararası sistem her ne kadar birçok devlet dışı aktörü içerse de, ‘dış politika üretimi’ sadece devletlere özel ve hükümetler tarafından yürütülen bir süreçtir (Allen, 1998). Bu görüşe göre, Avrupa dış politikasını bir kavram ve gerçeklik olarak kabul etmek, “üye ülkelerin hem bağımsızlıklarından hem de egemenliklerinden vazgeçmeleri” anlamına gelir ve ulus devletin yavaş yavaş ortadan kalkmasını simgeler (White, 2004: 52).

Ayrımın diğer tarafında, AB’nin belirleyici bir bölgesel ve küresel aktör olduğunu, ya da en azından olabileceğini savunanlar yer alır. Bu uzmanlara göre, doğuş ve gelişim sürecinde kendine özgü bir yol izleyen AB; tarihi, yapısı ve uluslararası sistemde temsil ettikleri temelinde özgün bir dış politika üretme yetisine sahiptir (Nikolaidis, 2004; Manners, 2002; Bretherton ve Vogler, 2006). Bu açıdan Birliğin dış politikası, yansıttığı kimlik anlayışı ve dünya görüşü bağlamında uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin dış politikalarından oldukça farklıdır. AB, ulus devlet modelinde geleneksel bir dış politika üretmez. Bu nedenle devletler ve AB’nin dış politika performansları arasında yapılan karşılaştırma Birlik açısından haksız bir karşılaştırmadır. Giandomenico Majone’nin belirtmiş olduğu gibi (2009: xi), AB, “başarısız bir federasyon,” ancak “başarılı post-modern bir konfederasyon prototipi”dir. Bu nedenle AB, geleneksel uluslararası aktörlerden daha farklı bir işleyişe sahiptir. Bünyesinde hem uluslararası, hem de uluslararası özellikler barındıran ve son altmış yılda evriminde önemli aşamalar kaydetmiş olan AB’nin kendi varlığı ve kimliğinin temelini oluşturan değer ve normlar onun dış politikasına da ışık tutar. Bu görüşe göre, AB’yi diğer aktörlerden farklı kılan, kendi doğası gereği uluslararası sistem içerisinde temsil ettiği tercih, değer ve normlarıdır (Manners, 2002, 2006; Whitman, 2011, 1998; Lucarelli, 2006). Bu bağlamda, Birliğin uluslararası sistemde diğer aktörler ile kurduğu ilişkiler, ne geleneksel dış politika tanımına sığacak kadar dar, ne de üye ülke temsilcileri tarafından ulusal çıkar tanımları doğrultusunda yönetilen sınırlı bir alandır. AB’nin dış politikası, ya da daha doğru tanımı ile dış ilişkileri, “çok-düzeyle ve çok-sütunlu” (Keukeleire ve MacNaughtan, 2008: 29) ve AB’nin kimliğinden kaynaklanan *sui generis* karakterini en açık ortaya koyduğu politika alanıdır.

Birliğin dış ilişkileri, bünyesinde, geleneksel dış politika tanımının dışında tutulsa da AB’nin diğer aktörler ile olan ilişkilerinde belirleyici rol oynayan enerji diplomasisi, göç ve iltica, nükleer güvenlik, kriz yönetimi, uyuşturucu ile mücadele gibi birçok farklı alanı barındırır. Bu açıdan, AB gibi bütünleşmiş ve hem sınırları içinde, hem de dışında uluslararası ilişkiler yürüten bir yapı söz konusu olduğunda, dış ilişkileri iç politikanı ayıran sınırın bulanıklaştığı söylenebilir. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri, AB’nin devam etmekte olan mülteci sorunu çerçevesinde gündemine oturan göç politikasıdır. Göç politikası, özünde içişleri politikası çerçevesinde Birliğin iç güvenliğini sağlamak için oluşturulan bir alan olsa da, gündemdeki yeri

itibarıyla AB'nin dış ilişkilerindeki yetersizlik ve ikilemlerini en açık yansıtan politikadır. Son dönemde 'göç krizi' başlığı altında değerlendirilen gelişmeler, Avrupa'nın uzun zamandır inşa edilmekte olan soyut ve somut sınırlarını belirginleştiren ve 1950'lerden itibaren hayata geçirilen barışçıl Avrupa projesini tehlikeye atan gelişmelerdir. Almanya Başbakanı Angela Merkel'in de belirttiği gibi (Taylor, 2015), dünya şu an Avrupa'yı izlemektedir: Eğer Avrupa mülteci sorununda başarısız olursa, "evrensel insan hakları ile olan yakın bağı ortadan kalkacak ve artık hayal ettiğimiz Avrupa olmayacaktır".

Bu görüşten yola çıkan çalışma, Birliğin dış dünyası ile ilişkilerinde ortaya koyduğu kimlik temsillerini irdelemekte ve son dönemde göç konusunda yaşanan gelişmelere yönelik girişimlerini AB'nin göç politikası ve kimlik tanımları çerçevesinde değerlendirmektedir. Çalışmanın dayandığı temel varsayım, bir aktörün ürettiği politikalar ve kimliği arasındaki ontolojik bir bağ olduğu ve politika söylemleri ve kimlik temsillerinin birbirleri içinde anlam kazandığı ve hayat bulduğudur (Hansen, 2006; Wæver, 2002). "Varolmanın kaçınılmaz bir boyutu" olarak kimlik, bu söylemler içerisinde, farklılıklar temelinde oluşur ve 'iç'i 'dış'tan, 'ben'i 'öteki'nden ayıran sosyal sınırların belirlenmesi ile anlam kazanır (Campbell, 1998: 9). Sürekli olarak üretilen ve yeniden üretilen bu sosyal sınırlar, bütünleşmenin bir sonucu değil, gereğidir (Neumann, 1999). Dolayısıyla AB veya herhangi başka bir aktörün kimliği, bütünleşme süreci kapsamında iç homojenizasyon ile değil (bkz: Wendt 1994), 'ben' ve 'öteki' arasında kurulan farklılaştırma dinamikleri temelinde inşa edilir (Neumann, 2006). Gerard Delanty'nin de belirttiği gibi (2014: 55), "Avrupa söylemi, daima birleşme ve bünyesine dâhil etme ile ilgili olmayıp, aynı zamanda, dışlanma ve dışlanma normlarına dayanan farklılık kurgusu" unsurlarını içerir. Bu kuramsal çerçeveden yola çıkan makale, AB lider ve kurumlarının göç politikası özelinde Birliği nasıl bir dış politika aktörü olarak tanımlandıklarını analiz etmektedir. Makalenin temel amacı, AB'nin dış ilişkileri genelinde hâkim kimlik temsillerini incelemek ve son dönemde yaşanan 'göç krizi'ne yönelik ürettiği politikaların bu temsillere etkilerini değerlendirmektir.

Makalenin ilk bölümü, AB'nin dış politikası ve dış ilişkileri arasındaki ilişkiyi irdelemekte ve göç politikasını bu çerçevede konumlandırmaktadır. AB'nin göç politikasını temel amaçlarını ve oluşumunu da inceleyen bu bölümü müteakiben, ikinci bölüm AB'nin dış ilişkilerinde hâkim olan kimlik temsillerini analiz etmekte ve son dönemde yoğunlaşan 'göç krizi' tartışmalarının kimlik söylemine yansımalarını değerlendirmektedir. Kimlik, bu çerçevede, tehdit olarak görünen 'diğer'e yönelik dışlayıcı pratikler üzerinden oluşturulan (söylemsel) bir yapı (Campbell, 1998) olarak tanımlanmaktadır. Son bölümde de anlatıldığı gibi, kuruluşundan bu yana AB resmî söyleminde kimliğini tarihsel, etnik ya da dini ötekileştirmeler yerine, tüm üye ülkelerin paylaştığı ortak normlar, değerler, çıkarlar ve paylaşılan gelecek (kısaca, normatif güç Avrupa fikri) üzerinden tanımlamıştır. Bu tanım her ne kadar bazı

‘ötekiler’ gerektirse de, bunlar AB’nin kendi norm ve değerlerini benimsememiş ya da yeterli olarak uygulayamamış ‘ötekiler’dir ve normatif güç Avrupa’nın varlığına varoluşsal tehditler olarak görülmezler. Ancak ‘göç krizi’ temelinde yaşanmakta olan fiilî durum, normatif bir güç olarak görülen AB’nin son dönemde ürettiği politikalarında kendi norm ve değerlerine ters düştüğü ve normatif kimlik tanımından uzaklaştığını göstermektedir.

II. Dış İlişkiler, Dış Politika ve Göç

Dış politika, Avrupa bütünleşmesi sürecinde erken gündeme gelen en temel, aynı zamanda en sıkıntılı işbirliği alanlarından biridir. Avrupa bütünleşmesinde dış politikanın yeri ve ekonomi ile yakın ilişkisi, bu sürecin ilk somut adımlarından olan Kömür ve Çelik Topluluğu(AKÇT)’nin oluşumunda görülebilir. Topluluğun kuruluşuna öncülük eden Schuman Bildirgesi, Fransa’nın Almanya ile ilişkilerine yeni bir yön kazandıracak yaratıcı bir dış politika girişimiydi ve temelinde ekonomik gelişmeyi amaçlamaktaydı. Bildirgenin ortaya koyduğu plan, Fransa ve Almanya arasında barışçıl ilişkiler kurmayı ve özellikle Fransa’nın endüstriyel gelişimine katkıda bulunacak doğal kaynaklara sürdürülebilir erişim sağlamayı hedeflemekteydi (Kaya vd., 2013).

Siyasi bütünleşme her ne kadar Avrupa gündemine 1950’lerde girse de, hem ulus devletin egemenliğinin temel taşlarını oluşturan dış politika ve güvenlik politikasının doğası gereği, hem de Soğuk Savaş döneminde ABD’nin güvenlik alanındaki öncülüğü nedeniyle bu alanda ilerleme zor olmuştur (Tuğtan, 2013). Topluluk üye ülkeleri arasında siyasi bütünleşme alanında yapılan ilk girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Avrupa bütünleşmesi sürecinin neredeyse ilk yirmi yılında kolektif bir olumlu adım atılamamıştır. Bu dönem, 1970 yılında hayata geçirilen ve kurucu antlaşmaların dışında, kısıtlı bir girişim olarak işleyen Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) ile son bulmuştur. Üye ülkelere ortak dış politika oluşturma konusunda ilk kez sorumluluk veren ASİ’nin temel amacı, düzenli olarak toplanan üye ülke dışişleri bakanlarının hem uluslararası siyaset ve güncel gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmaları, hem de bu gelişmelere yönelik ortak bir duruş ortaya koymalarıdır (Erhan ve Akçay, 2013). ASİ, Avrupa’nın artan uyum ve rolünün gerektirdiği ‘önemli sorumlulukları’ ifa etmesi açısından önemli bir girişim olarak görülmüştür (Davignon Report, 1970). Ancak, bu dönemde ASİ çerçevesinde bir araya gelen üye ülke bakanlarının ortaya koyduğu dış politika çıktıları reaksiyonel ve kısa dönemli olmuş ve bildirelerden öteye geçememiştir.

Bu girişim 1990’ların başında yerini Ortak Dış ve Güvenlik Politikası(ODGP)’na bırakmıştır. Geniş yelpazeli ve uzun soluklu bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturma yolunda atılan bu ciddi adım ile AB her ne kadar tam anlamıyla ‘ortak’ bir politika üretmeye başlamasa da, en azından diğer uluslararası aktörler ile ilişkilerine kimliği ışığında yol gösterecek bir dizi dış politika aracını hayata geçirmiştir. Maastricht Antlaşması’nı takip eden reform sürecinde AB’nin dış politika araçları ve politika üretme kapasitesi

geliştirilmiş ve bu alanla Birliğe liderlik edecek bir ODGP Yüksek Temsilcisi pozisyonu oluşturulmuştur. En son Lizbon Antlaşması'nda güncellenen yapı ile AB'nin dış ilişkiler alanındaki politikaları tek merkezden, görevleri yeniden tanımlanan bir Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası (DİGP) Yüksek Temsilcisi ve ona bağlı bir diplomatik yapı (Avrupa Dış Eylem Servisi – ADES) tarafından yönetilmeye başlanmış ve AB'nin dış faaliyetlerine kurumsal bir düzen getirilmiştir. Bu güncellenmiş yapı, AB'yi büyük ölçüde kendi ayakları üzerinde duran, özgün ve belirleyici bir dış politika aktörüne dönüştürmüştür.

AB'nin dış politikasında yaşadığı sorunları belki de en güzel özetleyen, Christopher Hill'in 1990'larda geliştirdiği yetenek ve beklentiler açığı (*capability and expectations gap*) kavramıdır. Buna göre, AB'nin uluslararası bir aktör olarak yetenekleri, kendinden beklenen rol ile karşılaştırıldığında arada ciddi bir fark görülmektedir. Hill'e göre (1993) bu farkın temel nedenlerinden biri, Birliğin kullandığı iddialı söylem ve gerçek dış politika kapasitesi arasındaki örtüşmezliktir. AB'nin son yirmi yıldır ortaya koyduğu dış politika çıktılarına bakıldığında, Birliğin ortaya koyduğu iddialı hedeflere rağmen henüz ekonomik nüfuzunu siyasi nüfuz ile dengeleyemediği görülmektedir. Bu bağlamda, Hill'in yapmış olduğu tespit hala büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, söz konusu AB gibi sıra dışı bir aktör olduğunda, dış politika sadece ODGP ile sınırlı değildir: Birlik geleneksel dış politika tanımına dahil edilmeyen, temelleri ekonomik bütünleşmeye dayanan ve dış etkileri olan bir takım farklı alanlarda da söz sahibi olan önemli bir aktördür (Keukeleire ve Delreux, 2014). Bu politikaların çoğu, tarihsel açıdan ODGP'den çok daha önce hayata geçirilmiş ve Avrupa düzeyinde olgunlaşmış politikalarlardır. Bu çerçevede ilk akla gelenler, AB'nin genişleme, çevre, kalkınma ve ticaret alanlarında ürettiği politikalarlardır. Bunlara ek olarak, Birliğin dış yansımaları olan ulaşım, çevre, enerji, rekabet gibi politikaları da Avrupa çapında güncellenmiş dış politika tanımının parçaları olarak düşünülebilir (Lavenex ve Wichmann, 2009: 84). Bu geniş kapsamlı ve çok aktörlü politika alanları arasında günümüzde belki de en göze çarpanı, iç/dış politika ve güvenlik arasında ortadan kalkan sınırları gözler önüne seren, AB'nin ODGP ile eşzamanlı olarak ilk defa Maastricht Antlaşması ile hayata geçirdiği Adalet ve İçişleri (AI) ve bu çerçevede oluşturduğu göç politikasıdır (Trauner 2011).

AI'nin temelleri, Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET)'nin ekonomik bütünleşmesine paralel olarak büyüyen iç güvenlik sorunlarına dayanır. Jörg Monar'ın (2001) AI'nin gelişme sürecini tartıştığı makalesinde de belirttiği gibi, AI'nin evriminde üç önemli 'laboratuvar' vardır. Bunlardan ilki, Avrupa düzeyinde adli konularda ülkelerarası işbirliğinin temellerini atan Avrupa Konseyi, bir diğeri ise 1985 yılında imzalanan Schengen Anlaşması'yla hayata geçirilen, güçlendirilmiş dış sınırlar ve ortadan kalkan iç sınırlar temelinde oluşturulan Avrupa serbest dolaşım bölgesidir (Monar, 2001). Bunlara ek olarak, AI'nin belki de en önemli laboratuvarı, AET çapında üye ülkeler arasında iç sınırların ortadan kalkmasının doğurduğu güvenlik sorunlarının

çözümüne yönelik atılan ilk somut adım olarak ASI'nin bir parçası olarak kurulan TREVI(Terrorisme, radicalisme, extrémisme et violence internationale)'dir. AET üyelerinin terörizme ilişkin ortak sorunlarına cevaben, kurucu antlaşmaların çerçevesi dışında 1975 yılında kurulan TREVI, zaman içinde uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlar gibi alanlarda da üye ülkeler arasında işbirliği sağlamış ve Maastricht Antlaşması ile yerini Aİ'ye bırakmıştır.

Aİ'nin evriminde belirleyici olan, neredeyse eşzamanlı oluşan iç ve dış şartlardır: ortak pazar ve beraberinde getirdiği özgürlüklerin doğurduğu iç güvenlik sorunlarına (düzensiz göç, insan/uyuşturucu kaçakçılığı, vb.) ek olarak, Soğuk Savaş sonrası değişen ve birçok farklı politika alanının 'güvenikleşme'sine yol açan tehdit ve güvenlik algıları/tanımları (Bache, vd., 2015: 455) Aİ'nin gelişim sürecinde etkili olmuşlardır. Bu çerçevede Aİ'nin temel amacı, Birlik çapında bir 'özgürlük, güvenlik ve adalet bölgesi' oluşturulması olarak belirlenmiştir. Bu politikanın gelişimi ve gerekli kurumsal yapı ve araçların oluşturulması, özellikle de ODGP ile karşılaştırıldığında oldukça hızlı ilerlemiş ve Aİ kısa sürede devletlerarası işbirliğinin ötesine geçerek devletlerüstü nitelikler taşıyan, aktif bir politika alanına dönüşmüştür. Bu yapı, en son olarak 2007 Lizbon Antlaşması ile güncellenmiş ve Aİ, Avrupa düzeyinde Birlik ve üye ülkelerin ortak çıkarlar çerçevesinde yetkilerini paylaştıkları bir politika alanı olarak tanımlanmıştır.

Aİ'nin günümüzdeki yapısını belki de en güzel anlatan, Lavenex'in (2010) kullandığı "tereddütlü topluluklaştırma" terimidir. Lavenex'e göre üye ülkelerin göç, iltica, dış sınırların yönetimi, organize suçlarla mücadele gibi birçok farklı soruna yönelik ortak çözümler oluşturma amacı ve buna yönelik olarak Europol, Eurojust ve Frontex gibi yapıların kurulması Aİ'nin tam anlamıyla 'topluluklaştırılmış' bir politika olduğu anlamına gelmez. Söz konusu konuların ulusal egemenlik ve devlet olmanın temel fonksiyonları açısından sahip oldukları öneme paralel olarak, AB çapında hayata geçirilen girişim ve kurumlar ortaya melez – yani hem AB'nin hem de üye ülkelerin söz sahibi olduğu – bir düzen çıkartmıştır. Aİ alanında işbirliği, uluslarüstü girişim ve kurallar konusunda tereddütler, ortak karar alma süreçlerinde gecikmeler ve uygulamada açıklar içerse de, üçüncü ülkelerle işbirliğini de içeren dinamik operasyonel ve uygulamaya yönelik bütünleşme eğilimlerini de bünyesinde barındırmaktadır (Lavenex, 2015: 379). Buna ek olarak, bazı üye ülkeler işbirliğini yoğunlaştırmak amacıyla karşılıklı görüşmeler yürütmüş ve kendi aralarında iki veya çok taraflı anlaşmalar da imzalamışlardır. Bunun en göze çarpan örneklerinden biri Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya ve İspanya'nın 2005 yılında imzaladığı, terörizm, sınır-ötesi suçlar ve düzensiz göç konularında işbirliğini yoğunlaştırmayı amaçlayan Prüm Konvansiyonu'dur. Üye ülkelerin bu girişimleri ve Avrupa çapında yürütülen politikalar değerlendirildiğinde, iç güvenliğin sağlanması alanında temel aktör sayılan ulus devletin yerini henüz tam anlamıyla AB'ye bırakmadığı söylenebilir (Monar, 2012).

Aİ'nin genel amaçları ve Birlik çapında bir 'özgürlük, güvenlik ve adalet' bölgesi oluşturulması hedefi çerçevesine AB'nin gündemindeki ana konulardan birisi göçtür. Batı Avrupa'nın gittikçe daha önemli bir göç bölgesi haline dönüşmesi, Avrupa bütünleşmesi sürecinin gelişimi ile oldukça örtüşmektedir. Ancak AB'nin göç konusuna müdahil olması, bütünleşme sürecinin daha geç dönemlerinde gerçekleşmiştir. Gönderen ve ev sahibi ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikleri çerçevesinde gelişen ve oldukça karmaşık bir olgu olan göç, Avrupa ülkelerinin gündemine 1960'ların sonunda girmiştir. Avrupa ülkelerinin bu dönemde ulus devlet seviyesinde hayata geçirdikleri ve "göçmen ve mülteci akımlarını sınırlama ya da yönetme" amaçlı girişimler büyük ölçüde yetersiz kalmış ve düzensiz göçün artmasına engel olamamıştır (Boswell, 2003: 619). Bu çerçevede ülkeler, önce ulus devlet düzeyinde, daha sonra AB çapında bölgesel bir göç ve iltica rejimi oluşturmaya yönelik düzenlemeler yapmışlardır (Uçarer, 2002).

Düzensiz göç her ne kadar AB üyelerinin önemli ortak sorunlarından biri olarak görülse de, ülkeler bu konuda işbirliği yapmak ve genel bir politika çerçevesi oluşturmakta zorlanmışlardır. Buna paralel olarak, düzensiz göçle başa çıkabilmek için bir dizi ortak önlem ancak son dönemde karara bağlanabilmiştir. Avrupa çapında işbirliğinin ana hedefi, düzensiz göçü AB sınırları dışında kontrol edebilmektir. Bu hedefe yönelik gerçekleştirilen Schengen bölgesinde sınır kontrollerinin yoğunlaştırılması, düzensiz göçmenlerin iadesi konusunda ortak prosedürlerin belirlenmesi gibi girişimler, uzun yıllardır gündemde olan 'Avrupa kalesi' algısının pekişmesine ve AB 'surlarının' daha da yükselmesine yol açmıştır.

Birlik düzeyinde uygulanan göç politikası, bazı önemli metinler ve beş yıllık programlar temelinde oluşturulmuştur ve göç olgusuna olası bir güvenlik tehdidi olarak yaklaşmaktadır. AB'nin kendine özgü yapısı göz önünde bulundurulduğunda, öncelikli olarak Birliğin iç güvenliği ile özdeşleştirilen ve Birliğin içişleri kapsamında gelişen göç politikasının bir dış boyutunun da olması şaşırtıcı değildir (Rees, 2011). 1990'ların sonuna doğru AB gündemine yerleşen bu dış boyut, özünde, Aİ çerçevesinde göç gönderen ya da transit üçüncü ülkeler ile yapılan işbirliği girişimlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda, AB'nin göç politikasında iki hâkim yaklaşım dikkat çekmektedir (Boswell, 2003): önleyici ve kontrolcü yaklaşım. Göçün kaynağında çözümlenmesini hedefleyen ilk yaklaşım önleyici girişimlere odaklanmakta ve kaynak ülkelerde göçe yol açan sorunların yardımlar, ticaret ve yatırım araçları ile hafifletilmesini amaçlamaktadır. Önleyici yaklaşım, AB ve üye ülkelerin göç konusunda kendi içlerinde geliştirdikleri önlemlerin model alınarak üçüncü ülkelerde uygulanması ve göçün bu ülkelerde ekonomik ve siyasi araçlarla kaynağında engellenmesini hedeflemektedir. Kontrolcü yaklaşım ise göçmen akımlarının transit ya da göç gönderen ülkelerle imzalanan iki veya çok taraflı anlaşmalarla kontrol altında tutulması ve düzensiz göçmenlerin dönüşünün kolaylaştırılmasına yönelik önlemleri içerir. Göç kontrolünde kullanılan

araçların kaynak ve transit ülkelerde de uygulanması ve sığınmacı ya da düzensiz göçmenlerin üçüncü ülkelere iadesi de kontrolcü yaklaşımın hedefleri arasındadır (Grabbe, 2000). Bu iki yaklaşım temelinde göçün AB düzeyindeki dış boyutu, düzensiz göç olgusunun gün geçtikçe daha ciddi bir güvenlik tehdidi olarak tanımlanmasına paralel olarak gelişmiştir. Bu süreçte AB'nin yüz yüze olduğu birçok farklı sosyoekonomik ve kültürel sorun ve sıkıntı göç kavramıyla ilintilendirilmiş ve göç olgusu güvenikleştirilmiştir (Boswell, 2003).

AB'nin göç, sığınmacılar ve bunların iadesi konularında uyguladığı birçok dar kapsamlı ve detaylı karar, tüzük ve rapora ek olarak, Avrupa Komisyonu liderliğinde hazırlanan ve yürütülen, AB'nin genel öncelik, amaç ve politika araçlarını belirleyen çerçeve metinler kabul edilmiştir. Göç konusunda geniş kapsamlı ve tutarlı bir politika oluşturma konusunda ilk somut adım, Avrupa Konseyi'nin 1999 Tampere Zirvesinde atılmıştır. Ortak bir göç ve iltica rejimi oluşturulması gereğinin altını çizen Tampere Zirvesi sonuçları, bu alanda AB'nin iç ve dış politikalarının, üçüncü ülkelerle işbirliği temelinde, tutarlı bir şekilde bir araya getirilmeleri gerektiğini belirtmiştir (Avrupa Konseyi, 1999). Buna yönelik ilk adım, Avrupa Komisyonu'nun (2005) hazırladığı ve Avrupa'nın göç konusunda genel yaklaşım ve önceliklerini belirlediği taslaktır. Bu metin, Aralık 2005'te Brüksel'de toplanan Avrupa Konseyi zirvesinde görüşülmüş ve *Göçe Küresel Yaklaşım* başlığı altında, Afrika ve Akdeniz bölgelerine yoğunlaşan bir çerçeve metin olarak kabul edilmiştir (Avrupa Konseyi, 2006). Göç sorunu ile etkin olarak başa çıkabilmek için bütünleşmiş ve küresel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu belirten bu metin, AB'nin çalışmalarını üçüncü ülkeler ile eşgüdümlü olarak sürdürmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Bu çerçeve metin 2011 yılında Avrupa Komisyonu tarafından *Göç ve Hareketliliğe Küresel Yaklaşım* (2011) başlığı altında güncellenmiş ve geliştirilmiştir. 2012 yılında kabul edilen bu belge, AB'nin temel hedefini göç ve hareketliliği ortak ülkeler ile işbirliği ve karşılıklı diyalog temelinde yönetmek olarak belirlemiş ve Birliğin dış göç konusunda tematik/operasyonel önceliklerini ve uygulama mekanizmalarını tanımlamıştır (Avrupa Birliği Konseyi, 2012).

Son olarak Jean-Claude Juncker liderliğindeki Avrupa Komisyonu'nun *Göç Konusunda Avrupa Gündemi* (2015) başlığı altında güncellediği politika çerçevesi kapsamında, göçün daha iyi yönetilmesi dört sütunlu bir yapıya oturtulmuştur. AB'nin göç politikasının üzerine oturduğu dört sütun şunlardır: üçüncü ülkelerle düzensiz göçü azaltmaya yönelik işbirliği, dış sınırların güvenliğinin sağlanması, sağlam bir ortak iltica politikası, Avrupa'yı ekonomik olarak daha rekabetçi kılacak yeni bir düzenli göç politikası (Avrupa Komisyonu, 2015). Bu gelişmelere paralel olarak, AB'nin aralarında Türkiye'nin de olduğu transit ve kaynak ülkeler ile görüşmeleri devam etmektedir. Günümüzde AB'nin 'göç krizi'ne yönelik olarak temel öncelikleri

dış sınırların ve Schengen bölgesinin bütünlüğünün korunması ve düzensiz göçün kaynağında azaltılması olarak belirlenmiştir (Avrupa Konseyi, 2016).

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, AB'nin göç konusunda ürettiği politikaların bu olguya bir güvenlik sorunu olarak yaklaştığı ve özellikle düzensiz göçü hem AB, hem de üye ülkelerin egemenlik, toprak bütünlüğü ve toplumsal güvenliğine bir tehdit olarak yorumladığı görülmektedir (Cottey, 2013). Bu çerçevede göçmenler, toplumun refah ve bütünlüğüne yöneltilmiş radikal bir tehdit olarak görülmüş ve Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmadıkları durumlarda (kısaca, belli ölçütleri karşılayan düzenli göçmenler dışındakiler) AB sınırları dışında, önleyici ve kontrol edici yöntemlerle üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak tanımlanmışlardır.

III. Ortak Kimlik ve Göçmenler: Normatif Avrupa'nın Sınırları

Birliğin artan görünürlüğü ve nüfuzuna paralel olarak Avrupa ya da AB kimliği (bu iki kavram AB söyleminde çoğu zaman eşanlamli olarak kullanılmaktadır), 1990'ların ikinci yarısından bu yana oldukça popüler bir çalışma alanı olmuştur. UI, siyaset bilimi, sosyoloji gibi disiplinlerden yola çıkarak bu kimliğin farklı boyutları ve yansımalarını irdeleyen uzmanların pek çoğunun ortak görüşü, söz konusu kimliğin ulus devlet modelinde, benzer sembol ve temalar üzerinden üretilip milli kimlik kadar dayanıklı olmasını ve kabul görmesini beklemenin gerçekçi olmadığıdır. Milli kimliğin oluşumunda temel dinamiklerden biri olan ve "ortak tarihsel birlikteliği ve ulusal kökeni, dini, dili öne çıkaran aidiyet kümesi ile daha çok güncel gereksinimlere gönderme yapan referans kümesinin etkisiyle" şekillenen özdeşleşim, söz konusu Avrupa kimliği olduğunda aynı şekilde işlememektedir (Kula, 2006: 504). AB her ne kadar resmi politikaları kapsamında bu ortaklıkları ve özdeşleşimi oluşturmak ve üretmek için çalışsa da, bu çabaların ortaya çıkardığı Avrupa daha çok çokkültürlülük, çokdillilik ve çokulusluluk gibi özellikler üzerinden tanımlanabilir. Bu çerçevede, kapsayıcı ve sınır yaratıcı içsel ortaklıklar, AB düzeyinde ulus devlette sahip oldukları geçerliliğe sahip değildir. Özellikle toplumsal düzeyde bakıldığında "AB'yi bir araya getiren çimentonun, paylaşılan kimlik değil, paylaşılan projeler ve hedefler" olduğu ve "AB'lilerin ve Avrupalıların bir arada *ne oldukları* değil bir araya gelerek *neleri başardıkları*" unsurunun ortak kimliğin tanımına temel teşkil ettiği açıktır (Dinç, 2011: 55).

Konu uluslararası ilişkiler olduğunda, dış politikaya ışık tutan bir rehber olarak görülen kimliğin analizinde temel nokta, ortaklıklar/aynılıklar üzerinden tanımlanan bir aidiyet duygusundan çok, bir dış politika aktörü olarak AB'yi diğer aktörlerden farklı kılan özellikler olmuştur. Bu çerçevede, son yirmi yılda yayınlanan birçok eserde, AB'nin uluslararası rolü, konumu ve etkisine ilişkin analizler yapılmış ve küresel bir aktör olarak Birliğin kimliği, dış ilişkilerindeki yeri ve etkinliği paralelinde değerlendirilmiştir (Sedelmeier, 2004). Uzmanlar AB'nin uluslararası sistemdeki yeri, dış politika araçları, yöntemleri ve

kimliğini pek çok aktör ile karşılaştırmış ve Birliği diğer aktörlerden farklı olarak (yapısı, sınırlı kapasitesi ya da bilinçli tercihleri sonucunda) sivil, etik, askeri güç kullanımından uzak duran ve daha çok diplomatik ve ekonomik dış politika araçlarını tercih eden bir güç olarak sınıflandırmışlardır (Aggestam, 2008; Sjursen, 2006; Nikolaidis, 2004; Bretherton ve Vogler, 2006; Duchêne, 1972). Bu çerçevede, her ne kadar geleneksel ve ulus devlet merkezli dış politika ve aktörlük tanımlarının dışında kalsa da, AB'nin ortak dış politikasını kapsayan dış ilişkilerinde kendini özgün bir aktör olarak ortaya koyduğu söylenebilir.

Günümüzde AB'nin dış ilişkilerini ve uluslararası sistemdeki rolünü anlamak ve kimliğinin temellerine ışık tutmak açısından geliştirilmiş en önemli kavram, ilk defa Ian Manners tarafından 2002 yılında kullanılan 'normatif güç' kavramıdır. Manners, 'Avrupa'nın uluslararası ilişkilerde bir aktör olmadığını ve gelecekte de olamayacağını belirten Hedley Bull'a (1982) cevaben yazdığı makalede (2002), Bull'u Vestfalyen ulus devlet merkezci ve statükocu olduğu için eleştirir ve Soğuk Savaş sonrası düzende Avrupa'nın rolünü anlamamın, fikir ve normların önemini anlamaktan geçtiğini iddia eder. Buna göre, AB'nin normatif gücü uluslararası ilişkilerde 'normal' olanın ve 'normal' olarak kabul edilen norm, standart ve davranışların tanımlanması hususundaki belirleyiciliğidir (Manners, 2002: 239). İkinci Dünya Savaşı deneyimlerinin şekillendirdiği AB, sadece dış dünya ile ilişkilerinde değil, aynı zamanda kendi üyeleri arasındaki ilişkilerde de evrensel norm ve değerleri temel almaktadır (2002: 241). Manners'a göre, AB'nin temellerini oluşturan ve iç ve dış ilişkilerine ışık tutan temel normlar şunlardır: barış, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, sosyal dayanışma, ayrımcılık karşıtlığı, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim. Bu normlar AB'nin normatif temelini oluşturur ve ona uluslararası ilişkilerde 'normal' olarak kabul edilen standart ve davranışları belirleme kapasitesi sağlar. Bu bağlamda, Manners'a göre (2002: 252) "AB'nin uluslararası rolünü şekillendiren en önemli unsur yaptıkları ve söyledikleri değil, olduğudur." Manners'ın geliştirdiği normatif güç kavramı, daha sonra hem kendisi (Manners, 2010, 2011, 2013) hem de farklı uzmanlar (Diez, 2005, 2013; Whitman, 2011; Laïdi, 2008; Forsberg, 2011) tarafından tartışılmış ve geliştirilmiştir.

Her ne kadar Manners'ın özcülük (essentialism) unsurları taşıyan AB'nin normatif temelleri ve özü varsayımı bu çalışmanın dayandırıldığı kuramsal çerçeve ile örtüşmese de, Manners ve normatif güç kavramını kullanan diğer yazarların haklı oldukları bir nokta vardır: bir çok Avrupa liderleri ve kurumu da AB'yi normlar ve değerler temelinde kurulumuş, bunlara uygun politikalar üreten ve bu nedenden dolayı uluslararası sistemde diğer aktörlerden farklı konumu ve sorumlulukları olan bir aktör olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın örnekleri AB'nin dış ilişkiler söyleminde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. AB kurumları ve liderlerinin ortaya koyduğu

politika söyleminde, Birliğin kimliği Avrupa'nın devlet ve halklarını bir araya getiren paylaşımlar üzerinden tanımlanmış ve Avrupa'nın bu temelde oluşturulmuş etkin ve tutarlı bir dış politika üretmesinin önemini altı çizilmiştir. AB metinlerinde sıklıkla referans verilen bu paylaşımlar, her ne kadar evrensel oldukları kabul edilse de Avrupa'da doğmuş olarak görülen normlar, değerler, idealler ve ortak çıkarlar temelinde tanımlanmışlardır. Bu bağlamda, kimlik söylemi içerisinde evrensel değer, norm ve fikirler üzerinden tanımlanan Avrupa, bunları "kendi yaratıları olarak 'Avrupa'ya özgü "yere" özelliklermiş gibi" sahiplenmiş ve "Avrupa'nın özgün mülkümüştü gibi" kendi sınırlarıyla kısıtlamıştır (Ertuğrul, 2001: 144).

Bu kimlik anlayışının dış ilişkilere yansımalarının erken örneklerinden biri, ASİ'nin oluşturulmasından kısa bir süre sonra kabul edilen Avrupa kimliği hakkındaki Kopenhag Bildirgesi'dir (1973). Dokuz üye ülke dışişleri bakanının imzaladığı bildirgenin amacı, AET'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerini daha sağlam temellere oturtmak ve aynı zamanda Avrupa'nın dünya siyasetindeki yeri ve sorumluluklarını daha iyi tanımlamaktır. Bu çerçevede, üye ülke bakanlarının dikkat çektiği temel nokta, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi siyasal, hukuksal ve ahlaki değerler ve normlar üzerinde yükselen bir ortaklık olan Avrupa projesinin daha eşitlikçi ve adaletli bir uluslararası sisteme olası katkısıydı.

Bu çerçevede bir diğer erken örnek, Avrupalı liderlerin "iç sınırları olmayan bir bölge" olan Avrupa'da doğabilecek terörizm ve kaçakçılık gibi güvenlik sorunlarına dikkat çektiği ve ülkeleri işbirliğine çağırdığı Rodos Zirvesi sonuçlarıdır (Avrupa Konseyi, 1988). Liderler bu zirvede kabul ettikleri Avrupa Topluluklarının uluslararası rolüne ilişkin bildirmede, Toplulukların ve üye ülkelerin demokratik ve evrensel insan hakları çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve bölgesel çatışmaların çözümünde öncül bir rol oynamaları gerektiğinin altını çizmişlerdi.

Daha sonraki bir başka örnekte, o dönem AB Konseyi Başkanı Van Rompuy (2010) değerlerin Avrupa için önemini şöyle açıklamıştır: "Bir değerler kıtası olarak Avrupa'dan bahsettiğimizde günümüzde bu, Avrupa'nın sadece küçük bir parçasına, yarısına sınırlı değil tüm kıta için geçerlidir." Benzer şekilde Lizbon Antlaşması (2007, Başlık V, Bölüm 1, Madde 21) "Birliğin uluslararası alandaki eyleminin; kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ve dış dünyada desteklemeyi hedeflediği" ilkelere dayandığını belirtmiş ve bu ilkeleri şöyle tanımlanmıştır: "demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı".

Son dönemde AB'nin kimliğinin temel taşlarını oluşturan norm ve değerlere atfedilen öneme dikkat çeken önemli bir diğer isim AB Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'dir. Mogherini (2015), AB Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada değerler konusunu gündeme getirmiş ve şöyle

söylemiştir: “Ben çıkarlarımız ile değerlerimizin örtüştüğüne inanıyorum. Değerlerimizin dünya çapında yayılmasını teşvik etmek bizim çıkarımızdır. Ve çıkarlarımızı ifade etmenin yolu temel değerlerimizden geçer.” Mogherini’ye göre (2015), AB’nin değer ve çıkarlarının yayılmasını teşvik etmek, çok taraflı ve küresel işbirliğine dayanan girişimler ile mümkündür.

Avrupa bütünleşmesi sürecinin ilerlemesinde AB liderleri ve kurumlarının değerler ve normlara atfettiği önem yalnızca yukarıda farklı dönemlerden verilen örneklerle sınırlı değildir. Diğer birçok örnek de göstermektedir ki, ürettikleri politika söylemleri ile AB’nin kimliğine şekil veren lider ve kurumların AB’nin normatif kimliği ve gücüne inancı tamdır. Onlara göre AB’nin dış ilişkileri, Avrupa’nın norm ve değerlerini ekonomik, diplomatik ve barışçıl yollarla dış dünyaya yansıtmayı amaçlayan bir politika alanıdır. Değerler ve normlar temelinde kurulan ve normatif bir güç olarak tasvir edilen AB’nin sınırlarını belirleyen hâkim unsurun da yine bu değer ve normlar olduğu söylenebilir.

Genel bir ayırım yapmak gerekirse, AB’nin kimliği, bu kimliğin gerisinde yatan ortaklıklar ve bunların sınırları ile ilgili iki uç görüş mevcuttur. Bunlardan ilkinde göre, Avrupa ve ötesini ayıran, dini, kültürel ve sosyal miras temelinde yükselen farklılıklardır ve bunlar gündemde olduğu sürece sınırlar bu özellikleri taşımayan diğer ülkelere (örneğin bir Hristiyan Kulübü olarak AB ve bunun dışında tutulan Müslüman Türkiye söyleminde olduğu gibi) daimî olarak kapalıdır. ‘Avrupa kalesi’ olarak adlandırılan bu görüşü her ne kadar bazı Avrupalı muhafazakâr ve aşırı sağ partiler sıklıkla ve genelde düzensiz göç bağlamında kullanılıyor olsa da, bu görüşün AB’nin resmî söyleminde açık örnekleri yoktur.

Diğer uçta, AB’nin söyleminde hâkim olan, açık, esnek ve kazanılmış özellikler üzerinden tanımlanan bir kimlik anlayışı vardır. Buna göre, AB liderleri ve kurumlarının kullandıkları kimlik temsilleri, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi kimliği tercih, değer ve normlar temelinde oluştururlar. Dolayısıyla, aktörlerin özünden gelen ve değişmeyen nitelikte görülen din, dil, coğrafya gibi referanslar yerine normlar ve değerler gibi kazanılmış özellikler üzerinde kurgulanan AB kimliğine dahil olmanın yolu, bu normlar ve değerlerin benimsenip etkin uygulanmasından geçer (AB’nin genişleme politikası söyleminde olduğu gibi). Kazanılmış özellikler temelinde tanımlanan kimlik, AB’nin sınırlarını esnek ve geçilebilir kılar (Rumelili, 2004).

Devam etmekte olan ‘göç krizi’ çerçevesinde Avrupa’nın kendini içinde bulduğu durum, ortak değerler, normlar ve bunlarla örtüştüğü varsayılan çıkarların aslında düşünüldüğü kadar uyumlu olmadığını göstermektedir. ‘Kriz’ konusunda devam eden tartışmalar ve çözüm arayışları, henüz tam anlamıyla olgunlaşmamış bir politika alanında farklı tehdit algıları ve ulus devlet çıkarlarının her an ön plana çıkabileceğine işaret etmektedir. AB’nin göç politikasında ilk günden bu yana hâkim olan yaklaşım, iltica ve göç konusunu çözülmesi gereken bir sorun olarak tanımlamakta ve bu sorunu dışsallaştırarak

çözmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, Birliğin göç politikasında izlediği yol, AB'nin yavaş yavaş kimliğinin temellerini oluşturan norm ve değerlerden uzaklaştığının ipuçlarını vermektedir. Özellikle son dönemde 'göç krizi' çerçevesinde tanık olunan durum bunun bir yansımasıdır. Bu durum göstermektedir ki söz konusu dış politika, göç ve mülteci politikası gibi aktör ve onun dış dünya ile ilişkisi açısından hassas konular olduğunda, AB normatif kimlik tanımıyla örtüşmeyen politikalar üretmekte ve çözümler geliştirmektedir.

Göçmen ve ilticacılara yönelik bu tutum sadece AB'ye özgü değildir: dünya çapında siyasi, ekonomik ya da sosyal bir sorun olarak tasvir edilen göç, hem siyasi hem de bürokratik elitler tarafından sıklıkla yönetsel bir problem, risk ve hatta tehdit olarak yorumlanmaktadır (Huysmans, 2000). Neoliberal küreselleşme ve yükselen popülist hareketler farklı düzeylerde aidiyetin sorgulanması ve (iç/dış) güvenliğin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu süreçte toplumsal ve kültürel bütünlüğü, ekonomik refahı tehdit eden (aralarında göçmen ve sığınmacıların da olduğu) yeni iç ve dış düşmanlar oluşturulmuş ve bunlarla mücadele için aktörler önleyici ve kısıtlayıcı politikalar hayata geçirmişlerdir. Bu değişen tehdit ve güvenlik anlayışı sadece devletlerin sorunlarla başa çıkma kapasitelerini sorgulamakla kalmamış, aynı zamanda belli politikalar, sınırlar ve kimliklerin hem ulus devlet hem de Avrupa düzeyinde güvenleştirilmesine yol açmıştır (Bigo, 2000). Bu 'sorun' ve düşmanlar ile başa çıkılması, ulus devletin ve Avrupa'nın etkin çözüm politikaları geliştirmesini gerektirmektedir. Buna paralel olarak AB'nin göç politikası hem Avrupa ve ulus devlet çapında kültürel ve toplumsal bütünlüğün korunması açısından ön plana çıkarılmakta, hem de "AB'nin siyasi ve normatif önemini sınayan bir fırsat" olarak görülmektedir (Huysmans, 2000: 158).

Bu güvenleştirme sürecinin en belirgin örneklerinden biri, yukarıda da bahsedildiği gibi, 'göç krizi' olarak adlandırılan durum ve AB ve üye ülkelerin bu 'kriz'e karşı geliştirdikleri politikalarıdır. AB çapında göç politikası, potansiyel bir güvenlik sorunu olarak tanımlanan göçün ilk aşamada kaynağında, ikinci aşamada ise AB'nin sınırları dışında çözülmesi mantığı üzerine inşa edilmiştir. Göçün yönetimini büyük ölçüde dışsallaştıran bu çerçeve, özellikle düzensiz göçü daha AB sınırlarına ulaşmadan çözülmesi gereken ciddi bir güvenlik tehdidi olarak tanımlamış ve bu 'sorun'u normatif olarak tanımladığı dış politikasının ilkeleri dışına çıkararak çözüme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, söz konusu göçmenler olduğunda, gündelik siyasette hâkim olan norm ve değerler üzerine kurulmuş Avrupa referanslarının yerini güvenleştirilmiş göçmen referanslarına bıraktığı görülmektedir.

Bu konuda en belirgin örnekler AB'nin bu 'sorun'la başa çıkmak için görevlendirdiği kurumlarının duruma yönelik geliştirdikleri önlem ve girişimlerdir. Örneğin 2017'de yayınlanan tehdit değerlendirmesi raporunda Europol, yakın çevresinde yaşanan çatışmalar, fakirlik ve istikrarsızlıkların Avrupa'ya yönelen göçmenlerin sayılarına yansıtacağını belirterek göçmenlerle organize suç örgütleri arasındaki bağa vurgu yapmış ve AB'nin güvenliğinin

Avrupa'nın içinde ve dışındaki jeopolitik gelişmelerle yakın bağlantısı olduğunun altını çizmiştir (Europol, 2017). Rapor, 2016 yılında AB çapında 1.234.558 iltica başvurusu yapıldığını belirtmiş ve bu çerçevede başvurusu reddedilen ya da başvuru yapmadan yasadışı yollarla AB'ye giren düzensiz göçmenlerin ortaya koyduğu güvenlik sorunlarına dikkat çekmiştir (Europol 2017).

Düzensiz göçmenler ve doğurabilecekleri güvenlik sorunlarına Frontex Risk Analizi raporlarında da sıklıkla değinilmektedir. Raporlar, bu konuda yapılan çalışmaları detaylı olarak incelemekte ve bu sorunlara karşı üretilen politikaları adım adım (sınır kontrollerinden zorunlu dönüşe kadar) değerlendirmektedir. Bu çerçevede, Türkiye ve AB arasında 2016'da yapılan anlaşmaya ve bu anlaşmanın yansımalarına da değinen raporlar, Birliğin dış sınırlarının güvenlik altına alınması ve güçlendirilmesi konusunda devam etmekte olan sıkıntılara dikkat çekmektedir (Frontex, 2017).

Avrupa Komisyonu'nun da gündemindeki temel konulardan biri göçtür. Komisyonun göçe ilişkin aldığı kararlarda dış sınırların güçlendirilmesi ve dönüş politikalarının etkinliğinin artırılmasına odaklanan Komisyon temsilcileri, bu 'sorun'a cevaben Frontex gibi kurumların oynadığı önemli role vurgu yaparak, bu konuya etkin çözümler geliştirilmesi açısından AB üye ülkelerinin ortak kararlılığına ve girişimlerine dikkat çekmişlerdir (Avrupa Komisyonu, 2016b). Üye ülkelerin 2014-2020 yılları arasında kendi içlerinde göçle mücadele için belirledikleri 7 milyar Avroluk bütçeye ek olarak, AB, Suriye krizinin çözümüne yönelik 6,8 milyar Avroluk desteğiyle yardım gönderenler arasında başı çekmektedir (Avrupa Komisyonu, 2016b). Ancak bu rakamlar ve atılan adımlar Avrupa'ya yönelen mülteci sayıları ve bu süreçte AB'nin belirlediği politika amaçları ile kıyaslandığında arada ciddi bir fark görülmektedir. Bu açıdan, göç konusunda en güncel çerçeve metin olan *Göç Konusunda Avrupa Gündemi*'nde de belirtildiği gibi, Komisyona göre bu alanda hayata geçirilmesi gereken önlemler hızlı ama yetersizdir ve ortak Avrupa politikası 'göç krizi'nde hem kendi öncelikleri hem de göçmenler açısından başarısız olmuştur (Avrupa Komisyonu, 2015).

Bu çerçeveden bakıldığında, AB'nin güncel politika söyleminde normatif Avrupa referanslarının yerlerini yavaş yavaş sınırları kapalı ve gittikçe yükselen surların çerçevelediği bir 'Avrupa kalesi'ne bırakmakta olduğu görülmektedir (Deutsche Welle, 2015). 'Göç krizi', değerler ve normlar üzerine kurulduğu düşünülen Avrupa'nın güvenliği ve refahını tehdit ettiğinde, AB'nin göç politikasının ve buna paralel olarak normatif kimliğinin sınırları belirginleşmiştir. AB'nin göç politikası, kimlik tanımları ve farklılaştırmalar temelinde incelendiğinde ortaya çıkan sonuç şudur: AB'nin bu dönemde ortaya koyduğu politika söylemi, en azından belirgin kimlik referansları açısından Avrupa'nın normatif güç temsililerine çok da ters düşmemektedir. Avrupa, sorumlulukları, ortak değerleri ve uluslararası yükümlülükleri çerçevesinde (Avrupa Komisyonu, 2016a) kendinden beklenenleri resmî metinlerinde

açıklamakta ve bunlara yönelik olarak planlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda AB'nin yaşadığı temel sorun, kullandığı iddialı söylem ve kendine koyduğu hedefler açısından yaşadığı yetenek, kapasite ve (iç ve dış) beklentiler açığıdır. 'Göç krizi' kapsamında AB'den beklenen görev, Birliğin halihazırda oynadığı görevden oldukça farklıdır ve bu açıdan AB'nin normatif kimlik tanımlarına yöneltilen asıl tehdit, göç politikası söyleminde varolan belirgin kimlik referanslarından çok, AB'nin göç politikasındaki genel yaklaşımı ve öncelikleridir.

AB'nin 'göç krizi'yle baş etmek için ortaya koyduğu politikalar, sorunu daha çok transit ve kaynak ülkelere yapılan ekonomik desteklerle AB'nin kendi sınırları dışında kaynağında, ya da transit ülkelerde çözmeye yöneliktir. Bunu en göze çarpan örneklerinden biri AB'nin Türkiye ile birlikte yürüttüğü Ortak Eylem Planı ışığında, iki taraf arasında üyelik sürecinde farklı konuları da içeren pazarlıklar sonucunda kabul edilen mülteci anlaşmasıdır. AB bu anlaşma çerçevesinde sığınmacıları ülkesinde tutması için Türkiye'ye 3 milyar Avroluk destek vermeyi taahhüt etmiştir. Birlik kaynaklarına göre, bu anlaşmanın sonucu olarak Türkiye'den AB sınırlarını geçen göçmen sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır: bir gün içerisinde Türkiye-Yunanistan sınırını geçen mülteci sayısı 10 binden (Ekim 2015) ortalama 80'e (Mart 2016) kadar düşmüştür (Avrupa Komisyonu, 2017). Bu anlaşma ve taraflar arasında devam eden görüşmeler, mültecileri iki aktör arasındaki ilişkilerde bir araç haline dönüştürülmekle kalmamış, aynı zamanda hem AB-Türkiye ilişkilerinin geleceğini olumsuz anlamda etkilemiş, hem de Avrupa sınırları içinde yaşayan Türkleri zor durumda bırakmıştır. Mülteci anlaşması sonrası yaşanan gelişmeler sadece iki taraf arasındaki ilişkinin sorgulanmasına değil, aynı zamanda göçmen ve sığınmacıların da bir pazarlık unsuruna dönüşmesine yol açmıştır (Şenyuva ve Üstün, 2016). Bu ve bunun gibi diğer örnekler de göstermektedir ki, AB'nin 'göç krizi'nin etkilerine yönelik geliştirdiği çözümler, sorunu mümkün olduğu kadar kendi sınırları dışında tutmak ve üçüncü ülkelere maddi destek yolu ile hafifletmek temelindedir.

Bu yaklaşım kimlik bağlamında değerlendirildiğinde şu sonuca ulaşılabilir: son dönemde tekrar belirginleşen 'Avrupa kalesi' tanımları resmî söylem düzeyinde AB'nin kimliğine ilişkin değişen tanım veya ortak paylaşımlar anlayışını değil, Birliğin politika oluşturulması aşamasında dış dünya ile arasına koyduğu yeni somut ve soyut sınırları yansıtmaktadır. Dolayısıyla AB'nin normatif kimliği, AB'nin göç politikası çerçevesinde hayata geçirdiği uygulamalar temelinde anlamını yitirmekte, yerini kısıtlayıcı ve dışlayıcı bir kimlik anlayışına bırakmaktadır.

IV. Sonuç

Yaklaşık yetmiş yıllık evrim sürecinin ardından görünen odur ki, AB ne bir ulus devlet ya da tam anlamıyla kaynaşmış bir siyasi yapı, ne de tipik bir uluslararası örgüttür. Bu bağlamda, AB'nin dış politikası ve ilişkileri “önceki uluslararası işbirliği örneklerinden farklı”dır ve aynı zamanda kurumsal açıdan farklılaşmış temellere oturtulmuştur (Özdemir, 2012: 343). Bu temeller her ne kadar AB'ye ‘ortak’ bir dış politika oluşturma yönünde ulus devlet seviyesinde yetkiler vermese de, inşa edildikleri ortak kimlik ve çıkar tanımları açısından üye ülkelere tek başlarına sahip olamayacakları belli fırsatlar yaratmaktadır. Son yirmi yılda dış ilişkilerinde, en azından kategorik olarak bir değişimin içine giren AB, bu süreç içerisinde belli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların başında, AB'nin yapısı gereği iç içe geçmiş ve ayrılması zor politika alanlarını kapsayan dış ilişkilerinde yaşadığı tutarlılık sıkıntısı (Nuttall, 2005; Bretherton ve Vogler, 2006) ve kapasite sorunu gelir. AB'nin dış ilişkilerinde yaşadığı sorunlar son dönemde yaşanan ‘göç krizi’ne yönelik girişimlerinde de göze çarpmaktadır.

Son derece çarpıcı resim ve haberlerle AB'nin gündemine düşen göçmen ve sığınmacıların Avrupa'nın kıyılarında karşı karşıya kaldıkları durum ve deneyimleri, son dönemde ‘Avrupa kalesi’ benzetmelerini gündeme getirmiştir. Bu çalışma, yaşanan ‘kriz’ çerçevesinde AB'nin ürettiği politika söylemini hâkim kimlik temsilleri bağlamında değerlendirmiş ve AB'nin bu dönemde bir kale olarak yorumlamasının değişen kimlik referanslarından çok, tutarsız politika hedef ve yaklaşımları olduğu sonucuna ulaşmıştır. AB'nin göç politikasını söylemsel perspektiften inceleyen makale, Birliğin bu alanda ürettiği resmi söylemde ortaya koyduğu yaklaşımın normatif olmaktan çok, güvenleştirilmiş bir göç anlayışı üzerine inşa edilmiş olduğunu iddia etmektedir. Bu güvenleştirilmiş göç tanımı çerçevesinde geliştirilen politikalar, AB'nin soyut ve somut sınırlarının güçlendirilmesi ve göçmen ve sığınmacıların ötekileştirilmesine yol açmıştır. Buna göre, değişen bir AB kimliğinden çok, sorunları kendinden uzakta, ekonomik ve siyasi destek, sıkılaştırılan kontroller, iade süreçleri ve katı kısıtlayıcı standartlar çerçevesinde çözmeye çalışan korumacı Avrupa'dan söz etmek mümkündür. Politika söylemleri ve kimlik temsilleri arasındaki ontolojik ilişki göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan sonuç, Avrupa'nın dış ilişkilerinde geçmişte hâkim olan norm ve değerler referanslarının büyük ölçüde anlamlarını kaybettiği ve AB'nin varsayılan normatif gücünün bu alanda geçersiz olduğudur. Bu açıdan ‘göç krizi’, normatif Avrupa'nın gittikçe daralan sınırlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynaklar

- Aggestam, L. (2008). Introduction: Ethical Power Europe? *International Affairs*, 84(1), ss. 1-11.
- Allen, D. (1998). 'Who speaks for Europe?' The search for an effective and coherent external policy. John Peterson ve Helene Sjursen (der.), *A Common Foreign Policy for Europe? Competing Visions of the CFSP*. Abingdon: Routledge, ss. 41-58.
- Avrupa Birliği Konseyi (2012). Council Conclusions on the Global Approach to Migration and Mobility. 9417/12.
- Avrupa Komisyonu (2005). Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Priority actions for responding to the challenges of migration: First follow-up to Hampton Court. COM(2005) 661 final.
- Avrupa Komisyonu (2011). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, The Global Approach to Migration and Mobility. COM(2011) 743 final.
- Avrupa Komisyonu (2015). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A European Agenda on Migration. COM(2015) 240 final.
- Avrupa Komisyonu (2016a). Communication from the Commission to the European Parliament and Council on the State of Play of Implementation of the Priority Actions under the European Agenda of Migration. COM(2016) 85 final.
- Avrupa Komisyonu (2016b). Delivering on Migration. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/2-years-on-migration_en.pdf.
- Avrupa Komisyonu (2017). Europe's Migration and Asylum Policy: Small Steps to Make a Big Difference. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/20170203_factsheet_eu_migration_and_asylum_policy_small_steps_to_make_a_big_difference_en.pdf.
- Avrupa Konseyi (1988). Conclusions of the Presidency, European Council, Rhodes 2-3 December 1988. SN 4443/1/88.
- Avrupa Konseyi (1999). Tampere European Council Presidency Conclusions, 15-15 October 1999.
- Avrupa Konseyi (2006). Brussels European Council 15-16 December 2005 Presidency Conclusions. 15914/05 REV 1 CONCL 3.
- Avrupa Konseyi (2016). European Council Conclusions on Migration, 18 February 2016. Press Release 72/16, 19/02/2016.

- Ayhan, K., vd. (2013). Giriş. Ayhan Kaya vd. (der.), *Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, ss. 1-22.
- Bache, I., vd. (2015). *Politics in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Bigo, D. (2000). When Two Become One: Internal and External Securitizations in Europe. Morten Kelstrup ve Michael C. Williams (der.), *International Relations Theory and the Politics of European Integration*. London: Routledge, ss. 171-204.
- Boswell, C. (2003). The 'external dimension' of EU immigration and asylum policy. *International Affairs*, 79(3), ss. 619-638.
- Bretherton, C. ve Vogler, J. (2006). *The European Union as a Global Actor*. Abingdon: Routledge.
- Bull, H. (1982). Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 21(2), ss. 149-164.
- Campbell, D. (1998). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Manchester: University of Manchester Press.
- Cottey, A. (2013). *Security in 21st Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Davignon Report (Report by the Foreign Ministers of the Member States on the Problems of Political Unification) (1970). *Bulletin of the European Communities*, 11, ss. 9-14.
- Delanty, G. (2014). *Avrupa'nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçekli*. (çev. Hüsamettin İnaç). Ankara: Adres Yayınları.
- Deutsche Welle (2015), Avrupa Kalesi: Göç politikası krizde, 27 Ağustos 2015. <http://www.dw.com/tr/avrupa-kalesi-goc-politikasi-krizde/a-18677156>.
- Diez, T. (2005). Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering 'Normative Power Europe'. *Millennium: Journal of International Studies*, 33(3), ss. 613-636.
- Diez, T. (2013). Normative Power as Hegemony. *Cooperation and Conflict*, 48(2), ss. 194-210.
- Dinç, C. (2011). Avrupa Kimliği: Çatışan Perspektifler, Güncel Değerlendirmeler ve Endişeler. *Akademik Bakış*, 5(9), ss. 31-58.
- Duchêne, F. (1972). Europe's Role in World Peace. Richard Mayne (der.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*. London: Fontana, ss. 32-47.
- Erhan, Ç. ve Akçay, E. Y. (2013). AB, NATO ve Türkiye İlişkileri. Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (der.), *Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri*. Ankara: Turhan, ss. 171-185.
- Ertuğrul, K. (2001). AB ve Avrupalılık. *Doğu Batı*, 4(14), ss. 144-155.

- Europol (2017). SOCTA 2017 – Serious and Organised Crime Threat Assessment: Crime in the Age of Technology. The Hague: European Police Force.
- Forsberg, T. (2011). Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type. *Journal of Common Market Studies*, 49(6), ss. 1183-1204.
- Frontex (2017). Risk Analysis for 2017. Warsaw: European Border and Coast Guard Agency.
- Grabbe, H. (2000). The sharp edges of Europe: extending Schengen eastwards. *International Affairs*, 76(3), ss. 519-536.
- Hansen, L. (2006). Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War. Abingdon: Routledge.
- Hill, C. (1993). The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role. *Journal of Common Market Studies*, 31(3), ss. 305-328.
- Huysmans, J. (2000). Contested Community: Migration and the question of the political in the EU. Morten Kelstrup ve Michael C. Williams (der.), *International Relations Theory and the Politics of European Integration*. London: Routledge, ss. 149-170.
- Keukelerie, S. ve Delreux, T. (2014). *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Keukeleire, S. ve MacNaughtan, J. (2008). *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kopenhag Bildirgesi (Declaration on European Identity) (1973). *Bulletin of the European Communities*, No. 73, ss. 118-122.
- Kula, O. B. (2006). *Avrupa Kimliği ve Türkiye*. İstanbul: Buke.
- Laïdi, Z. (2011). European preferences and their reception. Zaki Laïdi (der.), *EU Foreign Policy in a Globalized World*. Abingdon: Routledge, ss. 1-20.
- Lavenex, S. ve Wichmann, N. (2009). The External Governance of EU Internal Security. *Journal of European Integration*, 31(1), ss. 83-102.
- Lavenex, S. (2010). Justice and Home Affairs: Communitarization with Hesitation. Helen Wallace, vd. (der.), *Policy-Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, ss. 457-477.
- Lavenex, S. (2015). Justice and Home Affairs: Institutional Change and Policy Continuity. Helen Wallace, vd. (der.), *Policy-Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, ss. 367-387.
- Lizbon Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'da Değişiklik Yapan Lizbon Antlaşması) (2007).
- Lucarelli, D. (2006). Interpreted values: A normative reading of EU role conceptions and performance. Ole Elgström ve Michael Smith

- (der.), *The European Union's Roles in International Politics: Concepts and Analysis*. Abingdon: Routledge, ss. 47-65.
- Majone, G. (2009). *Dilemmas of European Integration: The Ambiguities and Pitfalls of Integration by Stealth*. Oxford: Oxford University Press.
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. *Journal of Common Market Studies*, 40(2), ss. 235-258.
- Manners, I. (2006). The constitutive nature of values, images and principles in the European Union. Sonia Lucarelli ve Ian Manners (der.), *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. Abingdon: Routledge, ss. 19-41.
- Manners, I. (2010). The normative power of the European Union in a globalised world. Zaki Laïdi (der.), *EU Foreign Policy in a Globalized World*. Abingdon: Routledge, ss. 23-37.
- Manners, I. (2011). The European Union's Normative Power: Critical Perspectives and Perspectives on the Critical. Richard Whitman (der.), *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, ss. 226-247.
- Manners, I. (2013). Assessing the decennial, reassessing the global: Understanding European Union normative power in global politics. *Cooperation and Conflict*, 48(2), ss. 304-329.
- Mogherini, F. (2015). Remarks by High Representative/Vice President Federica Mogherini at the EUISS Annual Conference, 9 October 2015.
<https://europa.eu/globalstrategy/en/remarks-high-representativevice-president-federica-mogherini-euiss-annual-conference>.
- Monar, J. (2001). The Dynamics of Justice and Home Affairs: Laboratories, Driving Factors and Costs. *Journal of Common Market Studies*, 39(4), ss. 747-764.
- Monar, J. (2012). Justice and Home Affairs. Erik Jones, vs. (der.), *The Oxford Handbook of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, ss. 613-626.
- Nikolaidis, K. (2004). The Power of the Superpowerless. Tod Lindberg (der.), *Beyond Paradise and Power: Europe, America and the Future of a Troubled Partnership*. New York: Routledge, ss. 93-120.
- Nuttall, S. (2005). Coherence and Consistency. Christopher Hill ve Michael Smith (der.), *International Relations and the European Union*. New York: Oxford University Press, ss. 91-112.
- Neumann, I. B. (1999). *Uses of the other: 'The East' in European identity formation*. Manchester: Manchester University Press.
- Neumann, I. B. (2006). European Identity and its Changing Others. *Norwegian Institute of International Affairs Paper*, No. 710.

- Özdemir, H. (2012). *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yaynevi.
- Rees, W. (2011) The External Face of Internal Security. Christopher Hill ve Michael Smith (der.), *International Relations and the European Union*. New York: Oxford University Press, ss. 226-245.
- Rumelili, B. (2004). Constructing identity and relating to difference: understanding the EU's mode of differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), ss. 27-47.
- Sedelmeier, U. (2004). Collective Identity. Walter Carlsnaes, Helene Sjursen ve Brian White (der.), *Contemporary European Foreign Policy*. London: SAGE, ss. 123-140.
- Sjursen, H. (2006). The EU as a 'normative' power: How can this be?. *Journal of European Public Policy*, 13(2), ss. 235-251.
- Smith, K. E. (2008). *European Union Foreign Policy in a Changing World*. Cambridge: Polity.
- Şenyuva, Ö. ve Üstün, Ç. (2016) A Deal to End "the" Deal: Why the Refugee Agreement is a Threat to Turkey-EU Relations. The German Marshall Fund, *On Turkey*, No. 132.
- Taylor, P. (2015). Migration crisis tears at EU's cohesion and tarnishes its image. *Reuters*, 5 Eylül 2015. <http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-eu-analysis-idUSKCN0R50Y520150905>.
- Trauner, F. (2011). The Internal-External Security Nexus: More Coherence under Lisbon?. *European Union Institute for Security Studies Occasional Paper*, No. 89.
- Tuğtan, M. A. (2013). Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası. Ayhan Kaya vd. (der.), *Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, ss. 251-267.
- Uçarer, E. (2002). Guarding the Borders of the European Union: Paths, Portals, and Prerogatives. Sandra Lavenex ve Emek M. Uçarer (der.), *Migration and the Externalities of European Integration*. Lanham, MD: Lexington Books, ss. 15-32.
- Van Rompuy, H. (2010). A Curtain went up – Ein Vorhang ging auf, Speech made at the Berliner Europa-Rede, Berlin, 9 November 2010. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/117623.pdf.
- Wæver, O. (2002). Identity, communities and foreign policy: Discourse analysis as foreign policy theory. Lene Hansen ve Ole Wæver (der.), *European Integration and National Identity: The challenge of the Nordic states*. London: Routledge, ss. 20-49.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), ss. 384-396.

- White, B. (2004). Foreign Policy Analysis and European Foreign Policy. Ben Tonra ve Thomas Christiansen (der.), *Rethinking European Union Foreign Policy*. Manchester: Manchester University Press, ss. 45-61.
- Whitman, R. G. (1998). *From Civilian Power to Superpower? The International Identity of the European Union*. Basingstoke: Macmillan.
- Whitman, R. G. (2011). Norms, Power and Europe: A New Agenda for Study of the EU and International Relations. Richard G. Whitman (der.) *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, ss. 1-22.

TÜRK KÜLTÜRÜ VE AVRUPA KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ UYUM HAKKINDA BİR ALGI ARAŞTIRMASI

*Mehlika Özlem ULTAN**

Alınış Tarihi: 07 Haziran 2016

Kabul Tarihi: 18 Ocak 2017

Öz: Tüm genişleme süreçlerinde olduğu gibi, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci incelenirken de genellikle konunun ekonomik ve politik boyutları üzerinde durulmaktadır. Ancak kültürel bütünleşme de göz ardı edilmemesi gereken önemli bir boyuttur. Vatandaşların kültürel bütünleşmeye ne kadar hazır olduğu, ekonomik ve politik bütünleşme süreçlerinden bir anlamda daha önemli görülmelidir. Çünkü kültürel bütünleşme boyutu doğrudan vatandaşları ilgilendirmektedir. Bu çalışma, bir Avrupa Birliği aday ülkesi vatandaşlarının, yani Türkiye'de yaşayan Türk vatandaşlarının Avrupa kültürüne ve Avrupa Birliği kültürel bütünleşme politikalarına nasıl baktığının anlaşılması adına hazırlanmıştır. Yürütülen çalışma sonucunda 638 geçerli anket analize dâhil edilmiş, veriler istatistikî olarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bütünleşme, Türk Kültürü, Avrupa Kültürü, Kültür Boyutları.

A PERCEPTION ANALYSIS ABOUT THE RELATION BETWEEN TURKISH CULTURE AND THE EUROPEAN CULTURE

Abstract: As it is seen in all of the enlargement procedures, while the relations between the European Union and Turkey and the accession process of Turkey have been investigated, it is generally focused on the economic and political dimensions of the integration. However, the cultural integration is also an important dimension which should not be underestimated. The citizens desire for the cultural integration should be seen more important than the economic and political integration processes. Because, the cultural integration directly affects the citizens. This study is prepared in order to understand the point of view of candidate country citizens (Turkish citizens which live in Turkey) to the European culture and the European cultural integration policies. As a result of the study, 638 valid survey are included in the analysis; all of the data are evaluated by statically and are interpreted.

Keywords: Cultural integration, Turkish Culture, European Culture, Dimensions of Culture

I. Giriş

Avrupa Birliği, günümüzde 28 üye ülkeden oluşan ve aday ülkelerle süregelen ilişkiler bağlamında da genişleme süreci devam eden bir topluluktur. Bütünleşme politikaları dikkate alındığında, genişlemeden sonra gelen derinleşme süreci oldukça önem teşkil etmektedir. Avrupa Konseyi Tüzüğü'ne göre Avrupa Birliği, sadece Avrupalı devletlere açık olan bir kurumdur. Bu tanımdan; tarihi, kültürü, dini, gelenek ve değerleri açısından Avrupa'ya bağlı

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

olan ülkeler anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Avrupalı olup olmadığı sorusu ise cevaplaması oldukça zor bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye 1999 yılından beri Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke konumundadır. Üyeliğin politik ve ekonomik süreçleri konularında birçok çalışma yapılmış, ancak kültürel süreçler genellikle arka planda bırakılmıştır.

Nisan 2016'da katıldığım bir uluslararası konferansta Avrupa Birliği'nde kültürel faktörlerin bütünleşme sürecine etkileri konulu bir sunum gerçekleştirdiğim sırada; Türkiye'nin bir aday ülke olarak kültürel bütünleşme faktörlerini ne şekilde karşıladığı ve uyumlaşmanın kolay olup olmayacağı konusunda birkaç soru ile karşılaştım. Bu noktadan çıkışla bazı sorular hazırlayarak, Türkiye'de yaşayan Türk vatandaşlarına yönelttim. Türklerin Avrupa kültürüne ne kadar yakın hissettiği, kültürel etkileşimin boyutlarının neler olduğu, tarihsel bağların bütünleşmede etkili olup olmadığı gibi konularda bilgi sahibi olmayı amaçladım. 'Türk kültürü ve Avrupa kültürü hangi boyutlar bağlamında birbirleriyle etkileşim içinde olmaktadır' sorusundan yola çıkarak ve konferans için hazırladığım çalışmadan da yararlanarak kültürel bütünleşmenin boyutlarına yönelik sorular hazırlayıp mümkün olduğunca geniş bir katılımcı kitlesine soruların ulaştırılmasını amaçladım. Ancak bu sorular değerlendirilirken unutulmaması gereken, soruların tamamen genel ifadelerden oluştuğudur. Avrupa ve Türk kültürü arasındaki ilişkiye yönelik soruların detaylandırılmasının katılımcıların bilgisini ölçmeye yönelik olacağı düşünüldüğünden, soruların sadece algıyı ölçmeye yönelik olması ve çok genel ifadeler içermesi hedeflenmiştir.

II. Literatür

Kültür, yüzyıllar boyunca tarihsel ve sosyal olaylarla birlikte gelişim göstererek değişen bir olgudur. (Jehan, 2011: 85) Kültür, bir topluluk tarafından öğrenilmiş, paylaşılmış olan, topluluğun yaşam tarzını etkileyen, tarih boyunca gelişen değerler, tutumlar ve anlamlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kültürün tanımından yola çıkıldığında, bir topluluğun kültürel kökenlerinin bulunmasının zorluğu da anlaşılmaktadır. Tayeb (1992: 121), kültürün oluşumunda ekoloji ve fiziksel çevre, aile, din, eğitim ve politik sistem gibi kurum ve faktörlerin rol oynadığını belirtmektedir.

Toplumların kültürel oluşumlarının kökenleri belirlendikten sonra, sürecin sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğu da unutulmamalıdır. Kültürel değerlerin zamanla değişmesi mümkün olmaktadır. Bu değişime etki eden birçok farklı faktörden söz edilebilmektedir. Bunların başında ise küreselleşmenin etkileri gelmektedir. Avrupa örneğinde, Avrupa Birliği'nin genişleme ve bütünleşme aşamaları, toplumların halklarının daha çok kaynaşması ve etkileşim içerisine girmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, kültürel kökenlerin değişimi sürecini hızlandırmakta, toplumlar arası kültürel benzeşmelerin olabileceğini göstermektedir. (Yeşil, 2006: 106) Avrupa'nın bir kültür olarak değerlendirilmesi 18. yüzyıla kadar uzanmakta; 19. ve 20.

yüzyıllarda da önemini korumaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulması aşamasında politik ve ekonomik bütünleşme modelleri daha ön plana çıkmıştır. Ancak kültürel bütünleşme her zaman kilit nokta olarak görülmektedir. (Ifversen, 2002: 5)

Bütünleşme kavram olarak; ‘bir topluma özgü çeşitli kurum ve kuruluşlar, meslek kuruluşları, kimlikli bir takım özellikler taşıyan birlikler, etnik gruplar, kültür grupları ve çeşitli topluluklar arasındaki birbirini tamamlama, iç içe geçme, kaynaşma ve uyum’ şeklinde tanımlanmaktadır. Bütünleşme, toplumu oluşturan bireylerin ve grupların karşılıklı bağımlılık ve uyum içerisinde bir düzen oluşturmaları süreci şeklinde de ifade edilmektedir. (Yavuz, 2013: 616)

Avrupa ülkeleri, Avrupa Birliği sürecinde kendi aralarında tek tip dil konuşma çabasında olmuş, ortak eğitim sistemleri meydana getirmek istemiş, ortak bir kültürel miras oluşturup yaygınlaştırarak ulusal nüfuslarını homojen hale getirmeye çalışmışlardır. Ancak bütün bu çalışmalara rağmen kültürel açıdan homojen nüfus yapılarına hiçbir zaman ulaşmaları mümkün olmamıştır. (Gürkaynak, 2011: 3) Bütünleşmenin sosyolojik açıdan da düzgün yürümesi açısından, kültürel bütünleşmenin önemli olduğu düşüncesi her zaman Avrupa ülkelerinin ortak fikri olmuştur. Kültürel bütünleşme toplumsal bir süreç olarak görüldüğünde, konuya sosyolojik açıdan da yaklaşılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, kültürel bütünleşmeyi açıklamaya çalışan 3 önemli kavram karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, belli bir azınlık grubunun sosyal özelliklerinin ve hayat tarzının hâkim gruba uydurulması süreci olarak tanımlanan asimilasyon; bir grup veya ferdi başka bir kültürün özelliklerini elde etmesi olarak ifade edilen akültürasyon; ve işleyen bir bütüne ve sosyal sisteme sahip olabilmek için sosyal sistemin parçalarının birbirleriyle uyum sağlamaları şeklinde tanımlanan sosyal bütünleşmedir. (Açıkgöz, 2011: 56-57) Avrupa Birliği kültürel bütünleşme süreci, sosyal bütünleşme kapsamında ele alınmakta ve bu bağlamda belli faktörler çerçevesinde ilerleme kaydetmektedir.

Jenkins’e göre (1967, p. 267) kültürel bütünleşme, kişilerin kendi değerlerini ve kültürlerini kaybetmeden eşit fırsatlara sahip olacakları ve karşılıklı toleransın ön planda olduğu, kültürel farklılıklarla uyum içinde yaşanan bir ortamda gerçekleşmelidir. Kültürel farklılıklarla başa çıkmak, Avrupa bütünleşmesinin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. (Schlenker, 2010: 3) Birliğe katılan her ülkenin kendi toplumsal yapısı, kendi değerleri, tarihsel mirasları, kültürü ve kimliği bulunmaktadır. (Grillo, 2007: 989) Avrupa Birliği genişledikçe, hazmetme kapasitesi kültürel anlamda da önemli hale gelmektedir. (Wang, 2009: 153)

Fiziksel çevre, aile, din, eğitim ve politik sistem gibi faktörler bir toplumun kültürünün oluşumunun analizinde ön planda tutulabilmekte; ancak, toplumların kültürlerinin birbirleriyle olan etkileşiminin belirlenebilmesi için daha çeşitli faktörlerin değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Toplumların kültürel özelliklerinin değerlendirilmesi adına yapılan en önemli

çalışmalardan birini, Geert Hofstede'nin 1980 yılında yayınlanan "Kültürün Sonuçları: İş Bağlantılı Değerlerde Global Farklılıklar" isimli kitabı oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında kültürel değer boyutlarını belirleyen ve bu boyutlarla birçok örgütün ve ülkenin kültürel yapısını analiz etmeyi amaçlayan Hofstede'nin eseri, kültürün nicel olarak da analiz konusu olabileceğini gösteren en önemli eserlerdendir (Erkenekli, 2011: 1). Belirsizlikten kaçınma, güç mesafesi, erilik/dişillik, bireycilik/ toplulukçuluk ve zaman oryantasyonu olarak belirlenen kültürel değer boyutları ile ülkelerin kültürel özellikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır (Hofstede, 1983: 47). Kültürel özelliklerin ve değerlerin zamanla değişip değişmediği ve farklı kültürlerle uyumlaşma olup olmadığı konuları zamanla yapılan farklı çalışmalarda değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar (Fernandez ve Carlson, 1997: 51), (Parker, 1998: 20), (Goodwin, 1999: 24), değişimlerin genelde yüzeysel olduğunu, temel değerlerde değişimlere çok az rastlandığını göstermektedir.

Kültürü oluşturan temel unsurlar Parker (1998:165) ve Mendenhall, Punnett ve Ricks (1995: 77) tarafından da ele alınmış ve belli başlıklar altında gruplandırılmıştır. Bu başlıklardan en önemlileri, din, dil ve değerler ile tutumlardır. Kültürel uyumun boyutlarının belirlenmesine yönelik en yeni çalışmalardan biri olan ve örgüt kültüründen ziyade toplumların kültürlerine odaklanan J. Robert'ın 2006 yılında yayınlanan "Thematic Scenario Socio-Cultural Evolution and Integration" isimli makalesi oldukça önemli görülmektedir. Bu çalışma kapsamında, kültürel uyumun boyutlarının anket sorularına yansması sürecinde J. Robert'ın makalesinden esinlenilmiş ve kültürel uyumun boyutlarının ortak din, ortak dil ve ortak coğrafya çerçevesinde incelenmesi planlanmıştır. Hazırlanan sorular da bu bağlamda ele alınmış ve kültürel uyumun derecesi bu boyutlar üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kültürel bütünleşmeyi etkileyen iç ve dış faktörler bulunmakta ve bu faktörlerin uyumlaştırılması yoluyla kültürel bütünleşme kolaylaştırılabilmektedir. Robert'a göre (2006: 196), demografik özellikler, din, dil, coğrafya ve tarih iç faktörleri oluştururken; küreselleşme, etnik ve dini grupların varlığı, göç ve terör olayları da dış faktörleri oluşturmaktadır. Bir milleti oluşturan en önemli unsurlar kültür, toprak ve tarihtir. Kültür dil, din, gelenek ve göreneklerle nesilden nesile aktarılmaktadır. Toprak, kültürün belli sınırlar dâhilinde yayılmasına imkân tanımakta, tarih ise kültüre zamansal bir boyut kazandırmaktadır. (Ifversen, 2002: 8) Birliğe üye olan yeni bir ülke olduğunda bütünleşmenin kolaylaşması açısından dil faktörü önemli görülmektedir, sosyal ve siyasal hayata katılımında da önemli bir yer tutmaktadır. (Ündücü, Erdoğan ve Işık, 2009: 181) Özellikle göç söz konusu olduğunda o ülkenin dilini bilmek veya iletişim sağlayabilmek bütünleşmeyi hızlandırmakta ve uyumu kolaylaştırmaktadır. (Johnson, Hill ve Cohen, 2011: 145) Dini açıdan da farklı bir kültürel kimlik taşınması, bütünleşme konusunda çekinceler yaşanmasına sebep olmaktadır. (Kaya, 2008: 159) Bu açıdan bakıldığında, kültürel bütünleşmenin sağlanmasında dil, din, coğrafi konum, tarihsel ve

kültürel özelliklerin uyumlu olup olmadığının önemi büyüktür. Türk kültürü ve Avrupa kültürünün birbirleriyle ne kadar uyumlu olduğunun araştırılması için hazırlanan bu çalışmada da bu faktörlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen sorular, kültürel uyumun nicel olarak ölçülmesinin amaçlandığı çalışmalara kaynak oluşturması düşüncesiyle hazırlanmış; kültürel özelliklere birçok kaynakta değinilmesine karşın; bu özellikleri oluşturan boyutların, farklı kültürlerin uyumlaşması sürecinde ne kadar etkili olduğunun ortaya konması hedeflenmiştir.

III. Metodoloji

Bu çalışma ile kültürel bütünleşmenin boyutları Türk kültürü ve Avrupa kültürü arasındaki ilişki temel alınarak araştırılacaktır. İki kültür arasındaki uyumlaşmanın sağlanma süreci, bütünleşme boyutları üzerinden tartışılacaktır. Kültürel bütünleşmeyi etkileyen boyutların her birinin bütünleşmeye yaptıkları katkıların düzeyini görmek ve farklı demografik özelliklere sahip kişilerin Türk kültürü ve Avrupa kültürü arasındaki ilişkiye bakış açılarını tespit etmek çalışmanın en önemli amacını oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçlara bağlı olarak, kültürel bütünleşmenin boyutlarının birbirleriyle aralarındaki ilişki de açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın kapsamı tüm Türkiye’de yaşayan Türklerle sınırlanmıştır. Türk kültürü ve Avrupa kültürü arasındaki ilişkinin bulunmasına yönelik sorulara tek taraflı bakış açısından yaklaşmış ve sorular sadece Türkiye’deki Türk vatandaşlarına yöneltilmiştir. Bunun dışında herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır.

Araştırmanın ana kütlesini Türkiye’deki Türk vatandaşları oluşturmaktadır. Tüm Türkiye’de özellikle öğrenci, akademisyen, kamu sektörü çalışanı, özel sektör çalışanı ve emeklilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma yöntemi olarak anket yöntemi seçilmiştir. Bu çalışmada yer alan sorular, tamamen Türk ve Avrupa kültürü arasındaki uyumun Türklerin bakış açısıyla değerlendirilmesi amacını taşımaktadır. İki farklı kültür arasındaki uyumu ölçmeye yönelik daha önceden belirlenen ve ölçülmesinin hedeflendiği 5 boyut söz konusudur. Bu boyutlara ulaşıp ulaşılamayacağının belirlenmesi sürecinde 5’li likert ölçeği temel alınmış ve derecelendirme; (1) Kesinlikle Katılıyorum, (2) Katılıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılmıyorum, (5) Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde belirlenmiştir. Sosyo-demografik değişkenlerle ise; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu ile ilgili bilgiler toplanmıştır.

Veri toplama aracı olarak yüz yüze anket ve internet ortamında anket yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 638 geçerli anket analize dâhil edilmiş, 16 adet anket formu geçersiz sayılarak araştırma dışı bırakılmıştır. Anket formunun yapısı incelendiğinde 2 bölümden oluştuğu görülmektedir. Birinci bölümde katılımcılara Türk kültürü ve Avrupa kültürü arasındaki ilişkinin niteliğinin anlaşılması adına 24 adet ifade sunulmuştur.

Sorular tamamen Türk kültürü ve Avrupa kültürü arasındaki uyum algısını ölçmek amacıyla sorulmuştur ve daha önce uygulanan herhangi bir çalışmaya dayanmamaktadır. Araştırma kapsamında analiz edilen veriler, 15 Mayıs 2016 – 30 Haziran 2016 tarihlerini kapsayan zaman diliminde toplanmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen cevaplar veri olarak bilgisayara girildikten sonra çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılarak yorumlanmıştır. Öncelikle, ankette yer alan tüm sorular frekans dağılımına tabi tutulmuştur. Verilerin ortalamaları ve standart sapmaları tablolar yardımıyla gösterilmiştir. Anketin ilk bölümündeki likert ölçekli sorular faktör analizine tabi tutulmuş; ortaya çıkan boyutların katılımcıların demografik özellikleriyle ilişkisinin ne derece anlamlı olduğunun ortaya çıkması adına ise t-testi ve ANOVA testiden yararlanılmıştır. Reddedilen hipotezler olduğunda hangi gruplar arasında farklılık olduğunun bulunması konusunda ise Hochberg GTL analizinden faydalanılmıştır. Analizler SPSS 17.0 paket programı ile yapılmış, anlamlılık düzeyinin 0,05 düzeyinde olduğu kabul edilmiştir.

IV. Araştırma Bulguları ve Değerlendirilmesi

A. Betimsel İstatistik ve Yorumları

Anket sorularının analizine geçmeden önce, hem katılımcıların verdiği yanıtların ortalamasının, hem de katılımcıların demografik özelliklerinin açıklanması gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikle sorulara verilen cevapların ortalama ve standart sapma değerleri gösterilecek; sonra da katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımları değerlendirilecektir.

Tablo 1: *Kültür Uyumunu Ölçmeye Yönelik Likert İfadelerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerlerinin Genel Ortalamaları*

Kültür Uyumunu Ölçmeye Yönelik İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
Tarihsel açıdan Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri olumlu yönde devam etmektedir.	3,57	1,056
Kültürel entegrasyon tarihsel süreçlerden etkilenmemektedir.	3,40	1,205
Avrupa kültürü, Türk kültüründen esinlenmiştir.	3,21	1,037
Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması, Avrupa'nın çok kültürlülük politikasına destek olacaktır.	3,10	1,065
Kültür aktarımında, aynı dilin konuşulması gerekmektedir.	3,01	1,219
Türk kültürü Avrupa kültüründen esinlenmiştir.	3,00	1,159
Türk kültürü ve Avrupa kültürü birbirinden bağımsız şekillenmiştir.	3,00	1,146
Türk kültürünün özellikleri, Avrupa Birliği üyeliğine engel oluşturmaktadır.	2,92	1,211
Dil farklılığı, Avrupa ve Türkiye arasındaki ayırıcı unsurlardan biridir.	2,79	1,252
Türk kültürü, kendine has bir kültürdür.	2,68	1,158

Farklı dinlere sahip olunması kültürel entegrasyonu zorlaştırmaktadır.	2,65	1,086
Türk kültürünün, Avrupa kültürü ile benzer özellikleri vardır.	2,65	1,009
Tarihsel açıdan Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri olumsuz yönde devam etmektedir.	2,60	1,011
Avrupa'nın belirgin bir doğu sınırı olmaması, Türkiye'nin de Avrupa ülkesi olarak sayılabileceğini göstermektedir.	2,59	,992
“Avrupa Birliği bir Hristiyan kulübüdür” ifadesi doğrudur.	2,58	1,242
Türkiye'nin bir İslam ülkesi olması, Avrupa Birliği üyeliğinin önünde bir engel oluşturmaktadır.	2,21	1,226
Türkiye'nin büyük bölümünün Asya kıtasında olması, kültürel entegrasyonu zorlaştırmaktadır.	2,20	1,008
Türk kültürünün, Orta Doğu kültürü ile benzer özellikleri vardır.	2,19	,772
Avrupa kültürünü anlamak için Avrupa'daki dillerden en az birini bilmek gerekmektedir.	2,16	1,228
Türk kültürünün, Asya kültürü ile benzer özellikleri vardır.	2,15	,744
Din farklılığı, Avrupa ve Türkiye arasındaki ayırıcı unsurlardan biridir.	2,05	1,156
Avrupa kültürünün oluşumunda Hristiyanlığın etkisi büyüktür.	2,01	1,065
Türkiye'nin jeopolitik konumu; Asya, Orta Doğu ve Avrupa'dan etkilenen heterojen bir kültüre sahip olmasına yol açmıştır.	1,90	,697
Ortak tarihi bağlara sahip olmak, kültürel entegrasyonu kolaylaştırmaktadır.	1,81	,875

Avrupa kültürü ve Türk kültürü arasındaki uyumu ölçmeye yönelik hazırlanan 24 ifade, 638 ankete verilen cevaplar doğrultusunda en yüksek ortalamaya sahip ifadeden, en düşük olana doğru sıralanmıştır. Tabloda en yüksek ortalamaya sahip olan ifadeler koyu renkle; en düşük ortalamaya sahip olan ifadeler ise açık renkle gösterilmiştir. Buna göre; “Tarihsel açıdan Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri olumlu yönde devam etmektedir.” ifadesi anketi yanıtlayanlar tarafından en olumlu bakılan ifade olmuştur. En düşük ortalamaya sahip olan ve ortalaması 2'nin altında kalan ifade ise; “Ortak tarihi bağlara sahip olmak, kültürel bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır.” şeklinde ortaya çıkmıştır.

a. Katılımcıların Demografik Yapısı

Araştırma kapsamında katılımcıların demografik yapısı tabloda görüldüğü gibi ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Demografik Özellikler

MESLEK	AYLIK KİŞİSEL GELİR		YAŞ					
	Fr.	%	Fr.	%				
Öğrenci	147	23,0	1.000 TL'den az	110	17,2	19 yaş ve altı	0	0
Akademisyen	121	19,0	1.000-3.999 TL	318	49,8	20-29 yaş arası	256	40,1
Özel Sektör Çalışanı	190	29,8	4.000-6.999 TL	163	25,5	30-39 yaş arası	206	32,3
Kamu Sektörü Çalışanı	147	23,0	7.000-9.999 TL	47	7,4	40-49 yaş arası	123	19,3
Emekli	33	5,2	10.000 TL'den fazla	0	0	50 yaş ve üstü	53	8,3
Toplam	638	100	Toplam	638	100	Toplam	638	100
EĞİTİM DURUMU			MEDENİ DURUM			CİNSİYET		
	Fr.	%		Fr.	%		Fr.	%
İlköğretim	31	4,9	Bekâr	326	51,1	Kadın	306	48,0
Lise	60	9,4	Evli	287	45,0	Erkek	332	52,0
Üniversite	366	57,4	Boşanmış	25	3,9	Toplam	638	100
Lisansüstü	181	28,4	Toplam	638	100			
Toplam	638	100						

Katılımcıların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında, araştırmaya katılan 638 kişiden %48'ini kadınlar, %52'sini ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Yaş bilgilerinde en yüksek oranı 206 kişi ve %40,1'lik pay ile 30-39 yaş aralığındaki katılımcılar almıştır. Medeni durumda ise, %51,1 ile en çok bekâr katılımcıların olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumuna yönelik tablo incelendiğinde, %57,4'lük dilimde yer alan 366 kişinin üniversite mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada ankete katılanlardan mesleklerini tam olarak belirtmeleri yerine, hangi sektörde çalıştıklarını ifade etmeleri istenmiştir. Böylece analiz sırasında daha net veriler elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların %29,8'ini oluşturan özel sektör çalışanları 190 kişi olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların aylık kişisel gelire göre dağılımına bakıldığında, neredeyse %50'lik payın 1.000-3.999 lira gelir elde edenlere ait olduğu görülmektedir.

B. Normal Dağılıma Uygunluk Testleri

Bu aşamada güvenilirlik analizi ve faktör analizi gerçekleştirilmiş ve sorulara verilen cevaplar bu doğrultuda yorumlanmaya çalışılmıştır.

a. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik kavramı, bir araştırmanın tekrarlanması halinde aynı sonuçların elde edilip edilemeyeceğinin anlaşılmasını hedeflemektedir. Bir analizin güvenilir olması, katılımcıların tutarlı cevaplar verdiklerini ve soruları düzgün cevapladıklarını göstermektedir. Ölçekte tesadüfî cevaplama hatası

azaldıkça, “0.00 ile +1.00” arasında bir değere karşılık gelen güvenilirlik katsayısı da artış göstermektedir. Bu çalışmada güvenilirlik analizi yapılırken Cronbach’s Alpha modeli kullanılmıştır. Sorular arası korelasyona bağlı uyumu ifade eden Cronbach’s Alpha değerinin 0,60 ve üstü olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmektedir. (Gegez, 2007: 212-213)

24 ifadeden oluşan anket çalışmasında ilk aşamadaki güvenilirlik analizi sonucu 0,692 olmuştur. Ancak faktör analizinden çıkarılan ifadelerin güvenilirlik analizinden de çıkarılması sonucu kalan 21 ifadenin Cronbach’s Alpha değeri 0,697 olarak belirlemiştir. Güvenilirlik analizi için alt sınırı 0,60 olduğu bilindiğinden, çalışmanın güvenilir kabul edilebileceği anlaşılmış ve faktör analizine geçilmiştir.

b. Faktör Yükleri

Sosyal bilimlerde kavramların birbiriyle olan ilişkilerinin araştırılması sürecinde, her ifadenin doğrudan ölçülmesinin mümkün olmayacağından yola çıkarak; bu ifadeleri tanımlayan davranış ve tutumların belli gruplar altında toplanmasıyla ölçekler geliştirilmektedir. Bu aşamada yararlanılan faktör analizi, soruların katılımcılar tarafından kaç farklı boyutta algılandığının bulunması adına kullanılmaktadır. (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2006: 73)

Faktör yükleri, değişken ve faktör arasındaki benzerlik derecesini göstermektedir. Değişkenin faktörü temsil etme derecesi, faktör yüklerinin büyüklüğü ile açıklamaktadır. Faktör yüklerinin en az ± 0.30 'dan büyük olması gerekmektedir. Faktör yükünün mutlak değeri arttıkça, faktör matrisinin yorumlanmasındaki yüklerin önemi de aynı oranda artış göstermektedir. (Gegez, 2007: 370-371)

c. KMO ve Bartlett’s Testi

Faktör analizi yapabilmeyen ilk şartı, değişkenler arasında belli bir oranda ilişki bulunduğunun belirlenmesidir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett’s Testi, değişkenler arasında yeterli oranda ilişki olup olmadığını göstermektedir. Testin p değerinin 0,05 anlamlılık derecesinden düşük olduğu durumlarda değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli ilişki olduğu anlaşılmaktadır. KMO değeri 0 ile 1 arasında değişmekte; KMO’nun 1 değerine yaklaşması değişkenlerin daha az hatayla tahmin edilebileceğini göstermektedir. KMO örnekleme yeterliliğinin kabul edilebilir en alt sınırı 0,50’dir. 0,50-0,60 arası kötü; 0,60-0,70 arası orta; 0,70-0,80 arası iyi ve 0,80 üzeri mükemmel şeklinde yorumlanmaktadır. (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2006: 79-80)

Kaiser-Meyer-Olkin ölçümü örnek yeterliliği ile alfa katsayısı 0,70 ve yukarısı olması durumunda KMO örnekleme yeterliliğinin iyi olduğu yorumu yapılmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda KMO ve Bartlett’s testi yapılmış ve değerinin 0,756 olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, değişkenlerin faktör analizine uygunluğunun iyi seviyede olduğunu göstermektedir. Ayrıca, (Sig.) p değerinin 0,000 olması değişkenlerin faktör analizi yapmaya uygun olduğunun bir göstergesidir.

d. Açıklanan Toplam Varyans (Total Variance Explained)

Faktör yükleri, değişken ve faktörün korelasyonunu gösterdiğinden, faktör yüklerinin karesi, değişkenin faktör tarafından açıklanan toplam varyans miktarını göstermektedir. Yükleme karelerinin çıkarım toplamları altında son sütunda yer alan kümülatif %, açıklanan varyans yüzdelerinin birikimli değerini vermektedir. Bu sütunun en son satırında yer alan değer, araştırmacının elde ettiği alt boyutlarla incelediği konunun varyansının yüzde kaçını açıkladığını göstermektedir. (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2006: 82)

Tablo 3: Açıklanan Toplam Varyans

Açıklanan Toplam Varyans			
Soru	Yükleme Karelerinin Çıkarımları Toplamı		
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Kümülatif
1	3,905	18,593	18,593
2	2,278	10,849	29,443
3	1,737	8,270	37,713
4	1,362	6,484	44,197
5	1,317	6,270	50,466
6	1,234	5,874	56,341
7	1,021	4,862	61,203

Yapılan çalışmanın açıklanan toplam varyans tablosunda, varyans yüzdelerinin birikimli değerinin 61,203 olduğu görülmektedir. Bu toplam, elde edilen alt boyutlarla, incelenen konunun varyansının yüzde 61,203'ünün açıkladığını göstermektedir.

d. Faktör Analizi

Faktör analizi sürecindeki tüm değerlendirmeler yapıldıktan sonra, çalışmada yararlanılan 24 veri analize tabi tutulmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda ilk aşamada 8 faktör aralığı olduğu anlaşılmıştır. Faktör analizinde her bir faktör, en az iki sorudan oluşmalıdır. Tek sorudan oluşan bir faktör ortaya çıkmış ve bu soru analiz dışında tutularak analiz tekrarlanmıştır. “Türk kültürü kendine has bir kültürdür.” ifadesinin çıkarılmasının ardından yapılan faktör analizi sonucu 7 faktör grubunun oluştuğu görülmektedir. Ayrıca, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması, Avrupa’nın çok kültürlülük politikasına destek olacaktır.” ve “Ortak tarihi bağlara sahip olmak, kültürel bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır.” ifadeleri, faktör analizinde iki farklı faktör başlığı altında da yakın değerler aldıkları için analizden çıkartılmıştır. Bazı ifadelerin de analiz tarafından iki faktör başlığı altında değerlendirilmeye alındığı görülmüş, ancak yüksek olan değerlerin uygun başlık altında olması sebebiyle bu ifadeler analizden çıkarılmamıştır.

Bu doğrultuda, anket formunda yer alan 5’li likert ölçek ile ölçülmüş 24 ifade, 21 ifadeye indirilmiştir. 21 ifadeye uygulanan faktör analizi sonucunda gruplanan faktörler incelenmiş ve her boyutun gruplandığı faktörler belirlenmiştir. Ortaya çıkan 7 faktör, faktörleri oluşturan ifadeler ve Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları aşağıdaki tablolarda açıklanmıştır.

Tablo 4: *Din Faktörünün Kültür Uyumuna Etkisi*

DİN FAKTÖRÜ	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Türkiye’nin bir İslam ülkesi olması, Avrupa Birliği üyeliğinin önünde bir engel oluşturmaktadır.	0,797	18,593
“Avrupa Birliği bir Hristiyan kulübüdür” ifadesi doğrudur.	0,793	
Din farklılığı, Avrupa ve Türkiye arasındaki ayırıcı unsurlardan biridir.	0,700	
Türk kültürünün özellikleri, Avrupa Birliği üyeliğine engel oluşturmaktadır.	0,661	
Farklı dinlere sahip olunması kültürel entegrasyonu zorlaştırmaktadır.	0,649	
Avrupa kültürünün oluşumunda Hristiyanlığın etkisi büyüktür.	0,647	
Genel Ortalama	0,708	

Tablo 5: *Dil Faktörünün Kültür Uyumuna Etkisi*

DİL FAKTÖRÜ	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Avrupa kültürünü anlamak için Avrupa’daki dillerden en az birini bilmek gerekmektedir.	0,776	10,849
Dil farklılığı, Avrupa ve Türkiye arasındaki ayırıcı unsurlardan biridir.	0,742	
Kültür aktarımında, aynı dilin konuşulması gerekmektedir.	0,698	
Genel Ortalama	0,738	

Tablo 6: *Coğrafi Konum Faktörünün Kültür Uyumuna Etkisi*

COĞRAFİ KONUM FAKTÖRÜ	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Türkiye’nin büyük bölümünün Asya kıtasında olması, kültürel entegrasyonu zorlaştırmaktadır	0,727	8,270
Türkiye’nin jeopolitik konumu; Asya, Orta Doğu ve Avrupa’dan etkilenen heterojen bir kültüre sahip olmasına yol açmıştır.	0,712	
Avrupa’nın belirgin bir doğu sınırı olmaması, Türkiye’nin de Avrupa ülkesi olarak sayılabileceğini göstermektedir.	0,518	
Genel Ortalama	0,652	

Tablo 7: *Kültürel (Kültürel Benzerlikler ve Kültürel Etkileşim) Faktörün Kültür Uyumuna Etkisi*

KÜLTÜREL FAKTÖR		
1. ALT FAKTÖR: KÜLTÜREL BENZERLİKLER	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Türk kültürünün, Orta Doğu kültürü ile benzer özellikleri vardır.	0,864	6,484
Türk kültürünün, Asya kültürü ile benzer özellikleri vardır.	0,827	
Genel Ortalama	0,845	
KÜLTÜREL FAKTÖR		
2. ALT FAKTÖR: KÜLTÜREL ETKİLEŞİM	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Avrupa kültürü, Türk kültüründen esinlenmiştir.	0,677	6,270
Türk kültürü Avrupa kültüründen esinlenmiştir.	0,658	
Türk kültürünün, Avrupa kültürü ile benzer özellikleri vardır.	0,512	
Genel Ortalama	0,616	

Tablo 8: *Tarihsel (Tarihsel-Kültürel Bağlar ve Tarihsel Süreç) Faktörün Kültür Uyumuna Etkisi*

TARİHSEL FAKTÖR		
(TARİHSEL-KÜLTÜREL BAĞLAR)	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Türk kültürü ve Avrupa kültürü birbirinden bağımsız şekillenmiştir.	0,744	5,874
Kültürel entegrasyon tarihsel süreçlerden etkilenmemektedir.	0,710	
Genel Ortalama	0,727	
TARİHSEL FAKTÖR		
(TARİHSEL SÜREÇ)	Faktör Yükleri	Toplam Varyansı Açıklama Yüzdesi
Tarihsel açıdan Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri olumlu yönde devam etmektedir.	0,834	4,862
Tarihsel açıdan Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri olumsuz yönde devam etmektedir.	0,587	
Genel Ortalama	0,710	

Faktör analizi sonucunda kültürel bütünleşmenin boyutlarından din faktörünü ölçmeye yönelik altı ifade birinci faktör olarak; dil faktörünü ölçmeye yönelik üç ifadenin ikinci faktör olarak; coğrafi konum faktörünü ölçmeye yönelik üç ifadenin üçüncü faktör olarak gruplandırıldığı görülmektedir. Kültürel faktörü ölçmeye yönelik ifadelerin ise farklı faktör yükleri altında toplandığı görülmüştür. Bu faktörlerden ilki 2 soruyu kapsayan 'kültürel benzerlikler' boyutu; ikincisi ise 3 soruyu kapsayan 'kültürel etkileşim' boyutu olarak belirlenmiştir. Bu iki faktör yüklerine ayrı boyutlar olarak da bakılabileceği

gibi, çalışma kapsamında, soruların benzerliklerinden dolayı kültürel boyutun alt faktörleri olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. Tarihsel faktörü ölçmeye yönelik ifadeler de kültürel faktörde olduğu gibi farklı faktör yükleri altında toplanmıştır. Bu faktörlerden ilki 2 soruyu kapsayan ‘tarihsel-kültürel bağlar’ boyutu; ikincisi ise 2 soruyu kapsayan ‘tarihsel süreç’ boyutu olarak belirlenmiştir. Tarihsel süreç faktöründe negatif ifadeler ters kodlanarak analize dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında bu iki faktör yükleri de soruların benzerliklerinden dolayı tarihsel boyutun alt faktörleri olarak değerlendirilmiş ve ileriki analizlerin de bu doğrultuda yapılması uygun bulunmuştur.

C. Hipotez Testleri

Hipotez testleri yapılırken demografik öğelerle faktörler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı anlaşılmasına çalışılacaktır. Araştırmaya katılan kişilerin sosyo-demografik özellikleriyle kültürel bütünleşme boyutları arasında fark bulunup bulunmadığı, iki örnek ortalaması arasındaki farklılığın istatistiksel önemini test eden t-testi ile tespit edilmiştir. Yapılan tüm analizler için sadece H_0 hipotezleri tablolarda gösterilmiş; H_1 hipotezleri tekrar edilmemiştir. Testlerin sonucunun anlamlı olup olmadığı yapılan analizlerdeki değerlerin yorumlanması ile anlaşılacaktır. P (Sig.) değerinin 0,05’den büyük olması halinde varyansların homojen dağıldığı ifade edilmektedir. P değerinin 0,05’den küçük olması halinde ise H_0 hipotezi reddedilecektir. (Kul, 2014: 12)

Tablo 9: Cinsiyet İçin T-Test Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma
Din	Kadın	306	2,5327	0,84015
	Erkek	332	2,2791	0,82594
Dil	Kadın	306	2,6874	0,92128
	Erkek	332	2,6215	0,95990
Coğrafi Konum	Kadın	306	2,1580	0,57460
	Erkek	332	2,3313	0,71759
Kültürel Faktör	Kadın	306	2,5441	0,47497
	Erkek	332	2,5605	0,53232
Tarihsel Faktör	Kadın	306	3,2541	0,55643
	Erkek	332	3,0354	0,59713

Tablo 10: Cinsiyet İçin Bağımsız Örneklem T-Test Sonuçları

Bağımsız Örneklem T-Testi					
	Levene'in Varyans Eşitlik Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin T-Testi		
	F	Sig. (Anlamlılık)	T	df	Sig. 2-tailed (Anlamlılık)
Din	0,070	0,792	3,842	636	0,000
			3,839	629,861	0,000
Dil	1,361	0,244	0,883	636	0,378
			0,884	634,953	0,377
Coğrafi Konum	19,261	0,000	-3,351	636	0,001
			-3,381	623,992	0,001
Kültürel Faktör	3,208	0,074	-0,409	636	0,683
			-0,411	635,340	0,682
Tarihsel Faktör	0,747	0,388	4,775	636	0,000
			4,789	635,922	0,000

SPSS analizi sonucunda Levene testinin yer aldığı ilk sütunda faktörlerin Sig. Değerleri görülmektedir. Levene testinde coğrafi konum faktörü dışındaki tüm P değerleri 0,05'den büyük olduğundan, araştırmanın sonucunu Sig.(2-tailed) değeri gösterecektir. Cinsiyete göre dağılıma bakıldığında, sadece dil faktörü ve kültürel faktörde sig.(2-tailed) değerleri 0,05'ten büyüktür. Bu faktörlerin varyanslarının eşit olduğu ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda yapılan hipotez test sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 11: Cinsiyet ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen Hipotez Test Sonuçları

HİPOTEZLER	TEST SONUCU
H _{0,1} : Kültürel uyumda din faktörü, katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,2} : Kültürel uyumda dil faktörü, katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,3} : Kültürel uyumda coğrafi konum faktörü, katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,4} : Kültürel uyumda kültürel faktör, katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,5} : Kültürel uyumda tarihsel faktör, katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED

H_{0,1} H_{0,3} ve H_{0,5} hipotezleri reddedildiğinden, t-test sonuçlarının ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Buna göre, coğrafi konum faktöründe erkeklerin ortalamasının kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, kültürel uyumda erkeklerin coğrafi konum faktörünü daha önemli bulduklarına dair anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerinden yaşları, medeni durumları, eğitim durumları, meslekler ve aylık kişisel gelirleri ile kültürel bütünleşme boyutları arasında fark olup olmadığı ise; ikiden fazla ana kütle ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek için kullanılan varyans analizi (ANOVA) ile tespit edilmiştir.

Tablo 12: Yaş ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen ANOVA Tablosu

ANOVA (Yaş)						
		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)
Din	Gruplar Arası	42,345	4	10,586	16,385	0,000
	Grup İçi	408,979	633	0,646		
	Toplam	451,324	637			
Dil	Gruplar Arası	17,854	4	4,464	5,168	0,000
	Grup İçi	546,695	633	0,864		
	Toplam	564,549	637			
Coğrafi Konum	Gruplar Arası	9,541	4	2,385	5,668	0,000
	Grup İçi	266,387	633	0,421		
	Toplam	275,928	637			
Kültürel Faktör	Gruplar Arası	5,313	4	1,328	5,344	0,000
	Grup İçi	157,329	633	0,249		
	Toplam	162,642	637			
Tarihsel Faktör	Gruplar Arası	13,462	4	3,365	10,311	0,000
	Grup İçi	206,608	633	0,326		
	Toplam	220,070	637			

Tablo 13: Yaş ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen Hipotez Test Sonuçları

HİPOTEZLER	TEST SONUCU
H _{0,1} : Kültürel uyumda din faktörü, katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,2} : Kültürel uyumda dil faktörü, katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,3} : Kültürel uyumda coğrafi konum faktörü, katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,4} : Kültürel uyumda kültürel faktör, katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,5} : Kültürel uyumda tarihsel faktör, katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED

Yapılan ANOVA testi sonucunda tüm hipotezlerin reddedilmesi üzerine, tüm faktörleri kapsayan bir post hoc testi yapılmıştır. Böylece katılımcıların hangi yaş aralıklarında birbirlerinden anlamlı bir şekilde farklılaştığı incelenmiştir. Din faktörü açısından sadece 30-39 ve 40-49 yaş arası katılımcılar birbirlerinden farklılık göstermemektedirler. Dil faktörü

açısından, 50 yaş ve üzeri yaş grubu diğerlerinden; coğrafi konum faktörü açısından 20-29 ile 30-39 yaş arası grup ve 30-39 ile 50 yaş ve üzeri gruplar; kültürel faktör açısından 20-29 ile 30-39 yaş arası grup; ve son olarak tarihsel faktör açısından 20-29 yaş aralığındakilerin diğer tüm yaş aralıklarından anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 14: Medeni Durum ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen ANOVA Tablosu

ANOVA (Medeni Durum)						
		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)
Din	Gruplar Arası	0,305	2	0,152	,215	0,807
	Grup İçi	451,019	635	0,710		
	Toplam	451,324	637			
Dil	Gruplar Arası	15,773	2	7,886	9,125	0,000
	Grup İçi	548,776	635	0,864		
	Toplam	564,549	637			
Coğrafi Konum	Gruplar Arası	0,020	2	0,010	,023	0,977
	Grup İçi	275,908	635	0,435		
	Toplam	275,928	637			
Kültürel Faktör	Gruplar Arası	0,858	2	0,429	1,683	0,187
	Grup İçi	161,784	635	0,255		
	Toplam	162,642	637			
Tarihsel Faktör	Gruplar Arası	5,658	2	2,829	8,378	0,000
	Grup İçi	214,412	635	0,338		
	Toplam	220,070	637			

Tablo 15: Medeni Durum ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen Hipotez Test Sonuçları

HİPOTEZLER	TEST SONUCU
H _{0,1} : Kültürel uyumda din faktörü, katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,2} : Kültürel uyumda dil faktörü, katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,3} : Kültürel uyumda coğrafi konum faktörü, katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,4} : Kültürel uyumda kültürel faktör, katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,5} : Kültürel uyumda tarihsel faktör, katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED

Kişilerin medeni durumları, kültürel uyum boyutlarından dil faktörü ve tarihsel faktör ortalamaları açısından farklılık göstermektedir. Bu farklılaşmanın hangi medeni durumlar arasında olduğunu öğrenmek adına yapılan Hochberg

GTL analizi sonucunda, evli ve bekârların dil faktörü açısından ortalamalarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 16: Eğitim Durumu ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen ANOVA Tablosu

ANOVA (Eğitim Durumu)						
		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)
Din	Gruplar Arası	2,244	3	0,748	1,056	0,367
	Grup İçi	449,080	634	0,708		
	Toplam	451,324	637			
Dil	Gruplar Arası	5,131	3	1,710	1,938	0,122
	Grup İçi	559,418	634	0,882		
	Toplam	564,549	637			
Coğrafi Konum	Gruplar Arası	7,587	3	2,529	5,975	0,001
	Grup İçi	268,342	634	0,423		
	Toplam	275,928	637			
Kültürel Faktör	Gruplar Arası	3,259	3	1,086	4,322	0,005
	Grup İçi	159,382	634	0,251		
	Toplam	162,642	637			
Tarihsel Faktör	Gruplar Arası	22,251	3	7,417	23,771	0,000
	Grup İçi	197,819	634	0,312		
	Toplam	220,070	637			

Tablo 17: Eğitim Durumu ile Faktörlerin İlişisini İnceleyen Hipotez Test Sonuçları

HİPOTEZLER	TEST SONUCU
H _{0,1} : Kültürel uyumda din faktörü, katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,2} : Kültürel uyumda dil faktörü, katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,3} : Kültürel uyumda coğrafi konum faktörü, katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,4} : Kültürel uyumda kültürel faktör, katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,5} : Kültürel uyumda tarihsel faktör, katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED

Eğitim durumu açısından bakıldığında; coğrafi konum ve kültürel benzerlik faktörlerinde lisansüstü mezunlarının, lise ve üniversite mezunları ile aralarında; tarihsel benzerlik bağlamında ise, ilköğretim ve lise mezunları arasındaki tüm eğitim düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşmaktadır.

Tablo 18: Meslek ile Faktörlerin İlişkisini İnceleyen ANOVA Tablosu

ANOVA (Meslek)						
		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)
Din	Gruplar Arası	41,839	3	13,946	21,593	,000
	Grup İçi	409,485	634	,646		
	Toplam	451,324	637			
Dil	Gruplar Arası	17,092	3	5,697	6,598	,000
	Grup İçi	547,457	634	,863		
	Toplam	564,549	637			
Coğrafi Konum	Gruplar Arası	8,466	3	2,822	6,689	,000
	Grup İçi	267,462	634	,422		
	Toplam	275,928	637			
Kültürel Faktör	Gruplar Arası	5,309	3	1,770	7,131	,000
	Grup İçi	157,333	634	,248		
	Toplam	162,642	637			
Tarihsel Faktör	Gruplar Arası	11,245	3	3,748	11,380	,000
	Grup İçi	208,825	634	,329		
	Toplam	220,070	637			

Tablo 19: Meslek ile Faktörlerin İlişkisini İnceleyen Hipotez Test Sonuçları

HİPOTEZLER	TEST SONUCU
H _{0,1} : Kültürel uyumda din faktörü, katılımcıların mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,2} : Kültürel uyumda dil faktörü, katılımcıların mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,3} : Kültürel uyumda coğrafi konum faktörü, katılımcıların mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,4} : Kültürel uyumda kültürel faktör, katılımcıların mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,5} : Kültürel uyumda tarihsel faktör, katılımcıların mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED

Meslekler ile faktörlerin ilişkisini incelemek adına yapılan ANOVA analizi sonucunda tüm H₀ hipotezlerinin reddedildiği görülmektedir. Din faktörü açısından en önemli farklılık özel sektör çalışanları açısından ortaya çıkmaktadır. Özel sektör çalışanları diğer tüm mesleklerden anlamlı bir farklılık göstermektedir. Dil faktörü açısından en önemli farklılık emekliler ve diğer tüm meslek grupları arasında görülmektedir. Coğrafi konum açısından genellikle öğrenciler ile özel sektör ve kamu sektörü arasında anlamlı bir farklılık oluşmuştur. Kültürel faktör açısından en anlamlı farklılık, kamu sektörü ve diğer meslekler arasında görülmektedir. Tarihsel faktör açısından ise öğrenci ve

akademisyenlerin diğer tüm gruplardan anlamlı bir şekilde farklılaştığını söylemek mümkündür.

Tablo 20: Aylık Gelir Durumu ile Faktörlerin İlişkisini İnceleyen ANOVA Tablosu

ANOVA (Aylık Gelir Durumu)						
		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig. (Anlamlılık)
Din	Gruplar Arası	36,758	3	12,253	18,738	,000
	Grup İçi	414,566	634	,654		
	Toplam	451,324	637			
Dil	Gruplar Arası	5,411	3	1,804	2,045	,106
	Grup İçi	559,138	634	,882		
	Toplam	564,549	637			
Coğrafi Konum	Gruplar Arası	7,098	3	2,366	5,580	,001
	Grup İçi	268,830	634	,424		
	Toplam	275,928	637			
Kültürel Faktör	Gruplar Arası	11,705	3	3,902	16,388	,000
	Grup İçi	150,937	634	,238		
	Toplam	162,642	637			
Tarihsel Faktör	Gruplar Arası	9,731	3	3,244	9,776	,000
	Grup İçi	210,339	634	,332		
	Toplam	220,070	637			

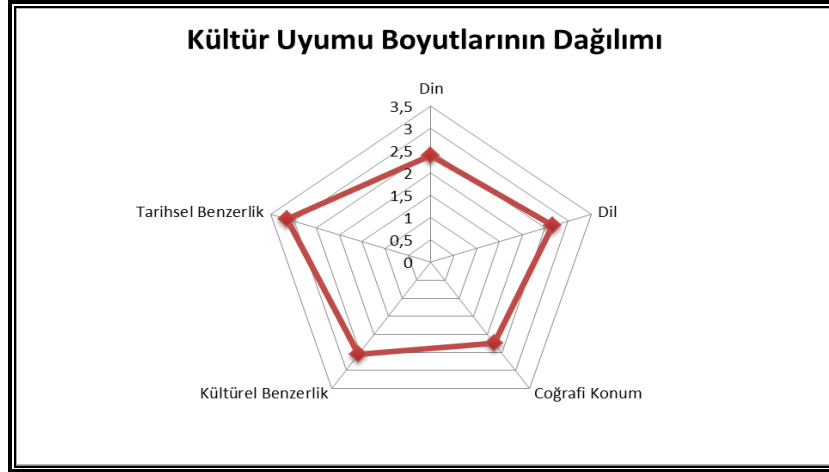
Tablo 21: Aylık Gelirle Faktörlerin İlişkisini İnceleyen Hipotez Test Sonuçları

HİPOTEZLER	TEST SONUCU
H _{0,1} : Kültürel uyumda din faktörü, katılımcıların aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,2} : Kültürel uyumda dil faktörü, katılımcıların aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	KABUL
H _{0,3} : Kültürel uyumda coğrafi konum faktörü, katılımcıların aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,4} : Kültürel uyumda kültürel faktör, katılımcıların aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED
H _{0,5} : Kültürel uyumda tarihsel faktör, katılımcıların aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	RED

ANOVA analizi ve post hoc testi sonucunda, din faktörü ve kültürel faktör açısından 1000 TL'den az geliri olanlarla 4000 ve üzeri geliri olan tüm gruplar arası; coğrafi konum ve tarihsel faktörler açısından ise 1000 TL'den az geliri olanlarla 1000-7000 TL geliri olan gruplar arasında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, kültürel uyumda dil faktörü dışındaki tüm faktörlerin katılımcıların gelirlerine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğunun bir göstergesidir.

V. Sonuç

Anket çalışması neticesinde, Türk kültürü ve Avrupa Kültürü arasındaki uyuma yönelik Türk vatandaşlarına yöneltilen soruların ortalamaları alınmış ve faktör analizi sonucunda göre dağılımları belirlenmiştir. 1 ile 5 arasında değer verilen sorularda 1'e yaklaşıldığında 'kesinlikle katılıyorum', 5'e yaklaşıldığında ise 'kesinlikle katılmıyorum' anlamına gelmektedir.

Grafik 1: Kültür Uyum Boyutlarının Dağılımı

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı gibi, katılımcılar kültürel uyumu etkileyen en önemli faktörün coğrafi konum olduğunu ifade etmektedirler. Coğrafi konum 2.24 ile anketi cevaplayanların en çok katıldığı faktör olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, kültürel uyum açısından bakıldığında, iki kültür arasındaki uyumun en önemli parçası aynı coğrafi konumda bulunmak olarak nitelendirilmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği önündeki en büyük engellerden biri olarak düşünülen din faktörü, coğrafi faktörden sonra 2,40 ortalamayla ikinci sırada gelmektedir. Kültürel uyumun sağlanması açısından aynı dine sahip olunması gerektiği katılımcıların birçoğunun ortak fikridir. Kültürel benzerlik faktörü 2,55 ortalamayla üçüncü sırada yer alırken, dil faktörü 2,65 ortalama ile dördüncü sıradadır. Tüm bu faktörlere verilen cevapların ortalaması katılıyorum seçeneğine yakın olurken, son faktör olan

tarihsel benzerlik faktörü 3.14 ortalama ile katılmıyorum seçeneğine yakın olan tek faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, tarihsel bağların ve tarihsel geçmişin iki kültür arasındaki uyumu diğer faktörlere nazaran en az şekilde etkilediği şeklinde yorumlanmaktadır.

Katılımcılara yöneltilen genel nitelikli sorular sonucu elde edilen bu veriler, iki kültür arasındaki uyumu etkileyen faktörlerin aslında düzgün bir dağılım gösterdiğini kanıtlar niteliktedir. Kültürel bütünleşme konusunda yapılan birçok araştırmanın da gösterdiği gibi, kültürel uyumda en önemli faktörler coğrafi konum, din ve kültürel bağlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Türkiye'nin Avrupa kültürü ile arasındaki uyumun derecesini ilk etkileyen faktörün coğrafi konum olması, aslında Avrupa Birliği'nin kuruluş aşamasında adaylık kriteri olarak belirlenen 'Avrupa kıtası üzerinde bulunan bir ülke olmak' koşuluyla da ilişkilendirilebilmektedir. Avrupa Birliği'ne üye olmanın demokratik bir ülke olmakla birlikte anılan en önemli koşulu Avrupa kıtası üzerinde bulunmaktır. Din faktörü ise hem Avrupa Birliği, hem de Türkiye tarafından kültürel uyumun sağlanmasında önemli görülen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini açıdan farklılık olsa da coğrafi konum ve kültürel bağlar, kültürel uyumu destekler niteliktedir.

Toplumların kültürel özelliklerini ele alan çok fazla çalışma olmakla birlikte, bunları farklı kültürlerin birbirleriyle uyumunun değerlendirilmesi bakımından inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu açıdan yapılan en çalışmaların Geert Hofstede'nin çalışmasından sonra ortaya çıkmaya başladığı bilinmektedir. Hofstede, kültürel uyumun boyutlarını, kültürel değerlerin kökenleri ve yapısıyla açıklamaya çalışmakta ve birçok ülkenin kültürel özelliklerinin karnesini ortaya koymaktadır. Bundan sonra yapılan çalışmalar aslında toplumların kültürel uyumlarını ölçmekten ziyade, örgüt kültürü ile bağdaştırılarak gelişim göstermektedir. Toplumların kültürel uyumlarını değerlendiren çalışmalar genellikle literatür araştırması ve analizi gibi nitel araştırma yöntemlerine başvurmuştur. Ancak nicel araştırma yöntemleriyle toplumlar arası kültürel uyumun ölçülmesine yönelik yapılan çalışmaların azlığı, bu tarz bir anket yoluyla alana katkı yapılması ihtiyacı olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bu çalışma kapsamında, Hofstede'nin kültürel değer boyutlarının ve Robert'in kültürel uyum boyutlarının belirlenmesine yönelik çalışmalarının teorik yönleri temel alınmıştır. Ancak toplumlar arası kültürel uyumun belirlenmesine yönelik anket soruları oluşturulurken herhangi bir kaynaktan yararlanılmamış, sorular Türklerin bakış açısını anlamaya yönelik hazırlanmıştır. Hazırlanan bu sorularla, özellikle Robert'in ortaya koyduğu kültürel uyum boyutlarının ölçülüp ölçülemeyeceği tartışılmıştır. Çalışmanın en önemli amacı, kültürel uyum boyutlarının faktör analizi ile gruplandırılabilmesini göstermek ve kültürel uyumun sadece nitel araştırma yöntemleri ile değil, nicel araştırma yöntemleri ile de ölçülebileceğini kanıtlamaktır.

Yapılan analizler sonucunda, kültürel uyumun boyutlarının nicel olarak da analiz edilebileceği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın örneklem düzeyinin genişletilerek yapılması halinde, ilerleyen yıllarda demografik özelliklere bağlı olarak meydana gelen farklılıkların değerlendirilmesi ve yorumlanmasına yönelik katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası bir üyelik durumunda, ekonomik ve siyasal bütünleşmenin hali hazırda birçok çalışma tarafından analiz edildiği varsayılmakta, ancak vatandaşların iki kültür arasındaki uyumlaşmasını kolaylaştırabilecek ve kültürel uyumu değerlendirecek çalışmaların artması umuduyla, yapılan çalışmanın ileriki dönemlerde kültürel uyumun gerçekleştirilmeye çalışılmasına yardımcı olacağı öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Ö. (2011), "Avrupa Birliği'nde Kültürel Entegrasyon ve Türkiye'nin Durumu", *TASAM Stratejik Öngörü*, pp. 54-70.
- Erkenekli M. (2011), "Hofstede'nin Kültürel Değerler Modeline Göre Türkiye ile ABD'nin Karşılaştırılması", *KHO Bilim Dergisi*, 21(2).
- Fernandez, D.R. ve Carlson, D.S. (1997), "Hofstede's Country Classification 25 Years Later", *Journal of Social Psychology*, 137(1), ss. 43-55.
- Gegez, E. (2007), *Pazarlama Araştırmaları*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Goodwin, R. (1999), *Personal Relationships Across Cultures*, Routledge, London.
- Grillo, R. (2007), "An Excess of Alterity? Debating Difference in a Multicultural Society", *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), ss. 979-998.
- Gürkaynak, M. (2011), "Avrupa Birliği'nin Ulusçuluk ve Bütünleşme Paradoksu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, ss.1-12.
- Hofstede, G. (1983), "National Cultures in Four Dimension: A Research-Based Theory of Cultural Differences Among Nations", *International Studies of Management and Organization*, 13(1-2), ss. 46-74.
- Ifversen, J. (2002), "Europe and European Culture-A Conceptual Analysis", *European Societies*, 4(1), ss. 1-26.
- Jehan, A. (2011), "Culture as a Key Factor within Western Societies and a Political Tool for the European Union", *EUTopics*, ss. 85-94.
- Jenkins, R. (1967), *Essays and Speeches*, Collins, London.
- Johnson, K.A., Hill, E. D. ve Cohen A. B. (2011), "Integrating the Study of Culture and Religion: Toward a Psychology of Worldview", *Social and Personality Psychology Compass*, 5(3), ss. 137-152.
- Karakaş, C. (2008), "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", *Uluslararası İlişkiler*, 4(16), ss. 23-49.
- Kaya, İ. (2008), "Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına", *Eastern Geographical Review*, 19, ss. 149-166.

- Kul, S. (2014), "İstatistik Sonuçlarının Yorumu: P Değeri ve Güven Aralığı Nedir?", *Ekstraplevral*, ss. 11-13.
- Mendenhall, M., Punnett, B.J. ve Ricks, D. (1995), *Global Management*, Blackwell Pub, Oxford.
- Parker, B. (1998), *Globalization and Business Practice*, Sage Pub, London.
- Robert, J. (2006), "Thematic Scenario Socio-Cultural Evolution and Integration", ESPON 3.2, *Third Interim Report*, ss. 196-209.
- Schlenker, A. (2010), "Unity in Diversity? The Acceptance of Cultural Diversity and its Impact on the Compatibility of National and European Identity", *Paper prepared for presentation at the ECPR Fifth Pan-European Conference*, University of Porto. ss. 1-32.
- Sipahi, B. Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2006), *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Tayeb, M.H. (1992), *The Global Business Environment*, Sage Publications, London.
- Ündücü, C., Erdoğan M. ve Işık Ö. (2009), "Avrupa'da Uluslararası Emeklilik Göçü ve Bütünleşme Kapsamında Yönetime Katılım Üzerine İnceleme (Costa Del Sol, Tuscany, Algarve ve Malta Örneği)", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), ss. 159-188.
- Wang, Y. (2009), "On the Significance of Culture Construction of European Identity", *Review of European Studies*, 1(2), ss. 152-155.
- Yavuz S. (2013), "Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), ss. 610-623.
- Yeşil S. (2009), "Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zeka", *KMU İİBF Dergisi*, 11(16), ss.100-131.